

Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2018 • Sayı: 49

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2018 - Sayı: 49 Hakemli Dergidir.
Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

TÜBİTAK ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651
ISSN: 1011-7474

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Adnan TÜZEN

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Emekli Öğretim Üyesi
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Pamukkale Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	TODAI
Dr. Öğr. Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Hakkı ACUN	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKGÜNDÜZ	Amsterdam Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	Emekli Öğretim Üyesi
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aysıl TÜKEL YAVUZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Emekli Öğretim Üyesi
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi:

T.C. BAŞBAKANLIK

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com - web: www.vgm.gov.tr

Tasarım & Baskı:

Semih Ofset S.E.K. Yayıncılık
www.semihofset.com.tr - 0 312 341 40 75

TAKDİM

Bu yıl dergimizin 80. yılı.

Bu sayı ile 49. sayısına ulaştığımız Vakıflar Dergisi'nin, Aralık ayında 50. sayısını yayınlayacağız. Vakıflar Dergisi 1938'ten 2004 yılına kadar toplam 66 yılda 27 sayı yayınlandı. 2004 yılından bu yana geçen 14 yılda ise biri özel sayı olmak üzere 23 sayı yayınlandı. Aynı zamanda bu 14 yıl içerisinde Vakıflar Dergisi hakemli bir yayın haline dönüştürülmüş, yurt içi ve dışı taramalarda takip edilmiştir. Daha önce 3-5 yıl aralıklarla çıkan bu dergi artık hiç aksamadan; süreli olarak yılda iki sayı yayını sürdürmektedir. 80. yılına ve 50. sayısına ulaştığımız Vakıflar Dergisi'nin bu 80 yıllık yayını değerlendirilen bir özel sayı çıkarmayı planlıyoruz. Bu bağlamda dergimize yazıları, düşünce ve görüşleriyle katkı sağlayan hocalarımızdan yazılarıyla katkıda bulunmalarını bekliyoruz.

Takip edenlerin gördüğü gibi Vakıflar Dergisi uzun soluklu kültürel, sosyal ve ilmi bir dergidir. Akademik dünyanın yakından takip ettiği, katkı sağladığı ve faydalandığı bir kaynaktır. Alanında özel ve önemli bir yere sahip olan bu dergi, siz değerli ilim adamlarımızın destekleriyle bu uzun yolculuğunu kesintisiz sürdüreceğini umuyoruz.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıflar Dergisi'nin yanında vakıf konusu başta olmak üzere kültürel ve sosyal alanlarda kitaplar da yayınlamaktadır. Yılda ortalama beş kitap yayınlamakta olan Kurumumuz, ilmi sempozyumlar, paneller, toplantılar da düzenleyerek, vakıf medeniyetinin yaşatılmasına, kurumsal hafızanın canlı tutulmasına gayret etmektedir. Ayrıca her yıl vakıf bağlantılı bir konuyu tespit ederek sempozyum düzenlemekte ve sunulan bildirileri kitaplaştırmaktadır. Bu yıl "Vakıf Medeniyeti ve Kadın" teması dolayısıyla "Vakıf Kuran Kadınlar" adlı belge kitap yayınlamıştır. Abdullah Sayrafi'nin "Hat İlmî Kitabı" ise orijinal nüshasıyla birlikte yayınlanan bir başka çalışmadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak yayıncılığa büyük bir önem vermekte; vakıf medeniyetinin yazılı ve basılı kaynaklarla geleceğe ulaştırılmasında çaba sarf etmekteyiz. Gerek dergi gerek kitap yayını konusunda büyük bir ilgiyle takip edildiğimizin memnuniyetini duyuyoruz. Özellikle hakemli olduktan sonra dergimize gelen makale sayısında ve yayınlanmak üzere gönderilen kitap çalışmalarında büyük bir artış olmuştur. Yayın kurulumuz yayınlanmak üzere gönderilen bu kitap dosyalarını incelemekte, hakem raporları doğrultusunda yayın kararı almaktadır. Bu bağlamda yayına hazır dosyalarımızı periyodu içinde yayınlamaktayız.

Dergimizin bu sayısına düşünce, görüş ve makaleleriyle katkı sağlayan, derginin yayınlanmasına emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Dergimizin 80. Yılında, 50. sayıda buluşmak dileğiyle.

Dr. Adnan ERTEM

Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Vakıflar Genel Müdürlüğü uzunca bir zamandır çeşitli dergi ve kitap gibi yayınlarının yanı sıra, düzenlediği temalı vakıf haftaları, panel, sergi, sempozyum vb. etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. Genel Müdürlük yayınları içinde Vakıflar Dergisi'nin ayrı bir yeri ve saygınlığı vardır. Vakıflar Dergisi yayın hayatına başlayalı 80 yıl oldu. Türkiye'deki popüler ve akademik dergiler arasında böyle bir yayın periyoduna sahip olmanın haklı gururunu hep birlikte yaşıyoruz. 1938'den beri dergimize katkı sağlayan, emek veren yazarlarımızı, yöneticilerimizi ve çalışanlarımızı saygı ile selamlıyor; vefat edenlere rahmet, yaşayanlara da sağlık dilekelerimizi sunuyoruz.

Vakıflar Dergisi, bu yıl Aralık'ta çıkacak olan sayısı ile 50. sayısına ulaşacaktır. Bu sayı, dergimizin 80. yılında 50. sayısı olma özelliği ile ayrı bir öneme sahiptir. Yayın Kurulu, Aralık 2018'de çıkacak olan bu sayıyı, "Özel Sayı" olarak yayımlama düşüncesindedir.

Vakıflar Dergisi'nin elinizdeki 49. sayısı, farklı temalar içeren dokuz makale ve üç tanıtım yazısı ile okuyucunun karşısındadır. Dergideki ilk makalede Ahmet Köç, Doğu Rumeli'de Tuna Nehri kıyısında bulunan Silistre şehrinin 15-17. yüzyıllardaki su vakıflarını konu edinmektedir. Bir diğer makalede Enver Çakar, günümüzde Elazığ'a bağlı Karasu Nehri kıyısında bir ilçe merkezi olan Palu'daki vakıfların, 18. yüzyıldaki durumlarını Hurûfat Defterleri'ni kaynak olarak kullanarak ortaya koymaktadır. Birgül Açıkyıldız makalesinde, Şeyh Şeyhullah Camii kapsamında, Mardin mimarisinden bir kesit sunmaktadır. Adnan Tüzen'in makalesi de Gümüşhane'nin imarına ve şenlenmesine katkı sağlayan, Gümüşhane Maden Emîni Sadullah Efendi'nin vakıflarını konu almaktadır. Vakıf taşınmazlarının kira bedellerinin tespitinde karşılaşılan sorunların analizini konu edinen makale, Yeşim Aliefendioğlu ve Coşkun Turgut tarafından ortak hazırlanmıştır. Yazarlar, mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare edilen mazbut vakıflara ait kiralanan taşınmazlarla ilgili sorunları dile getirmişler ve çözüm önerileri sunmuşlardır. Bu sayıdaki bir diğer ortak yazarlı makale ise Muhammed Emin Durmuş ve Süleyman Kaya'ya aittir. Yazarlar bu çalışmada, Türkiye'de 1984-2016 tarihleri arasında, üniversitelerde vakıflar üzerine yapılmış lisansüstü tezlerinin bibliyometrik analizlerini yapmışlardır. Çiğdem Dikmen ve Ferruh Toruk imzalı bir başka ortak yazarlı makale, Gerede ilçesindeki arastaları konu almaktadır. Makale, 18-19. yüzyıl Gerede'sinin tarımsal ve ekonomik zenginliğine vurgu yapmakta debbağcılık, tarakçılık ve tiftik ipliği üreticiliğinin yaygınlığına işaret etmektedir. İstanbul Beşiktaş'ta bulunan Deniz Müzesi kendi kategorisinde dünyanın sayılı müzeleri arasındadır. Nalan Yakarçelik bu müzede sergilenen tarihi bir kadirgayı çalışma konusu yapmış ve makale olarak sunmuştur. Çalışmada sözü edilen kadirganın günümüze ulaşan dünyanın en eski teknesi olduğu vurgulanmıştır. Derginin bu sayısında yer alan son makalede, Çoruh Nehri baraj sahası içinde kalan üç caminin taşınma ve rekonstrüksiyon uygulamaları anlatılmaktadır. Bu çalışmada, Artvin il merkezine oldukça yakın üç caminin sökülmeleri ve belirlenen yeni yerlerinde geleceğe miras kalabilme süreci ele alınmaktadır.

Kitâbiyât bölümünde ise üç tanıtım yazısı yer almaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan *Abdullah-ı Sayrafi Hat İlmî* Kitabı adlı çalışma, Rıdvan Enes Akçatepe tarafından okuyucuya tanıtılmaktadır. Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi yayını olan *Bezmiâlem Valide Sultan* adlı kitap hakkında, dergimiz tarafından, yazarı Arzu Terzi ile yapılan bir mülakat bu sayıda yer almaktadır. Son olarak, Vakıf Haftası çerçevesinde 11 Mayıs 2018 tarihinde, İstanbul'da Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi'nin ev sahipliğinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nin de katkılarıyla ortak olarak düzenlenen "Vakıf Kuran Kadınlar Sempozyumu" hakkında, Fahmeddin Başar okuyucuyu bilgilendirmektedir.

Gelecek sayımızda buluşmak dileğiyle ...

Editörler

İÇİNDEKİLER

XV-XVII. Yüzyıllarda Silistre’de Su Vakıfları	9
Water Waqfs of Silistre at XV-XVII. Centuries	
Ahmet Köç	
Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu.....	21
Palu in the 18th Century According to the Hurufat Registers	
Enver Çakar	
Mardin Mimarisinin Bilinmeyen Bir Kesiti: Şeyh Şeyhullah Camii	41
An Unknown Section of Mardin Architecture: Sheikh Sheikhullah Mosque	
Birgöl Açıkyıldız Şengül	
Gümüşhane Maden Emini Sadullah Efendi’nin Vakıfları.....	85
Mine Fiduciary Sadullah Efendi’s Waqfs in Gümüşhane	
Adnan Tüzen	
Vakıf Taşınmazların Kira Bedellerinin Tespitinde Karşılaşılan Sorunların Analizi.....	113
An Analysis of Problems Encountered in Determination of Rental Value of Waqf Rentals	
Yeşim Aliefendioğlu - Coşkun Turgut	
Türkiye’de Vakıflar Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi (1984-2016)	129
The Bibliometric Analysis of the Postgraduate Theses on Awqaf in Turkey (1984-2016)	
Muhammed Emin Durmuş - Süleyman Kaya	
Gerede (Krateia) Arastalar Bölgesi’nin Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik Bağlamında İrdelenmesi.....	145
In the Context of Socio-Cultural Sustainability Examination of Gerede (Krateia) Arasta Region	
Çiğdem Belgin Dikmen - Ferruh Toruk	
Deniz Müzesi’nde Sergilenen Tarihi Kadırga	167
The Historical Galley Exhibition in the Naval Museum	
Nalan Dönmez Yakarçelik	
Çoruh Barajları Suları Altında Kalan Tarihi Üç Caminin Taşıma Ve Rekonstrüksiyon Uygulamaları Hakkında Bir Değerlendirme	185
An Evaluation of the Relocation and Reconstruction Applications of Three Historical Mosques Submerged under the Water Of Çoruh Dams	
Seyfi Başkan	
Kitâbiyât	211

XV-XVII. Yüzyıllarda Silistre’de Su Vakıfları

Ahmet Köç*

Öz

Vakıf gayrimenkulleri kurulduğu bölgenin imkânlarına bağlı olarak, gelir getiren bir takım sektörlerle yönlendirilmiştir. Vakıf müesseselerinin iktisadî açıdan girişimciliği şehirler bazında yapılacak araştırmalarla tespit edilebilecek bir husustur. Bu bağlamda Doğu Rumeli’de Tuna Nehri kenarında kurulmuş Silistre vakıflarının yerel imkânlarla nehir ve su kaynakları üzerindeki sektörlerde yürüttükleri faaliyetler çalışmada ele alınacaktır. Böylece Doğu Rumeli’de hangi su vakıflarının kurulduğunu, vakıfların bölgesel potansiyelleri ne derece kullanabildiklerini ve iktisadî alanlardaki hâkimiyetlerini tespit etmek mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Silistre, Su Vakıfları, Tuna Nehri.

Water Waqfs of Silistre at XV-XVII. Centuries

Abstract

Waqf properties were used in a number of revenue-generating sectors depending on the facilities in the region where they were set up. Economic entrepreneurship of waqf institutions is a subject that should be studied on a city by city basis. In this context, this study discusses the kind of activities carried out by local sectors engaged with rivers and water resources in cooperation with Silistre waqfs established on the banks of the Danube River in Eastern Rumelia. Thus, it will be possible to determine to which extent water waqfs, of eastern Rumelia used the regional commercial potentials and hence their dominance in economic areas.

Keywords: Ottoman, Silistra, Water Waqfs, Danube River.

* Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, akoc@balikesir.edu.tr

Giriş

İhtiyaç kavramından hareketle gelişen vakıf kurumları, Osmanlı devrinde akar ve hayrat çeşitliliği bakımından çok çeşitli şekiller almıştır. Osmanlı vakıflarının faaliyet alanları güçleri nisbetinde olmuştur. Küçük vakıfların aksine; padişah, hanedan üyeleri veya askerî sınıf mensuplarının kurdukları vakıflar gerek sektörel, gerekse malî açılarından büyük faaliyetler yürütmüşlerdir. Esasında padişah, hanedan üyeleri veya askerî sınıf mensuplarının hayatları incelediğinde onların; hangi alanlarda vakıflar kurduklarını tespit etmek mümkün olabilmektedir. Zira bu kişilerin kurdukları vakıfların bölgeye, şehre veya halkın taleplerine göre şekillendiği görülür. Bu yüzden günümüzde vakıf araştırmacıları, belli bir kişiyi veya bölgeyi seçmek suretiyle o bölgenin vakıf profilini detaylı olarak çıkarabilmektedirler.

Belirtilen şekildeki bölgesel çalışmalar yoluyla; vakıfların söz konusu o bölgelerde hangi sektörlerle hâkim olduğunu, yatırımlarını nerelere yaptığını ve ne kadar istihdam oluşturduğu sorularına cevap verebilmek mümkün olacaktır. Bu sayede vakıfların bölgesel imkânlardan faydalanıp faydalanmadıklarını; faydalanmış iseler bunları hangi sektörlerde başardıklarını vakıf gayrimenkullerinden tespit etmek mümkün olabilecektir.

Osmanlı ülkesinin coğrafi olarak genişliği ve farklılığı; vakıfların bölgesel imkânlardan faydalanabilmek için değişik iş kollarında faaliyet göstermelerine yol açmıştır. Bu yüzden şehirlerin deniz, nehir veya göl kenarında bulunması önemli birer avantajdır. Aynı şekilde şehirlerin maden yataklarına¹ yakınlığı, tekstil hammaddelerine² ulaşılabilirliği, ticaret merkezinde³ bulunmaları ve kutsal bölgelere giden yollar⁴ üzerinde bulunmaları gibi husus

1 Osmanlı sınırları içerisinde maden yatakları Anadolu ve Rumeli’de farklı noktalarda karşımıza çıkmaktadır. Elbistan, Ergani, Gümüşhane, Küre, Keban, Drama, Kratova, Nova Brdo, Samakov, Selanik ve Üsküb, Osmanlı Devleti’nin önemli maden yataklarıdır.

2 Anadolu’da önemli tekstil merkezleri olarak Bursa, Tokat, Konya, Ankara, Antep, Kayseri; Balkanlarda ise Selanik, İskeçe, Şam, Halep, Kudüs ve Pravadi sayılabilir.

3 İstanbul, İskenderiye, Bağdat ve Selanik örnek gösterilebilir.

4 İstanbul’dan Mekke, Medine’ye giden yollar üzerinde bulunan şehirler bu kategoridedir. Kurulan vakıfların hacılara ve yolculara hizmet vermeleri dikkate alındığında; Hac yolları açısından Halep, Şam, Kudüs daha fazla ön plana çıkmıştır.

lar, şehirleri iktisadî bakımdan avantajlı duruma getirmiştir. Doğal kaynakların oluşturduğu imkânlarla büyüyen şehirlerin daha farklı gelişim çizgilerinin olduğu, yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır.⁵ Çünkü Ortaçağ toplumlarında iktisadî açıdan kaynaklara ulaşılabilirlik ve ulaşılan kaynaklardan yararlanabilirlik günümüze göre daha zordur. Bu yüzden vakıf müesseselerinin doğal kaynaklardan ne derece faydalandığı, sektörel anlamda bu kaynakları akarlara ne derece dönüştürebildiklerine yakından bakmak gerekmektedir. Vakıf müesseseleri durağan olmadığına göre vakıf kurucularının bahsedilen bölgesel imkânları görmemeleri, onlardan istifade etmemeleri düşünülemezdi.

Silistre şehrinin gelişimine yukarıda anlatılan hususlar çerçevesinde bakıldığında, benzer bir durum görülmektedir. Tuna Nehri kenarında kurulmuş Silistre şehrinin suyun potansiyelinden, nehir ticaretine bağlı olarak iskele çevresindeki iktisadî faaliyetlerden yararlanmaması düşünülemezdi. Bu yüzden çalışmada, Silistre vakıflarının faaliyet alanları sorgulanırken esas olan, suya hükmeden veya su ile bağlantılı sektörlerde faaliyet gösteren vakıfların ne derece yatırımcı olduklarını vurgulamak temel çıkış noktamızdır. Söz konusu bu çalışmada, Silistre’deki çeşme, sebil, kuyu, sarnıç gibi su vakıfları yanında; köprüler, değirmenler, hanlar, bedestenler veya dükkânları ile Tuna Nehri’nin dolaylı gücünü arkasına almış olan vakıflardan da bahsedilecektir. Bu nedenle çalışmada sadece vakıf hayrâtı değil, aynı zamanda vakıfların akarâtına da bakılarak Silistre bölgesinde kurulan vakıfların Tuna, Küçük ve Büyük Kamçı nehirlerinin su potansiyelinden ne derece faydalandıkları incelenecektir.

Çalışmada, Silistre bölgesinin seçilmesinde; bölgedeki nehir, dere gibi su yataklarının fazlalığı etkili olmuştur. Çalışmada sondaj metodu ile önce tapu tahrir ve evkaf defterlerinden bölgedeki su medeniyetine ait örnekler tespit edilmiş, sonra da bu eserler kendi içerisinde tasnife tabi tutulmuştur. Böylece hayırseverlikleriyle ideal Müslümanlar olarak övül-

5 Örneğin, Şam şehri, hac kervanlarının Hicaz’a gidiş-gelişlerinde önemli bir merkezdir. Şehrin, hac kervanlarının konaklayabileceği büyüklüğe ulaşması vakıflar sayesinde olmuştur. Yine buna bağlı olarak Şam şehrinin ticarî potansiyeli zaman içinde hızla artmıştır. Bk. Richard van Leeuwen (1999: 191).

müş vakıf kurucularının, bölgede hangi alanlarda topluma hizmet götürdükleri tespit edilmiştir.

A-Silistre Sancağı'nda Yerleşme

Silistre ve Deliorman Bölgesi, eski çağlardan beri Türklerin hem batıya hem de Bizans'a yaptıkları akınların yolları üzerindedir. Bu yüzden bölge, Türk kavim ve boylarının geçiş ve barınak noktalarıdır. Nitekim Hunların, Bulgarların, Peçenek, Uz ve Kumanların buralara yerleşerek bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynadıkları bilinen bir gerçektir. XI- XIII. yüzyıllar arasında gerçekleşen bu olaylar sonrasında bölgenin yeniden fethi, Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilmiştir (Cebeci, 1994: 1-2).

XIV. yüzyılda Tuna Nehri'ne ulaşmak, Osmanlı padişahlarının Rumeli fetihlerindeki amaçlarından birisi olmuştur. M.1389 yılında I. Kosova Savaşı'nda şehit edilen Murad Hüdâvendigâr'ın yerine Yıldırım Bayezid geçmiş ve o da Doğu Rumeli'de parlak zaferler kazanmaya başlamıştır. Nitekim kazanılan bu zaferler, Tuna Nehri'nin diğer tarafında oturan Eflak Prensi Mircea'yı rahatsız etmiş ve bu yüzden Osmanlı ülkesine doğru saldırıya geçmiştir. Eflak Prensi Mircea'nın, Tuna Nehri'nin beri yakasına geçerek Karınabâd Ovası'nı yağmalaması; Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'i öfkelenmiştir ve M.1391 yılında Mircea'yı takip etmek üzere sefere çıkan padişah, ilk kez Tuna Nehri'ni geçerek Dobruca Bölgesi'ne ulaşmıştır. Fethin akabinde; Pravadi, Varna, Şumnu, Tırnova, Hazergrad ve Silistre şehirlerine İslam kültür ve medeniyetini yansıtan eserler yapılmaya başlanmıştır (Uzunçarşılı, 1998: 191-193).

Fetih sonrasında Anadolu'dan Rumeli'ye yapılan sürgünlerle bölgeye çok sayıda Yörük grubu yerleştirilmiştir. Konar-göçer hayat tarzını benimsemiş olan Yörükler, Osmanlı Devleti'nde dinamik bir fetih politikası oluşturmuştur. Devlet, konar-göçer Yörükleri Rumeli'ye göndererek, Rumeli'nin iskânında ve Türkleşmesinde faydalanmıştır (İnbaşı, 2000: 145). Şenlendirme esasına dayanan bu faaliyetler sırasında yeni yapıların oluşturulması için bir takım tahsisatlar da yapılmıştır. Dolayısıyla şenlendirme politikası bölgedeki Müslümanların hayatlarını kolaylaştırdığı gibi aynı zamanda bölgedeki yerel halk arasında İslam dininin yayılışını hızlandırmıştır.

Balkanlardaki bu gelişmelerde dolaylı olarak vakıfların da payı vardır (Barkan, 1954: 221).

Rumeli'nin fethinden sonra kendilerine boş topraklar arayan muhacirlere araziler verilmesi ve bunların fethedilen bölgelerde yaşamaya başlamaları bu bölgelerin kalıcı şekilde yurt edinilmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca çok sayıda şeyhin bölgede zaviyeler oluşturması da devlet tarafından teşvik edilmiştir. Dağdan ve bayırdan toprak açarak, iskân edilemeyecek kadar ıssız ve tehlikeli yerlere yerleşerek işe başlayan azimli şeyh ve dervişler sayesinde bölgede kalıcı olmanın alt yapısı oluşturulmuştur. Böylece yeni açılan ve boş bulunan topraklar üzerinde şeyhlerin zaviyelerini tesis etmeleri; onları buldukları bölgeleri şenlendirme, imar ve iskân etme hususlarında yerleşimin bir parçası haline getirmiştir (Barkan, 1942: 297).

Sürgünler dışında devlet, askerî sınıf mensuplarına vakıf kurmaları konusunda teşvik, destek ve telkinlerde bulunmuştur. Padişahlar, hanedan üyeleri veya askerî zümre mensuplarının kuracakları vakıflar için zaman zaman tahsisatlar yaparak temliknâmeler vermiştir (İnalçık, 2010: 331; Genç, 2014: 15). Bilindiği gibi, Osmanlı devlet anlayışında; toprak ve reaya padişaha aittir. Bu yüzden padişahların devlete ait arazileri temliknâmelerle hanedan mensuplarına veya yönetici sınıfı mensuplarına daha doğrusu toplum menfaati için kullanacak kişilere tahsis etmelerinin önünde engel bulunmuyordu. Bahsedilen gruplara mensup kişiler, söz konusu arazileri ekip biçmeyeceğinden hariçten adam bulup getirme veya ıssız bir bölgede yeni bir köy kurarak orada yerleşim oluşturmak suretiyle işletmelerini harekete geçirmişlerdir (Barkan, 1980: 253).

Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin kalıcı politikalar geliştirmesinde vakıfların önemli rolü vardır. Osmanlı vakıflarını kuran kişiler çoğunlukla padişahlar, hanedan mensupları veya yönetici sınıfı mensupları olduğundan bu kişiler devletin varlık sebebini vakıflar yoluyla gerçekleştirmişlerdir. Vakıflar amme hizmetlerine doğrudan doğruya iştirak eden özel teşebbüsler olduğundan bu kişiler vakıflar kurmamış olsalardı; eğitim, sağlık, altyapı, sosyal ve dini hizmetleri bizzat devletin kendisi temine mecbur kalacak, bu surette ise bütün amme hizmetlerin-

de vakıfların sağlayacağı nakdî yardımlar azalacaktır (Berki, 1968: 46). Bu itibarla vakıf kurmak isteyenler için devletin kolaylaştırıcı unsurları hazırlaması, aynı şekilde teşviklerle kişileri yeni yatırımlara yönlendirmesi önemli bir siyasettir.

Vakıf müesseseleri Allah'ın yarattığı kullara hizmet etmeyi amaç edindiğinden, ihtiyaç duyulan yerlere hızla yeni binaların yapılması, hayırseverlerin gayretleriyle mümkün olabilmıştır (Cebeci, 1994: 128). Çünkü vakıf ruhunun arkasında Müslümanların iyiliği yayma, ihtiyaç sahiplerini koruma düşünceleri bulunduğundan hayırseverler, fani dünyayı yeni bir fırsat yeri olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla ölümlü insan oğlunun, dünyanın boşuna yaratılmadığını onun, karşılığı öbür dünyada alınacak *ekmeye elverişli bir tarla* olduğunu bilmesi; Müslümanları, asırlarca sürececek güzel hasletlere yönlendirmiştir.

Osmanlı yönetim felsefesine göre insan; yaratılanların en şereflişidir. O, yaratılışı gereği medenîdir. O halde insan geçimini temin edebilmek ve hayatını sürdürebilmek için diğer insanlara muhtaç bir varlıktır. Çünkü toplum hayatını sürdürebilmek ancak dayanışma ve yardımlaşmayla mümkündür (Yediyıldız, 2002: 188). Osmanlı anlayışına göre toplum fertleri birbirinden farklı olduğuna göre onların maddî kazançları da birbirinin aynısı değildir. Bu yüzden toplum fertleri arasında geliri olmayan veya geliri az olanların karnını doyurmak, ihtiyaçlarını görmek erdem sahibi kişilerin görevidir. Kısacası vakıflar, erdem sahibi kişilere; millete amme hizmetlerinde yardımcı olabilme bahtiyarlığını bahşetmiştir (Berki, 1968: 46).

Sonuçta, dinin emrettiği hayırsever ve yardımsever erdem sahibi kişilerin Osmanlı devrinde sayıca fazla olması onların, öbür dünya fikrini hiç akıllarından çıkarmadıklarını ortaya koymaktadır. Başka bir açıdan değerlendirildiğinde; Osmanlı toplumunun yaşantısında dinî prensiplerin etkisinin fazla olması, onların vakıflar veya diğer yardım müesseseleri ile sosyal grupların dünya görüşlerini şekillendirdiğini göstermektedir.⁶

6 Osmanlı toplumunda vakıf hayırseverliğinin kaynakları, Kur'an-ı Kerim ayetleri ve Peygamber efendimizin sözleridir. Nitekim; "bir insan vefat ettiğinde amel defteri kapanır. Defter-i â'mâlî kapanır. Sadece sadaka-i câriyesi, ilmî bir eseri ve kendisine duâ edecek hayırlı bir evlat bırakanların defter-i â'mâlî müstesnâ" hadisi sıkça öne çıkarılmıştır. Bk. M. Emin Maksudoğlu (2003: 89).

B-Arşiv Kaynaklarına Göre Silistre'de Su Vakıfları

Çalışmanın bu kısmında, Silistre Sancağı'nın su vakıfları bakımından nasıl bir yer olduğu, hangi türden su vakıflarının daha fazla kurulduğu sorularına cevap bulunacaktır. Akarsuların bol, ulaşımın kolay olduğu Silistre Bölgesi'nde su ile ilgili vakıf yatırımlarının hangi alanlardan teşekkül ettiğini evkaf ve tahrir defterlerinden tespit etmek mümkündür. Bunların yanında vakfiye kayıtlarında da bir takım bilgiler vardır.

İslam hukukunun kurallarını Hanefi mezhebine göre uygulayan Osmanlı Devleti suyun mübah olduğunu kabul edip onu, herkesin kullanımına açmıştır. Esasında ibadet için temizliğin şart koşulması, bunun da belirli kaidelere bağlanması, Müslümanların gerçek temizliğin su ile olacağına inanması doğal olarak yeme-içme ve temizlik için su temin eden vakıf tesislerinin artmasına yol açmıştır (Önge, 1986: 23). Zaten İslam hukukuna göre denizler, göller, nehirler ve yer altı suları aynı statüde olduğundan, başkasının zararına olmadığı müddetçe bunların kullanımı herkese serbest bırakılmıştır. Devletin kamu yararına suyu kullanmadığı durumlarda halkın özel mülkiyet olarak suları kullandıktan sonra geri kalanı toplumun istifadesine sunması bir gerekliliktir.

Belli bir bölgedeki su kanalları, kuyular, çeşmeler, sebiller, değirmenler, hamamlar gibi doğrudan su ile çalışan tesislerin mülkiyet sahipleri suyun kaynağından itibaren geçtiği noktalardaki suyu, paydaşları ile paylaşmak zorundadırlar. Yani özel mülkiyete ait bir araziden çıkan su, daha sonra başkasının toprağından geçeceği için hak sahipleri (toprak sahibi) olarak suyu engelleme yetkileri yoktur. Osmanlı uygulamasında özel mülkiyetlerde suyu kullanma hakkı; miras ve vasiyet konusu olabilmekle birlikte, bu hak satılmaz, devredilemez veya hayır olarak bağışlanamaz. Bütün bunlara rağmen, Osmanlı uygulamasında ister özel mülkiyette, isterse vakıf mülkiyetinde olsun, su mâliklerinin sulama amacıyla suyu sattıklarına dair bazı örnekler vardır (İnalçık, 2009: 437).

Osmanlı klasik döneminde vakıf ve mülk suların çeşmeleri kontrol altına alınmadığından çoğu zaman boşa akan suların, mahalle aralarında bataklık ve çamur alanlar oluşturduğu ifade edilmektedir. Su sistemlerinde lüleler icat edilinceye kadar boşa akan çeşme sularının

batak ve çamur alanlar oluşturduğu şehirlerin genel görünümüne yansımıştır. İstanbul mahalleleri de bundan farklı değildir. Bu yüzden İstanbul için ifade etmek gerekirse; şehirin fetihden sonraki dönemde şehir suları için bendlerin yapılması önemli bir aşamadır.⁷ Nitekim II. Osman devrinde İstanbul'da Belgrad Ormanı'ndaki vadilere yeni bendler yapılarak suyun daha düzenli şekilde kullanılması yönünde adımlar atılmıştır. Aynı şekilde yapılan bendlere su hapsedilerek gerektiğinde bunu mahallelere yönlendiren sistemlerle, şehir halkının su sorunu c z lm şt r. Bendler, şehirin su temininde yeni bir dönemi simgelemekle birlikte, *şehr-i İstanbul*'un yüksek kesimlerine suyu götürebilmek için ayrıca, su basıncını arttıran su terazilerine ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle kış mevsiminin kurak geçtiği senelerde İstanbul'da su sıkıntısı bendlere tutulan sularla c z lebiliyordu. Böyle durumlarda hemen hemen her ferdin başvurduğu sürekli c z m yolları da vardı. Örneğin her evin bahçesinde bulunan su kuyularından bakralarla su c kmek en kolay c z m yollarından birisiydi. şehir sakinleri temizlik, yemek-içmek gibi zarur  ihtiyaçların karşılanamadığı durumlarda, c ğu zaman içimi zor sert kuyu sularını veya bendlere dolan suları tercih ederlerdi (Yurdakul, 2012: 303).

Silistre Sancağı'nda suyun insanoğlu tarafından nasıl kontrol edildiğine, su kaynakları üzerinde inşa edilmiş vakıf yapılarını takip edilerek cevap verilebilir. Silistre şehir merkezinde su vakıfları ile ilgili c k sayıda yapı göze c rpılmaktadır. XVII. yüzyılda Silistre şehri, Tuna Nehri kıyısında, yeşiller içerisindeki bağları, bahçeleri, mesire yerleri, seyir alanları ile dikkat c kmektedir. Tuna Nehri'ne bakan Vişnie, Kendikopan, Karaağaç, Akeşme, Arslanlı C eşme mesire alanları dışında, bölgedeki Pasdırma Adası yaz mevsiminde en fazla ilgi gören yerlerdir (Evliya C lebi III, 1999: 193).

Evliya C lebi, Silistre şehrinin yanından akan Tuna Nehri'ni uzun uzun anlatmaktadır. Evliya'ya göre, Silistre şehri *bir su şehridir*. Sancak merkezi olan Silistre, Tuna Nehri'nden g c alarak zamanla idarî ve iktisadî açılardan büyüyüp gelişmiştir. Nitekim

7 İstanbul'un su sistemleri dört dönemde incelenmektedir. Bunlar sırasıyla; Roma ve Bizans dönemi, fetih sonrasındaki gelişmeler, bendler dönemi ve sonucusu da XIX. yüzyılda şirketler dönemi olarak isimlendirilir. Bk. İlhami Yurdakul (2010: 351).

o dönemde Silistre şehrindeki bedesten, dükkânlar, hanlar ve kervansaraylardaki ticarî hareketlilik şehrın nehir ekonomisine dayalı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda İvaz Paşa'nın yaptırdığı 52 dükkânı ve bitişiğindeki bedesteni ve Saraçhane civarındaki 45 dükkânı, değirmenleri, buzhane ve ciftlikleri, başlı başına Silistre şehrının yanı başından akan Tuna Nehri'nin stratejik önemine bağlı olarak kurulmuş ve yine suyun oluşturduğu iktisadî güce bağlı olarak işletilmişlerdir (VGMA, 624: 373-375)XVII. yüzyılda İvaz Paşa'nın vakıf yapılarının oluşturulmasında hangi gerekçeler etkili olmuştur? Sorusu üzerinde biraz daha durmak gerekmektedir. XVII. yüzyılda Silistre şehri, ticarî açıdan büyük potansiyele sahiptir. şehirde kıymetli ürünlerin satıldığı bedesten, yabancı tüccarların konakladığı hanlar ve c arşıdaki ticarî hareketlilik bunu doğrulamaktadır. Asıl olarak, Silistre'nin sancak merkezi olması ve Tuna Nehri  zerindeki konumu, ticarî ve askerî anlamda şehri hareketlendirmiştir. Askerî açıdan şehir; sağkol yol sistemi üzerinde bulunmasından dolayı silah ve sefer lojistiğinin en önemli limanı haline gelmiştir. Ticarî anlamda ise şehir, ağırlıklı olarak askerî kesimin ve devletin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik sektörlerle ön plana c kmıştır. Bu yüzden şehirde, nehir taşımacılığında birbirine bağlı sektörler gelişmeye başlamıştır. Askerî faaliyetler dışında balıkcılık, gemi yapımı ve Eflak Bölgesi'nden getirilen tuz ticareti şehirde hareketlilik oluşturur. Nitekim şehirde yapılan vakıf eserleri, bahsedilen sektörleri teyit etmektedir. Örneğin Hacı Murtaza Ağa'nın Eyüp'te yaptırdığı zaviyesi için Tuna Nehri kenarındaki 9 balıkcı dükkânını ve iskeledeki Gümrükhâne binasını vakfetmiřtir⁸ (VGMA, 738, s.79-84).

Benzer şekilde Türbe Mahallesi'nde Seyyid Hacı Ömer Efendi'nin Gümrükhâne yakınındaki  c depo,  c dükkân ve 15 odalı h nı, şehir limanına gelen tüccar ve yolcuların konaklamasında kullanılmıştır (VGMA, 731: 138).Seyyid Hacı Ömer Efendi bunların dışında Tuna Nehri kenarındaki Tahta İskele'de beş, Cami-i Atik Mahallesi'nde iki olmak üzere yedi tuzcu d kk -

8 Tersane-i  mire Emine Hacı Murtaza Ağa'nın Manisa'daki hamamını ve İstanbul'daki evlerini ve yalısını Silistre'nin Baylar Köyü'ndeki cami ve mektebine bağışlaması, şehirden kırsala doğru gelir akışının yaşandığını göstermektedir (VGMA, 738: 93-97).

nı vakfetmiştir (VGMA, 731: 140).Anlaşıldığı kadarıyla Seyyid Hacı Ömer Efendi şehrin tuz ihtiyacını hem toptan hem de perakende şekilde karşılamaktadır. Böylece Seyyid Hacı Ömer Efendi, Tuna Nehri’nden tutulan balıkların salamura edilmesinde kullanılan sanayi tuzunu da liman bölgesindeki vakıf dükkânlarında satmaktadır.

Tuna Nehri’nin suyundan faydalanan veya nehir kenarında kurulan vakıf binaları sayesinde gelirlerini vakıf hayratına aktaran başka hayırseverler de vardır. Bunların başında Özi Valisi Mehmed Paşa gelmektedir. Mehmed Paşa şehirde çok sayıda çeşme yaptırarak vakfının amaçları doğrultusunda faaliyette bulunmuştur (VGMA,626: 589). Şehir merkezini ihya eden Mehmed Paşa’nın eserleri, Tuna Nehri’nden gelen suyu, şehirdeki halkın hizmetine sunmuştur. Benzer şekilde Silistre Sancak Beyi Bali Bey, 100.000 akçeyi bağışlamış ve buradan elde edilen gelirle; Divane, Usen, Savan, Rahvan ve Baba Nehirleri kenarındaki çeşmeleri yaptırmıştır.⁹ Dolayısıyla Bali Bey’in amacı da Mehmed Paşa’ninkinden farklı değildir.

Silistre merkezindeki ilginç su vakıflarından birisi de Yağcızâde Osman Efendi’ye aittir. Şehirde yaşayan halkın hayatını kolaylaştırmak için Yağcızâde Osman Efendi, 10.000 kuruş vakfederek geliriyle cami, minare, köprü, kaldırım ve çeşme yaptırılmasını vasiyet etmiştir.¹⁰ Hayırseverliğin cinsiyeti olmadığına göre, Silistre’de hanedan üyesi kadınların da vakıf yatırımları vardır. Bu bağlamda Bezm-i âlem Valide Sultan’ın H.1261/1845 senesinde Silistre’de Gümrük binası yanındaki vakıf dükkânları şehir için önemli yatırımlardır (VGMA, 634, s.111).

9 Defterde, “*enhâr-ı der âb-ı Divane, enhâr-ı der âb-ı Usen, enhâr-ı der âb-ı Savan, enhâr-ı der âb-ı Rahvan ve enhâr-ı der âb-ı Baba*” başlıkları altında çeşmeler verilmiştir. Bk. TKGMA, TT., 561 Numaralı Mufassal Evkaf Defteri, v. 211.

10 VGMA, VGMA, 578: 251-252. Hayırseverliği ile tanınan diğer bir aile de Saturizâdelerdir. Şehirde bu aileye mensup üç kişinin vakıfları vardı. Bunlardan ilki; Mirâhur Mahallesi’nde bulunan, Saturizâde Hacı Osman Ağa’nın yaptırmış olduğu medrese ve mekteptir. Bir diğeri, Saturizâde Hacı Mehmed Ağa’nın vakıflarıdır. Sonuncusu ise Saturizâde Mustafa Ağa’nın vakıflarıdır. Bk. VGMA, 731: 28/115. İşleyiş hakkında bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), HAT. 51896 ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), EV. d. 14188.

Şehirli eşrafın doğrudan su vakıflarına yönelik olmasa da Tuna Nehri kenarında vakıfları vardır. Eşraftan Halil Ağa’nın vakfettiği mülkleri, Silistre şehrinin tipik özelliklerini yansıtmaktadır. Halil Ağa önce 5.000 kuruşun dışında, kendi mülkü olan Yerköy, Tutrekan ve Silistre gümrük bölgelerinde binalar yaptırarak bağışlamıştır (VGMA, 746, s. 255). Görüldüğü üzere Silistre kaza merkezindeki hayırseverler, kurdukları vakıfları bir şekilde Tuna Nehri ile veya onun kenarında oluşan ticarî sektörlerle ilişkilendirmişlerdir. Tuna Nehri’nin, şehrin ticarî potansiyelini arttırdığının farkında olan vakıf kurucuları, bu doğal kaynaktan istifade etmesini bilmişlerdir. Nehir kenarında oluşan bu ticarî hareketliliğin başka anlamları da vardır. Şehir merkezinde ve liman bölgesinde inşa edilen yapıların bir şekilde su ile ilişkilendirilmiş olması dışında, vakıf kurucuları şehirde bölgesel imkânları, taleplerle örtüştürerek kazanca dönüştürmeyi başarmışlardır. Yukarıda ifade edilen İvaz Paşa, Tersane-i Âmire Emîni Hacı Murtaza Ağa, Seyyid Hacı Ömer Efendi, Özi Valisi Mehmed Paşa, Halil Ağa ve Bezm-i âlem Valide Sultan vakıfları Tuna Nehri’nin ticarî hareketliliğinden yola çıkılarak oluşturulmuşlardır. Söz konusu vakıfların mülkleri ağırlıklı olarak ticarî yapılardan oluşmuş olsa da bunların faaliyet alanları su ile bağlantılı sektörlerde.

Şimdiye kadar anlatılan Tuna Nehri kenarındaki ticarî yapıları ayrı tutarsak; Silistre Sancağı içerisindeki su vakıflarını iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi şehir merkezinde suları kontrol eden vakıflardır. Çoğu zaman büyük bir külliye yapıları içerisinde yer alan sıra sıra dizilmiş vakıf çeşmeleri, şehirli halkın ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu konuda Evliya Çelebi; Akkapu, Saraçhâne, Bazaryeri, Kurşunlu, Haraççı ve Kuru çeşmeleri zikrettikten sonra; “... gerçi bu çeşmelere bu şehir ihtiyaç değildir. Zirâ Tuna deryası kenarında bir şehir-i mu’azzam olmağıla sahibül- hayrâtlar on yirde çeşme-i canperverler inşa etmişler” diyerek hayranlığını ortaya koymaktadır.¹¹

Silistre şehir merkezinde suyun bol olması bir taraftan yeni çeşmelerin yapılmasına diğer taraftan da eski çeşmelerin tamirine imkan sağlamıştır. Nitekim Herdem Şah Hatun’un, Eski Camii’nin çeşme ve su-

11 XIX. yüzyılda şehirdeki çeşme sayısı daha fazladır. Ahmet Köç (2015:65).

yollarına 2.000 akçelik gelirini vakfetmesi var olan sistemlerin işlerliğini sağlamaya yöneliktir¹² (TKGM, TT. 561, v. 61a). Benzer şekilde ibadet mekânlarının tamamlayıcısı olan şadırvanların bakımı için vakıflardan tahsisat ayrılmıştır. Silistre şehrindeki çeşme ve şadırvanlar dışında sebiller de vardır. Bu konuda Evliya Çelebi; "... ve cümle yirmi yerde sebil vardır. Gayri diyârların sebilleri gibi kârgîr ve mükellef ve müzeyyen binalar değildir ammâ mâh-ı Temmuz'da cânib-i vakıftan Tuna buzuyyla âb-ı hayatların" bolluk ve berekete dönüştüğünü ifade etmektedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi III, 1999: 192). Demek ki şehirlerin su ihtiyacını karşılama görevi (pirinç yetiştirme veya büyük çaplı arazi ıslah projeleri dışında) Osmanlı Devleti'nin kaynak ayırarak yapması işler değildir. Bu tür projeler daha ziyade hanedan mensuplarının yada üst düzey yöneticilerin vakfettikleri paralarla organize edilmiştir (İnalçık, 2009: 438).

Osmanlı devrinde halkın su ihtiyacını daha çok mahalle aralarında yapılmış olan çeşmeler karşılıyordu. Defterlerde (*evkâf-ı çeşme-i ...*) şeklinde başlayan tek bir çeşme vakfı olabildiği gibi, kimi zaman da külliye tarzındaki binalar arasında çeşmelere tesadüf edilmektedir (TKGMA, TT. 561, v. 211b). Böylece günlük su tüketimini çeşmelerden temin eden mahalleli, ihtiyaçlarını karşılayabildiği için kendisini mutlu hissederken, hemen yanı başında daha konforlu hayat süren kişiler de vardı. Bu kişiler döşenen su sistemleri sayesinde evlerine kadar su getirtmiş varlıklı kişilerdir. Söz konusu varlıklı kişilerin konak ve sarayları, Tuna Nehri kıyısına bulunuyordu. Bu bağlamda Silistre'deki konak ve sarayların sahipleri; şehrin ileri gelenleri yani eşraf ve ayanlardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi III, 1999: 190).

Tuna Nehri kenarında, deyim yerinde ise suyun gözündeki bulunan Silistre şehri, suyun kolaylıkla mahalle aralarına taşınmasına imkan sağlamıştır. Nehir suyunu döşenen borular ve kanallar vasıtasıyla halkın ayağına götüren vakıflar, suyu israf etmeden tüketmişlerdir. Silistrelilerin hayatını kolaylaştıran alt yapı faaliyetleri sayesinde mahalle aralarına borular ve

kanallarla götürülen sular; çeşmelere, havuzlara sebiller ve şadırvanlara kadar ulaştırılmıştır. Nitekim suyun çeşmeler, sebiller, şadırvanlar ve su dolaplarına kâğır suyolları ile bağlanması, devletin projeleriyle değil, fertlerin şahsî motivasyonlarının harekete geçirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Öte yandan vakıf sektörünün oluşturduğu su kanallarının yapım, tamir ve işletilmesiyle ilgili Silistre'de uzmanlaşmış meslekler de vardır. Nitekim şehirlerdeki vakıflarda sebiller, saka, su yolcu, bölükbaşı, dolapçı ve âbkeş gibi görevlilere rastlanmaktadır (Sağır, 2016:461).

Su vakıfları ile ilişkilendirilmesi gereken bir diğer yapı grubu da hamamlardır. Toplumun her kesiminin gidip geldiği hamamlarda, su kullanımını diğer yapılardan çok daha fazladır. Hamam vakıflarında görevli su yolcuları, hem gelen temiz suyu, hem de kullanılan atık suların giderlerinin kontrolünü, tamir ve bakımını yaparak maaşlarını almışlardır. Toplum sağlığı bakımından hamamların olmazsa olmazı temiz su olduğundan Osmanlı'da vakıf hamamları daha çok göze çarpmaktadır. Vakıf kurucularının hamamlardan elde ettikleri gelirleri, vakıflarına gelir olarak kaydettiklerinden, büyük vakıflar hamamlar inşa etmekten geri durmamışlardır. Bu bağlamda Silistre'de suyun bol olması çok sayıda hamamın kurulmasında önemli bir etken olarak gözükse de başka etkenler de vardır. Bunların başında hem hayırseverler, hem de yerel eşraf daha fazla gelir elde edebilmek için vakıflar kurmaya yönelmişlerdir¹³ (BOA, TT. 370/397a – TKGMA, TT., 561, v. 60b).

Silistreliler hayırseverler hamamlar dışında, köyleri ve kasabaları birbirine bağlayan yollar üzerinde köprüler kurma konusunda da önemli girişimlerde bulundular. Balkanlarda kışın yoğun yağın kar sularının baharda taşkınlar yapması için yollar üzerinde köprüler inşa etmek önemli bir gereksinimdir. Bölgedeki Rodop ve Koca Balkan dağlarına yağın kar sularının kontrol altına alınması; Tunca, Küçük ve Büyük Kamçı nehirlerinin üzerinde köprüler kurulması için vakıflar tesis edilmiştir.¹⁴ Vakıfların nehirler üzerinde sadece köprüler kur-

¹² Bu konuda pek çok örnek gösterilebilir. Pravadi Kazası'nda Kadı Bey Musluğu ve Atik Camii' Musluğu. Bk. TKGMA, TT., 561 Numaralı Mufassal Evkaf Defteri, v. 213b.

¹³ Silistre'de kurulan Nasuh Bey Hamamı'nın 17.000 akçelik geliri vardır. Bu gelir tek bir hamamdan elde edilmesi bakımından önemlidir (TKGMA, TT., 561, v. 60b).

¹⁴ "İlâkin zikr olunan köprüyü mezburenin tuğyandan yıkılıb bina dan eser kalmayub gelen yolciyu geçirüb hizmet ederler" denmektedir (TKGMA, TT.86, v. 320b). Benzer şekilde Varna'da Kaz-

ması bölgedeki sorunları çözmemiştir. Aynı zamanda kış aylarında yağın yoğun yağışlar sonrasında nehir sularının yükselmesi, nehir kenarlarının kontrol altına alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu yüzden kırsal bölgelerdeki halkın köprücü yazılarak hizmet etmesi, bunun karşılığında *avarız-ı divaniye ve tekalif-i* örfiyeden muaf sayılmışlardır. Bölgede istihdam edilen derbentçi, köprücü, gemici yazılmış hizmet erbapları yol açma, köprü tamir etme, bakım yapma, baharda yükselen su seviyesi karşısında köprü bulunmayan yerlerde halkı karşı tarafa geçirme ve mallarını nakletme görevlerini ifa etmişlerdir.¹⁵ (Orhonlu, 1983: 27-72). Ulaştırma alanında reayanın derbentçi, köprücü, gemici yazılmış olması köprüler kuran, bakım ve onarım yapan vakıfların olmasını engellememiştir.¹⁶ Örneğin Silistre’de Yağcızâde Osman Efendi ve Süleyman bin Hacı Ali’nin vakıfları gelirlerini köprü tamirine ayırmışlardır.¹⁷ (TKGMA, TT., 561, v. 61b- VGMA, Defter nr. 578, s.251-252). Görüldüğü üzere Silistre Bölgesi’nin yaşanabilir bir mekân haline getirilmesi, maddî ve manevî açılardan belirli bir birikimin neticesinde ulaşılan bir durum olmakla birlikte, büyük oranda vakıf müesseselerinin gayretleriyle gerçekleşmiştir.¹⁸

Silistre’ye özgü su yapılarından bir diğeri ise değirmenlerdir. Evliya Çelebi’nin anlatımına bakılırsa Rumeli’de su değirmenlerinin iki çeşidi vardır. Bunlardan ilki Anadolu’da hiç görülmeyen, sadece Tuna Nehri üzerinde kurulmuş olan seygar su değirmenleridir.¹⁹ Seygar su değirmenlerinden Tuna Nehri üze-

ganci İlyo, köyünden geçen Divne Çayı üzerine köprü yaptırarak yolculuk edenlerin hayatını kolaylaştırmıştır.

15 Silistre’de bulunan Derzi Köprüsü’nün 20 nefer köprücü reyası olup, bunlar tahrir defterine oldukları gibi kaydedilmişlerdir. İçlerinden vefat eden olursa, yine köprücü yazılan kişilerin oğulları arasından seçilerek hizmetin sürekliliği sağlanmıştır. Bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Şehircilik ve Ulaşım*, İstanbul 1983, s. 27-72.

16 Karınâbâd Kazası’nda Dobal Köyü’nün “...*avarızhânenen muaf olup, köprü hizmeti dahi ederler deyü defter-i köhnede...*” kayıt olunduğu ifade edilmektedir. Bk. TKGMA, TT., 86, v.373a.

17 Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yahya b. Nebi Vakfı, 11.000 nakit akçenin murabahasını köprü ve kuyu tamirine tahsis etmiştir. Bk. TKGMA, TT., 561, v.176b.

18 Örneğin Pravadi Kazası’nda Lonad veledi Hedi isimli gayrimüslim; “*Karye-i Kerestelü’de vaki’ Donud Köprüsü meremmetine*” para vakfının gelirlerini başlatmıştır. Bk. TKGMA, TT., 561, v.212a.

19 Silistre’de gördüğü değirmenleri anlatırken; *...dâ’ima bu tarafı Tuna içindedir kim Tuna’nın girdâbi mahallidir kim bu mahalde azim gümler üzere yetmiş seksen aded un değirmenleri var kim ibret nümâ-yı vâcibü’s- seyrdir* demektedir. Bk. Evliya Çelebi Seyhatnamesi III., s.189

rinde 50’den fazla olduğu ve bunların şehirli halka hizmet ettiği yazar tarafından ifade edilmektedir. Bir diğere değirmen türü ise baharda gürül gürül akan nehirlerin üzerinde kurulmuş değirmenlerdir. Bu değirmenler aylık, sezonluk veya yıllık hizmet sürelerine göre defterlere kaydedilmişlerdir. Rumeli’nin su kaynağı potansiyelinin Anadolu’dan yüksek olması, zamanla bu değirmenleri daha cazip ve işletilmeye değer hale getirmiştir. Bu yüzden Doğu Rumeli’de Tuna, Küçük ve Büyük Kamçı nehirleri ve onların kolları üzerinde Osmanlı devrinde kurulmuş yüzlerce değirmeni bulmak mümkündür.²⁰ (TKGMA, TT., 86, v.252a).

Tuna Nehri kenarında veya Silistre kaza merkezinde oluşturulmuş su vakıfları bir taraftan şehirli halkın hayatını kolaylaştırırken, diğere taraftan da kırsal alanlarda ikamet eden halkın ihtiyaçlarını kolaylaştırmıştır. Bu nedenle Silistre Sancağı’ndaki su vakıflarının ikinci kısmını oluşturan örnekleri, şehir dışındaki kırsal bölgelerde kurulmuşlardır. Bugün olduğu gibi geçmişte de Silistre şehir merkezinin uzağındaki kırsal bölgelerde daha farklı bir hayat vardır. Şehir merkezinde yaşayan reayanın aksine, kırsalda yaşayan grupların Tuna Nehri’ne ulaşması, ondan istifade etmesi mümkün değildi. Bölgede Tuna Nehri’nin güzergâhı dışına çıkıldığında, coğrafi olarak yükselti birden artmakta, hal böyle olunca kırsalda yaşayan Yörük gruplarına su götürmek daha zor duruma gelmiştir. Bu bölgede suyun azalmaya başlaması, buralarda suya olan ihtiyacı çözmek için farklı programlar yürütmeyi gerektirmiştir. Bunun için vakıflar zor olanı başarmak, toplum fertlerinin mutluluğunu sağlamak amacıyla kırsal bölgelerde dağınık halde yaşayan kişilere farklı yöntemlerle hizmet götürmüşlerdir.

Bölgede konar-göçer hayatı sürdüren Yörük grupları, kendi obalarında yerleşirken, her obanın kendine ait hayvanlarını otlatdığı arazileri, tarımsal faaliyet yürüttükleri mülkleri vardır. Nitekim bu durum en güzel bölgeye verdikleri isimlerden anlaşılmaktadır.²¹

20 Benzer şekilde örnekler için bk. TKGMA, TT., 561, v.211a.

21 Silistre Sancağı’na bağlı Aydos Kazası’nda; Yörük, Yörük Mehmed, Akıncı, Zurnacı, Turgud; Ahyolu Kazası’nda; Şemsi, Memi, Budak, Küçük, Karaca, Kara Nasuh, Sinan, Osman, Saruhan, Mustafa, Ramazan, Kasım, Deli Ömer, Kemikçi, Sak Mustafa Obası göç eden kişilerin isimleriyle zikredildiğine göre bu durum bölgeye tam

Tahrir ve evkaf defterlerinde ilk bakışta tespit edilebilen; Çamurlusu, Hacı Kırk Bey, Evren, Caferci, İdris, Armudluca, Sinanoğlu, Su ve Derdlü kuyularının varlığı, devletin uyguladığı iskân siyasetinin ve vakıfların faaliyetlerinin temelini oluşturmuştur (BOA. TT.d. 215, v.81b ve v.87a). Vakıf kuran hayırseverler, büyük sürülere sahip Yörüklerin obalarda cemaatler halinde yaşarken, onların kırsal alanların kontrol ve iskânını sağlamalarına yardımcı olmuşlardır. Hayırseverler bunun için kışın yağın kar ve yağmur sularını depo etmek için hem su kuyuları kazdırmışlar, hem de sarnıçlar oluşturarak sürülerin sulanmasını kolaylaştırmışlardır²². Örneğin Silistre’de kuyu açmak ve kuyu tamir etmek için Bahri bin Hacı Ali (TKGMA, TT. 561, v.61b) gibi Kazgancı İlyo da para vakfetmiştir (TKGMA. TT. 561, v. 176a).

Doğu Rumeli coğrafyası içerisinde Evliya Çelebi’nin sularından övgüyle bahsettiği yerler pek çok iken, bölgeden güneye gidildikçe sulak alanlar azalmaktadır. 86 numaralı tahrir defterinde pınar ve su isimleriyle biten yer isimlerinin azalması, bu bölgenin daha kurak olduğunu göstermektedir (TKGMA. TT. d. 86, v.48a ve v. 56b). Güney Rumeli’deki tepelik kısımlarda, vakıflara duyulan ihtiyaçlar tıpkı Doğu Rumeli’deki ihtiyaçlara benzemektedir. Buralarda akarsuların az olduğu, yine yağmur sularını depolamak için kuyular açmak hayırseverlere kalmıştır.

manasıyla yerleşildiğini göstermektedir (TKGMA, TT., 561 v. 247b ve v.310a). Aynı şekilde cemaat isimleriyle de bölgeye tam manasıyla yerleşim söz konusudur. H.937/1530 tarihli ve 370 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri’nde; Arabacı Mustafa, Ayu Cemal, Barak, Başlamış, Bazarlıoğulları, Bostancioğulları, Caferci Kuyusu, Deli Musa, Derzi Ali, Ekmeç Yemez, Gebrin Musa, Halayıkçıoğulları, Hasan Fakih, İnehan Veleği Ali, Kara Kasım, Kararmanoğlu Döllüğü, Kolak Kemal, Kulfal, Musa Veleği Yusuf, Musa Fakih, Nasreddin, Polafçı, Rahman, Saltuklar, Saruhan, Saruhanoğulları, Satı, Sevindik Veleği Mehmed, Seyyid Hızır, Emir bin Yakub, Yakub Sofu, Yörük Sinan, Yusuf Han, Yünlüoğlu cemaatlerinin kırsalda yaşadığı anlaşılmaktadır. Bk. *937/1530 Tarihli ve 370 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri*, Ankara 2001, s. 385-393.

22 Rumeli’de Rodop ve Balkan dağlarından gelen kar sularının oluşturduğu bolluk ve bereket kaynaklara yer isimleri olarak yansımıştır. Defterlerde suyu çağırıştran; Çamurlusu, Küçük Dülger, Dülger, Hüseyin, Kızılca İsmail, Eğerci Hayreddin, Karasu, İnehan pınarları kaydedilmiştir. Başka bir kaynaktan ise; Başpınar, Sinancık, Künk, Halalci, Adalı, Kısacık, Kara Yunus, Akça, Konacık, Orta, Kurt, Kara Büleñd, Turasan, Su Baktı, Kilit, İnehan, Gördün, Kazancı İsmail, Nalbant, Bayram, Osman, Dokuz, Kara Yusuf, Karçukuru, Ak, Bey, Delik, Halka, Abacı, Aka, Güdük, Koz Temur, Baş, Han pınarlarından bahsedilmektedir. Bk. TKGMA TT. 83, v. 116b ve v. 182a. Ayrıca bk. TKGMA. TT. 56 numaralı defter.

Eski devirlerden beri halkın ihtiyaçlarını karşılayacak kuyular ve sarnıçların tesis edilmesi bölgedeki halkın gerek beslenmesinde ve temizlik ihtiyaçlarının karşılanmasında gerekse sürülerin sulanmasında işe yaramıştır (Yurdakul,2010; 354).

Silistre’nin kırsalında nehir ve su kaynaklarının isimleri yerine, kuyu isimlerine rastlanması bölgenin tipik özelliklerini yansıtmaktadır. Örneğin; Oruç Hızır, İshak, Ali Fakih, Osman, Hızır, Kara İsa, Oruç, İsa, Kara Hüseyin, Divane Osman, Hacı Sinan, Doğanoglu, Nasuh, Obacı Hasan, Ahmet Bey, Tur Ali, Sarı Mustafa, Köse Sinan kuyuları ihtiyaçların farklılaştığını, dolayısıyla hayırseverliğin bölgeden bölgeye farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.²³ Sonuçta Silistre’nin kırsal bölgelerinde, yağmur sularını depo edilmek için kuyular gibi sarnıçlar açılması, buralarda yaşanabilir mekân oluşturmanın temel kriterlerinden birisi olmuştur.

Sonuç

Osmanlı devrinde vakıfların *ile’- ebed* devam edeceği düşünülerek; vâkıfın vefatından sonra amel defterine sevap yazılmaya devam edilmesi planlanmıştır. Allah’ın rızasını kazanmak için hayırseverlerin kurdukları vakıflar, onlar için bir mutluluk kaynağı olmuştur. Kurulan vakıflardan istifade eden kişiler, hayırseverlere karşı kendini minnettar hissederek, vakıf kurucusunun iyiliğine ve dindarlığına şahit olmuşlardır. Bu yüzden vakıf teşkilatları, kurucularının gözünde halkın şükranını ve şâhâdetini kazanma vesileleridir.

Osmanlı devrinde Tuna Nehri’nin suyunu kullanarak iktisadî anlamda ekonomiye dönüştürebilen vakıfların sayısı bir hayli fazladır. Vakıflar gelir-gider dengesi üzerine tesis edildiklerinden sağlam akarlara sahip olmaları kaçınılmazdır. Aksi takdirde hizmet görmesi, istihdam ettiği personele maaş verebilmesi mümkün değildir. Bu itibarla Silistre merkezinde İvaz Paşa’nın yaptırdığı 52 dükkânı ve bitişiğindeki bedesteni ve Saraçhane civarındaki 45 dükkânı; Hacı Murtaza Ağa’nın Tuna Nehri kenarındaki 9 balıkçı dükkânı ve iskeledeki Gümrükhâne binasını vakfetmesi, bölgenin iktisadî faaliyetlerinde vakıfla-

23 Defterin pek çok yerinde su kuyularının ismine rastlanmaktadır. Bk. TKGMA. TT., 86, v.105a.

rın etkin olduğunun en güzel örneğidir. Öte yandan Seyyid Hacı Ömer Efendi'nin Gümrükhâne yakınındaki üç depo, üç dükkân ve 15 odalı hânı şehre gelen tüccarların konaklamasına; Bezm-i âlem Valide Sultan'ın gümrük binası yanındaki dükkânları da gemilerin getirdiği malları depolamaya yöneliktir. Yine şehir ileri gelenlerinden Halil Ağa'nın Yerköy, Tutrekan ve Silistre'deki gümrükhâne bölgesinde yaptırdığı dükkânları, Silistre Liman'ı bölgesinde vakıfların etkinliğini ortaya koymaktadır. Şehirdeki bir diğer vakıf ise Seyyid Hacı Ömer Efendi'ye ait olup şehirlinin ve şehir ekonomisinin önemli unsurlarından olan balıkların tuz ihtiyacını karşılamıştır.

Toplumda görülen ihtiyaç kavramının bölgeden bölgeye farklılık gösterdiği, Tuna Nehri kenarındaki Silistre'de açıkça görülebilmektedir. Silistre şehir merkezinde yaşayan halk için vakıflar; çeşmeler, sebiller, hamamlar, köprüler, değirmenler inşa ederken; çok uzaklara gitmeden, kırsal bölgelerde yaşayan Yörüklerin ihtiyaçları için daha çok kuyu, sarnıç ve çeşmeler inşa edildiği görülür. Bu yüzden Tuna Nehri vadisinden çıkılarak iç bölgelere gidildikçe Silistre Sancağı vakıflarının faaliyet alanlarında değişim yaşanmaktadır. Bölgedeki coğrafi yapıya bağlı olarak ihtiyaçların farklılaştığı ve bu değişime vakıfların da ayak uydurarak bölgenin ihtiyaçlarına uygun vakıf müesseseleri kurduklarına şahit olunmaktadır.

Vakıf müesseseleri ihtiyaçtan doğduğuna göre, kırsal bölgelerdeki Yörüklerin beklentileri; köprüler, değirmenler, hamamlar, çeşmeler ve sebiller kurulması yanında; esas olarak suya ulaşımın zor olduğu, su kıtlığının yaşandığı bölgelerde kışın yağın yağmur ve kar sularını tasarruflu kullanabilmek için sarnıçlar ve kuyular kazılmasıdır.

Toplum menfaatleri için gayret gösteren Silistre Vakıfları, bireysel ve toplumsal ihtiyaçları görebilmek için *Nehr-i azîm Tuna*'dan istifade etmeyi bilmişlerdir. Gerek Tuna Nehri üzerinde kurulan seyyar su değirmenleri gerekse Tunca, Küçük ve Büyük Kamçı nehirleri üzerindeki vakıf değirmenleri, suyun bereketinden istifade ettiklerini göstermektedir. İktisadî açıdan hamamlar, değirmenler ve çeşmeler en fazla gelir getiren su vakfı yapıları olduğundan bölgede, bunların yoğunluğu göze çarpmaktadır.

Evliya Çelebi, Tuna Nehri'nin kışın buz tutmuş kısımlarında yaşayan balıkların, bahar mevsimi ile birlikte lezzetlendiğini ifade ederek; şu *mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler*²⁴ diyerek sözünü bitirmiştir. Oysa örnekler gösteriyor ki, Osmanlı devrinde hayırseverler içinde yaşadıkları toplumların ihtiyaçlarının farkındadırlar. Bu yüzden yokluğunu hissettikleri veya olması gerektiğini düşündükleri şeyler için paralar tahsis eden Müslümanlar, Silistre'nin su kaynaklarını kullanarak vakıflar kurmuşlar, suyun oluşturduğu sektörlerden yararlanmayı bilmişlerdir. Özellikle Silistre şehir merkezinde ve liman bölgesinde inşa edilen yapıların büyük kısmının su ile ilişkilendirilmiş olması, vakıfların bölgesel imkânları taleplerle örtüştürerek kazanca dönüştürdüklerinin işaretleridir.

24 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* III, İstanbul 1999, s.190

Kaynaklar

a-Defterler ve Arşiv Kaynakları

a.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA):

BOA. TT. 20 Numaralı Tapu Tahrir Defteri

BOA. TT. 222 Numaralı Tımar İcmal Defteri

BOA. TT. 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri

BOA. TT. d. 215 Numaralı İcmal Evkaf Defteri

-Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA):

BOA. HAT. 51896

BOA. EV. d. 14188

a.2. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM):

TKGM, TT. 83 Numaralı Tapu Tahrir Defteri

TKGM, TT. 86 Numaralı Tapu Tahrir Defteri

TKGM, TT. 561 Numaralı Mufassal Evkaf Defteri

a.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi(VGMA):

VGMA, 578 - VGMA. 624 - VGMA, 626 - VGMA. 634 - VGMA, 731 - VGMA, 738 - VGMA, 746

b-Basılı Eserler

Barkan, Ömer L. (1942). "Kolonizatör Türk Dervişleri". *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara. s. 279-386.

Barkan, Ömer L. (1953/1954). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler". İktisat Fakültesi Mecmuası XV, 1-4, İstanbul. s. 209-237.

Barkan, Ömer L. (1980). "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyeti". *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, Gözlem Yay., İstanbul. s. 249-280.

Berki, Şakir (1968). "Vakıfların Devlete Devletin Vakıflara Hizmeti", *Vakıflar Dergisi*, VII, Ankara. s.45-52.

Cebeci, Ahmet (1988). "Silistre Sancağı Vakıfları ve H.1006/1597 Tarihli Silistre Livası Vakıf Defteri". *Vakıflar Dergisi*, XX, Ankara. s. 453-466.

Cebeci, Ahmet (1994). *XVI. Yüzyılda Silistre Sancağı Vakıfları*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Çizakça, Murat (2009). "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları". *Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması*. TÜSEV. İstanbul. s. 21-31.

Evliya Çelebi (1999). *Seyahatname III*. (ed.Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı),Yapı Kredi Yay., İstanbul.

Genç, Mehmet (2014). "Klâsik Osmanlı Sosyal- İktisadî Sistemi ve Vakıflar". *Vakıflar Dergisi*, 42, s. 9-18.

Gökbilgin, M. Tayyib (1957). *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*. İstanbul.

Güneri, Hasan (1972). "Vakıf Suları ve Su Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*. IX, Ankara, s. 67-79.

İnalçık, Halil (2009). "Osmanlılarda Su". *TDVİA*, 37, Ankara. s. 437-440.

İnalçık, Halil (2010). "Devlet, Toplum, Ekonomi". *Devlet-i 'Aliyye I*, İş Bankası Kültür Yay. İstanbul.

İnbaşı, Mehmet (2000). "Rumeli Yörükleri", *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*. Ankara. s. 147-182.

Kayapınar, Ayşe (2015). "Osmanlı Döneminde Rumeli'de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX, İzmir. s. 121-148.

Keskioğlu, Osman (1969). "Bulgaristan'da Bazı Türk Âbide ve Vakıf Eserleri". *Vakıflar Dergisi*, VIII, s. 311-328.

Keskioğlu, Osman- A. Talha Özyaydın (1983). "Bulgaristan'da Türk-İslam Eserleri". *Vakıflar Dergisi*, XVII, s. 109-140.

Köç, Ahmet (2015). "1828-1829 Rus İşgali Sonrasında Silistre Vakıflarının Vaziyeti". *Vakıflar Dergisi*, 43, Ankara. s. 59-76.

Leeuwen, Richard van (1999). *Waqfs and Urban Structure: the Case of Ottoman Damascus*. Leiden-Brill.

Maksudoğlu, M.Emin (2003). "Osmanlı Vakıf Uygulamasından Bazı Örnekler". *Diyanet İlmî Dergi*, 39, s. 87-100.

- Martal, Abdullah (2010). “Suyolcu”. *TDVİA*, 38. Ankara, s. 1-2
- Memişoğlu, Hüseyin (1995). *Bulgaristan’da Türk Kültürü*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Ankara.
- Orhonlu, Cengiz (1983). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Şehircilik ve Ulaşım*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İzmir.
- Önge, Yılmaz (1983). “Vakıf Müessesinde Su ve Önemi”. *Birinci Vakıf Haftası Bildirileri*. Ankara. s. 23-34.
- Sağır, Yusuf. (2016). “Osmanlı Su Vakıfları”. *Tarihin Peşinde*, XV, s. 445-473.
- Selçuk, Hava (2013). “Ziştovi ve Yaş Anlaşması Arasında Tuna Kıyısında Bir Osmanlı Kenti: Silistre (1791-1793)”. *Turkish Studies*, 8/5, İlkbahar, s. 645- 674.
- Uzunçarşılı, İsmail H. (1998). *Osmanlı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2002). “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, *Türkler X*, Yeni Türkiye Yayınları, , s. 183-215.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*. T.T.K. Yayınları. Ankara.
- Yurdakul, İlhami (2010). “İstanbul’da Suyun Hikâyesi”(XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar). İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul. (ed.) Feridun M. Emecen, Kitabevi. İstanbul. s. 351-362.
- Yurdakul, İlhami (2012). “İstanbul’da İçme Suyu Kültürü”. *I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, (haz.) Arif Bilgin- Özge Samancı. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları. Bilecik. s. 299-310.

Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu

Enver Çakar*

Öz

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Palu, bugün Elazığ iline bağlı bir ilçe konumundadır. Osmanlı döneminde "hükümet sancak" olarak yerli hanedanlardan Cemşid Bey'e evlada intikal edecek şekilde mülkiyet üzere verilmiştir.

Palu'da gerek hükümet yöneticileri gerekse hayır sahipleri tarafından kurulmuş çok sayıda vakıf vardı. Bunların bir kısmı hayrat, önemli bir kısmı ise evlatlık vakıf özelliğini taşıyordu.

Bu çalışmada, başta Hurufat Defterleri olmak üzere, arşiv belgeleri ışığında Palu'daki vakıfların kurucuları ve vakıf gelirleri ile vakıfların şartları hakkında bilgiler verilecektir. Ayrıca 18. yüzyılda Palu'nun mahalle, nahiye, köy ve mezralarıyla dinî ve sosyal amaçlı yapıları hakkında da bazı tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, Palu, vakıf, Hurufat Defteri.

Palu in the 18th Century According to the Hurufat Registers

Abstract

Palu, located in the Eastern Anatolia Region, is today a district of Elazığ Province. In the Ottoman period, "governance" was given to Cemşid Bey, leader of a local dynasty, as proprietary right that could be passed on to his sons.

Palu had a large number of waqfs established by charitable founders, as well as government officials. Some of them were charity, and a significant part of them were adopted foundation.

In this study, information will be given about the founders of the waqfs in Palu, the waqf incomes and the conditions of the waqf in the light of the archival documents, especially the Hurufat registers. Further, in the 18th century, Palu's neighborhood, township, villages, religious and social buildings will be discussed.

Keywords: Elazığ, Palu, foundation, Hurufat Register.

*Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü-Elazığ.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde vakıf müesseselerine yapılan her türlü tayin ve terfi işlemleri, Kazaskerlik Dairesi'nce tutulduğu düşünülen Hurufat Defterleri'nde kayıt altına alınırdı. Kadı ve naip haricindeki mahkeme görevlileri ve esnaf şeyhlerinin atamaları da yine bu defterlere kaydedilirdi. *Ruznâme Defterleri* olarak da adlandırılan Hurufat Defterleri, bugün Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. İçerikleri bakımından Anadolu ve Rumeli olarak iki kısma ayrılan bu defterlerde kayıtlar kazalara göre tutulmuştur. Kazalar da alfabetik sıraya göre dizildiğinden bu defterler, Arapçada "harf" kelimesinin çoğulu olan "hurûfât" kelimesiyle adlandırılmıştır.¹ Vakıfların her türlü görev tevcihatının tutulduğu bu defterler, atık ve cedid olmak üzere iki seri halindedir. Atık kayıtlar H. 1086-1103 (M. 1675-1691), cedidler ise H. 1102-1258 (M. 1690-1840) yılları arası kayıtlarını içerir (Alkan, 2007: 13; Alkan,

2010: 826). Toplam sayısı 216 olan Hurufat Defterleri'nin 149'u Anadolu serisine, 67'si de Rumeli serisine aittir (Eroğlu Memiş, 2013: 120).

Ataması yapılan kişiye berat verilmesinden sonra bir nevi berat özeti denilebilecek kayıtların deftere kaydedilmesiyle oluşturulan Hurufat Defterleri (Demirtaş, 2012: 49; Eroğlu Memiş, 2016: 72), Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik ve şehir tarihi açısından büyük öneme sahiptirler. Bu defterler sayesinde, kazalardaki nahiye, köy, mezra ve mahalle isimlerini tespit edebildiğimiz gibi, mahalle ve köylerde yer alan medrese, mektep, cami, mescit, tekke ve zaviye gibi dinî, ilmî ve sosyal amaçlı yapıların isimlerini, hangi tarihte ve kim tarafından kurulduğunu ve bu kurumlarda çalışan görevliler ile bunların aldıkları ücretleri de tespit edebilmekteyiz. Yine Hurufat Defterleri'nde vakıf personelinin atama ve azil gerekçeleriyle, vakıflara gelir sağlamak için yapılan han, hamam, çarşı, fırın, değirmen ve dükkânlar hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Palu kayıtlarının yer aldığı toplam 13 defter bulunmaktadır. Bu defterlerden en eskisi Şevval 1115-Şevval 1117 (M. 1704-1706) tarihleri arasında yapılan atama kayıtlarını ihtiva etmekte olup, 1121 numarada kayıtlıdır. En sonuncusu ise Rebiü'l-âhir 1210-Ramazan 1217 (M. 1795-1803) tarihleri arasındaki atama kayıtlarını ihtiva etmektedir ve 538 numarada kayıtlıdır.

Bu çalışmada, Hurufat Defterleri ışığında Palu'nun 18. yüzyıldaki genel durumu tespit edilmeye çalışılmış; Palu'nun idarî yapısı ve vakıf müesseseleri ile mahalle, nahiye ve köyleri hakkında bazı tespitlerde bulunulmuştur.² Ancak sadece Hurufat Defterleri kaynak olarak kullanılmak suretiyle Palu'nun bütün mahalle, nahiye ve köyleri ile dinî, iktisadî ve sosyal yapılarını tespit etmenin imkânı yoktur. Çünkü yukarıda da izah edildiği üzere, Hurufat Defterleri'ndeki kayıtlar daha ziyade mahalle ve köylerde yer alan çeşitli kurumlara yapılan personel ataması kayıtlarını içermektedir. Bu kayıtlarda, atanılan müessesenin yeri belirtildiği gibi, çoğunlukla bânisi ve vakfın akarları da zikredilmektedir. Hurufat kayıtlarının yetersiz

1 Hurufat Defterleri ve bunlar kaynak alınmak suretiyle yapılan bazı çalışmalar için bkz. Alkan (2007), "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi", *Vakıflar Dergisi*, 30, s. 1-34; Alkan (2010), "Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 4, I. Kısım, Ankara, s. 831-842; Çal (2001), "Hurûfât Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası", *Prof. Dr. Zafer Bayburtoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri, s. 125-166; Çal (2001), "1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Bulgaristan'da Türk Mimarisi", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, c. I, Ankara, s. 221-286; Çal (2011), "1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Yunanistan'daki Türk Mimarisi", *Erdem*, 58, Ankara, s. 93-242; Küçükdağ (2003), "Hurufât Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Develi'nin Mektep, Medrese, Cami, Mescit ve Zaviyeleri", *Bütün Yönleriyle Develi (I. Bilgi Şöleni 26-28 Ekim 2002)*, Kayseri, s. 267-276; Gökmen (2005), "Hurûfât Defterlerine Göre Demirci Kazası ve Köylerinde Cami ve Mescitler (1690-1830)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, Mansisa, s. 21-56; Öntuğ (1999), "Hurûfât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, Afyon, s. 132-154; Beyazıt (2013), "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies International Journal of History*, 5/1, s. 39-69; Eroğlu Memiş (2013), "Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurûfât ya da Askerî Rûzname Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği", *Vakıflar Dergisi*, 29, Ankara, s. 115-146; Eroğlu Memiş (2016), "Hurûfât ya da 'Askerî Rûzname Defterlerinde Yer Alan Vakıf Kurumları Dışındaki Atamaların Kazâ-yı Kudüs-i Şerif Örneğinde İncelenmesi", *OTAM*, 39, Ankara, s. 71-104; Demirtaş (2012), "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, 37, s. 47-92; Yancı-Gül (2016), "Hurufat Defterlerine Göre Bozok", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, c. I, Yozgat, s. 253-265; Baykara (1990), *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara; Çakar-Uzun (2017), *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Elazığ.

2 Hurufat Defterleri'nde şehirdeki esnaf teşkilatına bağlı meslek örgütü şeyhlerinin de tayinleri yazılmakla birlikte (Alkan, 2010: 828), Palu ile ilgili kayıtlarda bu tarz bilgiler yer almamaktadır.

kaldığı kısımlar ise vakfiye defterlerindeki kayıtlarla desteklenmeye çalışılmıştır. Ayrıca 19. yüzyılda hazırlanmış olan Vakıf Muhasebe Defterleri ve Nüfus Defterlerinden de istifade edilmiştir. Bunlardan Nüfus Defterleri, mahalle, nahiye ve köy isimlerinin tespiti açısından ayrı öneme sahiptirler.

Palu, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Murat Nehri kıyısında kurulmuş kadim bir yerleşim bölgesidir. Ancak bugüne kadar Palu hakkında yapılan çalışmaların³ tatmin edici düzeyde olduğu söylenemez. Kaynak çeşitliliğinin az ve yetersiz olması, bu tablonun ortaya çıkmasında en önemli etken olmuştur. Nitekim "Hükümet" olan idarî birimlerde, Osmanlı klasik sancaklarında görülen tahrir geleneği uygulanmadığından (Kılıç, 1999: 130), bu statüde olan Palu'nun da 18. yüzyıl öncesine ait herhangi bir nüfus ve arazi sayım defteri bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle, Palu'nun tahrir, avârız ve cizye kayıtlarını içeren defterleri mevcut olmadığı gibi, evkaf defteri ile şer'yye sicilleri de yoktur. Oysaki bu arşiv belgelerinin Osmanlı kent tarihi açısından çok zengin bilgileri ihtiva ettiği tartışılmaz bir gerçektir. Bundan dolayı Hurufat Defterleri, Palu ile ilgili çalışmalarda daha fazla önem kazanmaktadır.

1. Palu Kazası/Palu Hükümeti (İdarî ve Fizikî Yapı)

Osmanlı taşra idarî teşkilatında temel idarî birim "Sancak"⁴ olmakla birlikte, özellikle Anadolu'nun doğusunda görülen ve "Hükümet" adı verilen idarî birimler de vardı. "Yurtluk-Ocaklık" statüsünde olan bu tarz idarî bölgelerde, yönetim belirli bir hane-

danın elinde bulunuyordu ve genellikle babadan oğula intikal ederdi⁵. Bu bağlamda Palu ve çevresi, Osmanlı hâkimiyetine girdiği Yavuz Sultan Selim döneminden⁶ Tanzimat dönemine kadar, "Hükümet" statüsünde olmak üzere *Cemşid Bey* hanedanından bir bey tarafından idare edilmiştir (Ünal, 1992: 244-245).

Askerî, idarî ve malî açılardan Hükümet statüsünde olan Palu, adlî ve idarî bakımlardan da "Kaza" statüsündeydi ve bir kadı tarafından temsil ediliyordu. Dolayısıyla Osmanlı belgelerinde yer alan "Palu Hükümeti" ve "Palu Kazası" ifadeleri hem idarî hem de coğrafi olarak aynı bölgeyi ifade etmekteydi.

Kazanın sınırları, hükümet merkezi olan Palu Kasabası ile muayyen sayıdaki nahiyelerden meydana geliyordu. Nahiyeler⁷ ise köy ve mezralardan oluşuyordu. Hurufat Defterleri'nde Palu Kazası'na tabi toplam sekiz nahiyeden bahsedilmektedir. Bunlar; *Bağın* (VGMA 1079: 232), *Bulanık* (VGMA, 1079: 232; VGMA, 1097: 222; VGMA, 1121: 181), *Devamiyye*⁸ (VGMA, 1121: 181; VGMA, 1137: 250), *Ek-rad* (VGMA, 1097: 222), *Etrak* (VGMA, 1121: 181), *Hun* (VGMA, 1074: 64; VGMA, 1121: 181), *Karaçor* (VGMA, 538: 111; VGMA, 1075: 53; VGMA, 1079: 232) ve *Sivan* (VGMA, 538: 111) adlı nahiyelerdir.

3 M. Ali Ünal'ın Osmanlı arşiv belgeleri ışığında yaptığı "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti" adlı makale çalışması bunlardan ilki ve en kayda değer olanıdır. Bunun dışında, Süleyman Yapıcı tarafından nüfus defterleri ve salnameler kaynak olarak kullanılmak suretiyle yapılmış çalışmalar da vardır (bkz. Yapıcı (2004), *Palu Kültür-Tarih-İdari ve Sosyal Yapı*, Ankara; aynı yazar (2016), *Palu 1841-Nüfus ve Toplum Yapısı*, Elazığ). Ayrıca Serdar Karabulut'un yakın zamanda yayınlanan bir makalesinde de, Akkoyunlular ve kısmen Osmanlılar dönemi siyasi tarihinin yanı sıra, bir vakfiyedeki (İbalaşyye Vakfı) bilgiler çerçevesinde, Palu Çarşısı ve şehrin ekonomik durumu incelenmiştir (Karabulut (2017) "Palu'nun Siyasi/Ekonomik Tarihi (XIV-XVIII. Yüzyıllar Arası) ve Palu Çarşısı'na Dâir Vakıfname Belgesinin Tecümesi", *OTAM Dergisi*, 41 (Ankara), s. 145-168).

4 Sancak hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin (2009), "Sancak", *DİA*, 36, s. 97-99; Deny, "Sancak", *İA*, X, s. 186-189; İnalçık (1995), "Eyalet", *DİA*, 11, s. 548-550; Kunt (1987), *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arası Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul; Baykara (1988), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara.

5 Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet sancaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Göyünç (1991), "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, s. 267-277; Ünal (1994), "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", *X. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler-1986*, c. V, Ankara, s. 2211-2220; Ünal (1992), "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, s. 241-265; Kılıç (1999), "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, 10, Ankara, s. 119-137; Kodaman (1986), *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Ankara.

6 Safevi Devleti'ne karşı kazanılan Çaldıran Zaferi'nden sonra Yavuz Sultan Selim, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin Osmanlı idaresine girmesini sağlamak için bu civarı iyi tanıyan ünlü bilgin İdris-i Bitlisi'yi görevlendirmiştir. Diyarbakır valisi Bıyıklı Mehmet Paşa ile birlikte hareket eden İdris-i Bitlisi, bir çoğunun ülkesi ve kalesi Safevilerce ellerinden alınmış olan Kürt beylerinin Osmanlı hizmetine girmelerini sağlamıştır. Bu sırada Palu ve çevresinin yönetimi de bölgenin önemli şahsiyetlerinden olan Cemşid Bey'e verilmiştir (Ünal, 1992: 241).

7 Sözlükte "taraf, cihet, yöre, kenar, bölge" anlamlarına gelen nâhiye kelimesi, Osmanlı idarî sistemi içinde bazen bir yönetim ünitesini ve bölgeyi, bazen de coğrafi bakımdan küçük veya büyük bir çevreyi ifade etmekteydi. Tanzimat'tan sonra ise daha çok kazadan küçük idarî birimler için kullanılmıştır. Şahin (2006), "Nahiye", *DİA*, 32, s. 306-307.

8 "Zevamiyye", VGMA, 581: 45.

Hurufat Defterleri dışında, Palu Kazası'nın 18. yüzyıldaki idarî bölünüşünü tespit edebileceğimiz başka bir kaynak yoktur. Bundan dolayı 1841 yılında hazırlanan bir nüfus defteri, bu konuda müracaat edebileceğimiz en değerli kaynak özelliğini taşımaktadır. Fakat bu defter, en son tarihli Hurufat kaydından 40 yıl sonraki durumu yansıttığından, benzerliklerin yanı sıra önemli farklılıkları da içermektedir. Nitekim bu deftere göre, 1841 yılında Palu Kazası'nın *Hun, Veşin, Sivan, Gökdere, Bulanık, Ohi* ve *Çakçur* olmak üzere yedi nahiyesi vardı.

Nüfus Defteri'nden farklı olarak, Hurufat Defterleri'nde Bağın, Devamiyye, Ekrad ve Etrak nahiyelerini görmekteyiz. Bunlardan Bağın⁹, Tunceli-Elazığ illeri sınırında, Peri Suyu kenarında kurulmuş, kalesi olan eski bir yerleşmedir. Bu nahiyeye bağlı olarak defterlerde ismi geçen tek köy ise *Uşin*'dir.¹⁰ Ekrad Nahiyesi ile ilgili olarak Hurufat Defterleri'nde sadece *Beşaret* adıyla bilinen *Kuşçu*¹¹ köyünden bahsedilmektedir. Bu köy, Nüfus Defteri'nde Bulanık Nahiyesi'ne bağlı olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla Ekrad Nahiyesi'nin Bulanık Nahiyesi olduğu düşünülebilir. Etrak ismiyle verilen nahiyenin ise, 19. yüzyılda Karaçor veya Çakçur adıyla bilinen nahiyeye dâhil edildiği söylenebilir.¹² Çünkü bu nahiyeye tabi olarak gösterilen *Noşnak/Nöşnek* isimli köy, 1547'de Etrak Nahiyesi'ne tabiydi (bkz. VGMA, 584, s. 245). Fakat Devamiyye Nahiyesi'ni mevcut verilerle tespit etmek mümkün görünmemektedir. Zira Hurufat Defterleri'nde bu nahiyeye bağlı olarak sadece *Hacakpur* köyünden bahsedilmektedir ki, bu köy 1840 tarihli nüfus defterinde yer almadığı gibi, bugün Palu ve çevresinde bu isimle bilinen bir yerleşme de mevcut değildir.

Öte taraftan, Hun Nahiyesi adını aynı isimli köyden almıştır. Nitekim 1841 yılında Hun, nahiyenin en büyük köyüdür ve bugün de *Beyhan* yeni adıyla Palu

İlçesi'nin bir beldesi konumundadır. Yine her iki defterde yer alan Sivan Nahiyesi'ni oluşturan köyler, bugün Bingöl'ün Genç ilçesi sınırları içerisinde yer alırken, Bulanık Nahiyesi'ni oluşturan köyler de Kovancılar ve Karakoçan ilçeleri sınırları dâhilinde yer almaktadır.

Buna karşın, Hurufat Defterleri'nde bahsi geçmeyip Nüfus Defteri'nde yer alan nahiyeler de vardır. Bunlardan Veşin Nahiyesi, adını aynı isimli köyden almıştır ki, bugünkü adı *Erimli*'dir ve *Alacakaya* ilçesine bağlıdır. Hurufat Defterleri'nde nahiyeye olarak yer almayan Gökdere'yi ise bugün Palu'ya bağlı büyük bir köy olarak görmekteyiz. Yine Hurufat Defterleri'nde adı geçmeyen Ohi Nahiyesi, *Karakoçan* ilçesi köylerinden, Çakçur adıyla da bilinen Karaçor Nahiyesi ise ağırlıklı olarak *Kovancılar* ile az sayıda *Mazgirt* (Tunceli) ve Karakoçan ilçeleri köylerinden meydana gelmekteydi¹³. Nahiyeye adını veren Karaçor (Çakçur) köyü de bugün *Çaybağı* yeni adıyla Kovancılar ilçesine bağlıdır.

Bütün bu verilerden de anlaşılacağı üzere, 18. yüzyılda Palu Kazası bugünkü Palu İlçesi'nden oldukça farklı bir idari yapıya sahipti. Palu'nun yanı sıra, Elazığ'ın Karakoçan, Kovancılar, Arıcak ve Alacakaya ilçeleri ile kısmen Tunceli'nin Mazgirt İlçesi ve Bingöl'ün de Genç ve Merkez ilçelerinden de birçok köyü bünyesinde barındırıyordu.

Palu Kazası'nın Hurufat Defterleri'nde adı geçen köylerinin listesi Tablo-1'de gösterilmiştir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, defterlerde kaza dâhilinde yer alan toplam 46 köyden bahsedilmektedir. Oysa Palu köylerinin sayısı bundan çok daha fazlaydı. Çünkü defterlerde, sadece vakıf olan veya camisi bulunan köylerden bahsedilmektedir. Ayrıca bu köylerin hangi nahiyelere bağlı oldukları da defterlerde çoğunlukla belirtilmemiştir.

9 Bugün Tunceli İli sınırları içinde yer almakta olup, Mazgirt İlçesi'ne bağlı Dedebağ köyüdür.

10 Bugün Huşin eski adıyla bilinen Kuşçu köyü olmalıdır.

11 Bu köy, bugün Kovancılar ilçesine bağlıdır.

12 Noşnak/Nöşnek köyü 1840 yılında Çakçur (Karaçor) Nahiyesi'ne bağlıydı. Bkz. Yapıcı (2016: 1040).

13 1841 yılında Palu Kazası'nı oluşturan köylerin isimleri ve bugün bağlı buldukları ilçelerin listesi için bkz. Yapıcı 2016: 968-988.

Tablo-1: Hurufat Defterlerinde İsmi Geçen Palu Kazası Köyleri

S.No	Köyler	Bağlı Olduğu Nahiye**	
		Hurufat Defterlerinde	Nüfus Defterinde (1841)
1	Ağcakendi	-	Karaçor (Çakçur)
2	Aşçı	-	-
3	Buban	-	Hun
4	Cinas/Çinaz	-	-
5	Çakçur	-	Karaçor
6	Dol	-	Gökdere
7	Engüran	-	Karaçor
8	Evladi	Karaçor	Karaçor
9	Gayde/Gayd	-	Sivan
10	Habab	-	Karaçor
11	Hamil	-	Hun
12	Herpünk	-	-
13	Hun	-	Hun
14	İsabey	-	-
15	Kadyan	-	Hun
16	Kamışlı	-	Karaçor
17	Kanberşeyh	Bulanık	Karaçor
18	Kasil	-	-
19	Kavak	-	Karaçor
20	Kelhüseyin	Sivan	-
21	Kengerli	Karaçor	Karaçor
22	Kirvaköy	Karaçor	Karaçor
23	Köşker	Etrak	-
24	Kuşcu	-	Bulanık
25	Lehan	Bulanık	Bulanık
26	Loğmar	-	Karaçor
27	Mezraa	Bulanık	Ohi
28	Mirvan	Hun	Veşin
29	Mollahasan	Bulanık	Bulanık
30	Mustafaköy	-	Karaçor
31	Nöşnak	-	Karaçor
32	Peyamlu	-	Karaçor
33	Sekrat	-	Karaçor
34	Seraçor	Hun	Hun
35	Seydili	-	Karaçor
36	Sığam	-	-
37	Şoli*	-	-
38	Tatar	-	Karaçor
39	Tırha	-	-
40	Tilk	-	Hun
41	Uşin	Bağın	-
42	Vank	-	Hun
43	Veşin	-	Veşin
44	Yusufdanişmend	-	-
45	Yüzev	-	Bulanık
46	Zaviye	-	-

* Palu ve çevresinde Şoli isminde bir köy mevcut değildir. Dolayısıyla bunun yanlış veya eksik harfle yazılmış olması muhtemeldir.

** Hurufat kayıtlarında çoğu köylerin bağlı olduğu nahiye belirtilmediğinden, bu hususun tespiti için 1841 tarihli Nüfus Defteri kullanılmıştır.

Hurufat Defterleri'nde bazı Palu beylerinin adları da geçmektedir. Bunlardan ilki hanedanın kurucusu *Cemşid Bey* ile oğlu *Hüseyin Can Bey*'dir. Yine bu defterlerde *Hacı İsmail Bey* (VGMA, 1080: 42), *İbrahim Bey*¹⁴ (VGMA, 1075: 53) ve *Seyfullah Bey* (1767'de Palu hâkimiydi. VGMA, 1075: 53) ile *İskender Bey*'den (VGMA, 1075: 53) de bahsedilmektedir¹⁵.

18. yüzyılda Palu'da yargı makamını temsil eden çok sayıda kadı ve naip vazife yapmıştır. Mesela 1701'de *Bahadır Efendi* (VGMA, 1121: 181), 1731'de *Seyyid Osman Efendi* (VGMA, 1079/2: 236), 1732'de *Seyyid Hacı Hüseyin Efendi* (VGMA, 1079/2: 236), 1738'de de *Yusuf Efendi* (VGMA, 1079/2: 236) Palu'da vazife yaptığını tespit edebildiğimiz kadılardır. Bundan sonraki tarihlerde genellikle kadılar görev mahallerine bizzat gitmeyerek yerlerine naip görevlendirmişlerdir¹⁶. Nitekim 1747'de *Yunus Efendi* (VGMA, 1079: 232), 1756'da *Abdullah Efendi* (VGMA, 1097: 222), 1758'de *Muhyiddin Efendi* (VGMA, 1097: 222), 1767'de *Muhyiddin Efendi* (VGMA, 1075: 53) ve 1771-1774 yılları arasında da *Hasan Efendi* (VGMA, 1058: 222; VGMA, 1080: 42) Palu'da vazife yapan naiplerdi. 1758'de naiplik yapan Muhyiddin'in 1767'de vazife yapan Muhyiddin'le aynı kişi olması da muhtemeldir. Dolayısıyla, arada başka bir naip yoksa onun uzun süre bu vazifede kaldığı veya ikinci kez bu göreve atandığı düşünülebilir.

Kaza merkezi olan Palu Kasabası'na baktığımızda; en önemli fizikî yapısının kalesi olduğu görülmektedir. Urartular döneminde inşa edildiği kabul edilen Palu Kalesi (bkz. Yapıcı, 2004), çevresindeki Harput Kalesi¹⁷'ne nazaran küçük bir yapıydı. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, 17. yüzyılda Palu hâkimi *İbrahim Bey*

kalede oturuyordu. Fakat kalenin dizdarı yoktu. Ayrıca kalede bir cami ve cephaneye su sarnıçları ve mahzenler de vardı (Evliya Çelebi, 1999: 137). Kaledeki cami (Kale Camii) 18. yüzyılın ikinci yarısında da kullanılmaktaydı (VGMA, 1074: 64). Palu hâkiminin kalede oturması, burada ona ait bir saray olduğuna da işaret etmektedir.

Palu Kasabası, Zaviye (Zeyve/Zeve), Çarşıbaşı ve Aşağı Mahalle olmak üzere üç kısımdan oluşuyordu (Yapıcı 2016: 963). Çarşı bölgesinde *Çarşu Camii* (Çarşı Camii) adıyla bilinen bir cami vardı (VGMA, 1083: 224). Çarşının yanında yer alan mahalle de *Çarşubaşı Mahallesi* adını taşıyordu¹⁸. Kasabanın en önemli yapılarından olan *Cami-i Kebîr* (Ulu Camii) Zaviye bölgesinde¹⁹ yer alırken, bir başka önemli yapı olan *Cemşid Bey Camii* de Zaviye bölgesinde ve aynı adla anılan mahallede (Cemşid Bey Mahallesi) bulunuyordu. Yine Cemşid Bey Mahallesi'nde Cemşid Bey ve oğlu Hüseyin Can Bey tarafından yaptırılan medrese (*Cemşidiye*) ve hanlar²⁰ (Baş ve Orta Han) da vardı. *Kalepınarı* (VGMA, 1074: 64; BOA, NFS-d-2690: 38) adıyla bilinen mahalle Zaviye bölgesinin hemen başlangıcında bulunmaktaydı²¹. Zaviye²² adı sonraki yıllarda Zeyve'ye dönüştüğü için bu mahalle 19. yüzyılda *Zeyve Kalepınarı* adını almıştır (BOA, NFS-d-2687: 4). Bugün Zeve adıyla bilinen Zaviye bölgesindeki Kalepınarı yakınında 18. yüzyılda *Hacı*

14 İbrahim Bey H. 1115 (M. 1703-04) yılında vefat etmiştir. Bkz. VGMA, 1121: 181.

15 Sayıları 210'u bulan Palu beylerinin şeceresi için bkz. Ünal 1992: 257-265.

16 18. yüzyılda kazaların naiplerle yönetilmesi anlayışı iyice benimsenmiştir. Yerli kişilerden naip atanması yasak olmakla birlikte buna riayet edilmediği de olmuştur. Bir kadı naip tayin ederken, naip tayin ettiği kişiye tayin tarihini, kısmet-i askeriyeye ile birlikte kazayı zaptetmesini ve şer'î hususlara göre kararlar vermesini de söylerdi (Özkaya 1985: 211).

17 Osmanlı döneminde Harput Kalesi ve şehirdeki fonksiyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal (1989), XVI. *Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, s. 196-198; Uzun-Çakar (2016), "17. Yüzyılda Harput Kalesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26/2, Elazığ, s. 337-350.

18 Palu'da 1841 yılında *Çarşubaşı* adını taşıyan iki ayrı mahalle vardı ve bunlardan biri *Kurşunî Camii* ile diğerinden ayrıt ediliyordu. Bkz. Yapıcı 2016: 132, 146.

19 "Palu'da Zâviye Mahallesi'nde Câmî-i Kebîr'in mütevellisi Mustafa fevt olub...", VGMA, 1097: 222.

20 "Palu'da Cemşid Bey binâsı Baş ve Orta Han'ın vakfı Hamil ve Dol ve Buban karyesinin mütevellisi olan ...", VGMA, 1097: 222.

21 "Palu Kasabası'nda yukarıda Kal'a Pınarı kurbunda ...". VGMA, 1074: 64.

22 *Zaviye* kelimesinin farklı manaları vardır. "Küçük tekke" anlamında kullanıldığı gibi, "görüş, bakış açısı" ve "köşe" anlamında da kullanılmaktadır (Ş. Sami (1989), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, s. 680). Vakıf kayıtlarına bakıldığında, Palu'da Cemşid Bey'in yaptırdığı bir zaviyeden bahsedilmektedir (bkz. VGMA, 2113: 359; VGMA, 311: 223; VGMA, 608: 115). Dolayısıyla bu mahallenin (veya bölgenin) adını bu zaviyeden aldığı söylenebilir. Fakat bugün bu zaviyeye ait herhangi bir kalıntı mevcut değildir. Ayrıca vakfiyelerde medrese ve zaviye kelimelerinin birbirinin yerine kullanılmış olması da ihtimal dâhilindedir. Nitekim Cemşid Bey Medresesi'nin 16. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmesinden sonra Zaviye bölgesinin yerleşime açıldığı düşünülmektedir (bkz. Karabulut 2017: 153). Ayrıca H. 1323 tarihli Diyarbekir Salnamesi'nde de "*Dâhil-i kasabada Cemşid Bey merhumun zâviye-i i'tikâfî ile nâmına mensûb câmî-i şerîf nefâset-i asliyesini muhafâza itmiş âsâr-ı 'atıkadandır*" denilmesi ve ayrıca medreseden bahsedilmemesi (bkz. s. 215), ikisinin yani zaviye ve medrese kelimelerinin birbiri yerine kullanıldığı fikrini kuvvetlendirmektedir.

Haydar Ağa ve Hacı Yusuf Ağa'nın birlikte inşa ettikleri bir cami vardı²³ (VGMA, 1079/2, s. 236; VGMA, 1097: 222; VGMA, 1078: 74; VGMA, 1074: 64).

Kasabanın *Murat Nehri*²⁴ sahilinde de yerleşme vardı (Evliya Çelebi 1999: 138) ve burası *Aşağı Mahalle* olarak isimlendirilmişti. 18. yüzyılda bu bölgede *Kindik*²⁵ adıyla bilinen bir cami bulunmaktaydı (VGMA, 1097: 222; VGMA, 1074: 64) ki bugün harap durumdadır. Bu caminin yanı sıra Murat Nehri yakınında *Hacı İskender Bey* tarafından yaptırılmış bir medrese de vardı (VGMA, 1078: 74).

Hurufat Defterleri'nde Palu Kasabası'nın bütün mahalleleri yer almamakta, sadece personel atamasına konu olan yapının hangi mahallede olduğu belirtilmemektedir. Fakat 19. yüzyılın ilk yarısında (1840-41) hazırlanan nüfus defterlerine bakıldığında kasabada, *Kalepınarı, Çarşubaşı, Cemşidbey ve Aşağı Mahalle*'nin yanı sıra, *Tuzbalta, Ömerbey, Musalla, Tekkepınarı, Çukur, Cırık, Aşağı Kebîrî ve Aşağı Cami-i Kasımiye* adlı Müslüman mahalleleri (BOA, NFS-d-2687: 4-93²⁶) ile *Donir, İrvat, Yusufik ve Samil* isimli gayrimüslim mahallelerinin olduğu da görülmektedir (BOA, NFS-d-2689: 4-50). İsimlerinden anlaşıldığına göre, Müslüman mahallelerinden *Aşağı Kebîrî ve Aşağı Cami-i Kasımiye*, bir sırtta kurulmuş olan kasabanın nehre doğru uzanan aşağı kısmında yer alıyordu. Mahalleler içerisinde dikkat çeken bir başkası ise *Musalla*'dır. Zira bu isim²⁷, topluca kılınan bayram ve cenaze namazlarıyla yağmur dualarının yapıldığı alanın bu mahallede olduğuna işaret etmektedir.

23 Bugün *Haydariye* adıyla bilinen bu cami tamamen harap durumdadır.

24 Bu nehre Fırat ismi de verilmektedir. Nitekim H. 1323 tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi'nde "*Fırat-ı Şarkî Nehri Palu Kazâsi vasatında ve şarkdan garba doğru cereyân eylemektedir.*" denilmektedir. H. 1323/R. 1321 Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi, s. 164.

25 Kindik, etli ya da etsiz olarak yapılan fındık büyüklüğündeki köfte veya küçük üzüm salkımı manasında kullanılan bir kelime olmakla birlikte, Palu'da Murat Nehri kenarında yer alan ve kaleye benzeyen kayalık için kullanılan bir isimdir.

26 Ayrıca bkz. Yapıcı 2016: 67-171. 1846 yılında ise Palu'nun Müslüman mahalleleri *Kalepınarı, Dükkânönü, Cemşidbey, Çarşubaşı, Kasımiye, Cırık ve Köprübaşı* adlarını taşıyordu. Bkz. BOA, NFS-d-2690: 38-52.

27 Musallâ (Farsça namazgâh) kelimesi, genelde namaz kılınan her yeri ifade etmekle birlikte, fikhî terim olarak yerleşim merkezlerinin dışında bayram, yağmur duası ve cenaze namazlarının kılındığı belirli yerler için kullanılır. Bozkurt (2006), "Namazgâh", *DİA*, 32, s. 357.

Vakıf kayıtlarından anlaşıldığına göre, Palu Kasabası'nda *Uzun Bedesten* (VGMA, 582: 423; VGMA, 608/1: 277) adıyla bilinen bir bedestenle hubabatın alınıp satıldığı bir *Buğday Meydanı* bulunmaktaydı ve bu meydanda hayvan yemi satılan dükkânlar da vardı. Baş ve Orta Hanlardan başka, vakıf belgelerinde *Küçük Han* adıyla bilinen bir handan da bahsedilmektedir ki, bu hanın yakınında bakkal ve bezaz dükkânları da bulunuyordu (VGMA, 582: 407). Ayrıca İbلاşiyeye Vakfı akarları içerisinde yer alan ve *Mısır Zerkî Hanı* adıyla bilinen bir hanın mevcudiyeti de bilinmektedir (bkz. Karabulut 2017: 153). Fakat H. 1318/R. 1316 tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi'nde kasabada sadece üç hanın varlığından bahsedilmesi (bkz. s. 215), Küçük Han'ın bunlardan biri olduğu izlenimini vermektedir.

Sefer Ağa Camii ve Hacı Ömer Camii ile İbrahim Bey Camii de 18. yüzyılda Palu Kasabası'nda halka hizmet veren ibadet mekânları olarak dikkat çekmektedir. Yine Palu'da *Küçük Hamam (Hamam-ı Sagir)* adıyla bilinen bir hamam ile köprübaşında hayvan başlarının satıldığı bir *Başhane* de vardı²⁸. Palu beylerinden *İskender Bey bin Mehmed Bey*, bu hamam ve başhaneyi Palu kurrasından olan *Ahmed Efendi*'ye, her sabah namazından sonra Yasin-i Şerif ve her yatsı namazından sonra da Mülk suresini okuyup vâkıfın ruhuna hediye etmesi şartıyla, 1748 yılında evladiyet ve meşrutiyet üzere vakfetmiştir (VGMA, 581: 458).

Öte yandan, kasabanın önünden geçen Murat Nehri üzerinde kurulu tarihi bir köprü de bulunmaktaydı. Doğu-batı arasında irtibatı sağlayan bu köprü, Arabistan bölgesine götürülen koyun sürüleri için de bir geçiş noktasıydı. Ayrıca kasabanın ziraat mahalleri arasındaki bağlantısı da yine bu köprü sayesinde sağlanıyordu (BOA, A-MKT.MHM-266-54-2).

28 Palu Kasabası, dinî, sosyal ve iktisadî amaçlı binaları dikkate alınarak, bölgesindeki diğer önemli bir yerleşim merkezi olan Harput'la kıyaslandığında, ondan oldukça küçük olduğu görülür. Zira 18. yüzyılda Harput Şehri'nde 19 cami ve 16 mescidin yanı sıra çok sayıda medrese, mektep ve tekke vardı. Ayrıca çarşı, pazar, han, hamam ve üretim merkezleriyle de Palu'dan oldukça ileri düzeydeydi. Harput'un 18. yüzyıldaki genel durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çakar-Uzun (2017: 5-98).

2. Vakıf Müesseseleri

2.1. Camiler

2.1.1. Cemşid Bey Camii

Palu Kasabası'nın en önemli yapılarından biridir. Caminin yanı sıra medresesi de olduğundan bir külliye özelliğini taşımaktaydı. Bu yapılar Cemşid Bey ve oğlu Hüseyin Can Bey tarafından yaptırılmıştır. Yine Palu'da bunlar tarafından yaptırılan hanlar da vardı.

16. yüzyılda inşa edilen cami, 18. yüzyılda da kasaba halkına hizmet veriyordu. Nitekim bu yüzyılın başlarında camide hatip olarak vazife yapan *Hamid*'in berati 1704 yılında yenilenmiştir (VGMA, 1121: 181). Fakat bahse konu olan Hamid, 1732'de vefat ettiğinden vazifesi oğlu Abdullah'a tevcih edilmiştir (VGMA, 1079/2: 236). *Vank* köyünün 1/5 mahsulü de bu camide vazife yapan müezzine maaş olarak tahsis edilmiştir. Mesela beratsız olarak ve müteveli tezkeresiyle bu vazifeyi yürüten *Ahmed bin Mahmud* 1783 yılında vefat ettiğinden *Seyyid Ömer bin Seyyid Hacı Hüseyin* bu camiye müezzin olarak tayin edilmiştir (VGMA, 1078: 74).

Cemşid Bey ve oğlu *Hüseyin Can Bey* tarafından yaptırılan cami, medrese ve hanların vakfı *Sığam, Sekrat, Cinas, Veşin, Tilk* ve *Tırha* adlı köyler ile bunlara merbut mezralardan oluşuyordu (VGMA, 1079: 232). Fakat vakıf, evladiyet üzere olduğundan, yıllık gelirinin tamamı değil, belirli bir kısmı külliyyeye kalırdı. Nitekim Muhasebe kayıtlarından anlaşıldığına göre, 1868 yılında Cemşid ve Hüseyin Can Beylerin vakfından Cemşidiye mürtezikasına ayrılan pay sadece 2500 kuruştı. Oysa yıllık gelirin toplam miktarı (bazı kesintilerden sonra) 75780 kuruştı (BOA, EV-d-20251: 5). Ayrıca Vank köyünün 2100 kuruş olan geliriyle de müezzinin yıllık maaşı karşılanıyordu (Çelik, 2013: 147).

2.1.2. Çarşı Camii

Onsekizinci yüzyılda *Çarşı Camii* adıyla bilinen bu yapının bânisi ve hangi tarihte inşa edildiği belli değildir. Ayrıca 16 ve 17. yüzyıllara ait vakıf kayıtları da mevcut değildir. 1736 yılında caminin imamı ve aynı zamanda vakfının mütevellisi olan Ali vefat ettiğinden vazifesi Ahmed'e tevcih edilmiş (VGMA, 1083: 224), fakat Ahmed'in de birkaç ay sonra vefatı sebebiyle bu vazifeler Molla Yusuf'a verilmiştir (VGMA, 1079/2: 236).

2.1.3. Hacı Haydar Ağa ve Hacı Yusuf Ağa Camii

Palu Zaviyesi'nde *Kalepinarı* adıyla bilinen mahalle yakınında *Hacı Haydar Ağa* ve *Hacı Yusuf Ağa*'nın birlikte inşa ettirdikleri bir camidir (VGMA, 1079/2: 236). Caminin kitabesi olmadığından inşa tarihi tespit edilememektedir. Fakat 18. yüzyılda kasaba halkına hizmet veren önemli camilerden biriydi. 1726 yılında Mazgirt²⁹ Kazası'na tabi *İsmailli* adlı köyün sakinlerinden *Ömer Ağa ibn-i Ahmed Ağa*, Harput'taki Cemşid Hamamı ile bitişiğindeki yedi dükkânı Palu beylerinden Seyfullah Bey, Ali Bey ve Cemşid Bey ile kız kardeşleri Sabire Hanım, Rukiye Hanım ve Atike Hanım'dan satın alarak bu camiye vakfetmiş, Palu ulemâsından *Seyyid Yusuf Efen-dî*'yi de evladiyet ve meşrutiyet üzere vakfına müteveli olarak tayin etmiştir. Vâkıfın şartlarına göre; hamam ve dükkânlardan elde edilecek yıllık gelirle, öncelikle mezkûr camide vazife yapan imam, hatip, müezzin ve ferraşın maaşı ödenecek, mekânın aydınlatılmasında kullanılan yağ ve diğer ihtiyaçlar karşılanacaktı. Gelirin artan kısmı ise caminin tamir ve terkimi için kullanılacak, bunlardan da artan olursa müteveli tarafından zaptedilecekti. Müteveli, gelirin harcanmasından vazife sahiplerinin azline kadar her türlü işlerde müstakil yetki sahibi de olacaktı³⁰ (VGMA, 584: 249-250).

Hurufat kayıtlarına göre, bu camide Yunus adlı birinin 26 yıldan beridir imamlık yaptığına ve ilim ehli olduğuna dair mahalle halkının mahkemeye bildirimde bulunmaları üzerine, Palu kadısı Seyyid Hacı Hüseyin'in arzıyla 1732 yılında caminin imamet, hi-

29 Mazgirt, Palu'nun kuzey-batısında yer almakta olup, bugün Tun-celi iline bağlı bir ilçe merkezidir.

30 Bu vakıf sözleşmesi 19 Şubat 1745 (17 Muharrem 1158) tarihinde yenilenmiştir ve öncekinden de oldukça farklıdır. Bu yeni sözleşmenin diğerlerinden en önemli farkı, bahse konu olan gelirlerin Yusuf ve Haydar tarafından yaptırılan camiye değil, Ömer Ağa tarafından bina edilen camiye vakfedildiğinin belirtilmiş olmasıdır. İkinci vakfiyenin ilkinden farklı olan bir başka taraf ise vakıf mütevellisinin de Ömer Ağa ibn-i Ahmed Ağa'nın oğlu *Hacı İsmail Ağa*'nın olmasıdır. Bu durumda, Ömer Ağa tarafından Palu'da yeni bir cami yaptırıldığı, Harput'taki hamam ve dükkân gelirlerini de bu yeni camiye vakfettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu yeni vakıf senedinde, ilkinden farklı olarak, camide vazife yapanlara günlük ve yıllık hesabı üzere ne kadar ücret ödeneceği de belirtilmiştir. Buna göre; imam ve hatip olana günlük 27 akçe olmak üzere yıllık 80 kuruş, müezzine günlük 10 akçe (yıllık 30 kuruş), temizlik işlerinden sorumlu olan ferraşa yine günlük 10 akçe (yıllık 30 kuruş) ücret ödenecek, caminin aydınlatılmasında kullanılan yağ (revgan) ve sergisinde kullanılan hasır için de günlük 5 akçe (yıllık 15 kuruş) müteveli eliyle harcardıktan sonra, gelirden artan her ne olursa müteveli tarafından zaptedilecekti. Bkz. VGMA, 581: 22.

tabet ve tevliyeti adı geçen Yunus'a beratla tevcih edilmiştir (VGMA, 1079/2: 236). 1758 yılına gelindiğinde, Yunus vefat ettiği için vazifeleri oğlu Hasan'a Palu naibi Muhyiddin'in arzıyla verilmiştir (VGMA, 1097: 222). 1771 yılında beratı zayiden yenilenen (VGMA, 1078: 74) Hasan, 1784 yılı sonlarında vefat etmiş, vazifeleri oğulları Mehmed ve İbrahim'e tevcih edilmiştir (VGMA, 1074: 64).

2.1.4. Hacı İsmail Bey Camii

Hadimiye Deresi adlı mahalde Palu beylerinden *Hacı İsmail Bey* tarafından yaptırılmıştır. Muhtemelen 18. yüzyılda yaptırılan ve günümüze ulaşamayan bu caminin hitabeti 22 Eylül 1774 tarihinde ber vech-i hasbi Mehmed bin Hacı Ali'ye inayet edilmiştir (VGMA, 1080: 42).

2.1.5. Hacı Ömer Camii

Palu'da *Hacı Ömer* adında biri tarafından yaptırılmıştır. Fakat Hacı Ömer'in kimliği ve caminin inşa tarihi konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Kayıtlardan anlaşıldığına göre, caminin hitabeti 1738 yılında Palu kadısı Yusuf'un arzıyla Ömer'e tevcih edilmiştir (VGMA, 1079/2: 236). Günlük bir akçe ücretle bu vazifeyi yürüten Ömer, 1756 yılında vefat ettiğinden yerine İsmail atanmıştır (VGMA, 1097: 222).

2.1.6. Haydar Camii

Palu'da *Haydar* adlı biri, 18. yüzyılda bir cami inşa ederek vakfının tevliyetini kendisine ve vefatından sonra da evlad ve evladına şart ettikten sonra, 1756 yılında vefat etmiş, mahlûl kalan vazifesi Palu naibi Abdullah Efendi'nin merkezi hükümete arzıyla oğlu Ahmed'e tevcih edilmiştir (VGMA, 1097: 222).

2.1.7. İbrahim Bey Camii

Palu beylerinden İbrahim Bey³¹ tarafından 17. yüzyılda Palu Kasabası'nda inşa ettirilmiştir. Bu camide günlük bir akçe ücretle hatip olan İdris'in beratı 1703 (veya 1704) yılında zayiden yenilenmiştir (VGMA, 1121: 181).

31 İbrahim Bey, IV. Murad'ın Bağdat seferine katılmış ve muhtemelen 1663'te vefat etmiştir (Ünal, 1992: 253).

2.1.8. Kale Camii

Palu Kalesi'nde yer alan bu caminin kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Evliya Çelebi kaledeki camiden bahsettiğine (Evliya Çelebi 1999: 137) göre, 17. yüzyılda mevcuttu ve 18. yüzyılda da kasaba halkına hizmet vermeye devam ediyordu.

Palu'daki *Kasil* adlı köyün 1/5 mahsulü bu caminin hatibine vakfedilmişti. Beylerbeyilik de yapmış olan Cemşid hanedanından *Yensur Paşa*, ulemadan *Seyyid Abdülhamid*'e bir tezkere ile bu görevi tevcih etmiştir. Vefatına kadar hitabet vazifesini tasarruf eden Seyyid Abdülhamid'den sonra oğlu Abdulfetah, onun vefatından sonra da yine evlattan olan İsmail ve Yusuf, sırasıyla bu vazifeyi tasarruf etmişlerdir. Yusuf'un 1784 yılında vefatından sonra ise hitabet vazife amcazadesi Abdülhamid'e verilmiştir (VGMA, 1074: 64).

2.1.9. Kasımiye Camii

Hurufat Defterleri'nde Kasımiye Camii'nden bahsedilmemektedir. Fakat Aşağı Mahalle'de yer alan bu caminin, imam, hatip, müezzin ve ferraşına günlük beşer akçe ücret tahsis edildiği ve gelirinden artan kısmın da vakfın evladiyet üzere mütevellisi olan Mîr Ömer'e şart koşulduğu, 1765 yılı sonları veya 1766 yılı başlarında hazırlanan bir vakfiyede zikredilmektedir (bkz. VGMA, 582: 206). Günümüze ulaşmayan bu cami hakkında kaynaklarda kayda değer başka bir bilgi de yoktur.

2.1.10. Kındik Camii (Nehr-i Murad Camii)

Palu'da Murad Nehri yakınında ve *Aşağı Mahalle* olarak bilinen mevkide yer alıyordu³². "Nehr-i Murad Camii" adıyla da bilinen³³ bu yapı bugün tamamen harap durumdadır. 1758 yılında bu caminin imamet, hitabet ve tevliyetine *Hasan* isimli biri Palu naibi Muhyiddin'in arzıyla ve "müceddeden" atanmıştır (VGMA, 1097: 222). 1776 yılında vakıf geliriyle cami damının bakım ve onarımından sorumlu olan loğkeşin günlük ücreti ödeniyordu. Yine vakıf bütçesiyle

32 "Palu Kasabası'nda Aşağı Mahalle ta'bir olunur mevzi'de Kındik câmi'i-şerifinde imâm hatîb ve mütevellisi olan ..." (VGMA, 1074: 64); "Palu'da Nehr-i Murad kurbunda binâ olunan Kındik Câmî-i şerifinin..." (VGMA, 1097: 222).

33 "Palu Hükûmeti muzâfatından Nehr-i Murad Câmî'i'ne meşrutata..." (VGMA, 1078: 74).

mekânın aydınlatılmasında kullanılan mum ihtiyacı da karşılanıyordu. Bundan sonra kalan her ne olursa Palu beylerinden *Mehmed Bey*'in ruhuna bağışlanmak üzere Yasin-i Şerif okumakla vazifeli Hasan'ın şart koşulmuştu (VGMA, 1078: 74). Bu şart, vakfın 18. yüzyılda Mehmed Bey tarafından kurulduğunu, dolayısıyla caminin de onun tarafından yaptırıldığını düşündürmektedir. 1784 yılına kadar caminin imamet, hitabet ve tevliyetine de mutasarrıf olan Hasan, bu tarihte vefat edince bütün bu vazifeleri oğulları olan Mehmed ve İbrahim'e müştereken tevcih edilmiştir (VGMA, 1074: 64).

2.1.11. Sefer Ağa Camii

Palu'da *Sefer Ağa* tarafından yaptırılmıştır. Fakat bânisi ve caminin inşa tarihi konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. 18. yüzyılda kasaba halkına hizmet verdiği anlaşılan Sefer Ağa Camii'nin müezzini 1733 yılında vefat etmiş; vazifesi Ömer'e tevcih edilmiştir (VGMA, 1079/2: 236). İki akçe ücretle cami vakfının kayyımı olan Hasan'ın da beratı 1756 yılında yenilenmiştir (VGMA, 1097: 222).

2.1.12. Ulu Camii (Câmi-i Kebîr)

1735 tarihli Arapça vakfiyesinden³⁴ anlaşıldığına göre, Palu'nun Çarşıbaşı Mahallesi'nde *Seyyid Hacı Mustafa* ve *Seyyid Hacı Abdurrahman* adlı hayır sahipleri tarafından yaptırılmış ve bunlar camiye kible tarafında bitişen dört dükkân ile Uzun Bedesten'de yer alan bir dükkânı ezan ve ikamet işleri için, aynı mahallede bulunan iki dükkânı da caminin temizlik hizmetleri ve aydınlatılmasında kullanılan mum ihtiyacının karşılanması için vakfetmişlerdir. Ayrıca caminin müezzinlik ve ferraşlığını dönemin âlim ve fâzıl kişilerinden olan Osman Efendi'nin yapmasını da şart koşmuşlardır (VGMA, 582: 423).

Hurufat kayıtlarında caminin Zaviye Mahallesi'nde olduğu ifade edilmektedir³⁵. Câmi-i Kebîr'in mütevellisi Mustafa 1761'de vefat ettiğinden vazifesi oğlu İshak'a tevcih edilmiştir. Aynı yıl caminin imamet ve hitabeti ise Feyzullah'ın tasarrufunda bulunuyordu. Onun ertesi yıl erkek evlat bırakmadan vefat etmesi sebebiyle Palu naibi *Muhyiddin*'in merkezi hüküme-

te arzıyla yerine Abdullah adlı başka biri atanmıştır (VGMA, 1075: 53).

2.1.13. Köylerdeki Camiler

Palu'nun *Veşin* köyünde *Hacı Ömer Camii*³⁶ ve Şolide *Bayram Ali Camii* (VGMA, 1121: 181), Karaçor Nahiyesi'nin *Evladi* köyünde *Hacı Mikail Camii*³⁷, *Kavak* köyünde *Hasan Camii*³⁸, *Zaviye* adlı köyde *Medrese Camii*³⁹, Bulanık Nahiyesi'nin *Mezraa* adlı köyünde de *Kasım Ağa Mescidi*⁴⁰ vardı.

Bunlardan başka, köy halkı tarafından yaptırılan camiler de bulunmaktaydı. Mesela; *Kuşçu*⁴¹, *Herpünk*⁴², *Engüran*⁴³, *Seydiil*⁴⁴ ve *Yusufdanişmend*⁴⁵ adlı köyler ile Ka-

36 Bu camide vazife yapan hatip Ali ve imam Mahmud'un beratları 1705 yılı sonlarında yenilenmiştir. VGMA, 1121: 181.

37 Bu camide günlük bir akçe ücretle hatip olan İbrahim'in beratı 1706 yılı sonlarında yenilenmiştir (VGMA, 1121: 181). 1731 yılında İbrahim'in yerine Palu kadısı Seyyid Osman'ın arzıyla Ali tayin edilmiştir. VGMA, 1079/2: 236.

38 Hasan Camii'nde hatip olmadığından 1706 yılı başlarında Hasan'a tevcih edilmiştir. VGMA, 1121: 181.

39 Bu caminin hitabeti 1748 yılında müceddeden Ahmed'e hüccet-i şer'iyye mucebince tevcih edilmiştir (VGMA, 1079: 232). Öyle anlaşılıyor ki Zaviye adlı köyde eskiden beri faaliyet gösteren bir medrese de vardı. Köyün, Zaviye adını taşıması da bu medreseden kaynaklanmış olmalıdır. Zira Palu'da medrese ve zaviye kelimelerinin bu dönemde eş anlamlı olarak kullanıldığından daha önce bahsetmiştik. Köyün mescidi ise muhtemelen 1748 yılında camiye dönüştürülmüştür.

40 *Kasım Ağa Mescidi*'ne minber konarak camiye dönüştürülmesi için 1747 yılında hükümetten izin istenmiştir. Ayrıca camiye hatip olarak da ber vech-i hasbi Hacı Mehmed atanmıştır. VGMA, 1079: 232.

41 1763 yılında köy halkı bir bina inşa ederek cami olması için hükümetten izin istemiş ve bu izinle birlikte *Numan* isimli birine ücret almadan yapması kaydıyla hitabet vazifesi verilmiştir (VGMA, 1075: 53). 1781 yılına gelindiğinde ise Numan vefat ettiğinden bu vazife Halil'e tevcih edilmiştir. VGMA, 1078: 74.

42 1743 yılında *Herpünk* köyünde yeni bir cami inşa edilerek hitabeti ber vech-i hasbi Abdullah'a verilmiştir. VGMA, 1079: 232.

43 Bu köyde yer alan caminin ber vech-i hasbi hatibi olan *Molla Hüseyin bin Mustafa* vazifesini 23 Mart 1771 tarihinde kendi isteğiyle *Mikail bin İsmail*'e bırakmıştır (VGMA, 1078: 74). Fakat üç yıl sonra (21 Nisan 1774 tarihinde) bu vazife Palu naibi Hasan'ın arzıyla tekrar Molla Hüseyin bin Mustafa'ya tevcih edilmiştir. VGMA, 1080: 42.

44 Bu köyde bulunan caminin hatibi Mustafa'nın 1701 yılında vefatından sonra yerine Hüseyin (VGMA, 1121: 181), onun vefatından sonra 1733 yılı başlarında Cafer (VGMA, 1079/2: 236), Cafer'in 1746 yılında vefat etmesinden sonra oğlu Osman (VGMA, 1079: 232), Osman'ın da 1774 yılında vefatıyla yerine Molla Yusuf bin İslam atanmıştır. VGMA, 1080: 42.

45 Bu köyde yer alan mescide 1778 yılında minber konularak camiye dönüştürüldükten sonra hitabeti Ebubekir'e verilmiştir. Ayrıca mescidin imamı olan Mevlüd ve müezzini olan Osman da vefat ettiklerinden, onlardan boşalan imamlık ve müezzinlik vazifeleri de aynı tarihte Ebubekir'e tevcih edilmiştir (VGMA, 1078: 74). Bu vazifelerin (imam, hatip ve müezzin) ücretinin ödenebilmesi için

34 Bu vakfiyenin bir sureti de 1832 tarihlidir. Bkz. VGMA, 608: 277.

35 "Palu'da Zâviye Mahallesinde Câmi-i Kebîr'in mütevellisi Mustafa fevt olub...", VGMA, 1097: 222.

raçor Nahiyesi'nin *Kırvaköy*⁴⁶ ve *Ağcakendi*⁴⁷, Sivan Nahiyesi'nin *Kelhüseyn*⁴⁸ ve Bağın Nahiyesi'nin *Uşin*⁴⁹ adlı köylerinde köy halkı tarafından yaptırılmış camiler vardı.

Palu köylerindeki bazı camileri ise hayır sahipleri yaptırmıştır. Bu bağlamda, Hun'daki camiye *Şeyh Ömer*⁵⁰, *Kavak*'ta camiye *Seydi Han (Seyidhan) bin Maksud*⁵¹, *Mustafaköy*'deki camiye *Molla Hızır*⁵², *Yüzev*'deki camiye *İmam Fakih Haydar*⁵³, *Çakçur* köyündeki camiye *Mikayil bin Hasan*⁵⁴ yaptırdı, *Karaçor Nahiyesi*'nin *Kengerli* adlı köyündeki camiye *Abdurrahman bin Hacı Osman*⁵⁵ ve yine bu nahiyedeki bir köy camiini *Ali bin Ömer*⁵⁶, *Bulanık Nahiyesi*'nde bulunan bir köy camiini de *Resul bin Ahmed*⁵⁷ yaptırmıştır.

hayır sahiplerince bir çiftliğin 1/5 mahsulü vakfedilmiştir. Bu geliri tasarruf eden Ebubekir, 1796 yılında vefat ettiğinden vazifeleri oğlu Ahmed'e tevcih edilmiştir. VGMA, 538: 111.

- 46 Bu caminin imamet ve hitabeti 1767 yılında ücretsiz yapmak üzere İbrahim adlı birine Palu naibi Muhyiddin'in arzıyla verilmiştir. VGMA, 1075: 53.
- 47 Bu köyde 1759 yılında bir mescit yapıldıktan sonra, "minber vaz' edilerek" camiye dönüştürülmesi için hükümetten izin istenmiştir. Aynı yılın Aralık ayında izinle birlikte caminin hitabeti hasbî olarak *Hasan bin Abdurrahman*'a verilmiştir (VGMA, 1075: 53). Arzuhalin Hasan tarafından verilmiş olması, bahse konu olan mescidin de onun tarafından yapıldığına işaret etmektedir.
- 48 Bu caminin hitabeti 29 Ekim 1795 tarihinde hasbî olarak Mehmed bin Mahmud'a tevcih edilmiştir. VGMA, 538: 111.
- 49 Bu köyde yer alan caminin (ki muhtemelen yeni yapılmıştır) imam ve hatibi olmadığından 1747 yılı sonlarında Palu naibi Yunus Efendi'nin arzıyla Seyyid Hacı Abdurrahman'a tevcih edilmiştir. VGMA, 1079: 232.
- 50 Bu camide evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellî olan Abdullah 1761'de vefat ettiğinden vazifesi evlad-ı vâkıftan olan Mustafaya tevcih edilmiştir. VGMA, 1097: 222.
- 51 1773 yılı başlarında inşa edilen caminin hatiplik vazifesi ücretsiz yapmak üzere caminin bânisi Seyidhan'a Palu naibi Hasan'ın arzıyla tevcih edilmiştir (VGMA, 1080: 42). Seyidhan 1790 yılında vefat ettiğinden yerine oğlu İsmail beratla atanmıştır. VGMA, 537: 75.
- 52 *Molla Hızır* tarafından yaptırılan caminin hatiplik vazifesini, bâninin oğlu Bekir hasbî olarak yürütürken 25 Mart 1771'de babası Hızır'a devretmiş (VGMA, 1078: 74), fakat 21 Nisan 1774'te Palu naibi Hasan'ın arzıyla tekrar oğlu Bekir'e tevcih edilmiştir. VGMA, 1080: 42.
- 53 1784 yılında ashab-ı hayratdan *İmam Fakih Haydar*'ın bina ettiği caminin hitabeti bânisine tevcih edilmiştir. VGMA, 1074: 64.
- 54 Bu caminin hitabeti 1771 yılında Palu naibi Hasan'ın arzıyla Mikayil'in oğlu Hasan'a ber vech-i hasbî tevcih edilmiştir. VGMA, 1058: 222.
- 55 1753 yılında *Abdurrahman bin Hacı Osman*'ın yaptırdığı bu caminin imamet ve hitabeti ber vech-i hasbî Ömer'e tevcih edilmiştir. VGMA, 1079: 232.
- 56 1802 yılında izin-i hümayunla inşa edilen caminin hangi köyde olduğu belirtilmemiş, fakat bânisinin imamet ve hitabet vazifesini kendisine tevcih ettiği ifade edilmiştir. VGMA, 538: 111.
- 57 Ashab-ı hayratdan *Resul bin Ahmed* izin-i hümayunla bir cami

2.2. Medreseler

Palu beylerinden *Hacı İskender Bey*, muhtemelen 18. yüzyılda Murat Nehri yakınında bir medrese inşa ettirmiştir. Bu medresede günlük 25 akçe ücretle müderrislik yapan *Ahmed* 1779 yılında vefat ettiğinden yerine oğlu *Mustafa* atanmıştır (VGMA, 1078: 74).

Palu'daki diğer bir medrese ise Cemşid Bey'in 16. yüzyılda cami ve hanlarla birlikte inşa ettirdiği *Cemşidiye Medresesi*'dir. 1774 yılından önce bu medresede müderris olan *Seyyid Hüseyin* mütevellinin tezkeresiyle vazife yapıyordu. Onun vefatı sebebiyle mahlûl kalan vazifesi 24 Ağustos 1774 tarihinde oğlu *Seyyid Mehmed*'e verilmiştir (VGMA, 1080: 42). Seyyid Mehmed de çok geçmeden vefat ettiğinden, Palu naibi Seyyid Ebubekir'in hükümete arzıyla 18 Şubat 1775 tarihinde müderrislik vazifesi Hacı Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, 1080: 42).

2.3. Zaviyeler

Zaviye, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağladıkları, yerleşim merkezlerinde veya yol üzerinde bulunan bina veya bina topluluğunu ifade etmekteydi⁵⁸. Zaviye yöneticisine zaviyedar veya şeyh denirdi.

Zaviye şeyhliği babadan oğula intikal ederdi. Soyun tükenmesi durumunda ise dervişlerden biri zaviye şeyhi olarak atanırdı. Mânevî, sosyal ve kültürel birçok hizmeti yürüten ve hiçbir ayırım yapmadan herkese hizmet veren zaviyeler, vakıflar yoluyla devletçe de desteklenirdi. Gelip geçen yolcular ve yoksul insanlar zaviye mutfağında pişirilen yemeklerden ücretsiz olarak istifade ederlerdi⁵⁹.

Hurufat kayıtlarında Palu Kazası dâhilinde hizmet veren sadece bir zaviyeden bahsedilmektedir. Hangi köyde olduğu açık olarak belirtilmeyen bu zaviye *Vah-*

inşa edip hitabetine kendisi talip olmuş, 1788 yılında ücretini *Kasım Ağa Mezrası*'ndan almak üzere bu vazife ona tevcih edilmiştir. VGMA, 1074: 64.

58 Ocak-Farukî, "Zâviye", *İA*, XIII, s. 472.

59 Zaviyelerin fonksiyonları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barkan (1942), "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizator Türk Dervişleri ve Zaviyeleri", *Vakıflar Dergisi*, 2, Ankara, s. 279-385; Kara (2011), "Tekke", *DİA*, 40, s. 368-370.

sîn ismini taşımaktaydı ve Alkatı ile Maksudali Mezrası da bu zaviyeye vakfedilmişti. 1784 yılına kadar zaviyedârlığı beratlı olarak kimsenin üzerinde olmamakla birlikte *Şeyh Ahmed* adlı biri adı geçen yerlerin hasılatını topluyordu. Fakat fukaraya yemek vermediği için zaviye harabe olmuştu. Bundan dolayı, zaviyeyi yeniden işler hale getirmesi şartıyla zaviyedarlık vazifesi bahsedilen tarihte *Seyyid Ömer* ile kardeşi *Seyyid Mehmed'e* tevcih edilmiştir (VGMA, 1078: 74).

3. Palu Kazası'nda Evlatlık (Zürri) Vakıflar

Vâkıfın vakfın tevliyetini ve bütün gelirlerini kendisine veya yakınlarına tahsis ettiği vakıflardır. Nesil sona erince de vakfın gelirleri kamu müesseselerine, fakirlere veya Mekke ve Medine sâkinlerine verilmekteydi (Akgündüz 1988: 200; Yedi yıldız 2003: 16). *Zürri, ehli* (Akgündüz 1988: 201) ve *aile vakfı* olarak da adlandırılan bu çeşit vakıfların *yarı ailevi vakıf* olarak tanımlanan bir türü de vardı. Hem hayrî hem de zürri vakıfların unsurlarını taşıyan yarı ailevi vakıflarda, kamu yararına bina inşa ettiren biri, bu kurumun masraflarının karşılanması ve orada çalışan personele maaş ödenebilmesi için mülklerinden bir kısmını oraya vakfeder, vakfın idaresini de kendisine veya evladına şart koşardı. Ayrıca gelir fazlası da genellikle vâkıfın aile fertleri arasında paylaşıldı. Yine vakıf kurucusu veya evladı, müessesedeki diğer bazı görevleri de evlada intikal etmek üzere üstlenebilirdi (Yedi yıldız, 2003: 16-17).

Palu ve köyleri, Cemşid Bey ailesine temlik edildiği için, hükümet bölgesi içinde yer alan bütün vergilerin tasarruf hakkı da Palu beylerine aitti. Bu bağlamda, şer'î ve örfi bütün vergiler Palu beyi tarafından toplanırdı (Ünal 1992: 251). Dolayısıyla mülkiyetinde olan köy, mezra veya çiftliklerden birini (veya bir kaçını) bir başkasına vakfedebilirdi. Bu durumda vakfedilen yer beyin mülkiyeti olmaktan çıkar, o yerin tasarruf hakkı bir başkasına geçerdi. Adına vakıf kurulan şahıslar ise genellikle ya aileden ya da ulema, suleha veya sadattan olan kimselerdi. Bu şekilde kurulan vakıflar da "evlâdiyet ve meşrutiyet" üzere olduğundan, adına vakıf kurulan şahıs vefat ettiğinde, tasarruf hakkı erkek evladına, ondan da erkek nesline intikal ederdi. Ancak erkek nesil sona erdiğinde kız çocuklarının ve sonrasında da erkek ev-

latlarının tasarrufuna rıza gösterilir, kız çocuğundan da nesli kalmazsa, çok uzak gelecekte Cemşid Bey'in yaptırdığı medreseye, onun da ortadan kalkması durumunda Medine-i Münevvere fukarasına veya Ravza-yı Mutahhara'ya kalması şart koşulurdu⁶⁰.

Hurufat Defterleri'nde Palu Kazası'nda evlâdiyet üzere vakfedilen köy, mezra ve çiftliklerin mutasarrıfları ve yapılan tevcihatlar hakkında çok sayıda kayıt yer almaktadır. Bu kayıtlara göre;

İrvan Mezrası'nda bir çiftlik yere her gün bir Yasin-i Şerif okumak şartıyla mutasarrıf olan imam Ahmed'in berati olmadığından kendisine 1732 yılında müceddeden berat verilmiştir (VGMA, 1079/2: 236).

Etrak Nahiyesi'ndeki *Köşker* köyü ve Bulanık Nahiyesi'ndeki *Lehan* köyü merhum Palu Beyi *İbrahim Bey* tarafından Osman adlı birine evlad ve evladına intikal etmek üzere vakfedilmiştir. Osman'ın 1704 yılında vefatı sebebiyle bu köyler oğlu Şeyh Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, 1121: 181⁶¹).

Devamiyye Nahiyesi'ne tabi *Hacakpur* adlı mezranın evladiyet ve meşrutiyet üzere mezradarı Seyyid Mustafa 1723 yılında vefat ettiğinden, adı geçen mezra oğlu Seyyid Ömer'e tevcih edilmiştir (VGMA, 1137: 250).

Palu ümerasından İbrahim Bey, *Loğmar* köyünü ulemâdan *Seyyid İbrahim'e* vermiştir⁶². Bu köy, Seyyid İbrahim'in 1733 yılında vefatından sonra oğlu Seyyid Mustafa'ya, onun 1759 yılında vefatından sonra da kardeşleri Seyyid Mahmud, Seyyid Numan, Seyyid Hafız Osman, Seyyid Ahmed, Seyyid Yahya, Seyyid Hamid ve Seyyid Mehmed'e birlikte tasarruf etmeleri şartıyla tevcih edilmiştir (VGMA, 1097:

60 "Bu karyeyi bütün hukuk ve rüsumu, mezraa ve meraları, odunu, bahçesi ve mahsulatının beşte biri ile muhakkık âlimlerin ve müdekkik fâzılların pişvâsı Abdurrahman Efendi oğlu Seyyid Halil Efendi'ye, sonra bu zatın zükûr evladına ve neslen bade neslin zükûr evladı evladına, erkek evladı munkarız olursa yine neslen bade neslin onun inas evladına, Cenab-ı Hak muhafaza buyursun, bunlar da munkarız olursa Cemşidiye Medresesi'ne sonra Cenab-ı Hak'ın kıyamete kadar münevver buyuracağı Medine-i Münevvere'ye vakfeyledi". VGMA, 584: 89. Ayrıca bkz. VGMA, 581: 21, 458; VGMA, 582: 115.

61 Aynı sayfada yer alan başka bir kayıtta ise; nahiyenin adı Ebrâk olarak yazılmış ve Osman'ın vefatından sonra hissesinin ismi belirtilmeyen ortağına tevcih edildiği ifade edilmiştir.

62 Seyyid (Şeyh) İbrahim'in berati olmadığından 1732 yılında kendisine müceddeden berat verilmiştir. Bkz. VGMA, 1079/2: 236.

222⁶³). Fakat İbrahim Bey'den sonra Palu hâkimi olan *İskender Bey* bu köy mahsulünün yarısını zorla zapt etmeye başlamıştır. İskender Bey'in vefatından sonra ise Palu hâkimi *Seyfullah Bey* 1767 yılında Loğmar köyü yıllık mahsulünün yarısını Seyyid Mahmud, Seyyid Numan ve Seyyid Hafız Osman'a hisse ve temlik etmiştir. Bundan böyle Loğmar köyünde hâsil olan her ne varsa hums (1/5) mahsulünün yarısı, ortaklaşa tasarruf etmek üzere bu üç kardeşe tevcih edilmiş, kendilerine berat verilmesi için de Palu naibi Muhyiddin tarafından merkezi hükümete arzda bulunulmuştur (VGMA, 1075: 53).

Ekrad Nahiyesi'nde *Beşaret* adıyla bilinen *Kuşçu* mezrasına evladiyet ve meşrutiyet üzere mutasarrıf olan *Aişe Hatun bint-i Mahmud* 1761 yılında vefat ettiğinden tasarrufunda olan mezra oğulları İbrahim ve Mustafa adlı kardeşlere ber vech-i iştirak tevcih edilmiştir (VGMA, 1097: 222). Öyle anlaşılıyor ki bu mezra 1627 yılında Palu hâkimi Hasan Bey bin Mehmed Bey tarafından *Ebubekir Ağa ibn-i Molla Alhas'a* evladiyet ve meşrutiyet üzere vakfedilmiş (VGMA, 582: 82), onun neslinden erkek evlat kalmadığı için de kız nesline intikal eden mezra, *Aişe Hatun'a*, ondan sonra da erkek çocuklarına intikal etmiştir⁶⁴.

Bulanık Nahiyesi'nde *Mollahasan* adlı köyün 1/5 mahsulüne evladiyet ve meşrutiyet üzere mutasarrıf olan *Ali*, 1761 yılında vefat ettiğinden mahlûl kalan yeri ulemadan ve evlattan olan *Muhyiddin'e* tevcih edilmiştir. Palu beyi Seyfullah Bey tarafından vakfedilen bu köyün mahsulünü tasarruf eden Muhyiddin'e, arzuhalı gereğince aynı yıl içinde berat da verilmiştir (VGMA, 1097: 222).

Bulanık Nahiyesi'nde *Kanberşeyh* ve *Kacar Mezrası'na* evladiyet ve meşrutiyet üzere mutasarrıf olan *Seyyid Mehmed*, 1761 yılında vefat ettiğinden mahlûl kalan yeri evlad-ı vâkıftan olan kardeşi *Osman'a* tevcih edilmiştir (VGMA, 1097: 222). Arapça vakfiyesinden anlaşıldığına göre, bu vakıf 26 Şubat 1577 tarihinde *Sivar oğlu Receb Ağa* adına Cemşid Bey'in oğlu *Hasan Bey* tarafından kurulmuştur (VGMA, 582: 208).

63 Bu belgede köyün adı Gamar olarak yazılmıştır. Fakat doğrusu Loğmar'dır.

64 İbrahim ve Mustafa, vakıflarına dışarıdan bazı kimselerin müdahale ettiğine dair hükümete şikâyetle bulunmuşlardır. Bkz. BOA, C-EV-599-30234-1.

Kadyan adlı köyün hums (1/5) mahsulüne evladiyet ve meşrutiyet üzere *Hasan* isimli biri mutasarrıf olup, elinde beratı olmadığından kendisine 25 Şubat 1776'da berat verilmiştir (VGMA, 1078: 74). Duâgûy⁶⁵ olduğu anlaşılan Hasan 1784 yılı sonlarında vefat ettiğinden vazifesi oğulları Mehmed ve İbrahim'e tevcih edilmiştir (VGMA, 1074: 64). Bahse konu olan Hasan, Palu Kasabası'nda *Aşağı Mahalle* olarak bilinen mevkiye yer alan camide imam, hatip ve müteveli olarak da vazife yapıyordu. Hasan'ın vefatından sonra bu vazifeler de oğulları olan Mehmed ve İbrahim adlı kardeşlere tevcih edilmiştir (VGMA, 1074: 64). 1178 (M. 1764-65) tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Kadyan Köyü dönemin Palu hâkimi (ismi belirtilmemiştir) tarafından Hasan Efendi ibn-i Yunus Efendi'ye evladiyet ve meşrutiyet üzere vakfedilmiştir (VGMA, 606: 55).

Seydili, *Künbet*, *Aşçı*, *Bağın*, *Uzunoba Mezrası* ve *İsa (İsabey)* köylerinin tamamı ile *Nöşnâk* köyünün yarısı, *Kamuşlu* köyünün üç sülüsü, *Tatar* köyünün sülüsü (1/3), *Peyamlu* köyünün yarısı ve Hun Nahiyesi'nde *Seraçor*, *Mirvan* ve *Hud (?)* köyleri ile *Sürh* (Kırmızı) *Boyahanesi*, *Çitci* ve *Dekakçı* kârhanesi ve *Mumhane* demekle maruf yerlerin yarım hisselerine kadimden beri evladiyet ve meşrutiyet üzere beratsız olarak mutasarrıf olan *Ömer Bey* mahlûlünden ve diğer yarısına dahi beratsız olarak mutasarrıf olan *Mir Burhaneddin* mahlûlünden mutasarrıf olan *Mir Mehmed bin Mir Ömer'e*, beratı olmadığı için 1786 yılında berat verilmiştir⁶⁶ (VGMA, 1074: 64). 1786 yılında vefat eden Mir Mehmed'in akarları oğlu Mir Tayyib'e tevcih edilmiştir (BOA, C-DRB, 11-536-1).

Bulanık'da merhum *Hasan Bey*'in evlad ve evladına vakfettiği *Aşçı* ve *Gayde* adlı köylerin öşür mahsulüne bila berat müteveli olan *Abdulkadir* vefat ettiğinden, 24 Aralık 1788'de vazifesi oğlu *Ali'ye* tevcih edilmiştir (VGMA, 1074: 64).

65 Duâgûy veya Duâgû, hayır duada bulunmak üzere tayin edilen görevliler için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Çınar-Koyuncu Kaya (2015), *Vakıflar Kaynakçası*, Ankara, s. 24.

66 Bu vakıf, 1765 yılı sonlarında veya 1766 yılı başlarında kurulmuştur. Zira ümeradan olan Mir Ömer bin Osman'ın Recep 1179 tarihli Arapça vakfiyesi vardır. Bu vakfiyede, bahsedilen akarların Aşağı Mahalle'deki Kasımiye Camii'ne imam, hatip, müezzin ve ferraş olanların günlük beşer akçe olan maaşları için vakfedildiği, bunlardan artanın da vakfın evladiyet üzere mütevellisi olan Mir Ömer'e şart koşulduğu anlaşılmaktadır. Bkz. VGMA, Defter no. 582: 206.

Alkatı ve *Rabat* adlı mezzarlar ile Hun Nahiyesi'ne tabi *Vasîhîn* mezzarasına evladiyet ve meşrutiyet üzere mutasarrıf olan *Şeyh İbrahim*'in beratı olmadığından 1706 yılı sonlarında kendisine berat verilmiştir (VGMA, 1121: 181). *Şeyh İbrahim*'in 1732 yılında vefatından sonra bu mezzarlar oğlu *Şeyh Muhammed*'e tevcih edilmiştir (VGMA, 1079/2: 236). Fakat gerçekte *Şeyh Muhammed*'in *Şeyh İbrahim*'in oğlu değil kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Zira 1761 yılında *Şeyh İbrahim*'in oğulları olan *Ömer*, *Mehmed*, *Abdullah*, *İsmail* ve *Ahmed* adlı kardeşler, amcaları olan *Şeyh Muhammed*'in babalarından kalan vakıf gelirini haksız ve müstakil olarak kendisine berat ettirdiğini iddia ederek ondan şikâyetçi olmuşlardır. Bundan dolayı *Şeyh İbrahim*'in vefatıyla boşalan mezzarların geliri, amcaları *Şeyh Muhammed*'le ortak olmak üzere, *Şeyh İbrahim*'in oğullarına da tevcih edilmiştir (VGMA, 1097: 222). *Şeyh Muhammed* 1777 yılına gelindiğinde, muhtemelen artık yaşlandığı için kendi isteğiyle hissesini oğulları *Numan*, *İshak*, *Mehmed*, *Yusuf* ve *Kasım* adlı kardeşlere bırakmıştır (VGMA, 1078: 74).

Cemşid Bey ve *Hüseyin Can Bey* tarafından yaptırılan cami, medrese ve hanların vakfı *Sığam*, *Sekrat*, *Cinas* (*Çinaz*), *Veşin*, *Tilk* ve *Tırha* adlı köyler ile bunlara merbut mezzarlardan oluşuyordu. Vakfın evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olan *Seyyid Mehmed*, 1745 yılında vefat ettiğinden vazifesi oğlu *Seyyid İskender*'e verilmiştir (VGMA, 1079: 232). *Seyyid İskender Bey* de 1772 yılında vefat ettiğinden, vazifesi oğulları *Seyyid Üveys Bey* ve *Seyyid Mehmed Bey* adlı kardeşlere Amid kadısı *Mollazâde Seyyid Mehmed Said*'in arzıyla tevcih edilmiştir (VGMA, 1080: 42). Fakat aynı yıl *Habab* köyüne tabi *Karınca* da vakfın mezzarları arasında gösterilmiş ve mezzaradârı *Şeyh-i Nakşibendî Seyyid Mahmud Rumî* evladından *Seyyid Şeyh İsmail* ve *Seyyid Şeyh Abdülkadir*'in "ber vech-i meşruta" bu mezzaraya mutasarrıf olmalarına rağmen beratlarının olmadığına dair vakfın mütevellileri *Seyyid Mehmed* ve *Seyyid Üveys* tarafından merkezi hükümete arzda bulunmuş ve bu arza binaen bahse konu olan iki kardeşe berat verilmiştir (VGMA, 1080: 42).

Muhasebe kayıtlarından anlaşıldığına göre 1868 yılında *Sekrat*, *Sığam*, *Tilk* ve *Tırha* köyleri evladiyet üzere tasarruf ediliyordu. Bu köylerin yıllık mahsula-

tından elde edilen 58930 kuruş, *Necip*, *Hamdullah*, *Mehmed*, *Tahir*, *İsmail Zühdü*, *Said*, *İbrahim Nebi* ve *Haşim Beyler* arasında paylaşılmış (BOA, EV-d-20251: 4), bu köylerden cami, medrese ve hanlara herhangi bir pay ayrılmamıştır. Aynı tarihli bir başka vakıf muhasebe kaydı ise *Cemşid* ve *Hüseyin Can Beyler*'in vakfına aittir. Bu kayda göre ise *Çinaz*, *Habab* ve *Nibşi* köyleri mahsulatının yanı sıra *Habab* köyünün ağnam, bezirhane ve boyahane bedelleri ile değirmen bedeli ve yine *Nibşi* köyünün bağlar bedeli vakfın gelir kalemlerini oluşturuyordu. Evladiyet üzere olan bu vakfın, bazı kesintilerden sonra kalan 75780 kuruş yıllık gelirinden 47587 kuruş evlattan ve aynı zamanda mütevellili olan *Ömer* ve *Said Beyler* ile yine evlattan olan *Mehmed Sadık Bey*, *Şerif Bey*, *Şevki Bey*, *Timur Bey*, *Rıza Bey* ve *Selim Bey* arasında hisseler halinde paylaşılmıştır. Toplam gelirden *Cemşidiye* vakfı mürtezikasına ayrılan pay ise 2500 kuruştur (BOA, EV-d-20251: 5).

İsabey adlı köyün mezzarasına mutasarrıf olan *Şeyh Mehmed* vefat ettiğinden, tasarrufunda olan mezzara 1774 yılı sonlarında akrabasından *Burhan Bey*'e tevcih edilmiştir (VGMA, 1080: 42). *Burhan Bey* de 1786'da vefat edince, bu mezzaranın tasarruf hakkı *Seyyid Mehmed*'e verilmiştir (VGMA, 1074: 64).

Palu Kasabası'nda merhum *Hacı Mehmed Paşa Evkafı* mahsulünden almak üzere, onun ruhu için *Yasin-i Şerif* okumak şartıyla günlük beşer akçe ücretle ve vakıf mütevellisinin tezkeresiyle *yasinhan* olan *Mustafa bin Ahmed* ve *İbrahim bin Mustafa*'ya 1782 yılı başlarında müceddeden berat verilmiştir (VGMA, 1078: 74). Yine *Hacı Mehmed Paşa Evkafı*'ndan almak üzere günlük dört akçe ücretle *cüzhan* olan *İbrahim*'in beratı olmadığından 1782 yılı başlarında ona da berat verilmiştir (VGMA, 1078: 74).

Palu'da evlad-ı erşede meşruta *Alkatı*, *Dahsin*, *Tıraçor* ve *Maksudalı*'yi Osmanlı Padişahı Sultan *Murad Han Seyyid Şeyh Mustafa*'ya vakfetmiştir. 18. yüzyılın son çeyreğinde ise bu yerlerin yıllık mahsulü *Seyyid Şeyh Numan*, *İshak*, *Yusuf* ve *Mehmed Kasım*'ın tasarrufunda bulunuyordu. Ancak amcazadeleri ve başkaları niza ve taarruz eder düşüncesiyle adı geçen yerlerden sadece ikisi (*Alkatı* ve *Dahsin*)

üzerlerine kayıtlıydı. İlgililerin müracatı üzerine, Tiraçor ve Maksudali de kendilerine tevcih edilmiştir⁶⁷ (VGMA, 1078: 74).

Sonuç

Hurufat Defterleri, vakıf müesseselerinin adları, bânileri ve akarları ile bu müesseselere yapılan personel tayinleri, görevlilerin aldıkları günlük ücretler, yapılan suistimaller ve usulsüz tayinlerin yanı sıra, iskân mahallerinin tespiti açısından da son derecede kıymetli arşiv vesikalarıdır. Dolayısıyla bu vesikaların ışığında, Palu Kazası'nın nüfus yapısını ve toplam nüfusunu açıklamak mümkün olmamakla birlikte, kazanın idarî ve fizikî vaziyeti ile vakıf müesseseleri ve bu müesseselere yapılan her türlü tayinleri tespit etmek mümkündür. Bu bağlamda Palu, 18. yüzyılda Cemşid Bey'in neslinden gelenler tarafından, mülkiyet üzere tasarruf edilen bir idari bölge özelliğini taşıyordu. Yurtluk-Ocaklık statüsünde olan bu idari bölgede, klasik sancaklardan farklı olarak tahrir yapılmaz, dolayısıyla tımar sistemi bulunmazdı.

Hükümet bölgesi içinde yer alan toprakların tasarruf hakkı Palu beylerine ait olduğundan, bu yöneticiler, mülkiyetinde olan köy, mezra veya çiftliklerden birini (veya bir kaçını) hizmeti veya konumundan dolayı bir başkasına vakfedebilirlerdi. Bu durumda, vakfedilen yer beyin mülkiyeti olmaktan çıkar, kullanım hakkı bir başkasına geçerdi.

Palu'daki vakıfların büyük çoğunluğu "evladiyet ve meşrutiyet üzere" olduğundan, tasarruf hakkı babadan oğula intikal ederdi. Ancak erkek nesil sona erdiğinde kız çocukların erkek evlatları tarafından tasarrufuna rıza gösterilir, kız çocuğundan da nesli kalmazsa, çok uzak gelecekte Cemşid Bey'in Palu'da yaptırdığı medreseye, daha sonra da Medine-i Münevvere fukarasına veya Ravza-yı Mutahhara'ya kalması şart koşulurdu.

Palu'da evlatlık vakıfların yanı sıra, cami, medrese, zaviye ve hanlar gibi, dinî, sosyal ve eğitim amaçlı yapıların ihtiyaçlarını karşılamak, buralarda vazife yapan personelin ücretlerini ödemek ve binaların

tamir ve bakımını yapmak üzere de vakıflar kurulmuştur. "Hayrat veya hayrî" olarak nitelendirilen bu çeşit vakıflar, Palu'nun sosyal ve ekonomik açılarından gelişmesine imkân sağladığı gibi, fizikî olarak da büyümesine zemin hazırlamıştır. Yine bu tür vakıflarda, mütevellinin vakfın kurucusu veya oğlu olması ve kendilerinden sonra da vazifenin evlada intikal etmesinin şart koşulması, yaygın bir uygulama olarak göze çarpmaktadır. Hatta vakıf müesseselerindeki diğer personel kadrolarında dahi aynı durum söz konusu olup, vazifeler, genellikle evlada intikal edecek şekilde düzenlenmiştir. Bundan dolayı, neslin sona ermesi veya evlattan hizmeti yürütebilecek yeterlikte bir ferdin olmaması durumunda, aileden olmayan birine vazife devri yapılabilirdi.

Köy, mezra ve çiftlikler Palu beyleri tarafından, ya hanedandan birine ya da hanedana hizmetleriyle ön plana çıkan ulema, suleha ve seyitlere evladiyet üzere vakfedilmiştir. Böylece hanedan mensuplarına sürekli bir gelir kapısı sağlanırken, halk nazarında saygın olan şahısları onure etmek suretiyle, bir bakıma kendi saygınlıklarını da arttırmak istemişlerdir.

Öte yandan Palu Kazası'nda yer alan çok sayıda köyde, bayram ve Cuma namazlarının da kılınabilmesi için, çeşitli hayır sahipleri tarafından camiler yaptırılmıştır. Ayrıca bazı mescitler de, içine minber konulmak suretiyle sonradan camiye dönüştürülmüştür. Bütün bu faaliyetler için ise merkezi hükümetten izin talep edilmiştir. Köylerdeki camilerin zengin vakıfları olmadığından, özellikle hitabet vazifesi "hasbi" yani ücretsiz olarak ve genellikle caminin bânisi, ondan sonra da (varsa) oğlu ve torunları tarafından yürütülmüştür.

67 1616/1617 (H. 1025) tarihli Arapça vakfiyesinde Palu hâkimi *Mehmed Bey*'in Alkatı, Dahsin ve Maksudali köylerini Şeyh Mustafa'ya evladiyet üzere vakfettiği belirtilmekte (bkz. VGMA, 602: 204), Tiraçor'dan ise bahsedilmemektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri: 537, 538, 1058, 1074, 1075, 1078, 1079, 1079/2, 1080, 1083, 1097, 1121, 1137 numaralı defterler.

Vakfiye Defterleri: 581, 582, 584, 602 ve 608 numaralı defterler.

1.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Nüfus Defterleri: NFS-d-2687, NFS-d-2689, NFS-d-2690

Evkaf Defterleri: EV-d-20251

Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemi (A-MKT.MHM): 266-54-2

Cevdet Darbhane (C-DRB): 11-536-1

Cevdet Evkaf (C-EV): 599-30234-1.

2. Salnameler

H. 1323/R. 1321 Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi

H. 1318/R. 1316 Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi

3. Seyahatnameler

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. 3. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul.

4. Araştırma ve İncelemeler

Akgündüz, Ahmet (1988). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara.

Alkan, Mustafa (2010). "Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği. *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*. C. 4, I. Kısım, Ankara. s. 831-842.

Alkan, Mustafa (2007). "Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi. *Vakıflar Dergisi*, 30, s. 1-34.

Barkan, Ömer Lütfi (1942), "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizator Türk Dervişleri ve Zaviyeleri". *Vakıflar Dergisi*, 2. Ankara. s. 279-385.

Baykara, Tuncer (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I-Anadolu'nun İdari Taksimatı*. Ankara.

Baykara, Tuncer (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*. Ankara.

Beyazit, Yasemin (2013). "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri". *History Studies International Journal of History*, 5/1, s. 39-69.

Bozkurt, Nebi (2006). "Namazgâh". *DİA*, 32, s. 357-358.

Çakar, Enver-Celalettin Uzun (2017). *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*. Elazığ.

Çal, Halit (2001). "1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Bulgaristan'da Türk Mimarişi". *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarişi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, c. I. Ankara. s. 221-286.

Çal, Halit (2011). "1192 Numaralı 1696-1716 Tarihli Hurûfât Defterine Göre Yunanistan'daki Türk Mimarişi". *Erdem*, 58. Ankara. s. 93-242.

Çal, Halit (2001). "Hurûfât Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Küre Kazası". *Prof. Dr. Zafer Bayburtoğlu Armağanı Sanat Yazıları*. Kayseri. s. 125-166.

Çelik, Kürşat (2013). "R. 1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri'ne Göre Marmuratülaziz Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, 40. Ankara. s. 143-162.

Çınar, Hüseyin-Miyase Koyuncu Kaya (2015). *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara.

Demirtaş, Hasan (2012). "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği". *Vakıflar Dergisi*, 37. Ankara. s. 47-92.

Deny, J., "Sancak". *İA*, X, s. 186-189.

Eroğlu Memiş, Şerife (2016). "Hurûfât ya da 'Askerî Rûznâmçe Defterlerinde Yer Alan Vakıf Kurumları Dışındaki Atamaların Kazâ-yı Kudüs-i Şerif Örneğinde İncelenmesi". *OTAM*, 39. Ankara. s. 71-104.

Eroğlu Memiş, Şerife (2013). "Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurûfât ya da Askerî Rûznâmçe Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği". *Vakıflar Dergisi*, 39. Ankara. s. 1115-146.

Gökmen, Ertan (2005). "Hurûfât Defterlerine Göre Demirci Kazası ve Köylerinde Cami ve Mescitler (1690-1830)". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2. Mansisa. s. 21-56.

Göyünc, Nejat (1991). "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında". *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*. İstanbul. s. 267-277.

- İnalçık, Halil (1995). "Eyalet". *DİA*, 11, s. 548-550.
- Kara, Mustafa (2011). "Tekke", *DİA*, 40, s. 368-370.
- Karabulut, Serdar (2017). "Palu'nun Siyasi/Ekonomik Tarihi (XIV-XVIII. Yüzyıllar Arası) ve Palu Çarşısı'na Dâir Vakıfname Belgesinin Tecümesi". *OTAM Dergisi*, 41. Ankara. s. 145-168.
- Kılıç, Orhan (1999). "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler". *OTAM*, 10, Ankara, s. 119-137.
- Kodaman, Bayram (1986). *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*. Ankara.
- Kunt, İ. Metin (1987). *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arası Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul.
- Küçükdağ, Yusuf (2003). "Hurufât Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Develi'nin Mektep, Medrese, Cami, Mescit ve Zaviyeleri". *Bütün Yönleriyle Develi (I. Bilgi Şöleni 26-28 Ekim 2002)*. Kayseri. s. 267-276.
- Ocak, A.Yaşar - Süreyya Farukî (1988). "Zâviye", *İA*, XIII, s. 472.
- Öntuğ, M. Murat (1999). "Hurûfât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseselşeri (1702-1824)". *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3. Afyon. s. 132-154.
- Özkaya, Yücel (1985). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara.
- Şahin, İlhan (2009). "Sancak". *DİA*, 36, s. 97-99.
- Ünal, Mehmet Ali (1992). "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.7, s. 241-265.
- Ünal, Mehmet Ali (1994). "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri". *X. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler-1986*. C. V. Ankara. s. 2211-2220.
- Ünal, Mehmet Ali (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Ankara.
- Uzun, Celalettin-Enver Çakar (2016). "17. Yüzyılda Harput Kalesi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26/2. Elazığ. s. 337-350.
- Yancı, Ülkü-Osman Kubilay Gül (2016). "Hurufat Defterlerine Göre Bozok". *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*. C. I. Yozgat. s. 253-265.
- Yapıcı, Süleyman (2016). *Palu 1841 Nüfus ve Toplum Yapısı*. Elazığ.
- Yapıcı, Süleyma (2004). *Palu Kültür-Tarih-İdari ve Sosyal Yapı*. Ankara.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara.

Resim-1: 20. Yüzyılın Başlarında Palu Kasabası'nın Kale'den Görünümü (Yapıcı, 2016: 1173)

Mardin Mimarisinin Bilinmeyen Bir Kesiti: Şeyh Şeyhullah Camii

Birgöl Açıkyıldız Şengöl*

Öz

Bu çalışmada, Mardin kent merkezinde bulunan ve inşa tarihi bilinmeyen Şeyh Şeyhullah Camii tanıtılıp değerlendirilecektir. Büyük oranda tahrip olmuş yapı günümüzde mescid, giriş mekânı, harimle kemerlerle ilişkilendirilmiş tonozlu dikdörtgen mekân ve bu mekânın arkasındaki halvet, ıslak hacimler olarak kullanılan tonozlu birimler ve giriş eyvanı, iki yazlık namazgâh mihrap nişi, avlu, kuyu ve sokak çeşmesinden oluşmaktadır. Yapının bugün giriş mekânı olarak kullanılan selsebil eyvanı, mescid ve batıda eyvanlı girişle ulaşılan tahrip olmuş tonozlu birimler, yapının cami veya medrese merkezli bir Artuklu külliyesi olabileceğine işaret etmektedir. Yapının evreleri, Arapça ve Osmanlıca onarım kitabeleri ile camiye oluşturan mekânların mimari özelliklerinin betimsel analizi ve kentteki diğer Artuklu dönemi dinî ve sivil yapılarıyla karşılaştırmalı değerlendirmesi yapılarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Artuklu, Şeyhullah, Şar, cami, medrese.

An Unknown Section of Mardin Architecture: Sheikh Sheikhullah Mosque

Abstract

In this study, Sheikh Şeyhullah Mosque, located in the city center of Mardin, whose construction date is unknown, will be introduced and evaluated. Today, the ruined structure is composed of a prayer hall, an entrance hall, a vaulted rectangular space which is linked to the prayer hall with arches and a private unit behind it, vaulted units used as wet spaces and entrance iwan, two summer prayer niches, a courtyard, a well and a street fountain. The fountain iwan, which is used as the entrance hall today, the masjid and the ruined vaulted spaces with entrance iwan at the western end indicate that the building could be a mosque or madrasa-centered Artuqid complex. This study attempts to determine the construction phases of the building by studying Arabic and Ottoman repair inscriptions, doing descriptive analysis of the units composing the mosque as well as using analogy through comparative evaluation with other Artuqid religious and social buildings of Mardin.

Keywords: Mardin, Artuqid, Şeyhullah, Şar, madrasa, mosque.

* Dr., CRISES, Paul-Valéry Montpellier III Üniversitesi, FRANSA; Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA), İstanbul, TÜRKİYE birgul@acikyildiz.com

Giriş

Bu çalışmanın konusunu Mardin Şeyh Şeyhullah Camii'nin mimari özelliklerinin incelenmesi ve tarihlendirilmesi oluşturmaktadır. Çalışmanın incelemesi 2016-2017 yıllarında Mardin'de gerçekleştirilen alan araştırmalarına ve Şeyhullah (Şar) Mahallesi'ndeki aileler ile cami cemaatıyla yapılan görüşmelere dayanmaktadır.

Şar Camii olarak da bilinen Şeyh Şeyhullah Camii,¹ Mardin kent merkezinde, kentin kuzey-batısında bulunan Şeyhullah (Şar) Mahallesi'nde 230. Sokakta yer almaktadır [Çizim 1]. Camii, harim, giriş mekânı işleviyle kullanılan selsebîlli eyvan, harimin kuzeyindeki tonozlu dikdörtgen mekân ve bu mekânın arkasındaki halvet, iki yazlık namazgâh mihrap nişi, avlu, bugün ıslak hacim mekânları olarak kullanılan eyvanlı giriş ve tonozlu mekânlar, kuyu ve mahalle çeşmesinden oluşan bir komplekstir [Çizim 2, Resim 1-2]. Büyük oranda tahrip olmuş ve özgün özelliklerini yitirmiş yapının inşa kitabesi ve vakfiyesi bulunmadığından tam olarak ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Diğer taraftan onarım kitabeleri mevcuttur.

Yapı, mimari özellikleri açısından sade özelliklere sahip olduğundan ve Mardin'deki diğer yapılara oranla özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmesinden dolayı araştırmacılar tarafından bugüne kadar akademik çalışmalara konu edilmemiş, dolayısıyla Mardin üzerine yapılmış sanat ve mimarlık tarihi çalışmalarının hiçbirinde ele alınmamıştır. Yalnızca Abdulgani Efendi'nin (1864-1951) *Mardin Tarihi* (1999: 231) adlı çalışmasında şehirdeki konumu, durumu ve kime ait olabileceğini ileri süren kısa bir bilgi ile Nevin Soyukaya ve ekibinin yayınladıkları *Mardin Kültür Envanteri* (2013: 62-63) kitabında kısa bir tasvir ve bugünkü durumunu gösteren fotoğraflar bulunmaktadır.

1 Abdulgani Efendi (1999: 231) yapıyı Şeyh Şeyhullah Camii olarak ele alırken, Soyukaya vd. (2013: 62) yapıyı Muhammed Şeydullah Camii olarak adlandırmaktadır. Mahalle adı 18. ve 19. yüzyıl kaynaklarında Şeyhullah, Şeyh Şeyhullah ve Şar Mahallesi olarak geçmektedir (Aydın, 2001: 379, 490; Dinç, 2007: 57, Gürhan, 2012: 34, 54, Göyünc, 1991: 119, d. 2; Tan, 2010: 20). Halk arasında ise yaygın olarak Şar Camii olarak bilinmektedir. Bu nedenle bu çalışmada isimlendirmede Şeyh Şeyhullah Camii ve Şar Camii temel alınmıştır. 16. yüzyıl kayıtlarında ise bu mahalle Kışsıs Mahallesi adını taşımaktadır (Göyünc, 1991: 98; Gündüz, 1993: 67-68).

Yapının rölöve çizimlerine ilk kez yer verilen bu çalışmada² ayrıca onarım kitabelerinin transkripsiyonları yapılmış; kitabe içerikleri ve mimari özellikleri irdelenerek yapının geçirdiği evrelerin tespit edilmesine gayret edilmiştir.

Şeyh Şeyhullah Camii'nin selsebîlli eyvanının sonradan kapatılan güney duvarındaki kapı ve harim giriş kapısının üstünde bulunan onarım kitabeleri ve yapının kendisinin sunduğu mimari üslupsal özellikleri kompleksin dönemlerini belirlemede ışık tutmuştur. Yapıyı yerinde inceleme ve Mardin'deki diğer yapılarla karşılaştırmalı değerlendirilmesi neticesinde yapının muhtemelen 14. yüzyılda inşa edilmiş cami veya medrese merkezli bir külliye olduğu; 1950 yılında mevcut mescidin eklenerek ve selsebîlli eyvanın güney duvarının kapatılarak bugünkü şeklini aldığı ileri sürülebilir. Yakın tarihte de yapı topluluğunun batı bölümünü oluşturan mekânlar ve bu mekânlara avludan geçit veren giriş eyvanı tamir edilerek ıslak hacim mekânlarına dönüştürülmüştür.

Makalede sırasıyla külliye tarihlendirilmesi, yapıların mimari özelliklerinin betimsel analizi ve diğer yapılarla karşılaştırmalı değerlendirmesi yapılacaktır.

Tarihlendirme

Yapım kitabesi olmayan Şeyh Şeyhullah Camii'nin kesin olarak ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Tarihi kaynaklarda da yapıya ait herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Yalnızca Abdulgani Efendi (1864-1951) (1999: 231), Şeyh Şeyhullah isminde bir din adamının Mardin'e geldiğini İbnü'l-Esîr'in *El-Kâmil fi't-Tarih* çalışmasında tesadüf ettiğini ve bu caminin Şeyhullah adındaki bir zat adına yaptırılmış olabileceğini belirtmektedir. Öte yandan tarafımızdan İbnü'l-Esîr'in (1991) kitabının 12 ciltlik Türkçe çevirisinde yapılan araştırmada bu bilgiyi teyit edebilecek herhangi bir ibareye rastlanılmamıştır.

2 Yapının rölöve çizimleri Diyarbakır'da CM Restorasyon Mimarlık Şirketi'nden alınmıştır. Rölöve çizimleri Restoratör Mimar Mesut Dağgibi tarafından 2017 yılında çizilmiştir. Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir. Hava fotoğrafları ise Mardin Arkeoloji Müzesi'nin olanaklarıyla müze çalışanı Zahit Mungan tarafından çekilmiştir. Yapıdaki kitabeler Arapça uzmanı Doç. Dr. Tahirhan Aydın ve Ortaçağ tarihçisi Dr. Yusuf Baluken tarafından okunmuştur. Çalışmada emeği geçen kişi ve kurumlara teşekkürü borç bilirim.

Bu çalışma, Mardin'deki diğer tarihi yapılarla yapılan karşılaştırmalı değerlendirmeler neticesinde, Şeyh Şeyhullah Camii'nin 14. yüzyılda inşa edilmiş bir cami veya medrese merkezli bir kompleks olabileceğini ileri sürmektedir. Yapının 14. yüzyıl Mardin cami ve medreseleriyle benzer mimari detaylara sahip olması bu görüşü desteklemektedir. Şeyh Şeyhullah'ın kim olduğu bilinmemektedir. Öte yandan yapı, kentte ün salmış bir din alimi olarak ölümünün ardından Şeyh Şeyhullah adına yaptırılmış olabilir. Mardin'deki Artuklu dönemi yapıları isimlerini genellikle yönetici sınıftan gelen banilerden almakla birlikte kimi zaman din adamları adına da yaptırılabilir.³

Yapının muhtelif yerlerinde onarım kitabeleri, şiir, ayet ve okunamayan *in situ* olmayan kitabeler bulunmaktadır. Giriş mekânının batı duvarında bulunan harim giriş kapısının üstünde Arapça ve miladi bir kitabede .۱۹۵۰ / 1950 tarihi yer almaktadır [Resim 9].⁴ Harim bu tarihte onarılıp bugünkü şeklini almış olmalıdır. Kitabenin üstünde ise üç dilimli palmetlerin sıralı bir düzen içinde tekrarından oluşan dikdörtgen bir panoda Kur'an-ı Kerim'den alınmış Tevbe Suresi'nin 18. Ayeti yer almaktadır.

Harim Girişindeki Ayet ve Kitabe:

Tevbe Suresi 18. Ayet:

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ أَمَنِ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ٥٩١.	
İnnemâ ya'muru mesâcîdallâhi men âmene billâhi vel yevmil âhiri.	1950
Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanlar imar ederler.	1950 miladi.

Giriş mekânı olarak kullanılan selsebîli eyvanın sonradan kapatılan güney duvarındaki kapının üstünde ise Osmanlıca bir şiir ve şiirin altında hicri bir tarih bulunmaktadır [Resim 10a]. Hicri tarihin tahrip olmuş ikinci rakamı dışındaki rakamları açıkça okuna-

3 Emineddin Külliyesi (12. yüzyıl), Şeyh Mahmud Türki (Şeyh Ali) Camii (15. yüzyıl), Şeyh Çabuk Camii (15-16. yy), Şeyh Şarran Camii (18. yüzyıl) bunlara örnek gösterilebilir. Emineddin Külliyesi'nin banisi tartışması için bkz. (Açıkyıldız Şengül, 2017).

4 Mardin kent merkezinde yaşayan halkın önemli bir bölümü günlük yaşamlarında Arapçayı aktif olarak kullanmaktadır. Bu nedenle 1950 tarihinin Arapça yazılması Mardin'de karşılaşılabilecek bir durumdur.

bilmektedir. Kırılmış ikinci rakamın sadece üst parçası seçilebilmektedir [Resim 10a-10b]. Üst parçanın kalıntısından dolayı ikinci rakamın ۲ (2) ya da ۳ (3) olma ihtimali vardır. Rakamın (2) olarak okunması durumunda kitabe (۱۲۷۹) H. 1279/M. 1862 yılını; (3) olarak okunduğu takdirde ise (۱۳۷۹) H. 1379/M. 1959 yılını vermektedir. Kitabedeki yıl 1279/1862 olarak okunduğu durumda tarih ile kapının üstündeki at nalı kemer biçimi birbiriyle uyuşmamaktadır. Değerlendirme bölümünde daha ayrıntılı olarak tartışılacağı gibi ok motifleriyle tahkim edilmiş at nalı kemer biçiminin Mardin'de 19. yüzyıl sonunda kullanımına rastlanılmamaktadır (Açıkyıldız Şengül, 2017a; Açıkyıldız Şengül, 2018; Gökhan Baydaş, 2007). Kitabeli örneklerden takip edebildiğimiz gibi at nalı kemer ancak 1930'lu yıllardan itibaren Mardin sivil ve dinî yapılarında kullanılan bir form olarak karşımıza çıkmaktadır (Altun, 1971: 81; Altun, 1978: 152, 156; Soyukaya vd. 2013: 286-289, 523). Tahrip olmuş rakam (3) olarak okunduğunda H. 1379/M. 1959 yılını vermektedir fakat bu da Osmanlıca'nın kullanımı için geç bir tarihtir. Kitabe dilinin Osmanlıca olmasından dolayı kitabedeki tarihin (۱۲۷۹) H. 1279 /M. 1862 olma ihtimali daha büyük bir ihtimal olarak görünmektedir. Fakat kitabe, eyvan açıklığının kapatılarak üçlü açıklıklı ve at nalı kemerli pencere düzenlemesinin yapıldığı tarihi veren bir kitabe değildir. Dolayısıyla bu kitabenin devşirme olma ihtimali yüksektir.

Giriş Mekânı Kapısı Onarım Kitabesi :

Bu kitabe Osmanlıca bir şiirdir ve sonunda onarım yılını vermektedir.

... o veli... alem-i hâbda görmüş...	... أو ولي عالم خوابده کرمش
Demiş ey şeyh-i ... mescid oldu harab ...	ده مش أي شيخ مسجد اولدي خراب
...târihün ... mescid ... dest-i تاریخن مسجد دست
Târih sene 1279 / 1862-3	تاریخ سنه ۱۲۷۹

Kanımızca at nalı kemer pencere biçiminden dolayı eyvan kemerinin 1950 yılında harim bölümü yapıldığı sırada kapatılmış olma olasılığı daha mümkün

gibi görünmektedir. Burası özgününde bir eyvandır ve muhtemelen yapı bu tarihte tamir edildiği sırada eyvan açıklığı kapatılarak giriş kapısı ve pencereler eklenmiştir. Diğer taraftan eyvanın iç mekânı ise 14. yüzyıla aittir. Yukarıda da belirtildiği gibi elimizde bu görüşü destekleyecek herhangi bir yazılı kaynak olmamakla birlikte eyvandaki niş düzenlemesi ve ortadaki nişin kavsarasındaki motifler, Mardin'deki Artuklu dönemi cami ve medreselerinde müşterek bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu karşılaştırma, mekânın 14. yüzyılda inşa edilmiş bir cami ya da medreseye ait bir selsebîl olabileceğini göstermektedir. Selsebîlin yanı sıra mescidin kuzeyinde bulunan ve mescide kemerlerle bağlanan dikdörtgen birim ile onun kuzeyinde yer alan küçük oda ve bugün ıslak hacim olarak kullanılan tonozlu birimler ve giriş eyvanı da muhtemelen 14. yüzyıla ait özgün bölümlerdir [Çizim 2].

Başka yapılardan getirilmiş⁵ ya da yapının eski bölümlerine ait olması muhtemel *in situ* olmayan başka kitabeler de mevcuttur [Resim 11-12]. Bu kitabeler avlu güney duvarının iç ve dış yüzeylerine konulmuş kırık kitabeler şeklindedir ve okunamamıştır. Minare ise üzerindeki bir yazıya göre 1997 yılında eklenmiştir.

Mimari Özellikleri

Şeyh Şeyhullah Camii, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı harim [Çizim: 2, 7; Resim 20, 22]; harimin doğusunda kuzey-güney doğrultusunda özgününde selsebîli eyvan olan dikdörtgen planlı bir giriş mekânı [Çizim 13-14; Resim 16]; harimin kuzeyinde bugün son cemaat yeri olarak nitelendirilen ve üç açıklıkla harimle ilişkilenen tonozlu dikdörtgen bölüm [Çizim 5, 11; Resim 23] ile arkasında tonozlu küçük bir mekândan oluşmaktadır. Harimin kuzeyinde yer alan tonozlu bu iki bölüme sadece harimden giriş sağlanmaktadır. Ayrıca harimin batısında avludan bir kapı ile girilen ve günümüzde ıslak hacim (abdesthane, banyo ve tuvaletler) olarak kullanılan bir giriş eyvanı ve düzensiz mekânlar yer almaktadır [Çizim 8-9; Resim 24-25]. ıslak hacim mekânları, ya-

kın bir zamanda açılan küçük bir kapı ile harimle ilişkilendirilmiştir ve aralarında kot farkı mevcuttur. Yapının güneyinde harim boyunca uzanan dikdörtgen planlı bir avlu [Resim 13-14] ve avlunun güney-batı köşesinde iki katlı betonarme imam evi bulunmaktadır [Çizim 4; Resim 4]. İmamın evine ait odalar ve mutfak, ıslak hacim mekânlarının üstünde de devam etmektedir [Çizim 6-8]. Avlu güneyde moloz taştan yapılmış bir duvarla çevrilmiştir ve üzerinde yazlık namazgâha ait iki mihrap nişi mevcuttur [Çizim 12; Resim 6-7, 11]. Mihrap nişlerinden doğudaki dışa taşkın ve vurgulu iken batıdaki sadece içten yarım yuvarlaktır. Avlu günümüzde karo mozaiklerle kaplıdır. Avlu duvarının doğusunda ise sokağa bakan bir mahalle çeşmesi bulunmaktadır [Resim 3, 8].⁶ Çeşmenin bu sokakta yer alması kompleksin sınırlarının özgününde de güneyde bugünkü sınıрыyla aynı olduğunu düşündürmektedir. Avlu duvarı üzerinde çeşmenin batısında, iki mihrap nişinin arasında yuvarlak kemerli bir açıklığın izi mevcuttur [Resim 3]. Avlu seviyesinin altında yer alan bu mekân mahalle sakinlerine göre yakın bir zamana kadar caminin tuvaleti olarak kullanılmaktaydı. Avlu batı duvarının sonlandığı ve batıda devam eden diğer duvarla bittiği yerde bir kapı kemeri daha bulunmaktadır [Resim 5]. Yol seviyesinin yükselmesi sonucu alt seviyede kalan bu kapı, bugünkü ıslak hacimlerin bulunduğu tonozlu bölüme açılmaktaydı. Günümüzde bu giriş kapalıdır. Yapıya sadece avlu güney duvarındaki kapı ile giriş sağlanmaktadır [Resim 4]. Harimin batı kısmında kalan kadınlar mahfili üstünde caminin silindirik gövdeli özgün olmayan minaresi yükselmektedir [Çizim 3-4, 9-10; Resim 1-2]. Yapının kuyusu avlunun güney-batı köşesinde bugünkü imam evinin altında bulunmaktadır.

Özgününde bir selsebîl eyvanı olan ama muhtemelen 1950'de kapatılan ve bugün sadece harimin giriş holü olarak kullanılan mekâna avludan lentolu bir kapı ile girilmektedir [Çizim 2-3; Resim 15]. Kapı düzenlemesi Mardin yapılarında sıkça uygulanan bir düzenlemeye sahiptir. Kapının üstünde at nalı biçimli bir pencere ve kapının iki yanında simetrik olarak

5 Soyukaya ve diğerleri (2013: 62) avludaki namazgâh mihrabının üstünde bulunan kitabelerin Muzafferiyeye Medresesi'ne ait olduğunu ileri sürmektedir. Fakat kitabe okunamadığından bunun doğruluğu teyit edilememiştir.

6 İ. Yıldız'ın (2010) Mardin çeşmelerini ayrıntılı olarak incelediği çalışmada ve Soyukaya ve ekibinin (2013) hazırladığı envanterde bu çeşmeye dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

konumlandırılmış yuvarlak kemerli birer pencere bulunmaktadır. Kapı ve pencereler ahşap çerçeveli ve iki yandaki pencereler demir parmaklıktır. Kapının üstündeki at nalı pencere, kemer formu boyunca, dışa taşkın düzgün kesme taş düzenlemesiyle vurgulanmıştır. Ortadaki kilit taşı alem motifi ile diğer taşlar ise ok motifleri ile süslenmiştir.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan selsebilli eyvan haç tonozla örtülüdür [Çizim 2; Resim 16]. Bu mekânın batı duvarında harime geçiş sağlayan bir kapı [Çizim 13; Resim 19] ve kuzey duvarında ortadakinin daha geniş ve derin olduğu üç dikdörtgen biçimli niş bulunmaktadır [Çizim 6; Resim 16-17]. Ortadaki niş, köşe sütuncelerinin taşıdığı sivri kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Kavsara aşağıdan yukarıya doğru dalan altı sıralı mukarnaslı bir taş süslemeyle oluşturulmuştur. Bu niş yapının en süslü ögesidir. Batıdaki sütuncenin başlığı tahrip olmakla birlikte özgün iken doğudaki başlık muhtemelen son tamiratta yenilenmiştir.⁷ Kavsara ve orijinal sütunce başlığında kullanılan taş ile örgü malzemesinde kullanılan taş, doku ve renk bakımından aynı değildir. Mukarnas dolguda kullanılan taş kırmızıya çalan koyu sarı renkli iken, örgüde kullanılan taş açık sarıdır.⁸ Güney cephede halen belirgin olarak görülen sivri kemerin varlığı, bu mekânın özgününde eyvan olduğunu göstermektedir [Resim 15]. Bunun yanı sıra eyvan içinde özel taş işçiliğiyle yapılmış kavsaralı niş düzenlemesi [Resim 16-17] de mekânın özgününde bir selsebil eyvanı olabileceğini düşündürmektedir. Bu görüş karşılaştırmalı değerlendirmeli bölümde daha ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır.

Bu mekândan batı duvarın ortasındaki dikdörtgen bir kapı ile harime geçilir [Resim 19]. Harim, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tek sahnalı bir plana sahiptir ve düz tavanla örtülüdür [Çizim 2;

7 Caminin yakın bir zamanda tamir edildiği bellidir ama tam tarihi bilinmemektedir.

8 Bu Mardin yapılarının genelinde görülen bir özelliktir. Mardin yapılarında genelde moloz taş örgü malzeme olarak önemli olmayan duvarların yapımında, iç örgüde ve kubbe ve tonoz gibi örtü sisteminin yapımında; kaba yontu taş zemin kat avlu duvarlarında ve arka ve yan cephelerde; düzgün kesme taş ise avlu ve terasa bakan ana cephelerde ve tonoz başlangıçlarına kadar iç mekân duvarlarında kullanılmıştır. Duvar yapımında kullanılan taşlar açık sarı ve sert kalker iken süsleme için işleme kolay olan koyu sarı kalker taşı kullanılmıştır (Alioğlu, 2003: 103).

Resim 20, 22]. Güney duvarında merkezi konumda içten ve dıştan yarım yuvarlak biçimli bir mihrap nişi [Resim, 13, 21] ve batıda daha küçük boyutlu bir mihrap nişi daha yer almaktadır.⁹ İç mekân, güney duvarda simetrik olarak düzenlenmiş altı yarım daire pencere ile aydınlatılmaktadır [Resim 13-14]. Üst seviyede de küçük dikdörtgen havalandırma açıklıkları mevcuttur. İki mihrap nişi arasında basamakları ve aynalıkları kesme taştan; külah, köşk, korkuluk ve girişi ahşaptan olan bir minber yer almaktadır [Resim 20]. Ana mihrap iç içe üç kademeli niş düzenlemesine sahiptir ve en dışta geometrik motifli bir friz ile sınırlanmaktadır [Çizim 7; Resim 21]. Nişin yarım yuvarlak kavsarası içinde de istiridyeye gönderme yapan bir bezeme konulmuştur. İstiridyeye motifi Mardin Orta Çağ yapılarının mihrap bezemelerinde sıkça kullanılmış bir motiftir (Beyazıt, 2006: 170-171). Mihraplar ve minber yenidir. Yine özgün olmayan ahşaptan yapılmış kadınlar mahfiline doğudaki basamaklarla ulaşılmaktadır. Mahfil, harim boyunca üstte devam etmektedir [Resim 20, 22]. Harimin duvarları pencere kemer hizasına kadar altına koyu, üstte daha açık renkli olmak üzere seramik karolarıyla kaplanmıştır.

Harimin kuzeyinde yer alan ve üç açıklıkla ulaşılan uzun dikdörtgen mekân beşik tonozla örtülüdür [Çizim 2, 4, 6; Resim 23]. Tonozun ortasında bir aydınlatma açıklığı, doğu ve batı duvarlarında tonoz altlarında bugün kapatılmış olan birer aydınlatma ve havalandırma açıklığı bulunmaktadır. Caminin etrafı modern apartmanların inşa edilmesi üzerine kuzey ve doğuda yapılarla çevrelenmiştir [Resim 1-2]. Bunun üzerine bu pencereler kapatılarak tonozun ortasındaki bugünkü açıklık yapılmıştır. Duvarlar alt seviyede koyu renkli duvar seramikleriyle kaplıdır. Tonoz ise sıvanmıştır. Bu mekânın arkasında yine beşik tonozla örtülü ama küçük boyutlu dikdörtgen planlı bir mekân yer almaktadır ve kuzey duvarın ortasında bulunan dikdörtgen bir kapı ile geçiş sağlanmaktadır [Çizim 5; Resim 23]. Bu mekân duvarlarda herhangi bir açıklık olmamasından dolayı halvet olarak nite-

9 Mardin'de halkın Hanefi ve Şafi mezheplerinden oluşuna bağlı olarak cami ve mescidlerde istisnasız iki mihrap nişi bulunmaktadır. Bunlardan batıdaki Şafiler, doğudaki ise Hanefiler tarafından kullanılmaktaydı. Fakat günümüzde cemaat bu ayrımı artık yapmadan caminin tüm bölümlerinde ibadetlerini yapmaktadır.

lendirilmektedir. Soyukaya ve diğerleri (2013: 62) yapının arka tarafında Şeyh Şeyhullah'a ait bir kabirin bulunduğunu ileri sürmektedirler. Yapıda yaptığımız incelemelerde herhangi bir kabire rastlanılmamıştır. Dolayısıyla söz edilen kabir yapının kuzeyinde bulunan halvet¹⁰ bölümü olabilir.

Avlunun kuzey-batı köşesinde, imam evinin yanında, ıslak hacimler olarak kullanılan düzensiz plan şeması yansıtan bölüm yer almaktadır [Çizim 2, 7-8; Resim 24]. Bu bölüme günümüzde kapatılmış olan eyvanlı girişten ulaşılmaktadır [Resim 25]. Yapıda en fazla tahrip olan mekânlar bu bölümde yer almaktadır. Camiye son elli yıldır geldiğini söyleyen bir mahalle sakinine göre bu eyvan, yakın bir zamanda kapatılıp kapı eklenerek abdesthaneye dönüştürülmüştür. Ayrıca harimin batı duvarında da küçük bir kapı açılarak abdesthane ile harimin ilişkilmesi sağlanmıştır. Tonozlu birimlerden oluşan bölüm muhtemelen özgününde kuzey ve batıya doğru gelişmekteydi. Var olabileceğini tahmin ettiğimiz mekânların yerinde günümüzde bir sokak bulunmaktadır [Çizim 1; Resim 1].

Çeşme avlu duvarına batıda bitişik olarak inşa edilmiştir [Çizim 2, Resim 2, 3, 8]. Bugün çeşmenin doğusuna ve üstüne betonarme bir apartman inşa edilmiştir. Apartmanın güney cephesi ise taşla kaplanmıştır. Ayrıca sokak seviyesi yükseltildiğinden çeşme kot altında kalmıştır. Bugün çeşmeye basamakla inilerek ulaşılmaktadır. Özgün durumu bilinmeyen çeşme bugünkü avlu duvarıyla ilişkisi ve konumundan dolayı bağımlı sokak çeşmeleri sınıfında değerlendirilebilir. Çeşmede kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir eyvan düzenlemesi söz konusudur ve sivri tonozludur. Çeşme lülesi kuzey duvarın ortasında bulunmaktadır. Tamamıyla sade özellikler yansıtan çeşmedeki taş ve harç kullanımı yakın bir zamanda onarım geçirdiğini göstermektedir.

Karşılaştırmalı Değerlendirme

Şeyh Şeyhullah Camii, özgününde Mardin'de Artuklu dönemi yapılarında yaygın olarak karşımıza çıkan cami veya medrese merkezli farklı işlevli yapılardan

¹⁰ Bu mekân bir hücre niteliğinde olduğundan ve tarikat ve diğer dini yapılarda inzivaya çekilme ve tek başına ibadet etmek için kullanılan halvetlerle işlevsel, konumsal ve mekânsal olarak ortak özellikler yansıttığından günümüzde mahalle sakinleri ve camide çalışanlar tarafından halvet olarak nitelendirilmektedir.

oluşan bir kompleks olma vasıflarını taşımaktadır. Özgününde mescid, medrese odaları, selsebîl, çeşme, muhtemelen türbe, yazlık namazgâh, avlu ve kuyulardan oluşan bir kompleks iken farklı dönemlerde onarılarak ve eklemeler yapılarak mevcut şeklini almıştır. Özellikle 1950 yılında tahrip olması üzerine onarım görmüş ve bu onarımda bugünkü mescid eklenmiştir. Selsebîl eyvanı ve tonozlu mekânlar gibi o dönemde iyi durumdaki mevcut birimler de yeni işlevler kazandırılarak kullanılmaya devam edilmiştir. Bugün caminin giriş holü olarak kullanılan selsebîlli eyvan, harimin kuzeyindeki tonozlu dikdörtgen mekân ile halvet ve ıslak hacimlerin bulunduğu tonozlu mekânlar bu yapıdan günümüze ulaşmış özgün bölümlerdir. Sokakta bulunan çeşmenin de bu yapı topluluğuna ait olması büyük bir ihtimaldir ve 14. yüzyılda yapı kompleksi ile birlikte inşa edilmiş olmalıdır [Çizim 2].

Osmanlı dönemine ait kaynaklarda Şeyh Şeyhullah Camii'nin bulunduğu mahalle 16. yüzyılda Kissîs/Keşiş Mahallesi adını taşımaktadır (Göyünç, 1991: 98; Gündüz, 1993: 67-68). Bu yüzyılın başında mahalle sakinlerinin 3/4'ünü Hıristiyanlar, 1/4'ini ise Müslümanlar oluşturmaktadır (Göyünç, 1991: 99). Dinî ve eğitim işlevleriyle inşa edilmiş Şeyh Şeyhullah Camii, Kissîs Mahallesi'nde yaşayan az sayıdaki Müslüman nüfusa Marufiye Medresesi (14-15 yüzyıl) ile birlikte hizmet eden Artuklu dönemine ait bir yapıdır.

Yapının ilk dönemi olan 14. yüzyıldan bugüne en iyi şekilde ulaşmış olan bölüm selsebîlli eyvandır [Çizim 6; Resim 16]. Bu eyvan, yapının Artuklu dönemine ait bir cami veya medrese olabileceğini düşündüren en önemli mimari kalıntıdır. Kuzey-güney doğrultusundaki eyvan, haç tonozla örtülüdür. Güney cephede halen belirgin olarak görülen sivri kemerin varlığı, bu mekânın özgününde sivri tonozla örtülü bir eyvan olduğunu ve avluya bakan eyvan açıklığının daha sonraları kapatılarak bugünkü şeklini aldığını açıkça göstermektedir [Çizim 3; Resim 15]. Bunun yanı sıra eyvanın güney duvarında simetrik olarak yerleştirilmiş üçlü niş düzenlemesi ve özel taş işçiliğiyle yapılmış mukarnas dolgulu kavsaranın varlığı da mekânın özgününde bir selsebîlli eyvan olabileceğini düşündürmektedir [Resim 16-17]. Selsebîl formundaki bu nişin bir mimari kalıntı olarak varlığının yanı sıra mahalle sakinleri de

bu mekânın kuzey duvarında bir çeşme olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca kuzey duvarın arkasında ziyaret ettiğimiz tarihlerde kapatılmış olan su akarının daha önce su kaçırmaması nedeniyle bugün bu duvar büyük ölçüde nem almış, yosun bağlamış ve taş malzemede bozulma meydana gelmiştir. Mardin Arkeoloji Müzesi Müdürü Nihat Erdoğan da bu bölümün selsebîli eyvan olduğunu ve selsebîl suyunun mekâna zarar vermesi üzerine su akarının kendileri tarafından kapatıldığını ve özgün su kanallarının sondaj sırasında kendisi tarafından görüldüğünü belirtmiştir.¹¹ Mardin'deki selsebîli eyvanlar istisnasız kuzey-güney doğrultusunda ve yapıların kuzey duvarında, güneydeki avluya akacak şekilde tasarlanmışlardır [Çizim 16-24]. Ayrıca, selsebîli eyvanın güney-doğusunda bulunan mahalle çeşmesi de kuzeyden gelen bir kaynak suyunun bu alandaki varlığını desteklemektedir [Çizim 2]. Tüm bu kanıtlar bu mekânda bir selsebîl olduğu görüşünü güçlendirmektedir.

Mardin'deki Artuklu dönemi cami ve medreseleri ile Mardin çevresinde sıcak yaz aylarının geçirilmesi için inşa ettirilmiş ve bağ evi olarak da tanımlanan kasırlarda yaygın olarak eyvan biçimli olarak tasarlanmış selsebîl kullanımı söz konusudur.¹² Örneğin Mardin Ulu Camii (1176-78/14. yüzyıl) [Çizim 16; Resim 26-27], Lâtifiye Camii (1371) [Çizim 17; Resim 28-29] ve Melik Mahmud (Bab el-Sur) Camii (14. yüzyıl III. çeyreği) [Çizim 18; Resim 30] Mardin'de Artuklu beyleri tarafından inşa ettirilmiş ve avlusunda medrese odaları ile selsebîli eyvanın bulunduğu camilerdir. Mardin'de Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesi (12. yüzyıl II. yarısı) [Çizim 20], Necmeddin Külliyesi Medresesi (12. yüzyıl), Eminateddin Külliyesi Medresesi (12. yüzyıl) [Çizim 15], Şehidiye Medresesi (13. yüzyıl) [Çizim 21], Altunboğa Medresesi (14. yüzyıl), Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi (1385) [Çizim 22; Resim 31], Kasimiye (Sultan Kasım) Medresesi (14. yüzyıl sonu-15. yüzyıl başı) [Çizim 23; Resim 33-34], Marufiye Medresesi (Beyt el-Artuki) (14-15. yüzyıl) [Çizim 24] ve Şah Sultan Hatun Medresesi (15. yüzyıl sonu-16.

yüzyıl başı) ise Mardin'de bu kez medresenin merkezde olduğu ve mescid, medrese, türbe, selsebîl ve çeşme işlevli mekânların bir avlu etrafına konumlandırılmasıyla meydana getirilmiş yapılarıdır.¹³ Akkoyunlular dönemine ait Şah Sultan Hatun Medresesi hariç bu medreseler istisnasız Artuklu yapılarıdır. Sitti Radviyye Medresesi, Şehidiye Medresesi ve Kasimiye Medresesi'nde mescid, medrese odaları, yazlık namazgâh ve selsebîlin dışında türbeler; Lâtifiye Camii ve Zinciriye Medresesi'nde de avludaki selsebîlin yanı sıra ayrıca sokağa bakan cephede bir mahalle çeşmesi bulunmaktadır. Külliye duvarlarının dışında olmakla birlikte Eminateddin Camii'nde de bir mahalle çeşmesi mevcuttur. Diyarbakır Mesudiye Medresesi (1193/4), Diyarbakır Zinciriye Medresesi¹⁴ (1198/99) ve Kızıltepe Harzem Medresesi (1211) de Mardin dışında Artuklular tarafından bir avlu etrafında inşa ettirilmiş diğer medrese örnekleridir. Bu medreseler mescidin ve medrese odalarının avlu etrafında konumlandırılmaları açısından Mardin'deki Artuklu dönemi medreseleri ile ortak özellikler yansıtmakla birlikte Mardin medreseleri hem mimari özellikler hem de taş işçiliği açısından diğer kentlerdeki Artuklu yapılarından ayrılmaktadırlar. Ayrıca selsebîli eyvan, bir mimari eleman olarak Mardin dışındaki medreselerde mevcut değildir. Medreselerden farklı olarak Artuklu sultanı Mahmud el-Salih'e (h. 1201-1222) atfedilen Diyarbakır iç kale sarayında ise selsebîl kullanımı söz konusudur. Benzer bir uygulama da yine 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Halep Kalesi'nde bulunan Eyyûbi sarayında karşımıza çıkmaktadır (Beyazıt 2009: I, 302).

Şeyh Şeyhullah Camii'nin selsebîli eyvanına benzer örnekler dolayısıyla Diyarbakır ve Halep iç kale saraıları dışında bölgede yalnızca Mardin yapılarında karşımıza çıkmaktadır. Mardin Ulu Camii, Eminateddin Camii, Şehidiye Medresesi, Lâtifiye Camii, Melik Mahmud Camii, Altunboğa Medresesi, Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi, Kasimiye (Sultan Kasım) Medresesi, Marufiye Medresesi (Beyt el-Artuki), Şah Sultan Hatun Medresesi ve Reyhaniye Camii

11 21 Şubat ve 11 Ekim 2017 tarihlerinde Nihat Erdoğan ile yapılan görüşme.

12 D. Beyazıt Mardin Artuklu dönemi mimari bezemelerini ele aldığı doktora tezinde selsebîlleri şadırvan olarak adlandırmaktadır. Selsebîllerin Abbasiler döneminden Artuklu dönemine kadar gelişimini tartıştığı bölüm için bkz. (2009: I, 301-304).

13 Mardin'de günümüzde ayakta olmayan Artuklu dönemi medreseleri de mevcuttur. Bu medreseler için bkz. (Abdulgani Efendi, 1999: 239-249; Altun, 2011: 112-114).

14 Diyarbakır Zinciriye Medresesinin Eyyûbiler dönemine ait olduğu görüşü de söz konusudur (Sözen, 1970: 104).

(15. yüzyıl sonu-16. yüzyıl başı) selsebîli eyvanların yapı kompleksinin önemli bir mimari elemanı olarak varlık gösterdiği yapılardır. Eminateddin Camii, Lâtifiye Camii ve Zinciriye Medresesi selsebîl ve mahalle çeşmesinin bir arada bulunduğu yapılar olarak Şeyh Şeyhullah Camii'ne en fazla benzeyen cami ve medrese kompleksleridir. Fakat Eminateddin Camii'nin selsebîl form ve boyut olarak Şeyh Şeyhullah Camii'nin selsebîlinden farklılık göstermektedir. Bugün artık mevcut olmayan ve A. Altun'un (1971: 67; 1978: 19-20) çizim ve fotoğraflarından varlığını ve biçimini öğrendiğimiz selsebîl, külliye'nin hamamına bitişik olarak yapılmış, herhangi bir süsleme unsuru barındırmayan küçük boyutlu bir selsebîli eyvandır. Bu cami ve medreselerin yanı sıra Fahriye Kasrı (12-13. yüzyıl?), Firdevsi Kasrı (1312-1364) [Resim 36], El-Melik el-Salih Kasrı (1312-1364) [Resim 37] ve Bagani Kasrı'nın (14. yüzyıl sonu-15. yüzyıl başı) selsebîl düzenlemeleri de Şeyh Şeyhullah Camii'nin selsebîliyle büyük benzerlikler yansıtmaktadır (Beyazıt, 2009, II: pl. 115, 117, 319-320). Bağ evlerinden farklı olarak Mardin kent merkezinde inşa edilmiş ev ve konaklarda ise selsebîl uygulaması bulunmamaktadır. Bu konutlarda su ihtiyacı avludaki kuyularla sağlanmaktadır [Açıkyıldız Şengül, 2017a; Soyukaya vd. 2003].

Selsebîl eyvanındaki üçlü niş düzenlemesi [Resim 16] de Mardin'deki Artuklu dönemi cami ve medreselerinde ve kırsal alanda inşa edilmiş köşk selsebîllerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Lâtifiye Camii [Resim 29], Melik Mahmud Camii [Resim 30], Kasımiye Medresesi [Resim 34], Fahriye Kasrı, Bagani Kasrı, Firdevsi Kasrı [Resim 36] ve El-Melik el-Salih Kasrı [Resim 37] üçlü niş düzenlemesi için 14. yüzyıla tarihlenen paralel örneklerdir. Ayrıca bağımsız mahalle çeşmelerinden Şeyh Şarran Çeşmesi (?), Şeyh Beyt Abdal Çeşmesi'nde (?) de benzer bir düzenleme söz konudur.¹⁵ Bu iki örnek dışında mahalle çeşmeleri genellikle tek nişli olmakla birlikte yan duvarlarda da birer niş mevcuttur.¹⁶ Mardin Ulu Camii ve Zinciriye Medresesi selsebîlleri de kuzey duvarda

tek nişli olup ayrıca yan duvarlarda birer nişe sahiptir [Resim 27, 31].

Şeyh Şeyhullah Camii'nin ortadaki selsebîl nişi, köşe sütuncelerinin taşıdığı yüksek sivri kemerli ve mukarnas dolgulu bir kavsaraya sahiptir [Resim 16-17]. En üstte ortada tek kemer formunda başlayıp aşağı doğru altı sıra; yanlara doğru ise kademeli olarak üç, dört, beş, altı ve yedi iç bükey form olarak çoğalarak kavsarayı oluşturan bir mukarnas dolgu söz konusudur. Mukarnas hücreleri istiridye motifleriyle bezelidir [Resim 18]. Sütun başlıklarından batıdaki özgün iken doğudaki onarımlar sırasında yenilenmiştir. Özgün sütun başlığı da büyük ölçüde tahrip olduğundan üzerindeki motifleri seçmek mümkün olamamaktadır. Kavsaradaki mukarnas dolgu özellikle Mardin Ulu Camii¹⁷ selsebîli, Zinciriye Medresesi'nin mescid kapısının kavsara süslemesi [Resim 32] ve Kasımiye Medresesi'ndeki kuzey koridorun kuzey duvarında mescid kapısının karşısındaki selsebîl nişi [Resim 35] ile avludaki ana selsebîl nişine [Resim 33-34] ve namazgâh mihrap nişi ile medresenin muhtelif yerlerinde bulunan duvar niş kavsaralarına büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu nedenle bu selsebîlin bir cami ya da medreseye ait olduğunu rahatlıkla ileri sürebiliriz.

Osmanlı döneminde de Mardin geleneksel mimarlık teknikleri ve üslupları devam etmişse de (Altun 1971: 127; Gökhan Baydaş 2007: 33-34) Artuklu ve Akkoyunlu dönemlerinden farklı olarak medrese binası inşası yoktur (Altun 1971; Altun 1978). 16. yüzyıldan itibaren sadece mahalle mescidi niteliğinde küçük boyutlu camiler inşa edilmiştir. Bunlar arasında Kiseyri Camii (16. yüzyıl ortası), Arap Camii (16. yüzyıl) ve Zairi Camii (XVII. yüzyıl sonu), Hacı Ömer Ağa (Halife) (18. yüzyıl) ve Şeyh Şarran (18. yüzyıl) mescidleri sayılabilir (Abdulgani Efendi 1999: 189; Abdüsselam Efendi 2007: 85-86; Altun 1971: 127). Bu cami ve mescidlerde ise Artuklu ve Akkoyunlu dönemlerinden farklı olarak selsebîli eyvan yoktur.

15 Yıldız, kitabeleri olmayan bu çeşmeleri plan, malzeme ve teknik özellikleri üzerinden 18-19 yüzyıllara tarihlendirmektedir (Yıldız 2010: 97-101) fakat bu tarihlendirme kanımızca sorunludur. Mardin çeşme ve selsebîllerinde 12. yüzyıldan itibaren aynı plan, malzeme ve teknik kullanılmıştır. Bu nedenle tarihlendirme için bu özellikler yeterli gözükmemektedir.

16 Mardin çeşmeleri ile ilgili olarak bkz. (Yıldız 2010).

17 1176-1178'de inşa edilen Mardin Ulu Camii, 14. yüzyılın ikinci yarısında büyük oranda yeniden yapılmıştır (Beyazıt 2009: I, 94). Selsebîlin hangi tarihte inşa edildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte niş kemer biçimi Mardin'de yapım tarihini kesin olarak bildiğimiz 14. yüzyıl yapılarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle Mardin Ulu Camii'nin selsebîlinin de 14. yüzyıla ait olduğu düşünülebilir.

Kıseyri Camii'nde olduğu gibi kimi zaman camiye bitişik bir mahalle çeşmesi bulunmaktadır (Altun 1971: 56).

Selsebîlli eyvanın kuzey ve güney-doğusundaki modern apartman binalarından dolayı bu bölümlerde eyvan ile kompleksi oluşturan diğer yapıların ilişkisini anlamak güçtür [Resim 1-2]. Doğuda eyvan ile apartman arasında küçük bir avlu bulunmaktadır. Fakat özgününde de burada bir avlu mu bulunduğu yoksa başka bir yapı ile bitişik olarak mı tasarlandığı da belli değildir. Ayrıca selsebîlli eyvanın güney-doğu köşesine yapılan apartmandan ve doğu ve kuzey duvarlarda açıklık bulunmamasından dolayı duvar kalınlıkları rölöve çizimlerine yansıtılmamıştır [Çizim 2]. Selsebîlli eyvanın üç ana duvar kalınlıklarının aynı olup olmadığı belli olmadığından diğer mekânlarla ilişkilerine duvar kalınlıkları üzerinden bir yorum yapmak mümkün görünmemektedir.

Artuklu camisi veya medresesi olabileceğini tahmin ettiğimiz Şeyh Şeyhullah Camii ile Mardin'deki diğer yapıların mekân organizasyonları ve kompleksleri oluşturan yapıların birbirleriyle mekânsal ilişkileri karşılaştırılarak çalışmanın bu bölümünde Şeyh Şeyhullah Camii'nin plan restitüsyonu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun için önce Artuklu dönemi camilerinin ve medreselerinin mekânsal kuruluşları ve özellikleri hakkında genel bilgi verilecek; ardından karşılaştırma için ele aldığımız yapılarıdaki mekânsal organizasyon ve ilişkileri tartışarak Şeyh Şeyhullah Camii'nin olası özgün planı ile ilgili görüş dile getirilecektir.

Birbirleriyle benzer plan özellikleri yansıtan Mardin Ulu Camii [Çizim 16] ve Lâtifiye Camii'nde [Çizim 17] dikdörtgen bir avlu etrafında mekânsal gelişim söz konusudur. Avlunun güneyinde cami, kuzeyinde ise revaklı açıklıklardan oluşan medrese odaları, bu revakların yaklaşık orta kısmında bir selsebîlli eyvan ve kuzey-batı ve kuzey-doğuda özgününde birer minare bulunmaktadır (Aslanapa, 2007: 9). Camilerin harimleri enlemesine yöneliş gösteren, çok destekli ve mihrap önü kubbeli bir plan şeması yansıtmaktadır. Mardin Ulu Camii üç, Lâtifiye Camii çift sahnlidir. Mardin Ulu Camii'nde revakların batı kanadında kapalı bir mekân düzenlemesi söz konusudur. Yine benzer plan özelliklerine sahip fakat avlusu düzgen

dikdörtgen olmayan Melik Mahmud Camii'nde [Çizim 18] de avlunun güneyinde Şafi ve Hanefi mescidleri; kuzeyinde mescidin karşısında selsebîlli eyvan ve bu eyvandan ulaşılan dikdörtgen planlı iki medrese odası mevcuttur. Avlunun doğusunda da sıralı düzenli medrese odaları devam etmektedir. Kuzey-doğuda bir minare bulunmaktadır. Harim tek sahnlidir. Eminateddin Camii'nde tek sahnılı harime avludan dört açıklıklı bir revaktan geçilmektedir [Çizim 15]. Avlunun kuzeyinde medrese, kuzey-doğusunda hamam ve güney-doğusunda zâviye bulunmaktadır. Hamamın güney-batı köşesinde özgününde küçük bir selsebîlli eyvan yer almaktaydı (Altun, 1971: 67; 1978: 19-20). Muhtemelen Akkoyunlu dönemine ait olan Reyhaniye Camii [Çizim 19] ise küçük kare planlı avlunun doğusuna konumlandırılmış çift sahnılı harim, kuzeyinde küçük bir oda ve minare ile odanın batısında selsebîlli bir eyvandan oluşmaktadır. Avlunun batısındaki yapıya ait diğer mekânlar günümüze ulaşmamıştır. Caminin güney duvarı ana yola bakmakta ve batı duvarındaki kapı ile avluyla ilişkilendirilmektedir. Yukarıda kısaca tanıttığımız günümüze ulaşmış Artuklu dönemi camilerinde avlu, merkezi konumda olup istisnasız avlunun güneyinde yer alan harimlere birden fazla kapılarla giriş sağlanırken; Akkoyunlu dönemine ait Reyhaniye Camii'nde avlu caminin batısında bulunmakta ve bu nedenle camiye batı duvarındaki kapı ile ulaşılmaktadır.

Şehidiye Medresesi [Çizim 21], Altunboğa Medresesi, Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi [Çizim 22], Kasımiye (Sultan Kasım) Medresesi [Çizim 23], Marufiye Medresesi (Beyt el-Artuki) [Çizim 24] ve Şah Sultan Hatun Medresesi ise Mardin'de medresenin merkezde olduğu ve mescid, medrese, türbe, selsebîl ve çeşme işlevli mekânların dikdörtgen bir avlu etrafına konumlandırılmalarıyla meydana getirilmiş Artuklu ve Akkoyunlu dönemi yapı kompleksleridir. İsimlerini zikrettiğimiz Mardin medreseleri açık avlulu, iki katlı, taştan yapılmış ve zengin taş işçiliği yansıtan yapılardır (Kuran 1969: 21-22). Cephelede süs öğesi dışı taşkın taç kapılarda yoğunluk kazanmıştır. Bir avlu etrafında sıralı mekânlar düzeni söz konusudur (Altun 2011: 142). Medreselerdeki eyvan sayısı değişmektedir (İlter 1969: 206). Medreselerde mescid, öğrenci ve müderris odaları, avluda namazgâh

mihrap nişi, selsebîlli eyvan ve avlunun ortasında bir havuz bulunmaktadır.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz ve genel hatlarıyla özelliklerini belirttiğimiz Mardin cami ve medreseleri, mimari tasarım açısından ortak özelliklere sahiptir. Yapıların hepsinde avlu esaslı bir tasarım söz konusudur (Eser 2000: 91). Yani avlu dört taraftan farklı işlevli yapıların konumlandırıldığı bir iç avlu konumundadır ve avlunun güneyinde mescid ya da yazlık namazgâh yer alırken, kuzeyinde selsebîl eyvanı ve bu eyvanla ilişkili medrese odaları bulunmaktadır. Suriye yapılarında da karşımıza çıkan bir özellik olarak Artuklu yapılarında cami, medrese ve türbe işlevli yapıların bir kompleks içinde avlu etrafında bir araya getirilmeleri söz konusudur. Cami olarak inşa edilen her komplekste medrese odaları; her medresede de mescid bulunmaktadır. Bu özellik Zengi, Eyyûbi ve Artuklu cami ve medreselerinin ortak bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Medresenin merkezi konumda ve vurgulu olduğu yapılarda mescid kompleksin en önemli yapısı olmaya devam etmekle birlikte cami ismiyle anılan komplekslere göre daha küçük boyutlu ve genellikle tek sahnilidir. Zengiler dönemine tarihlenen Cizre Ulu Camii (1155-1160); Halep'te Eyyûbiler dönemine ait Şadbaktiye Medresesi (590/1193), Zahiriye Medresesi (613/1216), Kamiliye Medresesi (627-634/1230-37), Şerefiye Medresesi (640/1242), Sultaniye Medresesi (631/1233) ve Adimiye Medresesi (639-649/1241-51);¹⁸ Hasankayf'te Eyyûbi Sultan Süleyman Camii olarak bilinen Adil Gazi Medresesi (807/1404-5, 818/1416), Rizk Camii (811/1409) ve Koç Camii (14. yüzyıl sonu- 15. yüzyıl başı) de medrese-mescid ilişkisi açısından Mardin medreselerine büyük oranda benzerlik göstermektedir (Karamustafaoğlu 2012: 67-81). Mardin cami ve medreselerinin mescid nişleri ile avlularda yer alan yazlık namazgâh mihrap nişleri istisnasız payanda ile dışa yansımaktadır.

Emineddin Camii hariç tutulursa Mardin cami ve medreselerinde selsebîlli eyvan, istisnasız avlunun kuzeyinde ve merkezi sayılabilecek bir konumda

¹⁸ Halep'teki Eyyûbi dönemi medreseleri için bkz. (Tabbaa, 1997: 129-161). Ayrıca, Eyyûbi ve Artuklu dönemi medreselerindeki medrese-mescid ilişkisi ile ilgili tartışma için bkz. (Açıkyıldız Şengöl, 2014: 184-185).

inşa edilmişlerdir [Çizim 15-24]. Zinciriye ve Kasımiye medreselerinin selsebîlli eyvanları avlunun kuzeyine muntazam bir simetri oluşturacak şekilde konumlandırılmışlardır [Çizim 22-23]. Mardin Ulu Camii, Lâtifiye Camii, Melik Mahmud Camii ve Şehidiye Medresesi'nde ise selsebîlli eyvan hafifçe eksenden doğuya [Çizim 16-18, 21]; Reyhaniye Camii'nde eksenden batıya kayıktır [Çizim 19]. Mardin Ulu Camii'nde selsebîlli eyvan medrese mekânları ile revaklar arasında yer alırken [Çizim 16; Resim 26]; Latifiye Camii'nde revak birimlerinin [Çizim 17, Resim 28]; Melik Mahmud Camii [Çizim 18], Zinciriye Medresesi [Çizim 22] ve Kasımiye Medresesi'nde [Çizim 23] medrese odalarının arasında bulunmaktadır. Reyhaniye Camii'nde de özgün işlevlerinin medrese odaları olup olmadığı bilinmeyen iki mekânın arasındadır [Çizim 19]. Cami ve medreselerin selsebîlli eyvanlarının kuzey duvarları komplekslerin kuzeydeki sınırını belirlemektedir. Yani selsebîllerin arkasında aynı yapıya ait başka bir mekân bulunmamaktadır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Şeyh Şeyhullah Camii'ne bu bağlamda geri dönecek olursak, bir iç avlu etrafında konumlanan diğer Mardin cami ve medreselerinden farklı olarak, kompleksi oluşturan yapılar doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı avlunun kuzeyinde konumlandırılmışlardır [Çizim 2; Resim 1-2]. Selsebîlli eyvan, harim ve günümüze sadece bir bölümü ulaşmış olan tonozlu birimler, sıralı bir düzenle avlunun kuzeyinde; harimin kuzeyinde ise girişi harimden olan dikdörtgen planlı tonozlu bir mekân ile onun kuzeyinde halvet yer almaktadır. Kompleksin mekânsal gelişimi namazgâh ve sokak çeşmesiyle sınırlanan avlunun güneyinde devam etmemektedir. Avlunun güneyinde yapılanın kot farkından dolayı gerçekleştirilemediği görülmektedir. Buna bağlı olarak yapıların kompleks içinde konumlandırılmaları ve organizasyonu Mardin Artuklu cami ve medreselerinden farklılık göstermektedir. Öte yandan Akkoyunlu dönemine ait olduğu tahmin edilen Reyhaniye Cami küçük boyutu ve mescid-avlu ilişkisi açısından Şeyhullah Camii'ne en yakın örnek olarak değerlendirilebilir [Çizim 19]. Reyhaniye Camii'nde de mescid, avlunun güneyinde değil, doğusunda yer almaktadır. Batı duvarındaki tek kapı ile harime girilmektedir. Şeyhullah Camii'n-

de Mardin'deki istisnasız tüm cami ve medreselerde olduğu gibi selsebîlli eyvanın tam karşısında olmasa da güney avlu duvarı üzerinde yazlık namazgâhlar mevcuttur. Bu özelliği ile Şeyh Şeyhullah Camii genel Mardin cami ve medrese geleneğine uymaktadır.

Mardin Ulu Camii [Çizim 16], Sitti Radviyye Medresesi [Çizim 20], Şehidiye Medresesi [Çizim 21], Lâtiyye Camii [Çizim 17], Melik Mahmud Camii [Çizim 18], Zinciriye Medresesi [Çizim 22], Kasımiye Medresesi [Çizim 23] ve Şah Sultan Hatun Medresesi (Altun, 1971: 100) gibi Mardin'deki pek çok cami ve medrese örneklerinde genellikle mescid ile selsebîlli eyvan birbirinden bağımsızdır ve bir avlunun birbirine karşılıklı bakan iki ucunda konumlandırılmışlardır. Eminateddin Camii [Çizim 15], Reyhaniye Camii [Çizim 19] ve Marufiye Medresesi [Çizim 24] ise bu genellenin dışında bir organizasyona sahiptir. Eminateddin Camii'nde mescid avlunun güneyinde iken selsebîlli eyvan doğuda; Reyhaniye Camii'nde mescid avlunun doğusunda ve selsebîlli eyvan kuzeyinde; Marufiye Medresesi'nde ise mescid avlunun güney-doğusunda, selsebîlli eyvan ise kuzeyinde konumlandırılmıştır. Ayrıca bu eyvanlar genellikle güneydeki eyvan açıklığından ulaşılan ve kendi başına mekân kuruluşu olan birimlerdir. Şeyh Şeyhullah Camii'nde ise mescid ile selsebîlli eyvan avlunun kuzeyinde birbirine bitişik olarak yapılmışlardır. Bunun yanı sıra mescide eyvandaki bir kapıdan ulaşılmaktadır [Çizim 2]. Bu özelliğiyle Şeyh Şeyhullah Camii kendine has olmakla birlikte Mardin'de selsebîlli eyvanların kapılar aracılığıyla doğu ve batıdaki diğer mekânlarla ilişkilendiği örnekler de mevcuttur. Örneğin Mardin Ulu Camii'nde selsebîlli eyvandan batıda yer alan medreseye geçit veren bir kapı mevcuttur [Çizim 16]. Aynı şekilde Melik Mahmud Camii'nde selsebîlli eyvanın doğu ve batı duvarlarındaki birer kapı ile yanlardaki medrese odalarına geçilmektedir [Çizim 18; Resim 30]. Zinciriye Medresesi'nde de ortadaki selsebîlli eyvandan doğu ve batıda simetrik olarak düzenlenmiş kare planlı odalara geçilen kapılar bulunmaktadır [Çizim 22; Resim 31]. Marufiye Medresesi'nde ise T biçimli selsebîlli eyvandan batıdaki mekâna kemerli bir açıklıkla geçiş sağlanmaktadır [Çizim 24]. Şeyh Şeyhullah Camii'nde son zamanlarda yapılan onarımlarda harim giriş kapısı büyük

oranda yenilediğinden [Resim 19] mimari kalıntı üzerinden kanıtlayamamak da bu örnekler ışığında ve kent sakinlerinin verdiği bilgiye göre selsebîlli eyvandan batıdaki harime özgününde de geçildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu eyvan, hem selsebîl hem de giriş mekânı işlevleriyle birlikte tasarlanmış olabilir.

Şeyh Şeyhullah Camii, doğu-batı doğrultusunda enlemesine yönelik gösteren, tek sahnalı, güney duvarında çift mihraplı bir harime sahiptir. Harim halk arasında son cemaat yeri olarak adlandırılan kuzeyindeki tonozlu dikdörtgen birim ile sivri kemerli geniş üç açıklık aracılığıyla ilişkilendirilmiştir [Çizim 2, 5, 11; Resim 20, 22-23]. Örtü sistemi betondan yapılmış düz tavandır. Selsebîlli eyvanın batı duvarındaki harim giriş kapısının üstündeki miladi ve Arapça kitabenin varlığı bu bölümün 1950'de onarım görüldüğünü veya eklendiğini göstermektedir. Soyukaya ve diğerlerine (2013: 62) göre eski bir yapı yerden 0.50 metre yüksekliğe kadar yıkılarak yerine bugünkü mescid inşa edilmiştir. Araştırmacılar mesciddeki duvar izlerinden bunun anlaşıldığını ileri sürmektedirler. Harimin düzgün kesme taşla örülmüş güney duvarının avluya bakan cephesinde alt seviyede yer yer moloz taş kullanımı bugün de dikkat çekmektedir [Resim 13-14]. İç mekân ise sıvandığından duvar yapım malzemesi anlaşılamamaktadır.

Tanzimat reformlarının Mardin'de uygulanmaya konulduğu 1860 sonrası, Osmanlı modernleşmesi ve merkezileşmesinin gerektirdiği bürokratik yapıların inşa edildiği bir dönem olmuştur (Açıkyıldız Şengül, 2018; Gökhan Baydaş, 2007). Modern idari yapının ihtiyaç duyduğu hükümet konağı, belediye binası, vergi dairesi, vali konağı, askeri kışla, modern okullar, hastaneler, banka, postane binası, saat kulesi gibi pek çok yapı 19. yüzyıl sonunda kentte birbiri ardına yükselmiştir (Aydın vd. 2001: 223; İzgöer, 1999: 1: 54; 2: 81, 122, 196; 4: 46, 61, 167; 5: 203). Cumhuriyet dönemine gelindiğinde kentte yeni idari binaların inşasını gerektirecek bir ihtiyaç belirmedikten Birinci Ulusal Mimarlık (1912-1927) ve İkinci Ulusal Mimarlık (1938-1950) dönemlerinde Mardin'de önemli mimarlık etkinliklerinin gerçekleşmediği görülmektedir. Birinci Ulusal Mimarlık döneminde yalnızca Dinari Pamuk Camii (1913) inşa edilmiş

ve 1927 yılında Salsal Mescidi (1462) onarılmıştır (Soyukaya vd. 2013: 74, 80). İkinci Ulusal Mimarlık döneminin sonunda ve hemen sonrasında ise Şeyh Şeyhullah Camii (14. yy/1950), Şehidiye Medresesi (13. yüzyıl/1968) ve Şeyh Çabuk Camii'nde (15-16. yüzyıl/1969) olduğu gibi eski yapıların onarımlar ve eklemelerle canlandırıldığı ya da Şeyh Abdülaziz Camii (1953) ve Kasım Tuğmaner Camii'nde (1960) [Resim 40] olduğu gibi yeni camilerin inşa edildiği yapıların kitabelerinden ve o dönemlerde Mardin'de araştırma yapan Altun'un (1971: 81; 1978: 152) verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Şeyh Şeyhullah Camii'nde mescidin yanı sıra selsebîlli eyvanın güney açıklığının kapatılarak üçlü açıklık olarak düzenlenmesi de muhtemelen bu tarihte olmuştur. Lentolu kapının üstünde açılmış at nalı biçimli pencere formu ve bezemesi Mardin'de Saadettin Tepe (1933) ve Sadul Akdeniz (1955) evleriyle (Soyukaya vd. 2013: 286, 523) 1968 yılında Şehidiye Medresesi'nin onarımlarda eklenen avlu batı cephesindeki pencerede (Resim 38) karşımıza çıkmaktadır (Altun 1971: 81; Altun 1978: 152, 156). Kitabelerin varlığına bağlı olarak tarihlenen bu yapıların yanı sıra ayrıca tam olarak ne zaman yapıldıkları bilinmeyen Dokmaklar Evi (Sait Saydam Evi) (Resim 39), Mehmet Nihat Ensari Evi, Maruk-Adil Artukoğlu Evi ve Selim Bedirhan Balcan Evilerinde de benzer pencere düzenlemesi ve biçimi bulunmaktadır (Açıkyıldız Şengöl 2007a; Soyukaya vd. 2013: 275, 279, 290).¹⁹

Mardin'deki camiler büyüklük, önem ve cami veya medrese kompleksi içinde yer alışlarına bağlı olarak tek, çift ve üç sahnıdır. Mardin Ulu Camii üç sahnı; Lâtifiye Cami, Şehidiye Medresesi mescidi, Reyhaniye Camii ve Şeyh Çabuk Camii çift sahnı; diğer cami ve mescidler tek sahnıdır. Çift ve üç sahnı camilerde sahnılar kimi zaman farklı genişlikte olabilmektedir. Bu yapıların tamamı istisnasız haç ya da beşik tonozludur. Şeyh Şeyhullah Camii'nin de özgününde tonozla örtülü olması muhtemeldir. Diğer taraftan bugünkü harim alanının tek bir tonozla örtülü olması statik açıdan mümkün görünmemektedir. Bu nedenle mescidin plan tipi ve örtü sistemi büyük olasılıkla özgün değildir. Çift sahnı ve tonozla örtülü bir

¹⁹ Konutların isimleri bugünkü sahiplerinin isimleriyle verilmiştir. Dokmaklar Evi hariç bu yapıların ilk sahipleri bilinmemektedir.

mescid olması daha büyük bir ihtimal olarak görülmektedir. Burada diğer önemli bir soru mescidin kuzeyindeki tonozlu birim ile ilişkisinin ne olduğudur. Eminateddin Camii'nin revaklı girişi hariç tutulursa²⁰ Mardin camilerinde son cemaat yeri kullanımı yoktur. Tonozlu birimin konumu da buranın son cemaat yeri olarak tasarlanmadığını açıkça göstermektedir. Öte yandan tonozlu bölümün harimin üçüncü sahnı olabileceğini düşünmemize kemerli açıklıkların yer aldığı kalın duvar engel teşkil etmektedir.

Selsebîlli eyvanın batı duvarındaki düz lentolu bir kapı ile harime geçilmektedir [Resim 19]. Harim kapısı ile giriş mekânının kapısı birbirleriyle tamamiyle benzer biçimsel özellikler yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu iki kapının aynı dönemde yapıldıklarına kuşku yok gibidir. Öte yandan kapının lento ve söve taşlarının yakın zamanda yapılan onarımlarda yenilendiği anlaşılmaktadır.²¹ Bu benzerliğin bu onarımların bir sonucu mu olduğu yoksa özgününde de bu iki kapının benzer özellikleri yansıtmadıkları eski durumlarını gösteren herhangi bir görsel malzeme olmadığından bilinmemektedir.

Bugün ıslak hacimler olarak kullanılan harimin batısındaki tonozlu mekânlar, yapıda en fazla özgünlüğünü yitiren bölümdür. Batıda ve kuzeyde daha geniş bir alana yayıldığını tahmin ettiğimiz bu mekânlar, yol yapımı sırasında yıkılarak bugünkü şeklini almış gibi görünmektedir [Resim 2-3]. Yapı kompleksinin medrese odalarını muhtemelen burada aramak gerekir.

Bugün mescidin damında kuzey-batı köşede silindirik gövdeli ve kırmızı-beyaz kesme taşlarla kaplanmış tek şerefeli bir minare mevcuttur [Çizim 4, 6, 9-10; Resim 1-2]. Özgün olmayan bu minare apartmanların arasında yükselmektedir. 14. yüzyıl sonunda inşa edildiğini düşündüğümüz yapı topluluğunun ilk yapıldığı dönemde cami veya medrese olarak inşa edilmiş olmasına bağlı olarak özgününde minareli veya minaresiz olduğunu ileri sürebiliriz. Mardin Ulu

²⁰ Eminateddin Camii'nin revaklı girişi ile ilgili tartışma için bkz. (Açıkyıldız Şengöl 2017b).

²¹ Selsebîlli eyvanın duvarlarında ve tonozunda onarımlar yapılmıştır. Bu nedenle duvarlarda yer yer büyük boyutlu ve beyaz düzgün kesme taşlar dikkat çekmektedir. Mardin taşı ocağın ilk çıkarıldığında beyaz renkli iken zamanla sararak tam rengini almaktadır.

Camii, Lâtiye Camii, Melik Mahmud Camii ve Reyhaniye Camii'nde olduğu gibi cami merkezli komplekslerde minare kullanımı söz konusudur. Fakat bu yapılarıdaki minareler de doğa koşulları nedeniyle yıkılmış ve 19. yüzyılda yeniden yapılmışlardır (Gabriel, 1940, II: 25; Altun, 1971: 44; Beyazıt, 2009, I: 102). Artuklu döneminde inşa edilmiş medreselerde ise mescid çok önemli bir yer tutsa da minare kullanımına rastlanmaz. Bugün minaresi olan tek medrese Şehidiye Medresesi'dir. Fakat bu minare de medreseye 1916/17 yılında eklenmiştir (Gabriel, 1940, II: 27; Beyazıt, 2009, I: 129). Sitti Radviyye, Zinciriye, Kasımiye ve Şah Sultan Hatun medreselerinde minare yoktur. Bu nedenle Mardin'deki Artuklu dönemi yapılarının minarelerinin formu, yüksekliği ve konumu hakkında elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bugün Mardin minareleri büyük ölçüde Hasankeyf'teki Eyyûbi dönemi minarelerinden etkilenecek şekilde 19. yüzyılda eski Mardin camilerine eklenen minarelerdir.

Çeşme de yapının birçok bölümü gibi özgün özelliklerini büyük oranda yitirmiştir. Bugünkü haliyle bağımlı sokak çeşmelerinden biridir ve eyvan formundadır. Mardin'deki diğer sokak çeşmeleriyle biçimi açısından benzerlik göstermekle birlikte Mardin çeşmeleri genellikle bağımsız çeşmelerdir.²² Bu nedenle çeşmenin etrafındaki yapıların sonradan buraya inşa edildiği düşünülebilir.

Sonuç

Şeyh Şeyhullah Camii, 14. yüzyıl sonunda inşa edilmiş mescid, medrese, çeşme, yazlık namazgâh, avlu ve kuyudan oluşan fakat tahrip olmuş bir yapı topluluğunun 1950 yıllarında onarılmasıyla ve yeni eklemeler yapılmasıyla bugünkü şeklini almıştır. İki önemli evrede bugünkü şeklini alan yapı, Artuklu dönemi mimarisinin en özgün örneklerinin verildiği 14. yüzyılda inşa edilmiş; Cumhuriyet Döneminde -İkinci Ulusal Mimarlık döneminde- bugünkü mescid eklenmiş ve döneme has bir kapı ve pencere düzenlemesi ile eyvan açıklığı kapatılmıştır. Bugüne kadar araştırmacılar tarafından hak ettiği dikkati çekmemiş bu yapı Mardin'in önemli tarihsel evrelerinin izlenebildiği yapılardan biri olması nedeniyle Mardin tarihi

ve mimarisi açısından önemlidir. Mescidin doğusundaki bugün giriş mekânı olarak kullanılan selsebîli eyvan, harimin kuzeyindeki dikdörtgen mekânlar ve batısındaki tonozlu mekânlar ve diğer eyvanlı giriş yapının ilk döneminden günümüze ulaşmış özgün bölümlerdir. İkinci Ulusal Mimarlık döneminde eklenmiş olan harim de Mardin'in hiç bir çalışmaya konu olmamış bu dönemi hakkında fikir verdiğinden yapıldığı dönemin tarihi için önemlidir.

Harim, tonozlu arka birimler ve ıslak hacimler olarak kullanılan tonozlu mekânlar ve giriş eyvanı günümüzde eklenen beton sıva duvar karolarıyla kaplanması sonucu özgün özelliklerini yitirmiştir. Mevcut yapılar büyük oranda kötü onarım ve restorasyonlarla yenilenerek günümüze ulaştığından bilinçsiz ve özensiz onarımlar ve eklemeler, külliye'nin bölümlerinin tarihlendirilmesini ve mimari özellikler üzerinden çok yönlü bir estetik, kültür ve siyaset okuması yapmayı zorlaştırmaktadır. Yapının doğru restorasyonlarla sağlanarak ve korunarak Mardin silüetinin önemli bir parçası olmaya devam etmesinin sağlanması önemlidir.

22 Mardin çeşmeleri ile ilgili olarak bkz. (Yıldız 2010).

Kaynaklar

Abdulgani Efendi (1999). *Mardin Tarihi*. Çev. Burhan Zengin, Ankara: GAP-BK Başkanlığı.

Açıkyıldız Şengöl, B. (2014). "Cizre Kırmızı Medrese: Mimari, İktidar ve Tarih". *Kebikeç*, 38, s. 169-198.

Açıkyıldız Şengöl, B. (2017a). "Mardin'de Kültürlere-rası Yaşam: Konut Mimarisi Bağlamında Bir Değerlendirme". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 27 (2017), s. 7-60.

Açıkyıldız Şengöl, B. (2017b). "Mardin Eminateddin Külliyesi: Hami ve Mimari". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 34/2 (2017), s. 13-31.

Açıkyıldız Şengöl, B. (2018). "Mardin in the Post-Tanzimat Era: Heritage, Changes and Formation of an Urban Landscape" (Baskıda).

Altun, A. (1971). *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*. İstanbul: Gün Matbaası.

Altun, A. (1978). *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Altun, A. (2011). *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*. İstanbul: T.C. Mardin Valiliği.

Alioğlu, E. F. (2003). *Mardin Şehir Dokusu ve Evler*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Aslanapa, O. (2007). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O., Ünsal, S. (2001). *Mardin Cemaat Aşiret Devleti*. İstanbul: Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Yayınları.

Beyazıt, D. (2006). "12-13. Yüzyıl Artuklu Yapılarında Geometrik ve Bitkisel Bezemeler: Antik ve İslami Üsluplar Arasında". İ. Özcoşar (Haz.). *Makalelerle Mardin II Ekonomi-Nüfus Kentsel Yapı*. İstanbul. s. 169-187.

Beyazıt, D. (2009). *Le Décor architectural artuquide en pierre de Mardin placé dans son contexte régional*. Doktora Tezi, Paris I Panthéon-Sorbonne Üniversitesi, Paris.

Diñç, F. (2007). *235 Nolu Şer'iye Sicil Defterine Göre Mardin*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi. Diyarbakır.

Eser, E. (2000). *11.-14. Yüzyıllar Anadolu-Suriye Sanat İlişkileri (Cephe Mimarisinde Suriye Etkileri)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara.

Gabriel, A. (1940). *Voyages archéologiques dans la*

Turquie orientale: Avec un recueil d'inscriptions arabes par Jean Sauvaget, 2 vol. Paris: Boccard.

Gökhan Baydaş, Ö. (2007). *Diyarbakır ve Mardin'deki Tarihi Kamu Yapıları*. Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Göyünç, N. (1991). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gündüz, A. (1993). *1523 M (929 H.) Tarih ve 998 No'lu Tapu-Tahrir Defterine Göre Musul, Mardin, Çermik, Harput ve Çemişgezek Sancaklarının Mukayeseli Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi. Elazığ.

Gürhan, V. (2012). *18. Yüzyılda Mardin Şehri*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi. Ankara.

İbnü'l-Esîr (1991). *İslâm Tarihi. El-Kâmil Fi't - Târîh Tercümesi*. 12 Cilt. İstanbul.

İlter, F. (1969). Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde 12. ve 13. Yüzyıl Artukoğulları Medreselerinin Yeri. *Vakıflar Dergisi*, 8, s. 197-208.

İzğöer, A. Z. (1999). *Diyarbakır Salnâmeleri 1286-1323 (1869-1905)*, 5 cilt, İstanbul.

Karamustafaoğlu, T. (2012). *Hasankeyf'te Eyyubiler Dönemi ve Eyyubi Sultanlarının Politik Yapılanmalarının Mimari Yapı Stillerine Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi. Batman.

Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri*. I. Ankara: ODTU Mimarlık Fakültesi.

Önge, Y. (1995). *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Hamamları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Soyukaya, N., Özgür, M., Kaya, F., Han, Z., Savaş, B., Alpay, E. (2013). *Mardin Kültür Envanteri*. İstanbul: T.C. Mardin Valiliği Yayınları.

Sözen, M. (1970/72). *Anadolu Medreseleri: Anadolu ve Beylikler Devri*. I. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.

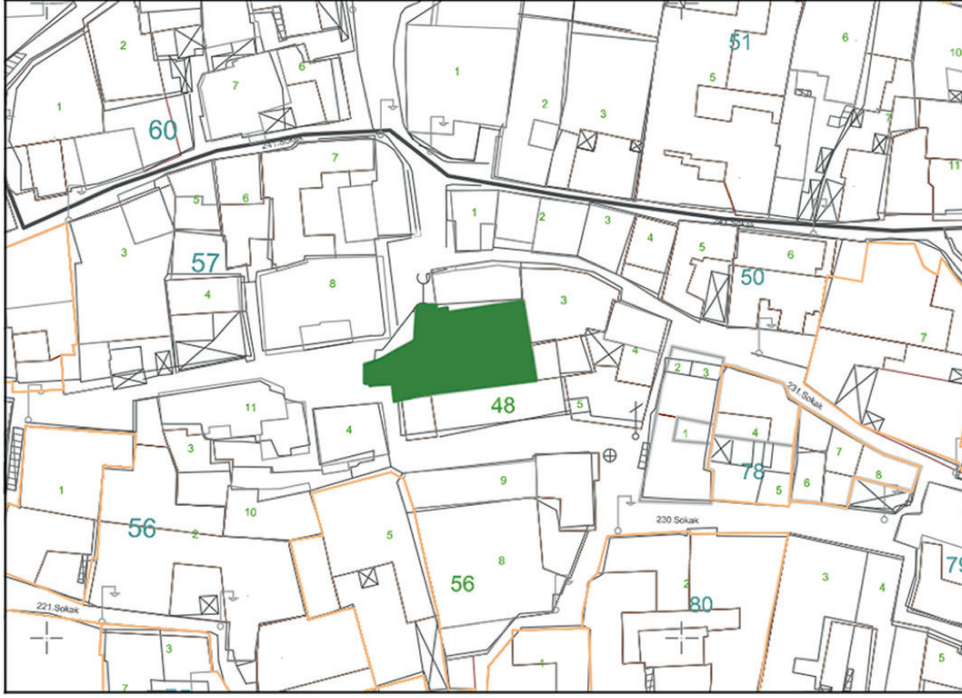
Tabbaa, Y. (1997). *Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo*. Pennsylvania.

Tan, E. (2010). *179 No'lu Mardin Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. Kahramanmaraş.

Yıldız, İ. (2010). *Tarihi Mardin Çeşmeleri*. Mardin: T.C. Mardin Belediyesi Yayını.

Ekler

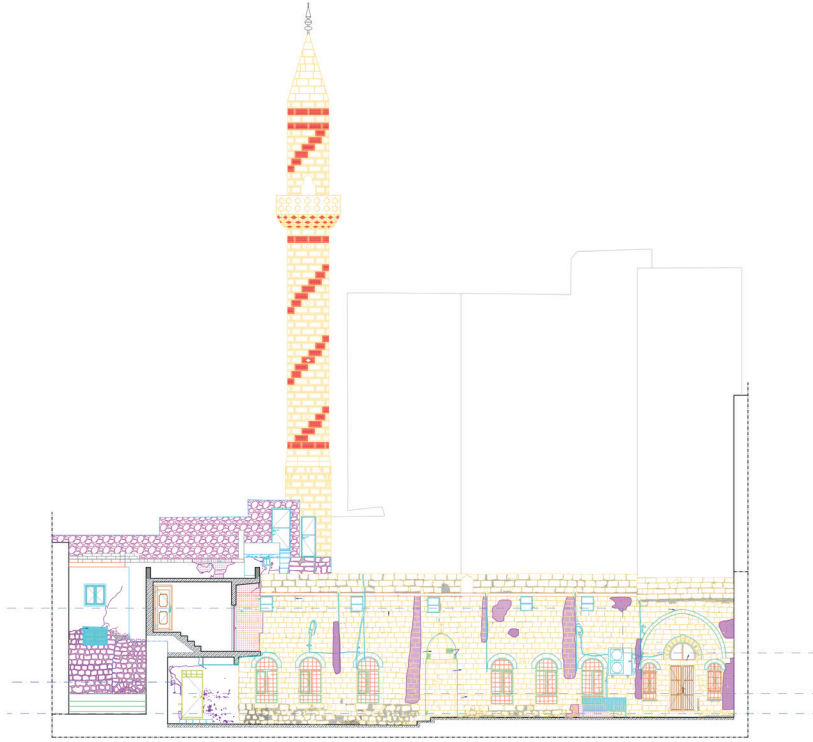
1. Çizimler

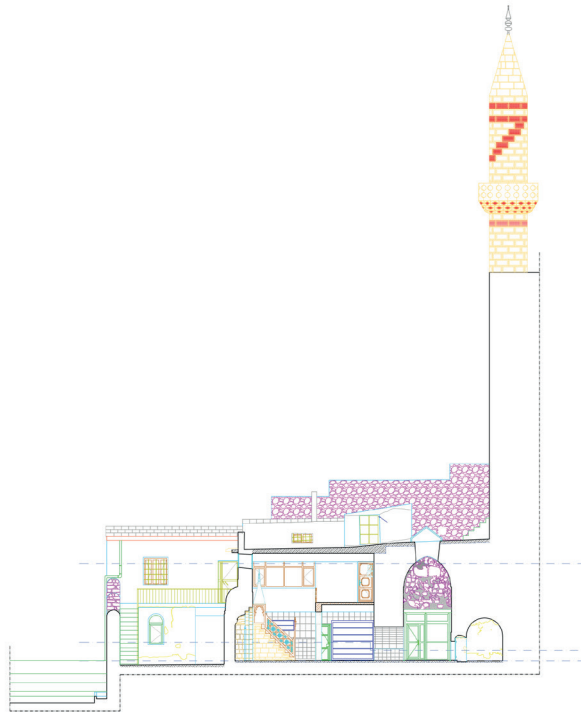
Çizim 1: Şeyh Şeyhullah Camii, Vaziyet Planı
[T.C. Mardin Valiliği Arşivi, 2015].

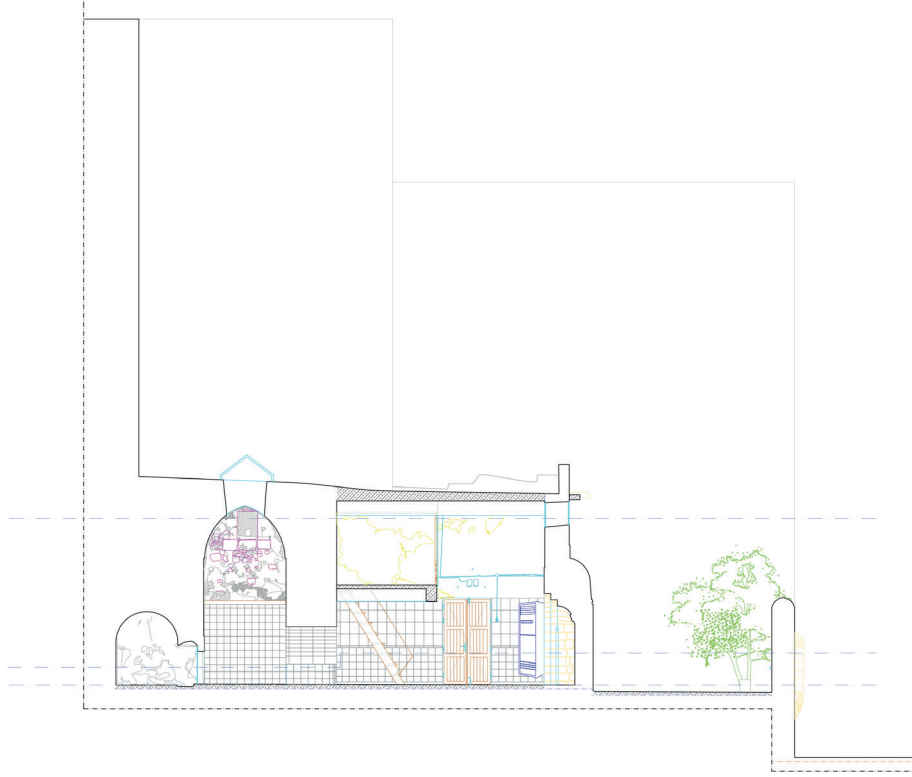
Çizim 2: Şeyh Şeyhullah Camii, Plan, Dönem Evreleri
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

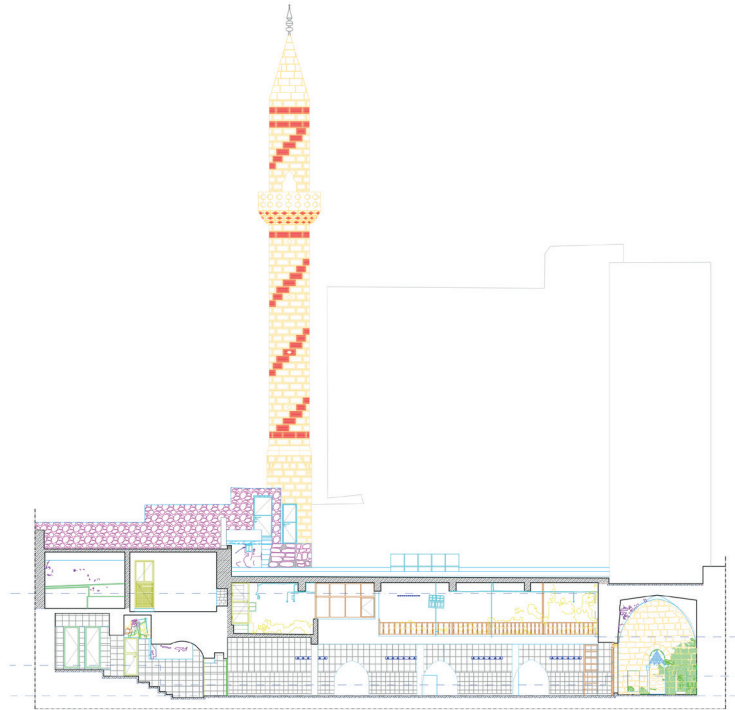
Çizim 3 Şeyh Şeyhullah Camii, Güney Cephe
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

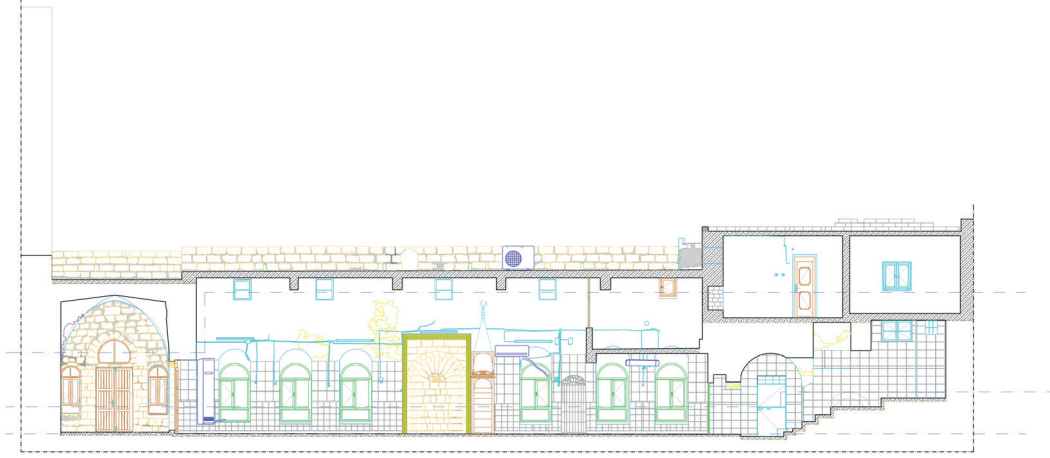
Çizim 4 Şeyh Şeyhullah Camii, A-A Kesiti
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

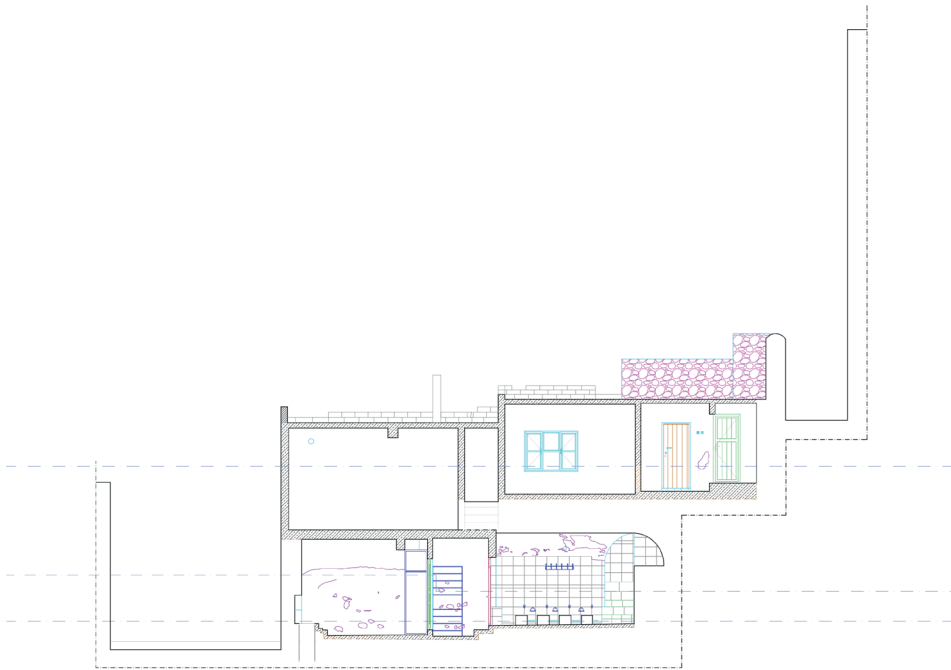
Çizim 5 Şeyh Şeyhullah Camii, B-B Kesiti
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

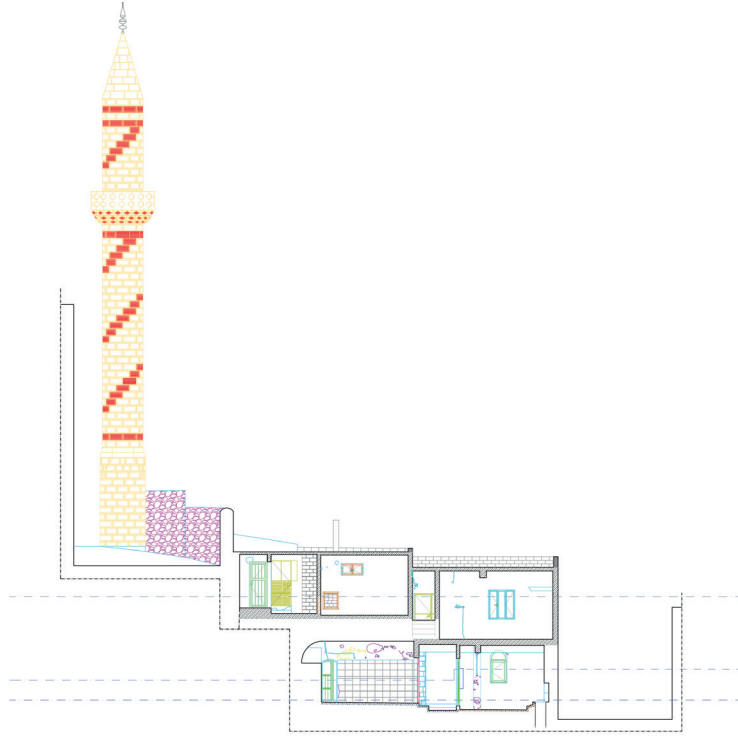
Çizim 6 Şeyh Şeyhullah Camii, C-C Kesiti
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

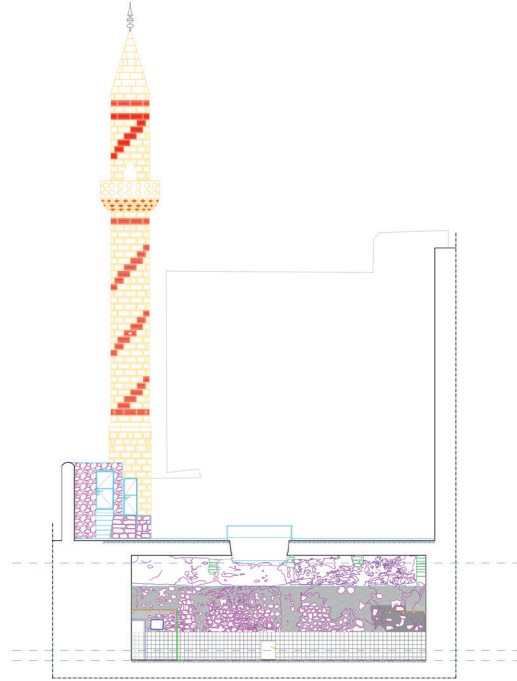
Çizim 7 Şeyh Şeyhullah Camii, D-D Kesiti
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

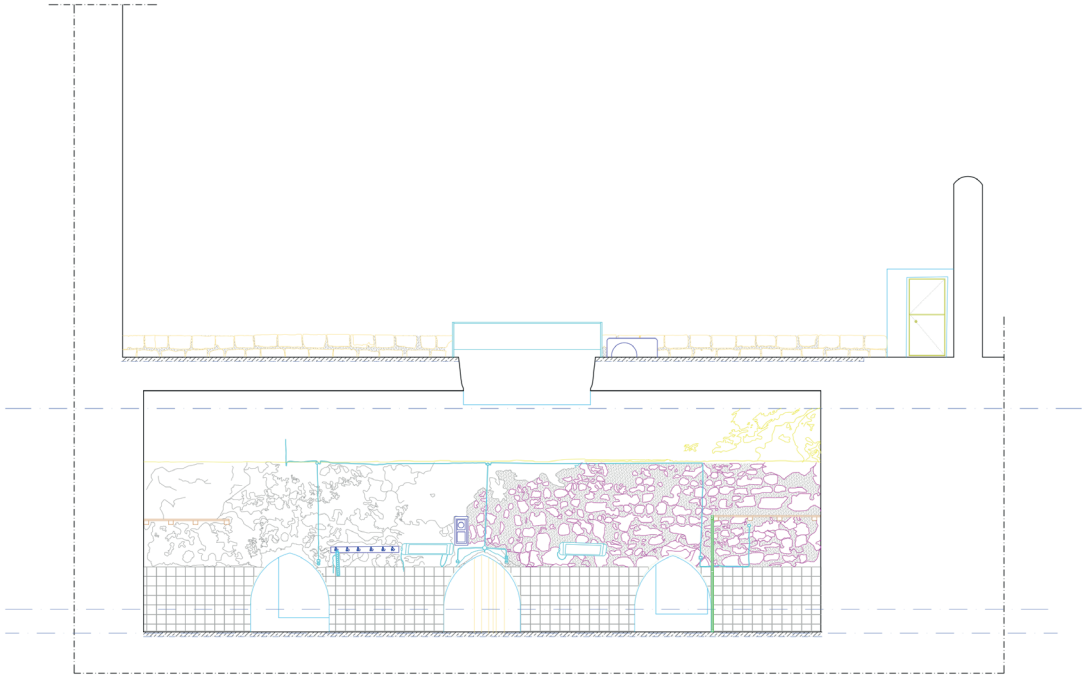
Çizim 8 Şeyh Şeyhullah Camii, E-E Kesiti
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

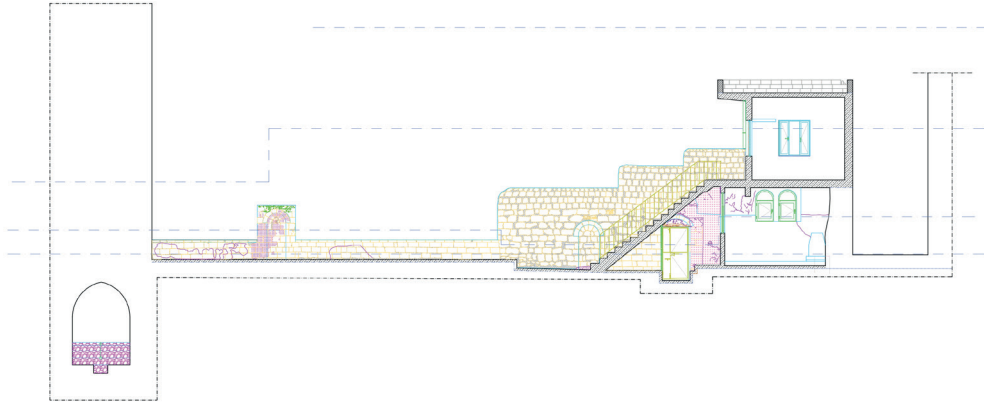
Çizim 9 Şeyh Şeyhullah Camii, F-F Kesiti
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

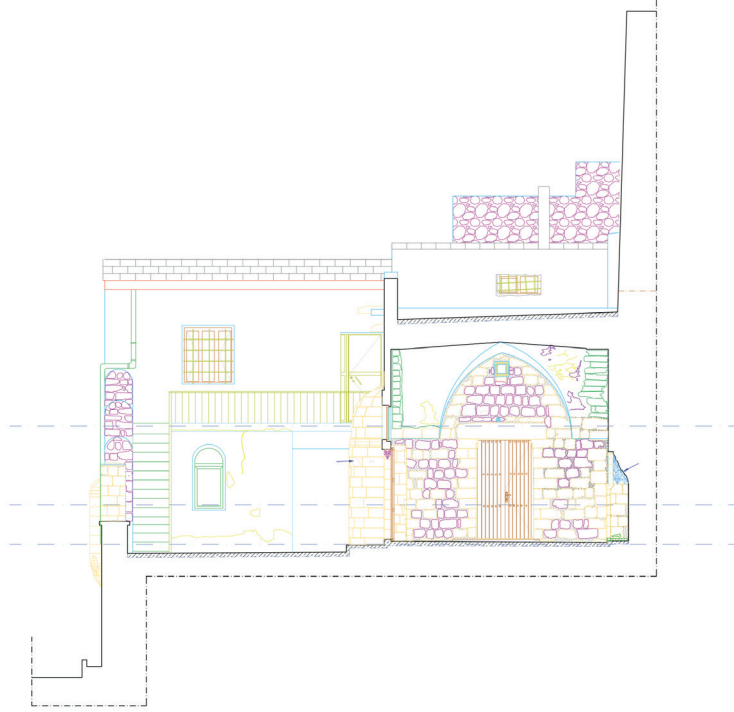
Çizim 10 Şeyh Şeyhullah Camii, G-G Kesiti
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

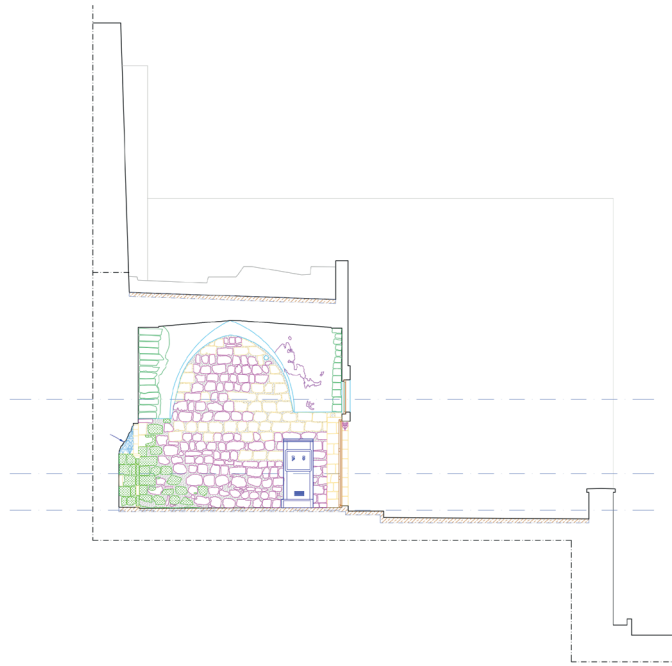
Çizim 11 Şeyh Şeyhullah Camii, H-H Kesiti
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

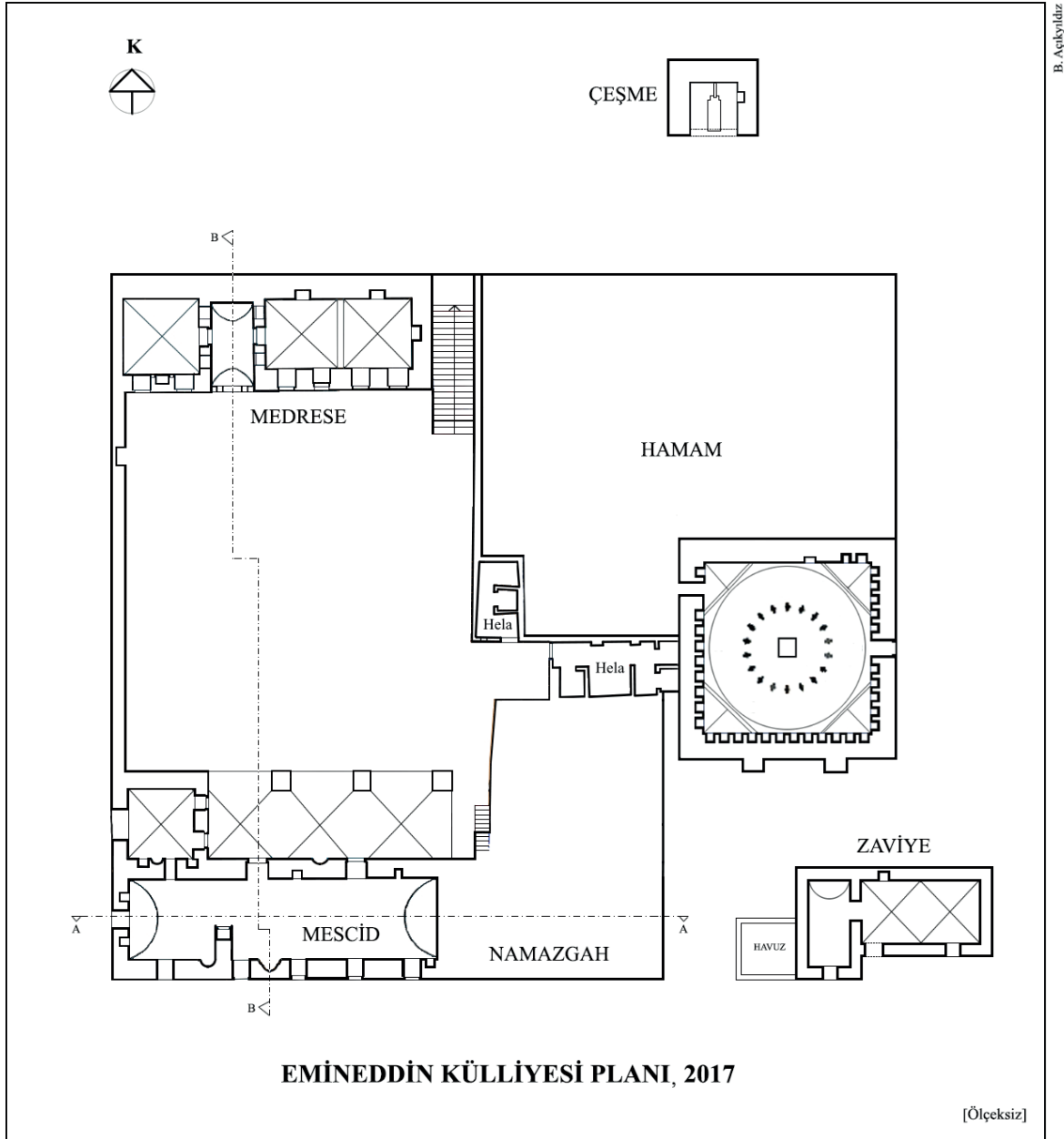
Çizim 12 Şeyh Şeyhullah Camii, I-I Kesiti
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

Çizim 13 Şeyh Şeyhullah Camii, J-J Kesiti
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

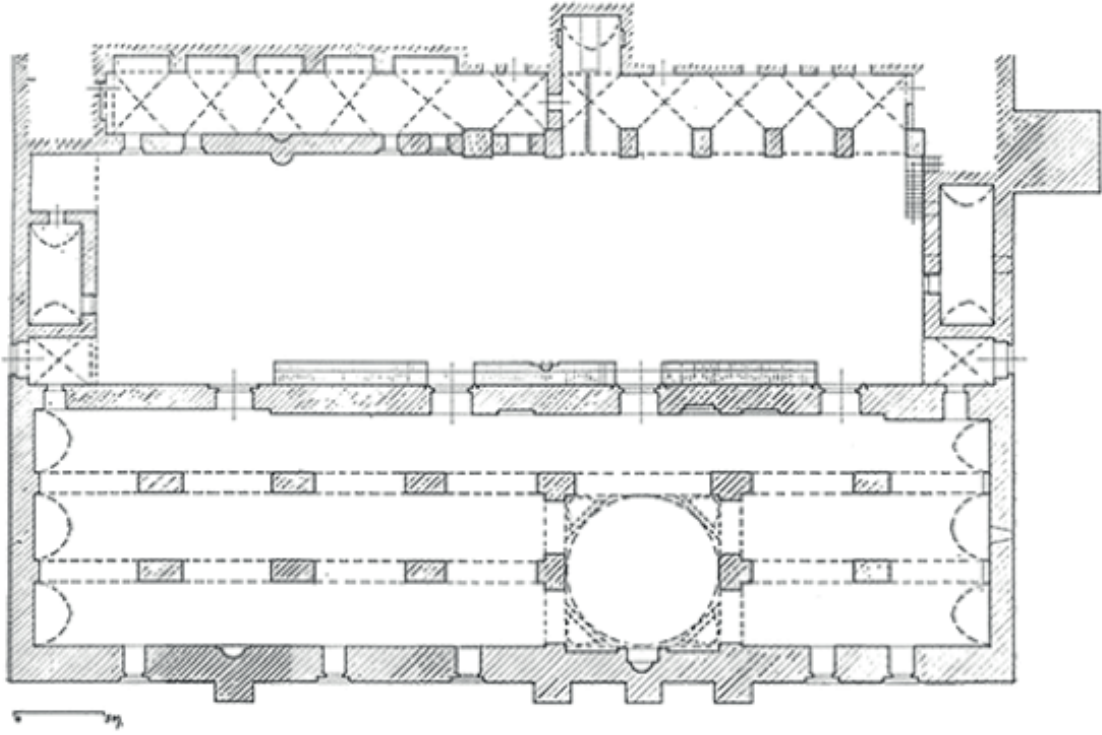

Çizim 14 Şeyh Şeyhullah Camii, K-K Kesiti
[Restoratör Mesut Dağgibi-CM Restorasyon Mimarlık, 2017].

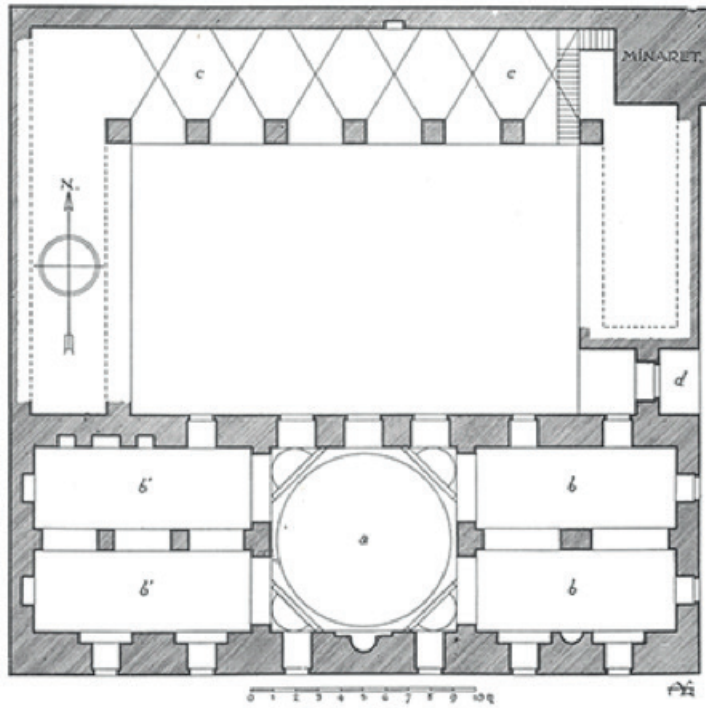

Çizim 15 Eminateddin Külliyesi, Plan

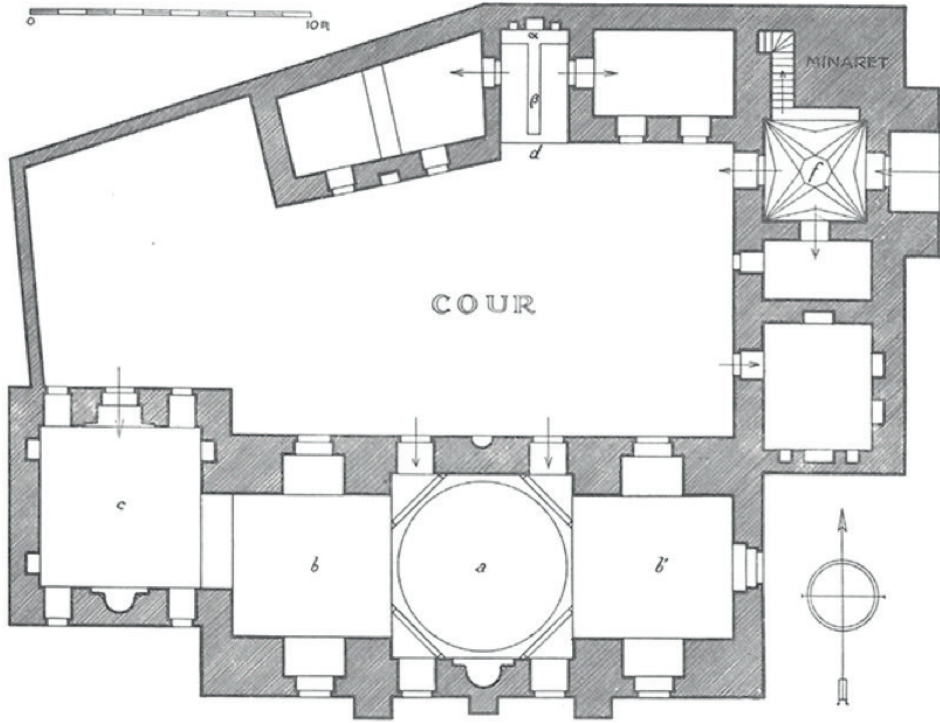
[CM Restorasyon Mimarlık, (Önge, 1995: 101) ve (Yıldız, 2010: 21)'den birleştirilerek ve tarafımızdan geliştirilerek].

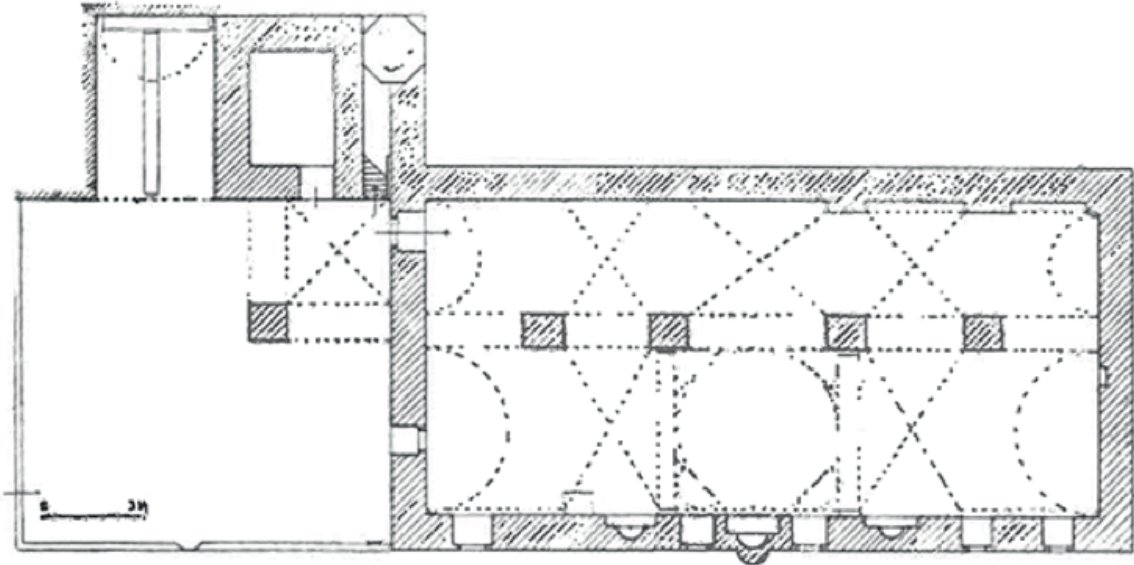
Çizim 16 Mardin Ulu Camii, Plan [Altun 1978: 68].

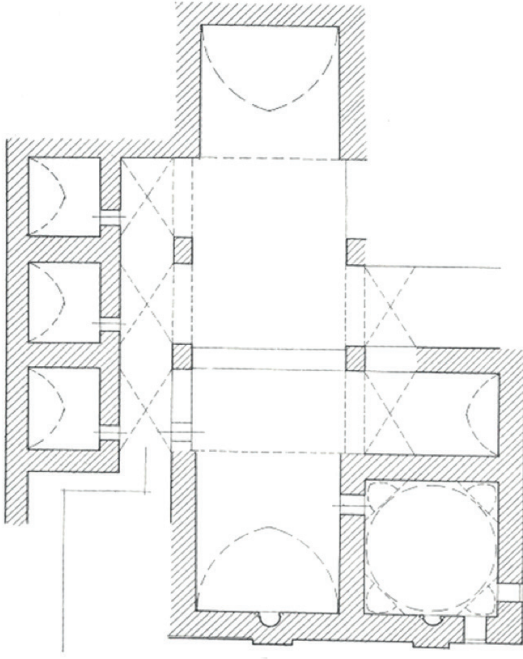
Çizim 17 Lâtifiye Camii, Plan [Gabriel 940: 26].

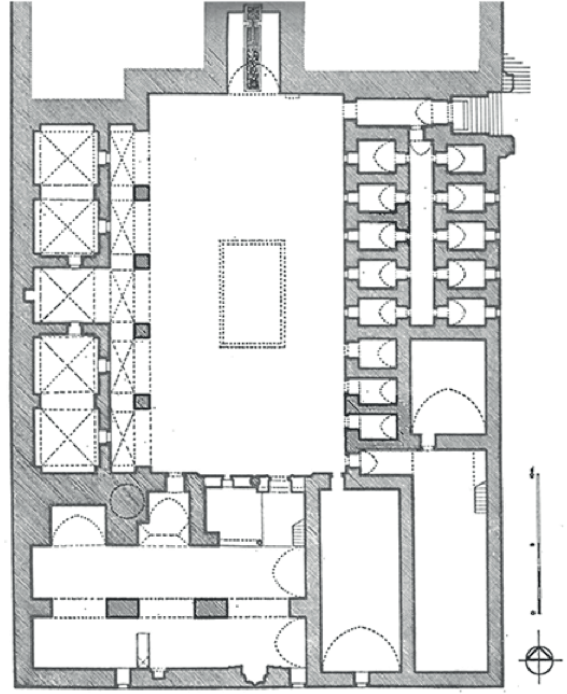
Çizim 18 Melik Mahmud Camii, Plan [Gabriel 1940: 24].

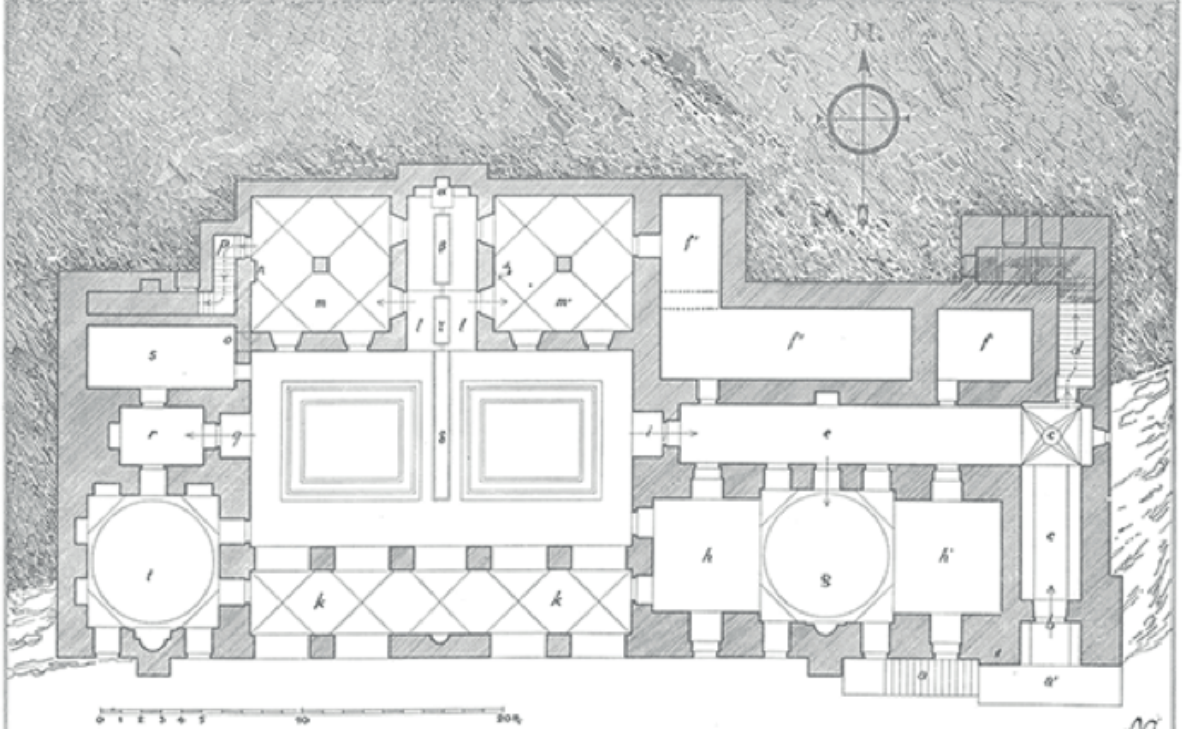
Çizim 19 Reyhaniye Camii, Plan [Altun 1971: 57].

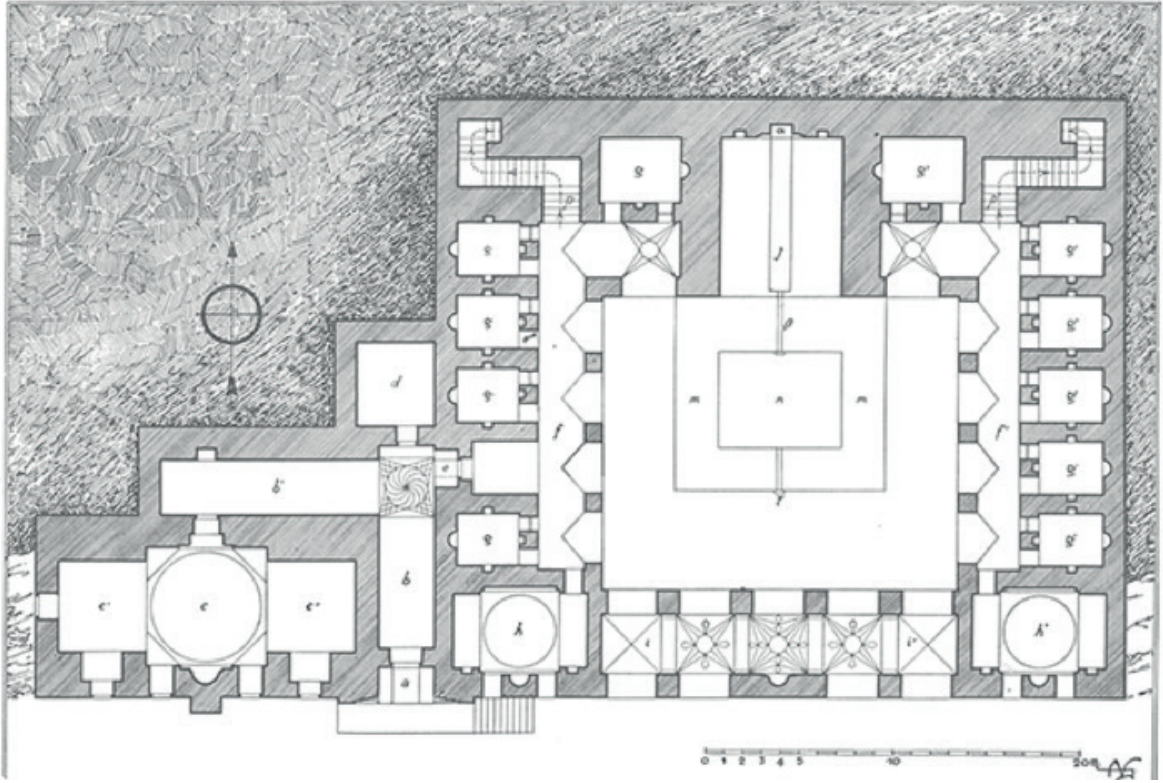
Çizim 20 Sitti Radviye (Hatuniye) Medresesi, Plan
[Altun 1978: 117].

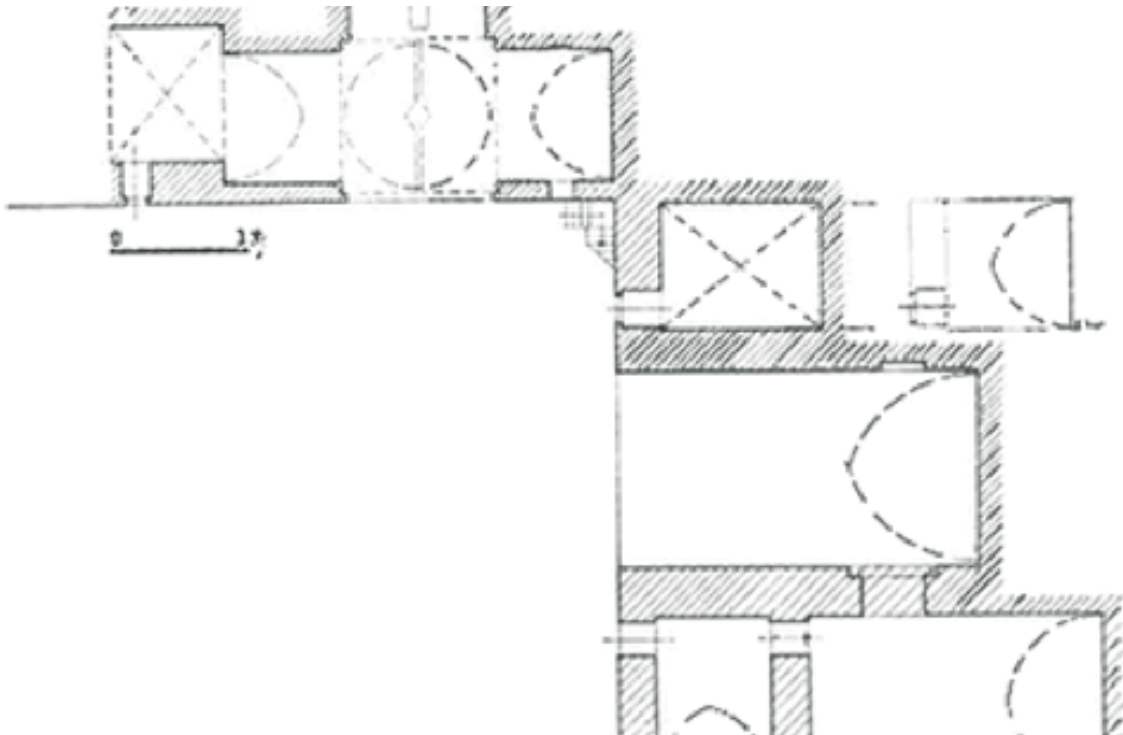
Çizim 21 Şehidiye Medresesi,
Plan [Kuran 1969: 34].

Çizim 22 Zinciriye Medresesi, Alt Kat Planı [Gabriel 1940: I, 30].

Çizim 23 Kasımiye Medresesi, Alt Kat Planı [Gabriel 1940: I, 34].

Çizim 24 Marufiye Medresesi (Beyt el-Artuki), Plan [Altun 1978: 145].

Resimler

Resim 1: Şeyh Şeyhullah Camii. Hava Fotoğrafi
[Zahit Mungan tarafından çekilmiştir, 2017].

Resim 2 Şeyh Şeyhullah Camii. Hava Fotoğrafi
[Zahit Mungan tarafından çekilmiştir, 2017].

Resim 3 Şeyh Şeyhullah Camii. Avlu Güney Duvarı, Çeşme ve Namazgâh Mihrabı. Kuzey-batıya bakış, 2016.

Resim 4 Şeyh Şeyhullah Camii. Avlu Güney Duvarı, Giriş Kapısı ve İmam Evi, 2016.

Resim 5 Şeyh Şeyhullah Camii. Kot Altında Kalmış Giriş Kapısı ve Islak Hacim Pencereleri, 2017.

Resim 6 Şeyh Şeyhullah Camii. Avlu Güney Duvarında Namazgâh Mihrabı (doğu). İçten Görünüşü, 2016.

Resim 7 Şeyh Şeyhullah Camii. Avlu Güney Duvarında Namazgâh Mihrabı (doğu). Dıştan Görünüş, 2016.

Resim 8 Şeyh Şeyhullah Camii. Mahalle Çeşmesi, 2017.

Resim 10b Şeyh Şeyhullah Camii. Giriş Mekânı (Selsebil Eyvanı) Kapısı. Kitabe Ayrıntısı.

Resim 11 Şeyh Şeyhullah Camii. Mescid Giriş Kapısı. Kitabe ve Ayet, 2016.

Resim 11 Şeyh Şeyhullah Camii. Avlu Güney Duvarında Namazgâh Mihrabı (batı) ve Devşirme Kitabeler.

Resim 12 Şeyh Şeyhullah Camii. Avlu Güney Duvarı.
Dış Cephe. Devşirme Kitabeler.

Resim 13 Şeyh Şeyhullah Camii. Mescid. Güney Cephe. Genel Görünüş. Doğuya Bakış, 2016.

Resim 14 Şeyh Şeyhullah Camii. Mescid. Güney Cephe. Genel Görünüş. Batıya Bakış, 2016.

Resim 17 Şeyh Şeyhullah Camii. Giriş Mekânı (Selsebilli Eyvan), Niş Düzenlemesi, 2016.

Resim 18 Şeyh Şeyhullah Camii. Niş Düzenlemesi. Ayrıntı, 2017.

Resim 15 Şeyh Şeyhullah Camii. Giriş Mekânı (Selsebilli Eyvan). Güney Cephe Düzenlemesi, 2016.

Resim 16 Şeyh Şeyhullah Camii. Giriş Mekânı (Selsebilli Eyvan), İç Mekân, 2016.

Resim 20 Şeyh Şeyhullah Camii. Mescid, İç Mekân. Batıya Bakış, 2016.

Resim 21 Şeyh Şeyhullah Camii. Mescid Mihrap Nişi, 2016.

Resim 19 Şeyh Şeyhullah Camii. Harim Giriş Kapısı, 2016.

Resim 23 Şeyh Şeyhullah Camii. Tonoğlu Dikdörtgen Mekân, İç Mekân. Batıya Bakış, 2016.

Resim 24 Şeyh Şeyhullah Camii. Islak Hacim Mekânları. Tonoğlu Mekân. Batıya Bakış, 2017.

Resim 25 Şeyh Şeyhullah Camii. Islak Hacim Mekânları. Eyvanlı Giriş. Güneye Bakış, 2017.

Resim 26 Mardin Ulu Camii. Mescid, Medrese ve Selsebil. Batıya Bakış, 2016.

Resim 27 Mardin Ulu Camii. Selsebilli Eyvan, 2017.

Çizim 28 Latifiye Camii. Selsebil ve Medrese Odaları, 2017.

Çizim 29 Latifiye Camii. Selsebilli Eyvan, 2017.

Çizim 30 Melik Mahmud Camii. Selsebilli Eyvan, 2016.

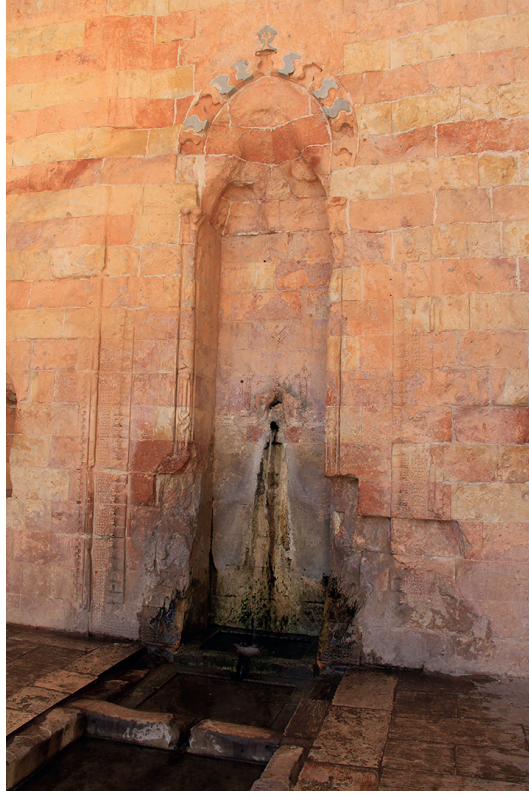
Çizim 31 Zinciriye Medresesi. Selsebilli Eyvan, 2017.

Resim 32 Zinciriye Medresesi, Mescid Giriş Kapısı. İçten Görünüş, 2016.

Resim 33 Kasımiye Medresesi. Medrese Revakları ve Selsebilla Eyvan, 2016. 2016.

Resim 34 Kasımiye Medresesi. Selsebil Nişi Ayrıntısı, 2016.

Resim 35 Kasımiye Medresesi. Duvar Nişi Ayrıntısı, 2016.

Resim 36 Firdevs Kasrı. Selsebilli Eyvan, 2017.

Resim 37 El-Melik el-Salih Kasrı, Kuzey Eyvan. Selsebil Nişi
(Beyazıt 2009, II, pl. 115).

Resim 38 Şehidiye Medresesi. Medrese Odası. Pencere Ayrıntısı, 2017.

Resim 39 Dokmaklar Evi. İkinci Kat. Güney Cephe. Kapı ve Pencere Düzenlemesi, 2017.

Çizim 40 Kasım Tuğmaner Camii. Kuzey Cephe Ayrıntısı ve Minare, 2017.

Gümüşhane Maden Emini Sadullah Efendi'nin Vakıfları

Adnan Tüzen*

Öz

Osmanlı döneminde beldelerin şehir hüviyetini kazanmasında vakıfların rolü yadsınamaz bir gerçektir. Osmanlı coğrafyasının birçok şehrinin mamur bir hale dönüşmesinde en önemli pay şüphesiz vakıflara aittir. Zira bir çok şehir, inşa edilen vakıf cami, bedesten, darüşşifa, çarşı gibi hayrat ve akar binaların etrafında oluşan mahallelerle şehirleşme sürecini tamamlamıştır.

Bu çalışmada, Gümüşhane'nin şehirleşmesine katkıda bulunan, 'Gümüşhane ve Keban Madenleri Emini' lakabıyla bilinen "Sadullah Efendi"nin vakıflarına ana hatlarıyla değinildikten sonra adı geçen vakıf kurucusunun Gümüşhane'de yaptırdığı cami, bu camiye vakfedilen taşınmazlar, camide görev yapan kişiler ve caminin tarihi süreci vakfiye başta olmak üzere diğer arşiv belgeleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Sadullah Efendi, Vakıf, Osmanlı, Cami, Mektep, Çarşı, Han.

Mine Fiduciary Sadullah Efendi's Waqfs in Gümüşhane

Abstract

The role of awqaf in gaining the identity of a civilized city during the Ottoman period is an undeniable fact. The most important share no doubt belongs to awqaf in the formation of prosperous cities in the Ottoman geography. The cities completed their development and urbanization adventure around waqf *külliyeye* (complex) and other mosques, *bedesten* (a covered bazaar), *darüşşifa* (hospital), bazaars, charitable and real estate buildings.

In this study, after shortly dealing with Sadullah Efendi who was the Ottoman official fiduciary of Gümüşhane and Keban Mines and contributed to the Ottoman urbanization, it will be dwelled on his mosque, real estates founded for this mosque, functionaries in the mosques and the historical adventure of the mosque in the light of archival documents, mainly charter of waqf.

Keywords: Gümüşhane, Sadullah Efendi, Waqf, Ottoman, Mosque, School, Bazaar

* Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanı; a.tuzen@vgm.gov.tr

I. Sadullah Efendi'nin Hayatı

Sadullah Efendi vakfiyelerinden, babasının Recep Efendi olduğunu öğreniyoruz. Hayatı hakkında en derli toplu bilgiye Mehmet Süreyya tarafından yazılan Sicill-i Osmanî adlı eserde rastlıyoruz. Eserde 'Hacı' olduğu belirtilen Sadullah Efendi'nin hayatı hakkında şöyle denilmektedir; "Keşgân ve Keban madenlerinde eminlikte bulunup, sonra hâcegânlıkla cizye muhasebecisi oldu. 1145 H. (1732-33 M.) tarihinde ayrıldı ve sonra darbhane emîni oldu. Zilkade 1150 H. (Şubat-Mart 1738 M.) tarihinde Rikâb-ı Hümâyün Defterdarlığı ilaveten verildi. Ordunun dönüşünde darbhane eminliğinde kaldı. 4 Zilkâ'de 1156 H. (20 Aralık 1743 M.) tarihinde tevkî'î olup, Şevval 1158 H. (Kasım 1745 M.) tarihinde ikinci defa darbhane emîni ve Ramazan 1160 H. (Eylül 1747 M.) tarihinde yine nişancı oldu. 1161 H. (1748 M.) tarihinde azledilmiş olarak vefat etmiştir. Üsküplü'de Seyyid Velâyet Kabristânında medfundur. Oğlu Mehmed Said Bey 1749 H. (1736/37 M.) tarihinde vefât etmiş ve kızının oğlu Sa'dullah Bey dahi orada medfun bulunmuştur."¹

Sicill-i Osmanî'de yer alan '*Keşgân*' kelimesi üzerinde tartışmanın yararlı olacağını düşünmekteyim. Öncelikle belirtmek gerekir ki; Osmanlı coğrafyasında bu adla tanınan bir yerleşim yeri bulunmamaktadır. Bahsi geçen adın 'Gümüşhane' olması gerektiği değerlendirilmekte ve Gümüşhane isminin yazım hatası olarak '*Keşgân*' şeklinde sözü edilen eserde yer aldığı anlaşılmaktadır. Gümüşhane ve tarihi ile ilgili olarak literatürde yer alan hiçbir eserde *Gümüşhane* adının "*Keşgan*" şeklinde yer almamaktadır.² Nitekim vakfiyelerinde, 'Darbhane Emîni', 'Rikâb-ı Hümâyün Defterdarı', 'Maden Emîni' lakaplarıyla bilinen vakıf kurucusu Hacı Sa'dullah Efendi'nin vakfiyeleri H. 1150-1158 / M. 1738-1745 tarih aralığında düzenlenmiştir. Yine bu tarihleri içine alan dönemde vakıf kurucusu, Hacı

Sadullah Efendi'nin Gümüşhane Maden ve Darbhane Emînliği yaptığı tespit edilmiş olup, H. 1147 / M. 1734 tarihli belgenin hitap kısmında yer alan "Gümüşhane Madenleri ve Darbhânesi Emîni Sadullah Efendi zîde mecduhuya hüküm ki..." ifadesi bu hususu doğrulamaktadır.³

II. Sadullah Efendi Vakfiye ve Zeyl Vakfiyeleri

Bu bölümde vakıf kurucusu "Recep oğlu Rikâb-ı Hümâyün Defterdarı Hacı Sadullah Efendi" hakkında ulaşılabilen özet şeklindeki hayat hikayesinden sonra adı geçen hayır ve hasenat sahibine ait vakfiye ve zeyil vakfiyeler kısaca özetlenerek Gümüşhane'de yaptırdığı camisi ile camiye vakfedilen taşınmazlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Sadullah Efendi'ye ait vakfiye ve zeyl vakfiyelere bakıldığında ilk vakfiyesinin H. 10 Ramazan 1150 / M. 01.01.1738 tarihli vakfiye (VGMA, 489: 121/14) olduğu görülmektedir. Vakıf kurucusunun Gümüşhane'de yaptırdığı cami ile ilgili olan bu vakfiyeye ek olarak düzenlenen H. 25 Şaban 1151 / M. 08.12.1738 tarihli bir adet zeyl vakfiye (VGMA, 489: 124/15) mevcuttur.

Tarih sıralamasına göre ikinci vakfiye Ayasofya-yı Kebir Camii Kütüphanesine vakfedilen kitaplar ile ilgili şartları ve benzeri hususları içeren, Rumeli Kazaskeri Pirîzade Mehmed Efendi tarafından tasdik edilen 25 Cemaziyelahir 1151 H./10.10.1738 M. tarihli vakfiyesidir (VGMA, 740: 147/54). Sadullah Efendi vakfiyesinde; tefsir, hadis, mantık, felsefe, belagat, dilbilgisi ve alet ilimleri hakkında yazılan 73 kitap ve risaleyi vakfetmiştir. Bu kitapların Ayasofya-yı Kebir Camii'nde bir dolaba konulmasını, talep eden ilim erbabı ve öğrencilerin hizmetine sunulmasını, kitaplarla ilgili koruma, hizmete sunma ve sair hizmetleri yürütmek üzere iki kişinin de hâfız-ı kütüb (kütüphaneci) tayin edilmesini şart koşmuştur.

Sadullah Efendi'ye ait üçüncü vakfiye Rumeli Kazaskeri Pirîzade Mehmed Efendi tarafından tasdik edilen H. 3 Şevval 1158 / M. 29 Ekim 1745 tarihli

1 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, c.IV, Yayına Hazırlayan Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.1427- 1428, Topumsal Tarih Vakfı.

2 Gümüşhane ve tarihi hakkında bkz: Selahattin Tozlu, XIX. Yüzyılda Gümüşhane, Akademik Araştırmalar, Erzurum 1998; Yurt Ansiklopedisi, Cilt 5, s. 3225-3280, Anadolu Yayıncılık 1982; TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 14, s.273-276, 1996. Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu, Gümüşhane Valiliği Yayınları 1991

3 BOA, Ali Emiri Tasnifi, A.E. I. Mahmud, Gömlek no: 1847. Benzer belgeler için bkz: BOA, Ali Emiri Tasnifi, A.E. I. Mahmud, Gömlek no: 1068; BOA, Ali Emiri Tasnifi, A.E. I. Mahmud, Gömlek no: 451; BOA, Cevdet DARBHANE, Gömlek no: 3019; BOA, Cevdet DARBHANE, Gömlek no: 3255; BOA, Cevdet DARBHANE, Gömlek no: 3267

vakfiyedir (VGMA, 740: 131/52). Bu vakfiye daha önce kurmuş olduğu vakıfları için genişletilmiş bir zeyl vakfiye şeklinde düzenlenmiştir. Vakıf kurucusu, başta Ayasofya-yı Kebir Cami'i Kütüphanesi ve Gümüşhane'de yaptırdığı cami, mektep ve hamam için yeni taşınmazlar ve kütüphaneye vakfettiği kitapları tekraren bu vakfiyeye de kaydettirmiştir. Ayrıca Diyarbakır'da vakfettiği taşınmazlardan da söz edilen vakfiyede dikkat çeken en önemli hayır şartı;

“... gallât-i mezkûreden Medine-i Münevvere, sallallahu Ta'âla alâ münevriha efdalu't-tahiyede, Ayn-ı Zürka demekle ma'rûf olub Medine-i Münevvere'ye cârî olan su yolunun huddâmi olan Ubeyd Ayn-ı Zürka demekle ma'ûm (su yolunun) yirmi üç nefer (su yolcusuna) beher sene hizmetleri mukabelesinde Surre eminleri yedile yüz adet tuğralı altın irsâl ve teslim oluna ve Medine-i Münevvere'de Hazinedâr-ı Harem-i Nebevî olan (kişinin) huddâm-ı Ayn-ı Zürka üzerlerine nâzır olup mukabelesinde gallât-ı vakfımdan beher sene surre emini yediyle on tuğralı altın irsâl ve teslim oluna...”

ifadesinde sözü edilen Ayn-ı Zürka suyu hizmetlilerin gönderilmesi şart koşulan Medine suları ile ilgili hayır şartıdır. Bu vakfiye ile vakıf kurucusunun münasip yerlerde akar satın alınıp, vakfına kazandırılması için ayrıca 10.000 kuruş vakfettiği görülmektedir. Nitekim H. 11 Safer 1159 / M. 5 Mart 1146 tarihli mübaya'a hüccetinde vakıf kurucusu sözü edilen 10.000 kuruş para vakfından vakfına akar satın alınması şartı doğrultuda satın alınan bir ev ile ilgilidir (VGMA, 740: 135/der-kenar).

VGMA'da 740 numaralı defterin 136. sayfanın derkenarında kayıtlı Hacı Sadullah Efendi Vakfı'na ait olup, H. 8 Rebiü'l-evvel 1170 / M. 1 Aralık 1756 tarihinde sayfa kenarına kaydedildiği anlaşılan bir der-kenar bulunmaktadır (VGMA, 740: 136/ der-kenar). Söz konusu belgede önceki tarihlerde satın alınan ve vakfedilen bir menzil arsası ve iki dükkândan bahsedilmekte; İstanbul'da Süleymaniye ve Sultan Selim Han camilerinde pazartesi günleri vaaz verilmesi ile diğer bazı hayırlar ile ilgili ilave şartlarından söz edilmektedir.

Yine VGMA'da 740 numaralı defterin 138. sayfası 53. sırasına kayıtlı “Defterdar Hacı Sadullah Efendi Kızı Rukiye Hanım Vakfı”na ait H. 13 Safer 1177 / M. 23 Ağustos 1763 tarihli, Rumeli Kazaskeri Kâtipzâde Mehmet Refi' tarafından onaylanan vakfiye bulunmaktadır (VGMA, 740: 138/53). Bu vakfiye Sadullah Efendi'nin kızı tarafından vakfedilen ve babasının vakfına katılan yeni taşınmazlara ilişkindir.

III. Vakfın Tevliyeti (İdaresi)

Sadullah Efendi vakıflarının tevliyeti evladına şart kılınmış olup vakfın ilk mütevellisinin de Sadullah Efendi'nin kızı Rukiye Hanım olup bu husus H. 25 Cemaziyelaahir 1151 / M. 10.10.1738 tarihli vakfiyesinde vakfiye şartı olarak yer almaktadır (VGMA, 740: 147/54). Nitekim H. 27 Şevval 1176 / M. 11 Mayıs 1763 tarihinde vakfın mütevellisi bulunan Rukiye Hanım tarafından tüm vakfiye ve zeyillerinin Evkâf Müfettişi Abdullah Efendi'nin ilâmı üzerine yayımlanan Fermân-ı âlî gereği olarak asılları muhafaza edilmek şartıyla Anadolu Muhasebesi'ne tescil edildiği anlaşılmaktadır (VGMA, 740: 141).

H. 25 Cemaziyelaahir / 1151 M. 10.10.1738 tarihli vakfiye şartı gereği müteveli olarak atanan Rukiye Hanım'dan itibaren vakıf kurucusunun soyundan gelen kişiler mütevellilik görevine getirilmişler ve hayatta oldukları sürece görevde kalmışlardır. Görevi başında iken vefat eden mütevellinin yerine vakfiyede belirtilen şartlar doğrultusunda vâkif evlâdından olan kişiler müteveli olarak atanmışlardır (Bkz: Tablo 1) Vakfın son mütevellisi Emine Saniye Ertuğrul'un ölüm tarihi olan 24.10.1964 tarihine kadar bu görevde kaldığı, bu tarihten sonra ise her hangi bir müteveli ataması yapılmadığı ve 2762 sayılı Vakıflar Kanununun 39. maddesi uyarınca, vakfın yönetiminin on yıl açık kalması sebebiyle, bir daha müteveli ataması mümkün olmadığından 01.12.1975 tarihinden itibaren mazbut bir vakıf olarak Vakıflar Genel Müdürlüğüne izafeten İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğüne yürütüldüğü şahsiyet kayıtlarının incelenmesinden anlaşılmaktadır (VGMA, 129: 298/2367).

Tablo 1. Sadullah Efendi Vakfı Mütevellî Listesi (VGMA,105: 458/36; 129: 298/2367)

Mütevellî Adı	Göreve Başlama Tarihi	Görevden Ayrılma Sebebi
Rukiye Hanım	H. 25 Cemaziyelahir 1151 M. 10.10.1738	Vefat
Şerife Hatice Hanım	H. 23 Muharrem 1189 M. 26.03.1775	Vefat
Şerife Mefahir Hanım	H. 10 Zilkade 1239 M. 07.07.1824	Vefat
Mehmet Raif Halife	H. 29 Zilkade 1273 M. 21.07.1857	Vefat
Şerife Zeynep Hanım	H. 22 Zilhicce 1277 M. 01.07.1861	-
Abdulkadir Efendi	H. 28 Cemaziyelevvel 1296 M. 20.05.1879	Vefat
Hanife Zarife Hanım	H. 13 Rebiülahir 1311 M. 24.10.1893	Vefat
Mehmed Emin Efendi	H. 23 Rebiülevvel 1319 M. 10.07.1901	Vefat
Salih Efendi*	R. 3 Mayıs 1334 M. 13 Mayıs 1918	Vefat
Mehmed Emin kızı Hacer Hanım**	R. 29 Nisan 1338 M. 29.04.1922	Vefat 22.12.1943
Emine Saniye Ertuğrul	25.12.1951	Vefat 24.10.1964
Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne izafeten İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü***		

* İstanbul Evkaf Müdürlüğü kâimmakamlığıyla tevliyyete müstahak olduğu anlaşılan Salih Efendi mütevellî olarak tayin edilmiştir (VGMA, 129: 298/2367).

** İstanbul Evkaf Müdürlüğü kâimmakamlığıyla tevliyyete müstahak olduğu anlaşılan Mehmed Emin kızı Hacer Hanım mütevellîye olarak atanmış ve daha sonra e İstanbul Evkaf Müdürlüğü kâimmakamlığı kaldırılarak yönetimin tamamen Hacer Hanım'a verilmiştir.

*** 2762 sayılı Vakıflar Kanununun 39. maddesi uyarınca, vakfın yönetiminin on yıl açık kalması sebebiyle, bir daha mütevellî ataması mümkün olmadığından 01.12.1975 tarihinden itibaren mazbut bir vakıf olarak Vakıflar Genel Müdürlüğüne izafeten İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğüne yürütüldüğü şahsiyet kayıtlarının incelenmesinden anlaşılmaktadır (VGMA, 129: 298/2367).

IV. Gümüşhane’de Bulunan Sadullah Efendi Vakıflarının Muhtevası

Bu bölümde vakıf kurucusu Sadullah Efendi tarafından Gümüşhane’de yaptırılan cami, mektep ve hamam ile ilgili vakfiye, zeyl vakfiye ve sair belgeler ele alınacaktır.

a. H. 10 Ramazan 1150 / M. 01.01.1738 Tarihli Vakfiye

a. 1. Vakfedilen Mülkler: Vâkıf, ilk vakfiyesi olan H.10 Ramazan 1150 / M. 01.01.1738 tarihli vakfiyede;

1. Gümüşhane çarşısında hudutları vakfiyede belirtilen (bir taraftan Alacakoz mülkü ve bir taraftan Hatıpzade mülkü ve bir taraftan ... mülkü ve bir taraftan ana yol ile sınırlı) iki dükkân,
2. Cami-i Kebir Mahallesi’nde bulunan bir taraftan Osman ve kardeşi İbrahim adlı kişilerin mülkü ve üç taraftan ana yol ile sınırlı üst katta üç göz oda, altında bir ahır ve bir miktar havlu-yu kapsayan mülk menziline vakfetmiştir.

a. 2. Hayır Şartları: Vakıf kurucusu, bahis konusu dükkân ve evin taliplilerine kiraya verilmesini, elde edilen kira gelirinden;

1. Gümüşhane’de Bahçeler yakınında kendi malıyla bina ve inşa ettirdiği camide imam olan kişiye günlük altı sağ akçe,
2. Hatip olan kimseye günlük beş sağ akçe,
3. Müezzin olan kimseye günlük dört sağ akçe,
4. Ferraş/yayıcı, hizmetçi olan kimseye günlük dört sağ akçe,
5. Cami-i Şerif bitişiğinde yaptırdığı medresede muallim olan kişiye dört sağ akçe,
6. Vakıf mütevellisine günlük dört sağ akçe,
7. Caminin aydınlatılması için günlük üç sağ akçe harcanmasını, şart koşmuştur.

a. 3. Bakım ve Onarımı: Yukarıda sözü edilen H. 25 Şaban 1151 / M. 08.12.1738 tarihli zeyl vakfiyede; Gümüşhane’de Bahçeler yakınında yaptırdığı cami-i şerif ve vakfettiği akarın bakım ve onarımı için ilk vakfiyesinde sınırları belirtilen, Gümüşhane Çarşısında bulunan iki dükkân ve iki tarafı ana yol ile sınırlı bir göz mülk dükkânını vakfetmiş, söz konusu dükkânın kiraya verilmesini, elde edilen kira gelirinin mütevelli eliyle nemalandırılmasını, cami ile diğer akarların bakım ve onarımına sarf edilmesini, şart koşmuştur.

b. H. 1158 / M.) 1745 Tarihli Zeyl Vakfiye

b. 1. Vakfedilen Mülkler: Vakıf kurucusu Sadullah Efendi, 1158 H. (1745 M.) tarihli vakfiyesini bir nevi çerçeve zeyl vakfiye olarak düzenlettirmiş ve bu vakfiye ile tüm vakıfları için yeni akarlar vakfettiğini, bazı şartları değiştirdiğini beyan etmiştir. Bu kapsamda vakıf kurucusu, Gümüşhane’de satın alma yoluyla elde ettiği ve vakfeylediği taşınmazlardan bahsettiği vakfiyenin ilgili kısmından şu çıkarımları yapmak mümkündür (Vakfiyenin ilgili kısım çevirisi için bkz.: Ek-1);

1. Vakıf kurucusu, Gümüşhane’de Kuyumcular Çarşısı, Gümüşhane eminlerine mahsus saray ve anayol ile sınırlı, alt katta sağ tarafta iki kâr-gir oda, ahşaptan yapılmış ayrıca on bir oda, iki hela, altında yirmi bir at âlabilcek bir ahır, ortasında havuz, üst katta ise on dokuz oda, önlerinden dehliz ve köprü bulunan han,
2. Gümüşhane’nin batı tarafından tahminen bir saatlik mesafede olan Zaniçe adıyla anılan yaylanın eteğinde iki mahalde kazılan kuyulardan elde edilen ve kasabanın suyuna katılan bir lüle içme suyu,
3. Dere, han kapısı ve anayol ile sınırlı ekmekçi fırını,
4. Anayol ve salhane ile sınırlı iki körük on göz mahzeni kapsayan iki fırını,
5. Çay, anayol civarında 8 bakkal dükkânı, 2 attâr dükkânı, 5 demirci dükkânı, 9 amacı belirtilmeyen dükkân olmak üzere toplam 24 dükkânı kendi mülkünden ayırıp, Allah Teala rızası için ebediyen vakfettiği anlaşılmaktadır.

Gümüş madenlerinin yoğun olarak işletildiği Gümüşhane’de o tarihte kuyumcular çarşısı, salhane, demirci dükkânı, fırın, saray, han gibi yapıların mevcut olduğu, şehir suyunun bulunduğu ve bu suya vâkıf Sadullah Efendi tarafından bir saatlik mesafeden su getirilerek katıldığı, dolayısıyla vakıf kurucusunun Gümüşhane’nin şehir yapılanmasına önemli katkılar sağladığı gözden uzak tutulamayacak kadar önemli bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

b.2. Muhtelif Şartlar ile Tayin Edilen Ücretler: Vakıf kurucusu Sadullah Efendi, 1158 H. (1745 M.) tarihli vakfiyesinin şartlar bölümünde Gümüşhane’de yap-

tırdığı cami ve vakıfları hakkında muhtelif şartlar ortaya koymuştur (Vakfiyenin şartlar kısmının çevirisi için bkz.: Ek.2). Vakfiye hayır şartları ile ilgili kısmı incelendiğinde,vâkıfın;

1. Gümüşhane'de bulunan gelir getirici vakıf taşınmazlarının gelirlerini toplamak üzere bir câbi (tahsildar) tayin edilmesini, kendisine ücret olarak günlük 8 akçe verilmesini,
2. Yine Gümüşhane'de yaptırdığı hana getirdiği içme suyu için bir su yolcusu tayin edilmesini, ücretinin ise günlük 6 akçe olmasını,
3. Bir kişinin her gün üç İhlas, bir Fatıha-i Şerife ve on bir Salavât-ı şerife okumasını, sevâbını kendi ruhuna hediye etmesini, bu hizmetine karşılık kendisine günlük 10 akçe ücret verilmesini,
4. Gümüşhane'de yaptırdığı cami, mektep, hamam, han ve dükkânları idare etmek üzere günlük 10 akçe ücretle bir müteveli tayin edilmesini şart koşmuşken, son düzenlenen yeni vakfiyesiyle şartından vaz geçtiği, Gümüşhane'deki vakıflarının yönetimini de İstanbul'daki vakıflarının yöneten müteveliye bıraktığı, ancak Gümüşhane'deki vakıflarını yerinde görüp gözetecek bir müteveli vekili (kaimmakam-ı müteveli) tayin edilmesini, müteveli vekiline günlük yine 10 akçe ödenmesini, bu kaimmakam-ı mütevellinin görevden alınması ve atanmasının İstanbul vakıflarına bakan mütevellinin yetkisinde olmasını,
5. Gümüşhane'de bulunan gelir getirici vakıf taşınmazlarından elde edilen gelirlerin öncelikle Gümüşhane'de bulunan hayratın görevlileri ücretlerine ve masraflarına harcanmasını, artan gelirin ise İstanbul'da bulunan müteveliye gönderilmesini, şart koştuğu anlaşılmaktadır.

c. Görevli Atamalarına İlişkin Belgelerin Değerlendirilmesi: Sadullah Efendi Vakfı'nın görevli atamalarına ilişkin ilk kayıtlara Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtları Arşivinde anılan vakfa ait vakfiyelerin kaydedildiği vakfiye defterinde rastlıyoruz (VGMA, 740: 141) Söz konusu defterdeki Gümüşhane'deki hayrata ilişkin olarak;

1. Gümüşhane'nin Bahçeler yakınında, Darbhane Emîni, Recep Efendi oğlu, hayır ve hasenat sahi-

bi Sadullah Efendi Camii Şerifi görevlilerinin 29 Zilhicce 1176 H. (11.07.1763 M.) tarihinde Şeyhülislam Dürrîzâde Mustafa Efendi'nin işaretleri, Evkaf Müfettişinin i'lâmı ve padişahın fermanı ile Anadolu Muhasebe ve Haremeyni Şerifeyn defterlerine kaydedildiği anlaşılmaktadır.

2. Bu kayıtlara göre; Gümüşhane'de bulunan Sadullah Efendi Camii Şerifine İsmail Efendi'nin 18 Cemaziye'l-âhir 1156 H. (09.08.1743 M.) imam, hatip ve müezzin olarak atandığı, kendisine vakfiye şartı gereği imamlık için günlük 6 akçe, hatiplik için 5 akçe, müezzinlik için 4 akçe olmak üzere toplam 15 akçe günlük ücret bağlandığı görülmektedir.
3. 8 Şevval 1166 H. (08.08.1753 M.) tarihinde ise Seyyid Mustafa Halife üzerinde bulunan günlük 4 akçelik ferraşlık, yine günlük 4 akçelik muallimlik görevlerinin de adı geçenden alınarak İsmail Halife'ye verildiği, bu işlemin, Gümüşhane kadı vekilinin arzı, Müteveliye Rukiye Hanım'ın arzı ve çıkarılan ruus ile gerçekleştiği görülmektedir.
4. Bu kayıtlar arasında dikkat çeken bir atama, vakıf kurucusu, Recep Efendi oğlu Sadullah Efendi'nin nâzır olarak kaydedilmesidir. Bu atamanın yine vakfiye şartı gereği yapıldığı kaydın kenarında "...Madem ki ben; labis-i libas-ı hayatda olduğumca vakf-ı mezburun nezaratı ve mürtezika-i vakfın azl ve nasbı yedimde olub benden sonra Gümüşhane mukata'ası emîni olanlar vakf-ı mezbura hasbî nâzır olalar deyu,vakfiye-i ma'mûlün bihâsında musarrahdır..." şeklinde yer alan der-kenardan anlaşılmaktadır.

c.1. İmamet Görevine Yapılan Atamalar: Atama ile ilgili belgelerin incelenmesinden imamet görevi ile ilgili atama belgelerinin çoğunlukta olduğu görülür. İlk atanan İsmail Efendi'den sonra bu göreve, yine günlük 6 akçe ücretle Hasan Efendi'nin atandığı, Hasan Efendi'nin de kendi rızasıyla anılan görevi Mehmet oğlu Hâfız Ali Efendi'ye bıraktığı o tarihte vakfın müteveliyesi bulunan Şerife Hatice Hanım'ın H. 26 Rebiülevvel 1199 / M. 06.02.1785 tarihli arzından anlaşılmaktadır (BOA, *Cevdet Maarif*: 3871).

26 Zilkade 1196 H. (2.11.1782 M.) tarihli ruus üzerine H. 12 Zilhicce 1196 / M.18.11.1782 tarihinde

çıkarılan berattan imamet görevinin yukarıda adı geçen Hasan Efendi'ye H. 1196 / M. 1781 senesinde tevcih edildiği değerlendirilebilir (BOA, *Cevdet Maarif*: 1419).

H. 22 Cemâziyelevvel 1262 / M. 10.05.1749 tarihinde imamet görevi ücreti olan günlük 6 akçe ücretle, aynı zamanda Gümüşhane Müftülüğünü yürüttüğü anlaşılan Hâfız Abdulhalim Efendi'ye tevcih edilmiştir (VGMA, 155: 282 /2556).

Hâfız Abdulhalim Efendi'nin ölümü üzerine imamet görevinin Hâfız Hüseyin Hilmi Efendi'nin oğlu Şerif Efendi'ye H. 24 Zilhicce 1320 / M. 24.03.1903 tarihinde tevcih edildiği şahsiyet kaydından anlaşılakta olup, bu tarihten sonra imam atamasına ilişkin her hangi bir bilgi ve belgeye rastlanılamamıştır.

Şahsiyet kaydındaki son atamadan sonra "Akçe kaydının terkiniyle vâridât-ı vakıfdan tahsis olunan şehri yüz yirmi kuruşun derciyle imam-ı mumâ-ileyh yedine tebdilen bâ-irâde-i aliyye berât-ı âli verilmiştir. Fî- gurre-i Şaban 1331" ifadesine yer verilmiş olup, bu ifadeden vakfiyede günlük 6 akçe olan imamet ücretinin terkin edilerek aylık 120 kuruşa çıkarıldığını anlaşılmaktadır. Bu işlemin dayanağı olan belgelerden H. 6 Cemâziyelevvel 1331 / M. 13.04.1913 tarihli şer'î sicil kaydının incelenmesi neticesinde şu tespitleri yapmak mümkün olabilmektedir (İmüf Evkaf Müf. D.781, s.80-81):

1. Maaş artışının yapılabilmesi için öncelikle vakfın gelirinin yeterli olması gerekmektedir. Anılan vakfın belge tarihinden önceki son üç yıllık muhasebesinde gelirinin 9850 kuruş, on para olduğu, gelir fazlasının bulunduğu,
2. İmamet görevini yürüten kişinin günlük 6 akçe ücretle geçimini sağlayamadığının mahalli yetkililerce belirlendiği,
3. Her ne kadar vakfiyesinde görevli ücretlerinin artırılması ile ilgili bir şart yoksa da imamet, hitabet ve müezzinlik gibi önemli dini hizmetleri yürüten bu görevlilerin vazifelerini yerine getiremedikleri nedeniyle gelir fazlası da dikkate alınarak, günlük 6 akçe olan imamlık ücretinin aylık 120 kuruşa, keza hatiplik ücretinin aylık 120 kuruşa, 4 akçe olan müezzinlik ücretinin ise aylık 80 kuruşa çıkarıldığı,

4. Beratlarının yenilendiği, dolayısıyla bu işlemin neticede padişahın fermanıyla uygulamaya geçirildiği, başka bir deyişle padişah iradesi olmadan bu gibi vakfiye şartlarının değiştirilmesinin mümkün olmadığı görülmektedir.

5. Vakfiyede şart koşulan ve akçe üzerinden ödenmesi gereken ücretlerin akçe cinsinden miktarları da gözetilerek artan vakıf gelirine göre artırılarak kuruş cinsinden ödendiği değerlendirilmektedir.

c.2. Dersiam Görevlisi: Daersiamm görevlisi ile ilgili 16 Safer 1171 H. (30.10.1757 M.) tarihinde yenilenen beratta

"... Gümüşhane'de Bahçeler kurbunda vâki' ashâb-ı hayratdan el-Hac Sadullah Efendi ibni el-merhum Receb Efendi Cami-i Şerifinde evkâfı mahsulünden almak üzere yevmî yirmi akçe vazife ile rûz-ı merre ta'lim-i ilm-i nâfi'a-i külliye-i ulûm eylemek şartıyla Dersiam olan işbu râfi'i tevki'i râfi'ü's-şân-ı hakanî Serrâcî İsmail zîde ilmuhu yedinde olan berâtın Ders'e adetime gönderüb tecdid-i berât ricâ etmeğın hakkında mezîd-i inâyet-i pâdişâhanem zuhura getürüp atik berâtı mucibince tarih-i mezkûrede müceddeden bu berât-ı hümâyunumu verdim ve buyurdum ki; Mevlâna-yı mumâ ileyh Serrâcî İsmail zîde ilmuhu varub uslûb-i sâbık üzre câmi-i mezkûrda dersiam olub edâ-yı hizmet eyledikden sonra ta'yin olunan yevmî yirmi akçe vazifesi evkâf-ı mezbure mahsulünden mütevellis olanlar yedinden alup mutasarrıf ola..." ifadesine yer verilmektedir (BOA, *Cevdet Maarif*, 33032).

Bu ifadeden, Sadullah Efendi Camiinde her gün faydalı umumi ilimleri taliplilerine öğretmek üzere günlük 20 akçe ücretle vakfiye şartı gereğince Serrâcî İsmail Efendi'nin dersiam tayin edildiği, adı geçen padişahın övgüsüne layık bir hizmet yürüttüğü, bu münasebetle beratının yenilendiği, ücretini de anılan vakıf mahsulünden ve müteveli elinden alınmasının ferman buyrulduğunu anlıyoruz.

c.3. Kaimmakam-ı Müteveli (Müteveli Vekili) Atamaları: Gümüşhane Kadı Vekili Seyyid Hasan tarafından 31 Teşrin-i evvel 1308 R. (12.11.1892 M.) tarihinde 'aslına mutabıktır' ifadesiyle tasdik edilen pullu ve mühürlü 16 Zilkade 1281 H. (12.04.1865 M.) tarihli berat suretine göre: 4 Ramazan 1281

H. (31.01.1865 M.) tarihinde Abdullah oğlu Köle Mustafa müteveli vekili olarak atanmıştır (.BOA, EV-MKT-1975-004). Köle Mustafa'dan önce Gümüşhane'de anılan vakfın müteveli vekilliğini el-Hac Ahmedzâde Mehmet Tahir bin Süleyman'ın yürüttüğünü, kendisinin görevini terk etmesi üzerine bu görevin Abdullah oğlu Köle Mustafa'ya tevcih edildiğini yine bu berattan anlıyoruz.

Trabzon vilayet makamına hitaben yazılan, altında Gümüşhane Mutasarrıfı es-Seyyid Mahmud, Kadı Vekili es-Seyyid Hasan, Tahrirat Müdürü Numan oğlu Hasip, Evkaf Müdürü Mehmed Hasbi'nin de mühür bulunan 15 Cemaziye'l-evvel 1310H./22 Teşrin-i sâni 1308 R. tarihli mazbatada ise, Köle Mustafa'nın ölümü üzerine boş kalan müteveli vekilliği görevinin günlük 15 akçe ücretle bu göreve layık olduğu anlaşılan oğlu Hakkı Efendi'ye tevcih edilmesi talep edilmektedir (BOA, EV-MKT-1975-006).

d. Tamirat

Sadullah Efendi Camii ve müstemilatının bakım ve onarımına ilişkin ulaşılan belgelerden anılan vakfın Mütevelliyesi, Hanife Zarife Hanım tarafından R. 21 Eylül 1310 / M. 03.10.1894 tarihinde Evkaf Nezaretine hitaben yazılan arzuhalde;

“Devletlü Efendim Hazretleri, Bâ-berât-ı âlişân mütevelliyesi bulunduğum Rikâb-ı Hümâyün Defterdarı Hacı Sadullah Efendi Vakfı'nın Gümüşhane'de vâki' hayratının ta'miratına sarf olunmak üzere Hazine-i Celile'ye vurûd eden keşif defteri mucibince on ikibin üçyüz altmış iki buçuk kuruş ta'mirat masârifi olup 17 Şubat 1308 tarihinde Hazine-i Celile'de meblağ-ı mezbur mahlul mu'accesinden tevkif olunub ta'mirât-ı mezkûreye sarf olunmadığından meblağ-ı mezburu hayrât-ı mezkurun ta'mirâtına sarf olunmak üzere taraf-ı câryânıma i'tâ buyrulması bâbında emr ü fermân Hazreti men lehü'l-emrindir.” (BOA, EV-MKT-2055-100).

ifadesine yer verilmektedir Bu ifadeden, o tarihte Hacı Sadullah Efendi Vakfı'nın Gümüşhane'de bulunan hayratının tamire muhtaç olduğu, 12.362,5 kuruşluk keşif çıkarıldığı, Evkaf Hazinesinde Mahlul Muaccesine kaleminde tutulan bu paranın tamirat için Mütevelliyesi Hanife Zarife Hanım'a gönderilmesi istenilmektedir.

Bu arzuhalin 24 Eylül 1310 R. (06.10.1894 M.) tarihinde Masarîfât-ı Umumiye İdaresine havale edildiği, arzuhalde sözü edilen hususların araştırılmasının istendiği, yapılan araştırmada keşif defterinin Nezarete ulaştığı, ancak usulüne uygun olarak hazırlanmadığı için yeniden tanzim edilmesi için mahalline gönderildiği, konu ile ilgili Trabzon Evkaf Muhasebeciliğine yazılar yazıldığını anlıyoruz (BOA, EV-MKT-2055-168).

Bu yazışmalardan 19. yüzyılın sonlarına doğru söz konusu hayratın onarımı için girişimlerde bulunulduğu anlaşılmakla birlikte butamiratı yapılabildiğine ilişkin bir belgeye ulaşılamamıştır.

Sonuç

Şehrin maden ocaklarının bulunduğu yüksek kesimden Harşit Çayı kenarında konuşlanmaya başladığı dönemde, Gümüşhane Maden Eminliği görevini yürüten ve şehir tarihi açısından önemli bir şahsiyet olan Hacı Sadullah Efendi yaptırdığı cami, mektep, han dükkan ve benzeri hayrat ve akar yapılarıyla şehrin yeniden imarına, sosyal gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bu çalışma ile Sadullah Efendi Vakfı'na ait arşiv belgeleri bir bütün olarak değerlendirilmiş, vakfın yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden süreçte genel işleyişi, yapıları, görevlileri ve bu görevliler ile ilgili iş ve işlemler ortaya konulmuştur. Anılan vakfı idare edenler ile diğer vakıf çalışanları müteselsilen ortaya konulmuştur. Bu bağlamda çalışanların veya vakıf görevlilerinin ücretlerinin teamül olduğu üzere vakfiye şartları doğrultusunda ödendiği, ancak 1913 yılından itibaren vakfın gelir durumu göz önüne alınarak cami görevlilerinin ücretlerinin dikkate değer düzeyde artırıldığı tespit edilmiştir. Görevli ücretlerinin dönemin ekonomik şartları ve vakfın o tarihteki varidat fazlası dikkate alınarak gerçekleştirildiği değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

A. Arşiv Kaynakları

1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA):

Defter no: 105, 129, 155, 489, 740.

2. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı (BOA):

Ali Emiri Tasnifi, A.E. I. Mahmud, Gömlek no: 1847, 1068, 451.

Cevdet DARBHANE, Gömlek no: 3019, 3255, 3267.

Cevdet Maarif, 3871, 1419, 33032.

EV-MKT, 1975-004;,1975-006, 2055-100.

3. İstanbul Müftülüğü Arşivleri (İMÜF)

İmüf Evkaf Müf. D. 781: 80-81

B. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Anonim (1982). "Gümüşhane". *Yurt Ansiklopedisi*. Anadolu Yayıncılık, Cilt 5, s. 3225-3280.

Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu, (1991). Gümüşhane Valiliği Yayınları.

Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*. c.IV, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Tozlu, Selahattin (1998). *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*. Akademik Araştırmalar. Erzurum.

Tuncel, Metin (1996). "Gümüşhane". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 14, s. 273-276.

Ekler:**1. Belgeler**

Ek 1: H. 1158 / M.1745 Tarihli Vakfiye'nin Gümüşhane'deki Taşınmazları İle İlgili Kısmı (VGMA, 740: 131/52)

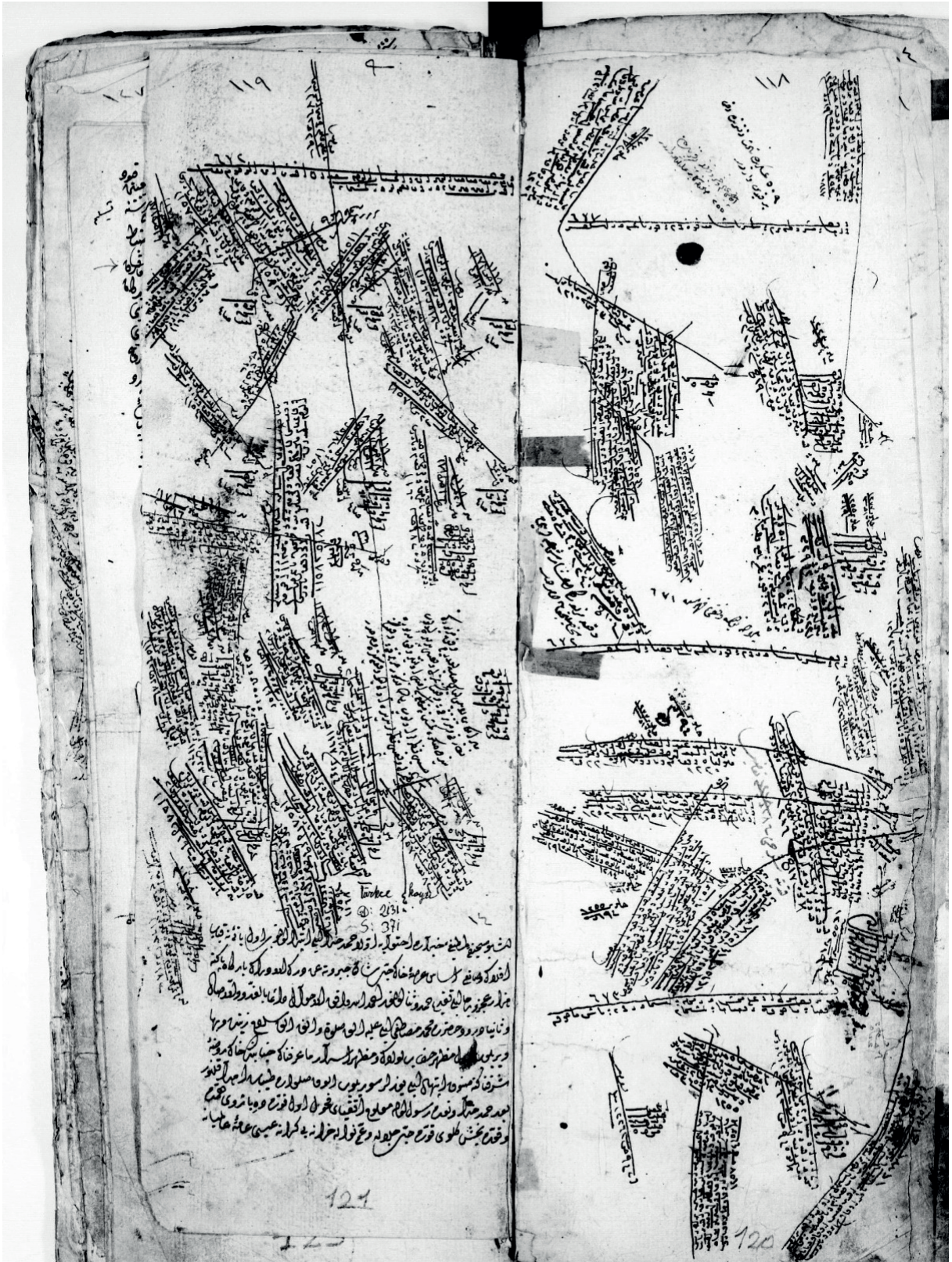
"...vakf-ı ât'iz-zikrin suduruna değin yedimde mülk ve hakkım olup Vilâyet-i Anadolu'da Gümüşhane kasabasında vâki bir taraftan Kuyumcular Çarşısı ve bir taraftan Gümüşhane eminlerine mahsus olan Saray ve bir taraftan dere ve bir taraftan tarik-i âmm ile mahdûd tahtanîsinde sağ tarafta iki adet kârgir oda ve ahşaptan masnu' onbir oda ve iki kenif ve tah-tanî yirmi at alır kebîr ahur ve vustasında bir havuz ve fevkanîsinde on dokuz adet oda ve önlerinde da-iren ma-dâr dehliz ve kârgir köprü ve yine kasaba-i mezburenin cânib-i garbisinden tahminen bir saat karîb olan Zaniçe ta'bir olunan Yaylakın eteğinde iki mahalde hafrolan bi'rlerden hâsıl ve ba'dehu kasa-ba-i mezbure suyuna idhâl ve zammolunan bir lüle mâ-i lezîz-i câri ve etrâf-ı erba'ası taş divarı müşte-mil mülk han ve yine kasaba-i mezburede vâki bir taraftan dere ve bir taraftan han kapısı ve iki taraftan tarik-i âm ile mahdud bir bab ekmeççi fırını ve yine kasaba-i merkumede vâki iki taraftan tarik-i âm ve bir taraftan Hatipzâde Hanı ve bir taraftan Kara-baş dükkânı ile mahdûd birbirine muttasıl beş bab bakkal dükkânı ve yine kasaba-i mezburede vâki bir taraftan Petro Zimmi dükkânı ve bir taraftan vakıf dükkân ve bir taraftan Hatizâde Hanı ve bir taraftan tarik-i âmm ile mahdûd iki bab Attâr dükkânı ve yine kasaba-i mezburede vâki bir tarafı dere ve üç taraftan tarik-i âm ile mahdûd sekiz bâb bakkal dükkânı ve yine kasaba-i mezburede vâki bir taraftan dere ve bir taraftan dükkân ve iki taraftan tarik-i âm ile mahdud üç bâb dükkân ve yine kasaba-i mezburede vâki bir taraftan Muezzinzâde dükkânı ve bir taraftan Beyzâde Dükkânı ve bir taraftan Hotoglu ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdud iki bâb dükkân ve yine kasaba-i merkumede vâki bir taraftan Hızır İlyas Vakfı'ndan dükkân ve bir taraftan Celeboğlu dükkânı ve bir taraftan nehr-i câri ve tarik-i âm ile mahdûd

dört bâb dükkân ve yine kasaba-i merkumede vâki bir taraftan nalbant dükkânı ve bir taraftan salhhane ve iki taraftan tarik-i âm ile mahdud beş bâb demirci dükkânı ve yine kasaba-i mezburede vâki bir taraftan salhhane ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdud iki köruk ve on bâb mahzeni müştemil iki bâb Zenberek ? fırını bi-cümleti't-tevâbi' vel-levâhik ve kâffeti'l-hukuki vel-merâfik vakf-i sahih-i müebbed ve habs-i sarih-i muhalled ile vakf ve vakf-ı evvelime zam ve ilhak ve şöyle şart eyledim ki..."

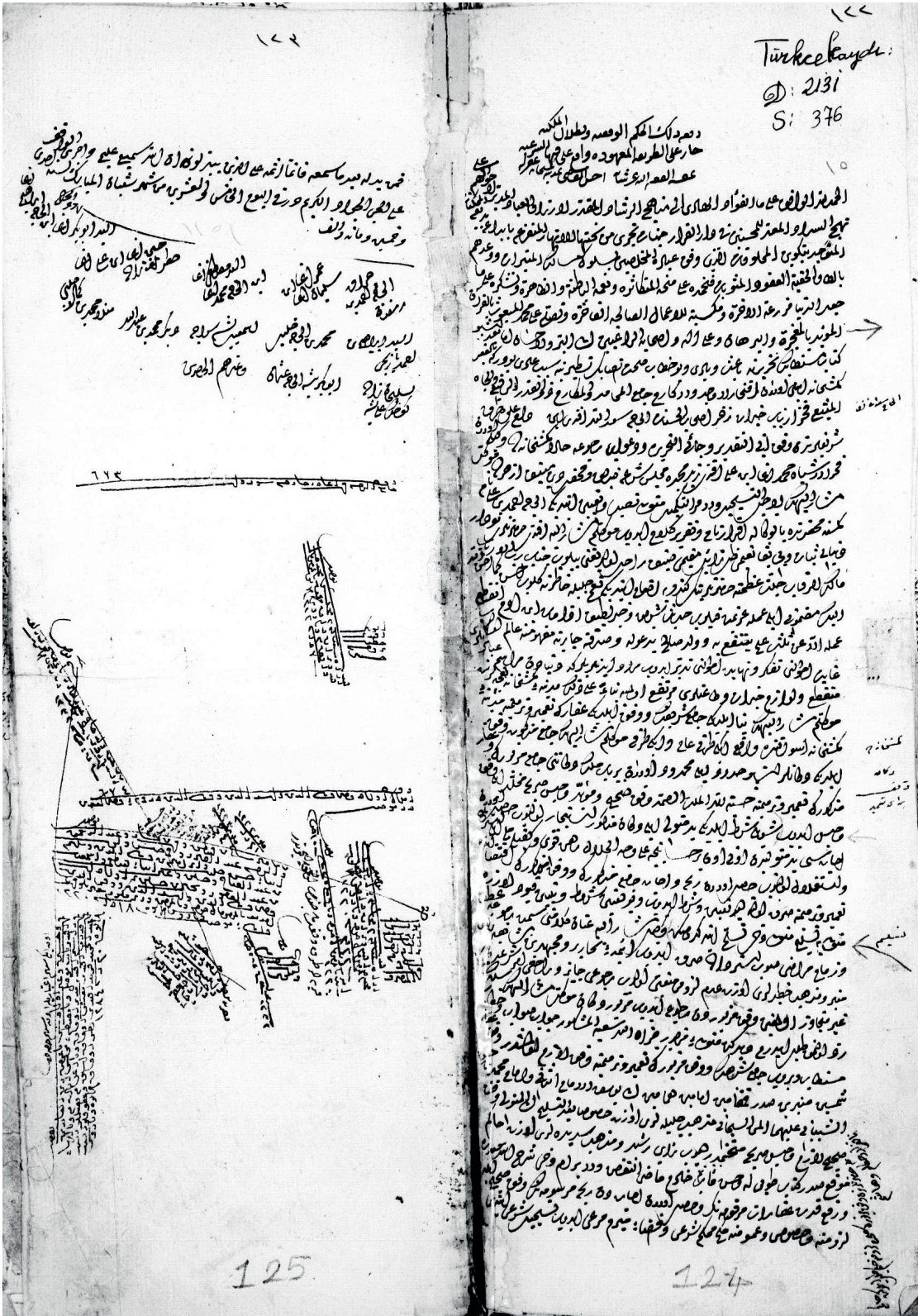
Ek 2: H. 1158 / M.1745 Tarihli Vakfiye'nin Hayır Şartları İle İlgili Kısmı (VGMA, 740: 131/52)

"... ve zikrolunan Gümüşhane kasabası'nda vâki akarât-ı muharrere-i mezkûremin gallâtını cem' ve tahsil için bir kimesne câbi olup yevmî sekiz akçe vazifeye mutasarrif ola ve yine kasaba-i mezkûrede han-ı mezkûre icra eylediğim mâ-i mezkûre bir kimesne râh-i âbi olup yevmî altı akçe vazifeye mutasarrif ola ve bir kimesne dahi beher yevm üçer İhlas-i Şerif ve birer Fatiha-i Şerife ve on birer salavât-ı şerife kırâet edip sevâbını ruhuma ihda edip mukabelesinde yevmî on akçe vazifeye mutasarrif ola ve zikrolunan Gümüşhane Kasabası kurbunda bahçe derununda bina eylediğim cami-i şerif ve mektep ve hamam ve dekâkin vesair akarâta bundan akdem bir kimesne yevmî on akçe vazife ile mütevellî ola deyu ber-muceb-i vakfiye şart ve tayin etmiş idim. Lakin şart-ı mezkûrenin tebdil ve tağyir ve taklil ve teksiri merreten ba'de uhra yedimde olmağla tevliyet-i mezkûre şartımdan rucu' ve salifüz-zikir Gümüşhane Kasabası'nda olan evkafıma dahi İstanbul'da olan evkafım mütevellisi mütevellî olup lakin İstanbul'da olan evkafım mütevellisi tarafından Gümüşhane Kasabasında olan evkafı ru'yet için bir kimesne kaim-makam-ı mütevellî olup zikri murur eden on akçeye kaim makamlık vazifesi olmak üzere mutasarrif ola. Lakin kaim-i makam-ı mezburun azl ve nasbı İstanbul'da olan mütevellî yedinde ola ve zikrolunan Gümüşhane Kasabası'nda olan akarâtın gallâtından yine Gümüşhane Kasabası'nda olan hayrâtım mürtezikasının vezâifleri verilip zevâidi İstanbul'da olan evkafım mütevellisine îsâl ve teslim oluna..."

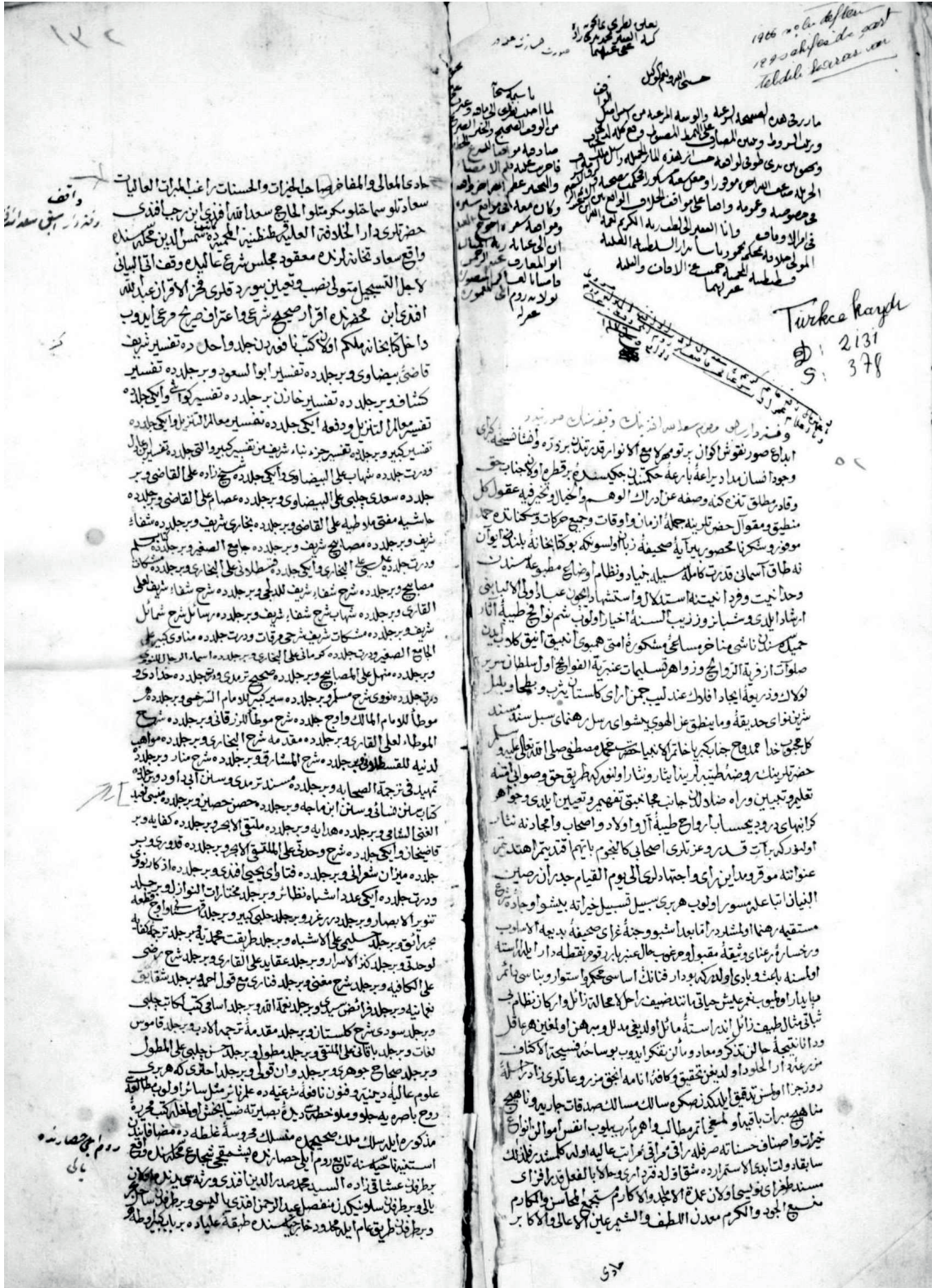
Ek 3: "Receb oğlu Rikâb-ı Hümâyûn Defterdarı Hacı Sadullah Efendi "ye ait 10 Ramazan 1150 H./01.01.1738 M. tarihli vakfiye (VGMA Defter: 489, S: 121, Sr: 14)

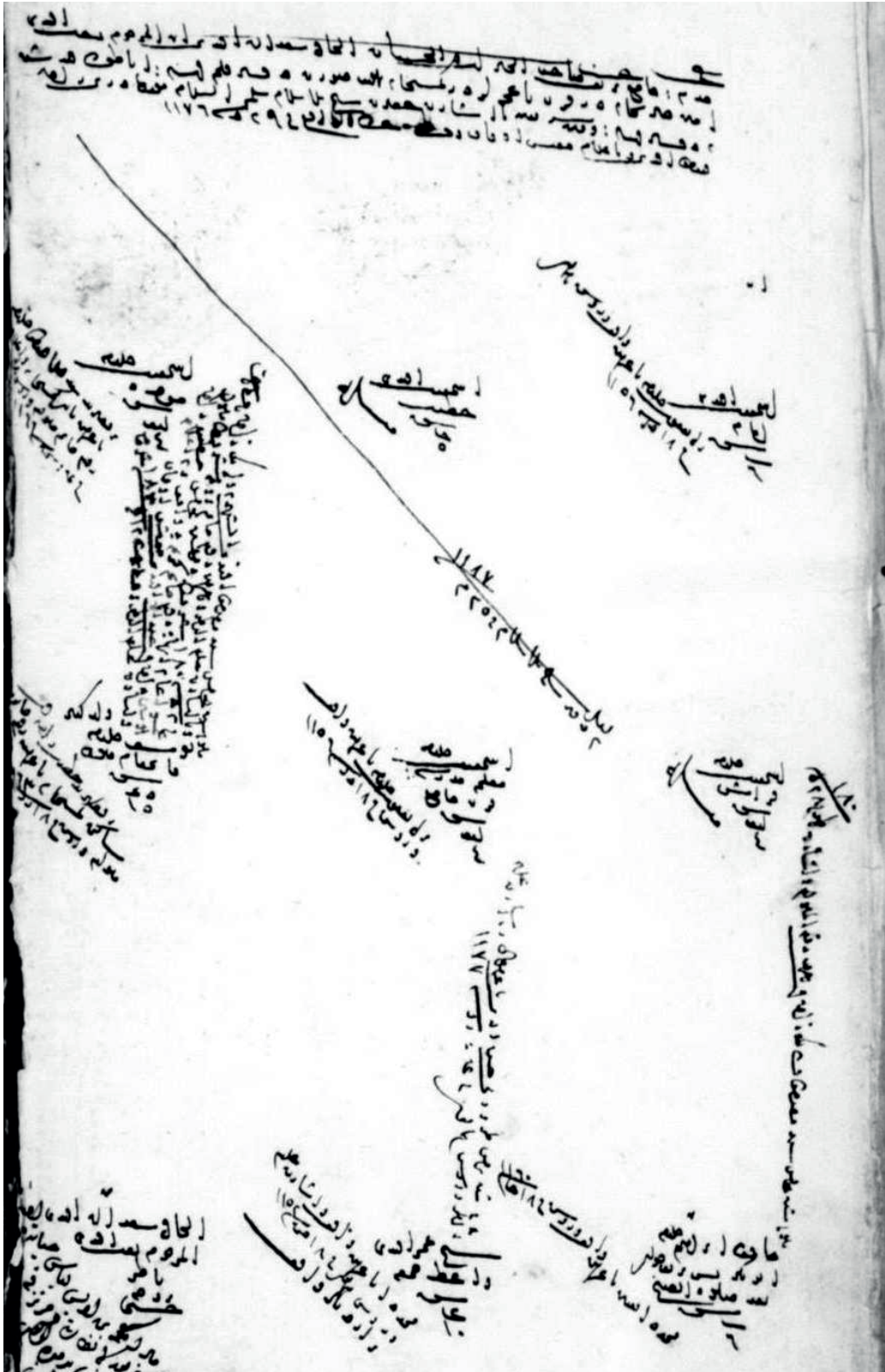
Ek 4: "Receb oğlu Rikâb-ı Hümayûn Defterdarı Hacı Sadullah Efendi" ye ait 10 Ramazan 1150 H./01.01.1738 M. tarihli vakfiyeye zeyl/ek olarak düzenlenen 25 Şaban 1151 H./08.12.1738 M. tarihli zeyl vakfiye (VGMA Defter: 489, S: 124, Sr: 15)

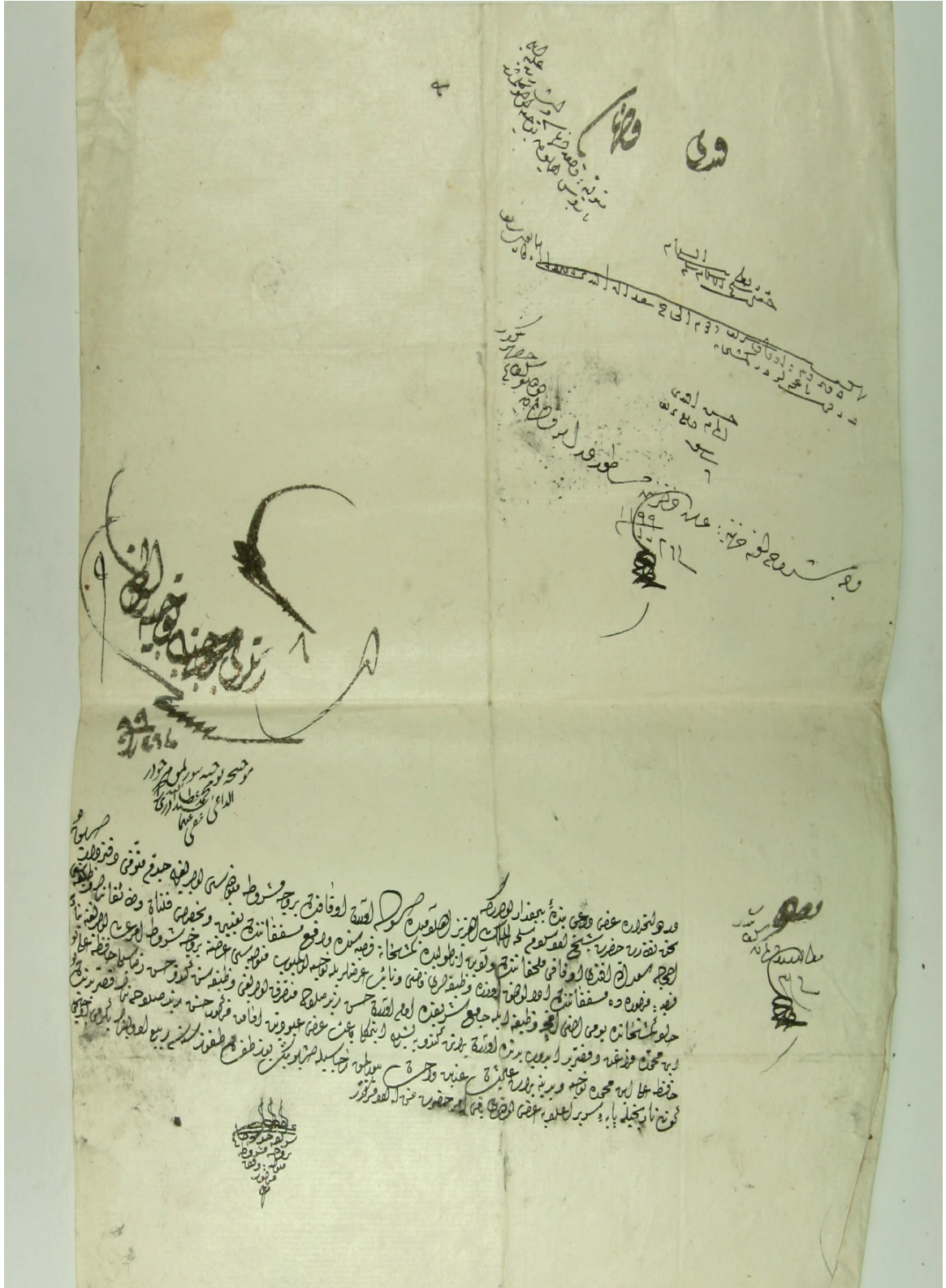
Ek 5: "Receb oğlu Rikâb-ı Hümâyûn Defterdarı Hacı Sadullah Efendi"ye ait olup Rumeli Kazaskeri Pirîzade Mehmed Efendi tarafından tasdik edilen 3 Şevval 1158 H. (29 Ekim 1745 M.) tarihli çerçeve zeyl vakfiye (VGMA Defter: 740, S: 131, Sr: 52)

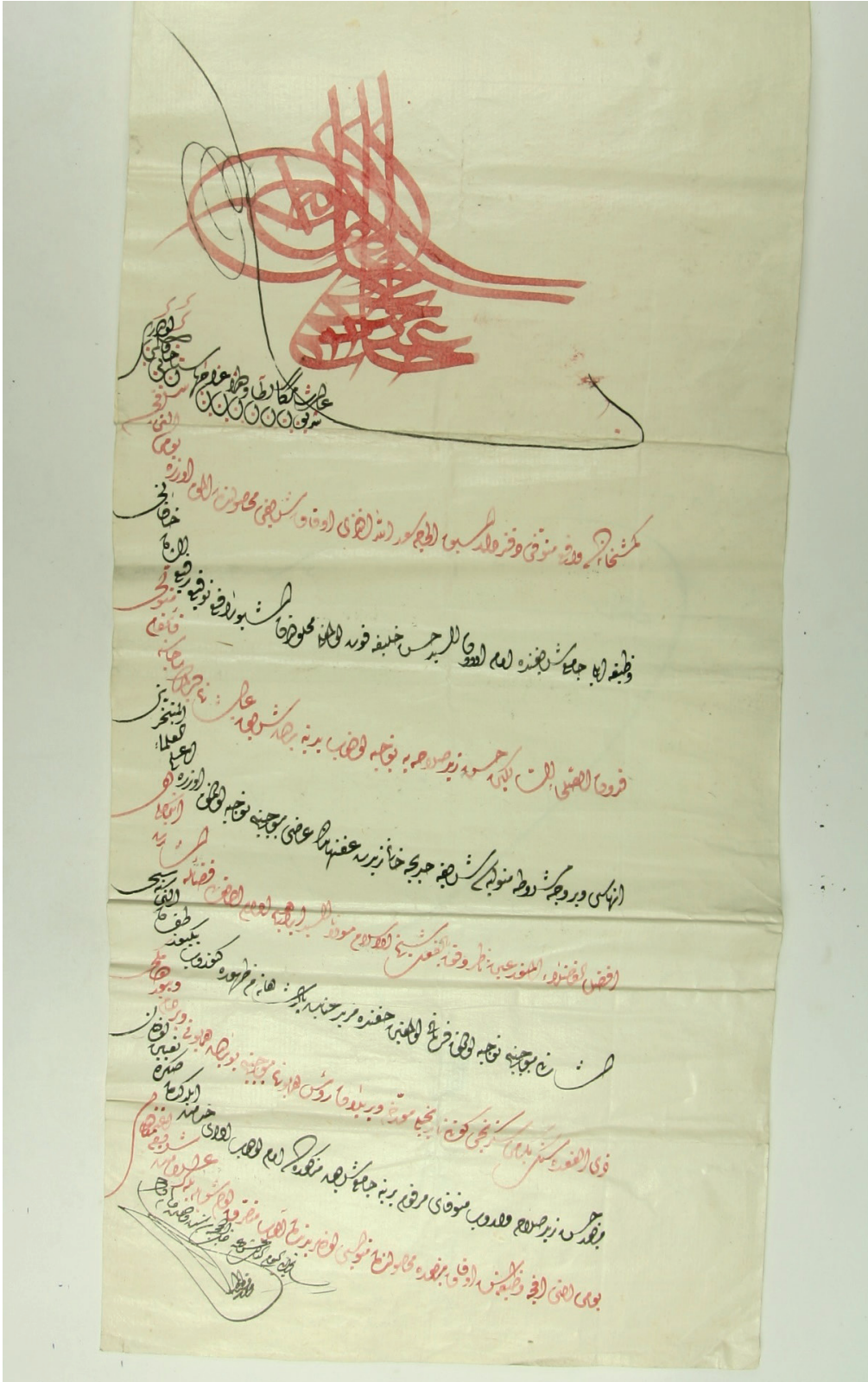
Ek 6: Gümüşhane'de bulunan Hacı Sadullah Efendi Câmî-i Şerifine ilk görevli atamalarına ilişkin atık kayıtlar
“ (VGMA Defter: 740, S: 143, Sr: -)

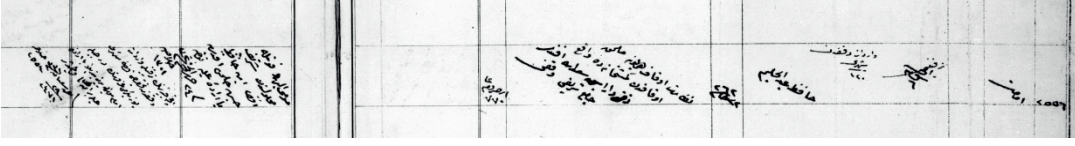
Ek 7: Gümüşhane’de bulunan Hacı Sadullah Efendi Câmî-i Şerifine Mehmet oğlu Hafız Ali Efendi’nin imam olarak atanmasına ilişkin 26 Rebiü’l-evvel 1199 H. (06.02.1785 M.) tarihli mütevellî arzı “ (BOA, Cevdet Maarif, 3871)

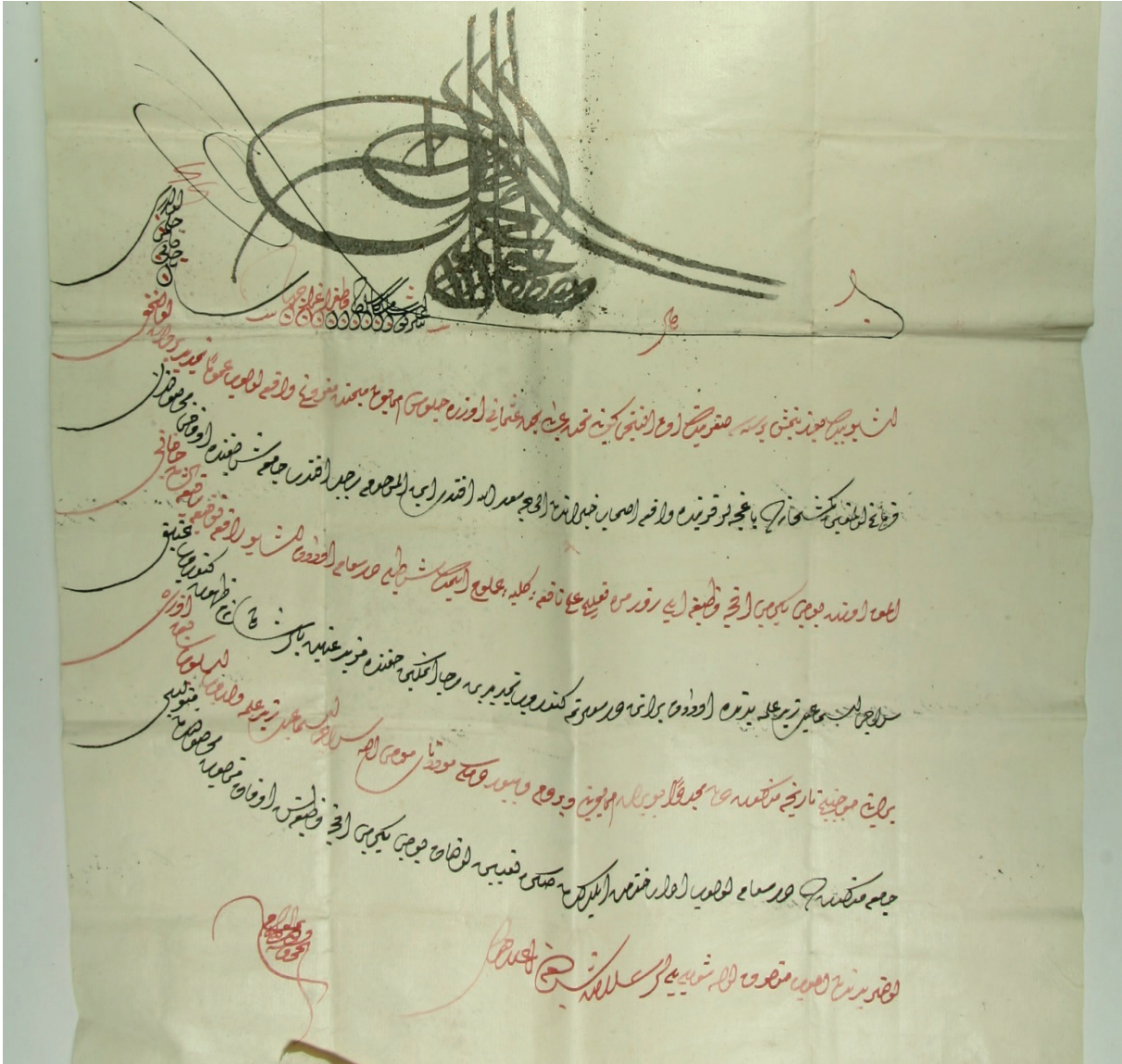
Ek 8: Gümüşhane'de bulunan Hacı Sadullah Efendi Câmî-i Şerifine Hasan Efendi'nin imam olarak atanması- na ilişkin 12 Zilhicce 1196 H. (18.11.1782 M.) tarihli berat sureti (BOA, Cevdet Maarif,1419)

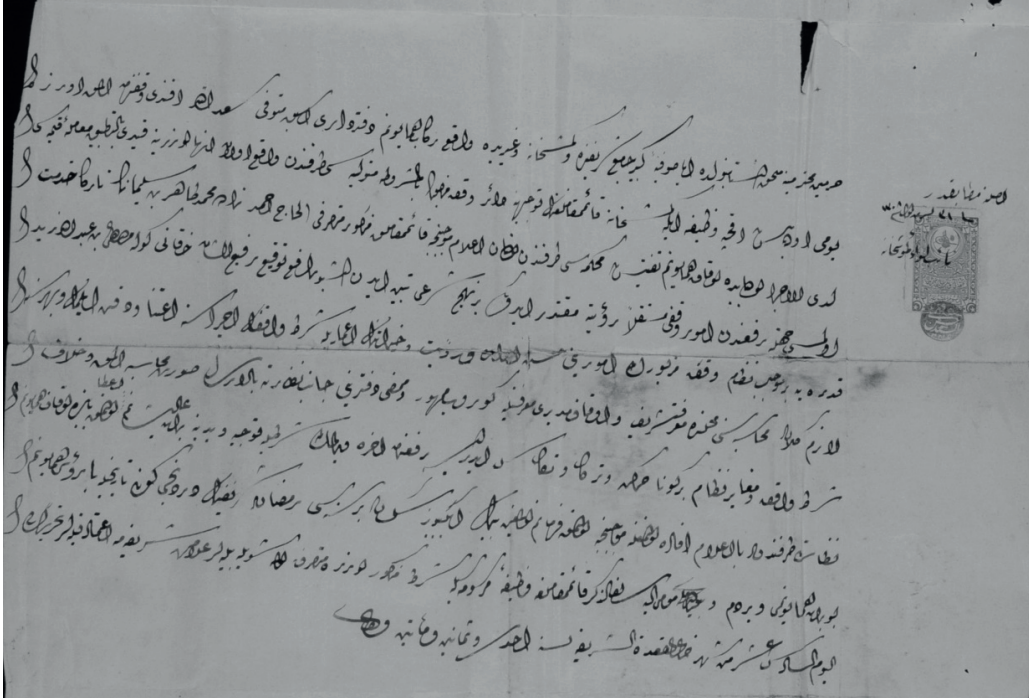
Ek 9: Gümüşhane’de bulunan Hacı Sadullah Efendi Câmi-i Şerifine sırasıyla Hafız Abdulhalim Efendi, Hafız Hüseyin Hilmi oğlu Şerif Efendi Efendi’nin imam olarak atanmasına ilişkin yeni şahsiyet kaydı VGMA Defter: 155, s:282, sr: 2556)

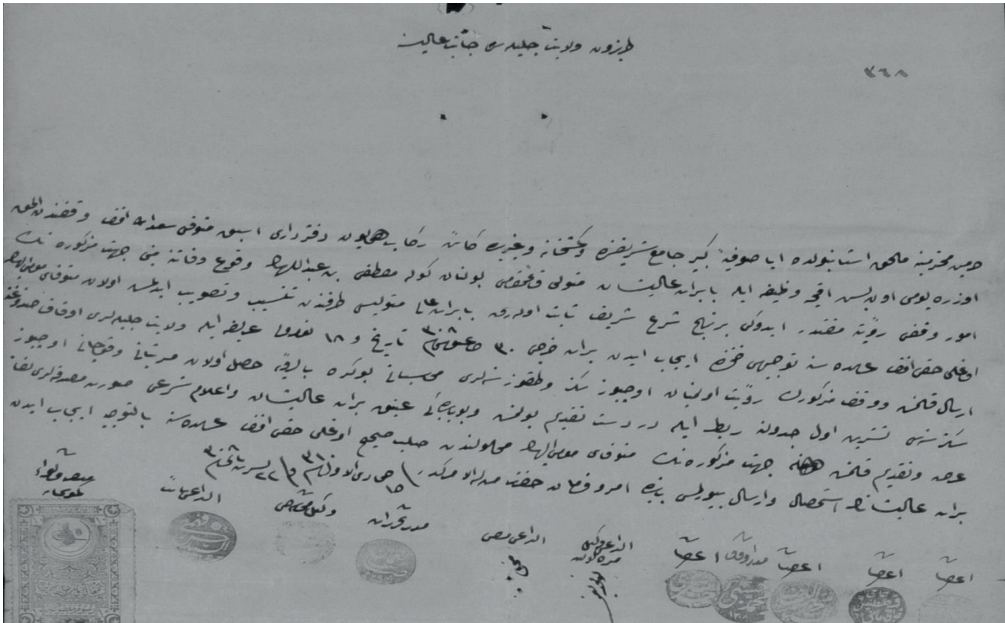
Ek 10: Gümüşhane’de bulunan Hacı Sadullah Efendi Câmi-i Şerifine Serracî İsmail Efendi’nin Dersiâm olarak atanmasına ilişkin 16 Safer 1171 H.(30.10.1757 M.) tarihli berat sureti (BOA-Cevden Maarif, 33032)

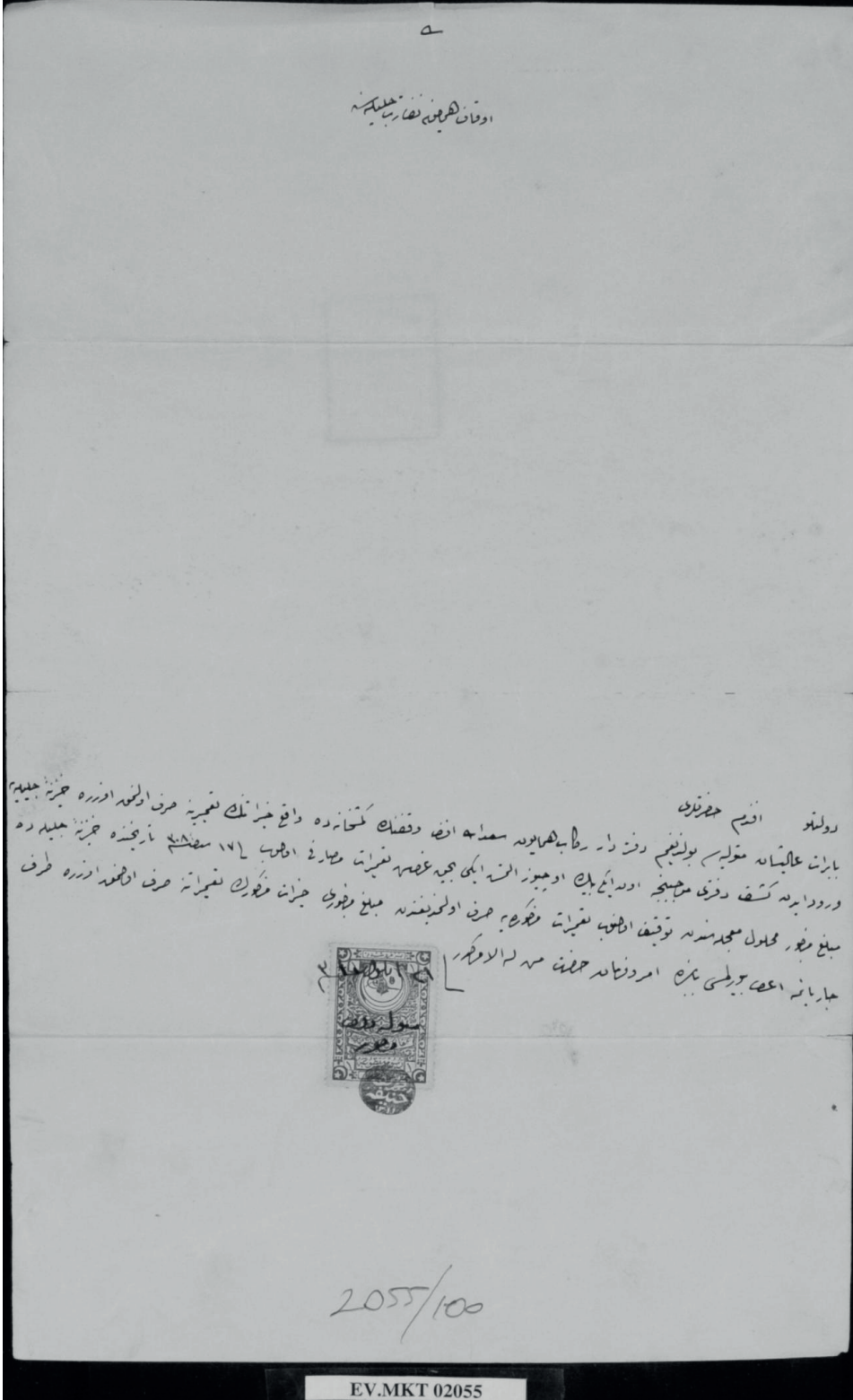
Ek 11: "Hacı Sadullah Efendi Vakfı"nın Gümüşhane'deki akar ve hayratını yönetmek üzere Köle Mustafa Efendi'nin kaimmakam-ı müteveli olarak atanmasına ilişkin 1281 H./1865 tarihli berat sureti (BOA, EV-M-KT-1975-004)

Ek 12: "Hacı Sadullah Efendi Vakfı"nın Gümüşhane'deki akar ve hayratını yönetmek üzere Köle Mustafa Efendi'nin ölümü üzerine Hakkı Efendi'nin kaimmakam-ı müteveli olarak atanmasına ilişkin 130H./1308 R. tarihli mazbata sureti (BOA, EV-MKT-1975-006)

Ek 13: “Hacı Sadullah Efendi’nin Gümüşhane yaptırdığı caminin onarımı için vakıf mütevellisi Hanife Zarife Hanım’ın Evkaf Nezaretine hitaben yazdığı 21 Eylül 1310 R./03.10.1894 M.) tarihli arzuhal sureti. (BOA, EV-MKT-2055-100)

2. Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Gümüşhane, Sadullah Efendi Camii, ilk yapım. 1923 senesinde çekildiği anlaşılan yukarıdaki fotoğrafta cami minaresi ve çok pencereli vakıf binası görülmektedir. (Gümüşhane Valiliği, Kültür Müdürlüğü Arşivi)

Fotoğraf 2: Gümüşhane, Sadullah Efendi Camii ve Çeşmesi. 1968 öncesi. (Gümüşhane Valiliği, Kültür Müdürlüğü Arşivi)

Fotoğraf 3: Gümüşhane, Sadullah Efendi Camii ve çevresinde yapılar. 1968 öncesi. Gümüşhane Valiliği Kültür Müdürü Engin Doğru Bey'den temin ettiğimiz üç fotoğrafta da cami, han, çeşme ve dükkanlar net olarak görülmektedir. Halbuki bugünkü haliyle üzerindeki kitabe bize 280 sene önce yapılan Sadullah Efendi Camisi'nin 1968 senesinde yapıldığını göstermektedir. (Gümüşhane Valiliği, Kültür Müdürlüğü Arşivi)

Fotoğraf 4: Gümüşhane, Sadullah Efendi Camii, 1968 sonrası son durumu.

Vakıf Taşınmazların Kira Bedellerinin Tespitinde Karşılaşılan Sorunların Analizi

Yeşim Aliefendioğlu*
Coşkun Turgut**

Öz

Türkiye’de Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü kayıtlarına göre 56 milyon adet dolayında taşınmazın olduğu görülmektedir. Taşınmaz varlığı; arazi, imar parseli (arsa) ve bağımsız bölümlerden oluşmakta olup, vakıf taşınmazlarının toplam taşınmaz stoku içindeki payının ise % 0,11 gibi düşük düzeyde olduğu tahmin edilmekte ve toplam vakıf taşınmazının parsel sayısı olarak 67.000 adet olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü ve mazbut vakıflara ait olan ve kiralamaya konu taşınmazların kiralama işlemlerine yönelik analiz ve değerlendirme yapılmıştır. Buna ilave olarak vakıf taşınmazların kiralama işlemleri ve kira bedellerinin tespitinde yaşanan sorunlar incelenmiş ve araştırma sonuçlarına göre çözüm önerileri sıralanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre vakıf taşınmazların kira bedellerinin tespitinde genellikle emsal kira analizi yönteminin kullanıldığı ve her yıl Yurtiçi Üretici Fiyatları Endeks sayısındaki artış oranında güncelleme yapılarak cari yılın kira bedelinin tespit edildiği ve genellikle her 5 yıllık dönemde piyasa rayiç bedelini yakalamak üzere yeniden kira parası tespitinin yapıldığı saptanmıştır. Seçilmiş taşınmazlara ilişkin dosyaların analizi neticesinde, vakıf taşınmazlarının kira parası ile benzer özel mülkiyete konu taşınmazların kira bedelleri arasında önemli farklılığın olmadığı görülmüştür. Vakıflar Genel Müdürlüğü ile mazbut vakıfların bütçe gelirlerinin % 55-60’ını oluşturan kira gelirlerinin artırılabilmesi için daha etkin ve verimli taşınmaz yönetim sisteminin geliştirilmesine yönelik çalışmaların yapılması, kira bedellerinin zamanında güncellenmesi, emsal kira analizinin uluslararası değerlendirme standartları ve bilimsel esaslara uygun olarak yapılmasının sağlanması ve bölge müdürlükleri düzeyinde kira parasının tespiti ve kiralama işlemleri yönlerinden uygulama birliğinin sağlanması gerekmektedir. Saha çalışması (anket) sonuçlarına göre kiralama işlemlerini yapan personelin değerlendirme alanında eğitim, bilgi birikimi ve deneyimlerinin büyük ölçüde yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu sorunun çözümlenmesi için Bölge Müdürlükleri ve Genel Müdürlük bünyesinde kiralama ve sınırlı aynı hak tesisleri dahil bütün taşınmaz iş ve işlemlerinin yapılmasında görev alan personelin mutlaka bu alanda eğitim almış uzmanlardan seçilmesinin zorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede gayrimenkul işlemlerinin gayrimenkul geliştirme ve yönetimi alanında uzmanlığı olan personel tarafından yapılması ve idare bünyesinden söz konusu alanda eğitim almış kişilerin kariyer uzmanı olarak istihdam edilmelerinin sağlanması zorunlu görülmektedir. Mevcut koşullarda idare tarafından sıklıkla 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’na tabi değerlendirme uzmanları ve şirketleri ile piyasada uygulama deneyimi olan uzmanlardan rapor alınmasına özel önem verilmekle birlikte, alınan değerlendirme raporlarının büyük ölçüde değerlendirme biliminin temel ilkelerinden uzak olduğu ve değerlendirme standartlarına uygun raporlamanın yapılmadığı açıkça dikkati çekmektedir. Bu koşullarda idarenin gayrimenkul geliştirme uzmanlarını istihdam etmesi ve gayrimenkul yönetiminin iyileştirilmesi yoluyla kira gelirlerinin artırılabilmesi ve yapılan işlemlere karşı kira paralarının tespitine ilişkin açılacak davalardan da olumlu sonuç alınmasının mümkün olacağı vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vakıflar, Vakıf Taşınmazları, Kiralama İşlemleri, Kira Parasının Tespiti ve Temel Değerleme Sorunları

* Doç.Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Gayrimenkul Geliştirme Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, aliefendioglu@ankara.edu.tr

** Vakıflar Genel Müdürlüğü, c.turgut@vgm.gov.tr, coskunturgut06@gmail.com

An Analysis of Problems Encountered in Determination of Rental Value of Waqf Properties

Abstract

According to the records of General Directorate of Land Registry and Cadastre, there are about 56 million real estate in Turkey. The real estate assets consist of lands, development parcels (land lots), and independent units. The share of waqf real estate within the total asset stock is estimated to be as low as 0,11% and the total number of waqf property in parcels is around 67,000. In this study, leasing transactions of rentable real estates owned by the General Directorate of Foundations and fused foundations (mazbut waqfs) were analyzed and evaluated. In addition, problems encountered in leasing transactions and determination of rental values of waqf real estates were examined and solution proposals were listed depending on the results of the research.

The research results show that the comparative rent analysis method was often used to determine rent prices for foundation properties and that the rental price was updated based on the Domestic Producer Price Index each year. The research also showed that repricing the rent was determined every 5 years in order to keep up with fair market value. An analysis of the records about some of the selected foundation properties showed that there was no significant difference in rental costs compared to that of similar private ones. In order to increase rental income, which constitutes 55-60% of budget revenues of General Directorate of Foundations and mazbut waqfs, there is a need to carry out studies for developing a more efficient and effective property management system; to update rental prices in a timely manner; to ensure that comparative rent analyses are made based on international valuation standards and scientific principles; to ensure unification of practices related to rental price fixing and leasing transactions at the regional directorate level. According to the results of the field study (survey), it is understood that the staff in charge of leasing operations lacks knowledge and experience, to a significant extent, in the field of valuation. In order to solve this problem, it is absolutely necessary for the personnel, who are responsible for carrying out all the property management works and transactions including leasing and establishment of limited real rights at the Regional and General Directorates, to be selected from experts who have been trained in this area. In this context, real estate transactions should be carried out by personnel who are experts in the field of real estate development and management. Such personnel with training in this field should be employed. While the administration frequently pays special attention to receive reports from valuation specialists and companies that are subject to the Capital Market Law 6362 and from specialists who have experience in the market under the current circumstances, it is noteworthy that the received valuation reports deviates from the basic principles of the valuation science and that the reporting cannot be done according to the valuation standards. It should be emphasized that, under such conditions it is possible for the administration to increase not only its rental income by employing real estate development specialists and improving real estate management but also its chance to obtain favorable results from the court cases filed due to disputed lease contracts and rents.

Keywords: Waqfs, Waqf Real Estate, Leasing Operations, Determination of Lease Cost, Basic Valuation Problems.

Giriş

Tarihsel gelişim sürecinde toplumların gereksinimlerinin karşılamasına yönelik değişik sektörler oluşmuştur. Bunlardan ilki devlet sektörü, ikincisi kar amaçlı olarak faaliyet gösteren gerçek ve tüzel kişilerin oluşturduğu özel sektör ve üçüncüsü ise gönüllülük esasına dayanan, kar amacı taşımayan, devletten bağımsız olarak sosyal amaçlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda faaliyet gösteren ve hizmetlerini bu şekilde yerine getiren kuruluşlardır. Dünyada üçüncü sektör olarak bilinen ve kar amacı gütmeyen bu kuruluşların ülkelerin demokratikleşmesinde verdikleri destekler, toplumlara sağladığı faydalar ve ülke ekonomisine kattığı büyük değerler bulunmaktadır.

Türkiye’de ise üçüncü sektör kuruluşları arasında Osmanlı’dan beri varlığını sürdürmüş olan mazbut, mülhak ve cemaat vakıflarının yanı sıra Medeni Kanuna geçişle birlikte kurulan yeni vakıflar yer almaktadır. Vakıflar, sosyal devlet anlayışında talep olmasına karşın uygulamada yetersiz kalınan insani hizmetler, çevre, tarım, hayvancılık, sağlık, kültür, sanat, tarih, spor, eğitim, din, bilim ve teknoloji gibi sosyal hayatın birçok alanında hizmet vermektedir. Ulemanın yetiştirildiği medreseler, öğretilerin yapıldığı tekke ve zaviyeler, yolcu, misafir ve yoksulların doyurulduğu imarethaneler, kervansaraylar, köprüler, yollar, hanlar, hamamlar, çeşmeler, sebiller ve mezarlıklar, söz konusu müessesenin tesis edip yaşattığı devlet dışı organizasyonların başında gelmektedir. Bu tür organizasyonların sürekliliği ancak vakıfların ekonomik kaynaklarını koruması, geliştirilmesi ve sürdürülebilirliği ile mümkün olabilmektedir. Toplumların vakfiyesine uygun olarak bedelsiz yararlanacağı bu tür hizmetler 5737 sayılı Vakıflar Kanuna göre, hayrat olarak nitelendirilmekte ve bu hizmetlerin sürekliliğinin sağlanması için vakıf taşınır ve taşınmazlarının gelir getirici şekilde değerlendirilmesi işlemine ise akar adı verilmektedir.

Vakıf taşınmazlarının ekonomiye kazandırılması, uygun yöntemlerle geliştirilmesi ve idamesine ilişkin bilimsel çalışmaların sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir.¹ Önceki araştırmalardan farklı olarak bu

çalışmada akar olarak ifade edilen ve Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) tarafından kiralama işlemine tabii olan vakıf taşınmazlarının kira bedellerinin tespitinde yaşanan güçlükler ve bunların temel nedenlerinin analizi yapılmıştır. Çalışmanın kapsamı kiralananabilir akar taşınmazlar ile sınırlı tutulmuş ve özellikle kiralananabilir hayrat taşınmazlar incelemenin kapsamı dışında tutulmuş, çalışmada örnek uygulamalar, örnek olay analizleri ve kiralama işlemlerini yapan personele uygulanan anketin sonuçlarından yararlanılarak genelleme yapılması yoluna gidilmiştir. Taşınmazların kira bedellerinin tespitinde yaşanan güçlükler ve bunların nedenlerinin sorgulanması ile saha çalışmasının sonuçlarına dayalı olarak katılımcı bir yaklaşım ile çözüm önerilerinin de ortaya konulması mümkün olmuştur. Bu kapsamda Vakıf Taşınmazlarının Kiralanmasında Karşılaşılan Sorunların Analizi adlı anket formu, VGM Yatırım ve Emlak Daire Başkanlığı Gayrimenkul Değerlendirme Şube Müdürlüğü, Kiralama Şube Müdürlüğü ve 25 adet Vakıflar Bölge Müdürlüğü’nün Kiralama Şube Müdürlükleri’nde çalışan ve anketin muhatabı olduğu tespit edilen 102 personele ulaştırılmıştır. VGM, Ankara Bölge Müdürlüğü ve İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü’nde çok sayıda personelle yüzyüze yapılan ankete 80 personelin katılımı sağlanmıştır. Çalışmada vakıf taşınmazlarının kira bedellerinin tespitinde yaşanan sorunların tespiti; hem genel uygulama ve örnek olay analizleri, hem idare bünyesinde fiilen kiralama işlemlerini yapan personele uygulanan anketlerin sonuçlarına dayalı olarak yapılmıştır.

Vakıf ve Vakfiye Kavramları, Vakıf Malı, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Statüsü ve Kuruluş Yapısı

Vakıf; kişinin taşınır ve taşınmaz mallarını, para ya da gelirlerini bir işin yapılması ve gelecekte de bu işin kendi belirlediği şartlarda devam ettirilebilmesi için, hiç bir baskı altında kalmadan ebedi olarak (resmi) tahsis etmesidir. Vakfı kuran kişiye “vâkıf” (vakfeden) denir. Kökeni Arapça olan ve “durma, durdurma, alıkoyma, ayakta bekleme, hapsedme, dinlendirme” anlamlarına gelen vakıf kelimesi (Koyunoğlu, 2002: 30), Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğünde ise;

1 Berki (1934), Köprülü (1941), Köprülü (1951), İşeri (1964), Hatemi (1969), Tuncay (1984), Köprülü (1986), Cansel (1988), Ertem (1990), Sertçelik (1995), Kazıcı (1996), Koç (1999),

Koyunoğlu (2002), Soysaldı (2002), Uluç (2005), Aydın (2006), Çiftçioğlu (2006), Çizakça (2006), İpşirli (2006), Ertuç (2007), Ballar (2008).

“bir hizmetin gelecekte yapılması için belli şartlarla ve resmi bir yolla bir topluluk veya bir kimse tarafından bırakılan mülk, para” olarak tanımlanmaktadır.

Vakfın işin sürdürülebilirliğine yönelik koyduğu şartlarını içeren yazılı belgeye ise “vakfiye” (vakıf senedi) denilmektedir (Koyunoğlu, 2002: 30). Vakfiyelerdeki hükümler değiştirilmez ve bu hizmetlerden dönülmez. Bir vakfın oluşumunu belgeleyen senet olarak tanımlanan vakfiye, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğünde ise; “Bir vakfın şartlarını bildiren belge, vakıfname” olarak açıklanmıştır. Vakıf müessesesinden bahsetmek için bazı temel unsurların oluşması gerekmektedir. Bu unsurlar; vakfeden yani “Vâkıf”, vakfedilen şey yani “Mevkuf”, kurulan vakıftan faydalanacak olanlar yani “Mevkufunaleyh” veya “Meşrutun Leh” olarak ifade edilmektedir (Koyunoğlu, 2002: 30).

VGM verilerine dayalı olarak vakıfların idareleri bakımından türleri ve sayıları incelendiğinde; mazbut vakıf sayısının Osmanlı tarihinin tümünde 52.000 adet, mülhak vakıf sayısının 264 adet, cemaat vakfı sayısının 167 adet, esnaf vakfı sayısının 1 adet, yeni vakıf sayısının 5.075 adet, yurtdışında kurulan vakıfların Türkiye’deki şube/temsilcilik sayısının (yabancı vakıflar) 21 adet, vakfiye ve kütük defteri sayısının 2.370 adet olduğu ve 27.021 adet vakfiye ve belgenin bulunduğu tespit edilmiştir (Anonim, 2017c).

5737 sayılı Vakıflar Kanun’da Vakıf malı; bir ihtiyaca yönelik yapılan hizmetin, belli koşullara dayandırılarak gelecekte de sürdürülebilir olması için gerçek veya tüzel kişilerce özgülenen mal ve haklar olarak tanımlanmıştır. Kanun kapsamında VGM’nce yönetilen vakıflar ile mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisinden önce kurulmuş ve 2762 sayılı VK ile VGM’nce yönetilen vakıfların malları kamu malı vasfındadır. Kamu mallarının ise; Türk hukuk sisteminde devlet mallarını ifade ederken ortak bir tanım olmadığı ve kamusal hizmetleri karşılamak üzere kullanılan; “devlet malları”, “kamu malları”, “idare malları”, “milli emlak”, “hazine malları” gibi terimlerle ifade edildiği görülmektedir.

3402 sayılı Kadastro Kanunu’nun 16. maddesinde, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun 5. maddesinde, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 3. maddesinde ve

4721 sayılı Türk Medeni Kanununun 715. maddesinde çeşitli hükümler yer almaktadır. Ancak tanımlar birbirinden farklı olup, birliktelik bulunmamaktadır. Teoride ise, kamu taşınmazları dar ve geniş anlamda tanımlanmıştır. Dar anlamda kamu taşınmazları devletin hüküm ve tasarrufu altında olan yerler ile kamu idareleri özel mülkiyetindeki taşınmazları olarak tanımlanmaktadır. Geniş alanda ise bütün kamu kurum ve kuruluşlarının yönetim ve mülkiyetindeki taşınmazların kapsama eklenmesidir. Kamu taşınmazları kamu kurum ve kuruluşlarının yönetimi ve denetimi altında olan tüm taşınmazlardır.

Cumhuriyetin ilanından sonra 3 Mart 1924’de Başbakanlığa bağlanan VGM halen kamu tüzel kişiliğini haiz Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak faaliyet göstermektedir. Başbakan ve VGM’nden sorumlu Başbakan Yardımcısına bağlı olarak teşkilat yapısı; Genel Müdür, 3 adet Genel Müdür Yardımcısı, Vakıflar Meclisi (Genel Müdür, 3 Genel Müdür yardımcısı ve 1 Hukuk Müşaviri olmak üzere 5 kişi, vakıf konusunda bilgi ve deneyim sahibi yükseköğrenim mezunları arasından Başbakanın teklifi üzerine ortak kararname ile atanacak 5 kişi, yeni vakıflarca seçilecek 3 kişi, mülhak ve cemaat vakıflarınca seçilecek birer üye olmak üzere toplam 15 üyeden oluşur), merkez teşkilatında 7 adet ana hizmet birimi olarak Daire Başkanlığı, 5 adet danışma ve denetim birimi ve 2 adet yardımcı hizmetler birimi yer almaktadır. Taşra teşkilatı ise tüm illeri kapsayacak şekilde bölgelere ayrılmış 25 bölge müdürlüğü ve 1 adet işletme müdürlüğünden oluşmaktadır. VGM’nün statüsü, 5737 sayılı VK’nun 35. maddesine göre bir yandan Başbakanlığa bağlı kamu tüzel kişiliğini haiz katma bütçeli bir devlet idaresi, diğer yandan 6. maddesi gereğince ise tamamen özel hukuk hükmü şahsiyeti olan mazbut vakıfların temsilcisi durumundadır.

Vakıfların yönetim ve temsil şekli ise; mazbut vakıflar, 5737 sayılı VK’nun 6. maddesi göre VGM tarafından yönetilir ve temsil edilirler. Mülhak vakıflar, Meclis tarafından atanacak ve Anayasaya aykırılık teşkil etmeyen vakfiye şartlarına göre yöneticiler eliyle yönetilir ve temsil edilirler. Vakıf yöneticileri kendilerine yardımcı tayin edebilirler. Mülhak vakıf yöneticilerinde aranacak şartlar ile yardımcılarının nitelikleri yönetmelikle düzenlenir. Vakfiyedeki şart-

ları taşımamaları nedeniyle kendilerine yöneticilik verilemeyenler bu şartları elde edinceye, küçükler ile kısıtlılar fiil ehliyetlerini kazanıncaya ve boş kalan yöneticilik yenisine verilmeye kadar, vakıf işleri Genel Müdürlükçe temsilen yürütülür. Cemaat vakıflarının yöneticileri mensuplarınca kendi aralarından seçilir. Vakıf yöneticilerinin seçim usul ve esasları yönetmelikle düzenlenir. Esnaf vakıfları, mülhak vakıfların tabi olduğu hükümlere tabidir. Bu vakıflar, esnafın seçtiği yönetim kurulu tarafından yönetilir. Yeni vakıfların yönetim organı vakıf senedine göre oluşturulur ve bu vakıfların yönetim organlarında görev alanların çoğunluğunun, Türkiye’de yerleşik halde bulunması gerekmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Mazbut Vakıflara Ait Kiraya Konu Taşınmazların Durumu

VGM’ne bağlı tüm illeri kapsayacak şekilde sorumluluk alanı oluşturulan 25 adet bölge müdürlüğü bulunmaktadır. Vakıf taşınmazların ihalesi, taşınmazın bulunduğu ilin bağlı olduğu bölge müdürlüğüne yapılmakta ve sorumluluk bölge müdürlüğüne verilmektedir. İhale süreci 2886 sayılı Devlet İhale Kanuna göre ve taşınmazın kira süresi 5737 sayılı Vakıflar Kanuna göre, Vakıf Taşınmazlarının Kiraya Verilmesi Usul ve Esaslarını ise Vakıf Taşınmazlarının Kiraya Verilme Şartları ve Sözleşmesi 2014/3 Genelgesiyle yürütülmektedir.

Tapu kayıtlarında VGM’nün taşınmaz envanterine kayıtlı 225 adet farklı cinsten taşınmaz olduğu görülmektedir. VGM’nün en çok kiraya konu olan arsa, tarla, daire, bina, dükkan, işhanı ve hamam gibi taşınmazlarının yanı sıra devletle özdeşleşmiş göl, mağara, orman, mera, yayla gibi taşınmazlara da sahip olduğu ve bu taşınmazlarında kiraya konu edildiği tespit edilmiştir. Bunların dışında genelde özel sektör eliyle yapılarak işletilen alışveriş merkezi, akaryakıt istasyonu, hastane, otel gibi taşınmazlarında Yap-İşlet-Devret yöntemi ile üst hakkı tesisine konu edildiği dikkati çekmektedir. Bölge Müdürlükleri bazında, daire vasıflı taşınmazların en fazla İstanbul 1. Bölge’de (Avrupa), bina vasıflı vakıf taşınmazlarının en fazla Kayseri ve Sivas Bölge Müdürlüğü’nde; dükkan vasıflı vakıf taşınmazların en fazla Adana, Bitlis, Erzurum, Gaziantep, İzmir ve Konya Bölge’de, en az ise Balıkesir Bölge’de; hamam vasıflı vakıf taşınmazlarının en fazla Ankara, Bursa, Erzurum, İzmir, Kas-

tamonu, Kütahya ve Tokat Bölge’de, en az ise Aydın Bölge’de; işhanı vasıflı vakıf taşınmazlarının en fazla Adana, Ankara, Antalya, Gaziantep ve İzmir Bölge’de, en az ise Aydın, Kastamonu ve Malatya Bölge’de; mera vasıflı olarak toplam 7 Bölge’de bulunan vakıf taşınmazlarının en büyük yüzölçümlülerinin Kütahya, Samsun ve Tokat Bölge’de; toplam 5 Bölge’de bulunan orman vasıflı vakıf taşınmazlarının en büyük yüzölçümlülerinin Samsun ve Hatay Bölge’de; en fazla otel vasıflı vakıf taşınmazının Balıkesir Bölge’de, yayla vasıflı vakıf taşınmazlarının ise Erzurum ve Trabzon Bölge’de yer aldığı görülmektedir.

Toplam 9 bölgede bulunan zeytinlik vasıflı vakıf taşınmazlarının toplam sayısının 3.996 adet olduğu, en fazla zeytinlik vasıflı vakıf taşınmazının Balıkesir, Aydın, İzmir ve Hatay Bölgeler’inde yer aldığı görülmekte olup, çok fazla olmamakla birlikte Adana, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Trabzon Bölge’de de zeytinlik vasıflı vakıf taşınmazlarının bulunduğu tespit edilmiştir (Anonim, 2017b).

Vakıf taşınmazlarının bölgelere göre kullanım durumları incelenmiştir. Vakıf Taşınmazları Yönetim Sistemi’ne (VTYS) tanımlanmış dosya sayıları ve bu dosya sayıları içerisinde, bölgelere göre kiracı dosya sayıları, işgal altındaki taşınmazlara ilişkin dosya sayıları, tahsisli dosyalar, lojmanlı dosyalar, boş dosyalar ve vaziyet edilmemiş dosya sayıları görülmektedir. Ayrıca mazbut kütüğe kayıtlı taşınmazların aktif ve terkin durumlarına ait veriler bulunmaktadır. En çok kiraya konu olan taşınmaz dosyasının İstanbul 1. Bölge, İstanbul 2. Bölge, Kütahya ve Samsun Bölge Müdürlüklerinde işlem gördüğü, en fazla taşınmaz işgalinin İstanbul 1. Bölge, Konya, Antalya ve Samsun Bölge Müdürlükleri’nin sorumluluk alanlarındaki taşınmazlar üzerinde gerçekleştiği, en çok vaziyet edilmemiş taşınmazların ise İzmir Bölge, İstanbul 1. Bölge, Antalya ve Ankara Bölge Müdürlükleri’nin sorumluluk alanlarında bulunmaktadır. Ankara, İstanbul 1. Bölge ve İstanbul 2. Bölge Müdürlükleri’nde en çok taşınmaz tahsisinin gerçekleştiği ve yine çeşitli nedenlerle kiralama işlemi yapılamayan veya fiilen boş olan dosya sayısının sırasıyla Kütahya, İzmir ve İstanbul Bölge Müdürlükleri’nin sorumluluk alanlarındaki illerde en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Vakıf taşınmazlarının kiralama işlemlerinin; kiralama süresi, kiralama süresinin uzatılması, aynı taşınmazın aynı kiracı gerçek veya tüzel kişi tarafından kullanım süresi, kiracıların vakıf taşınmazlarını kiralama nedenleri, kiracının yükümlülüklerini yerine getirme istekliliği ile getirmeme nedenleri, kiralama sözleşmesi yerine yapımlı kira veya üst hakkı tesisi yoluyla vakıf taşınmazlarının geliştirilmesi ve işletilmesinin sağlanması yönlerinden özel olarak değerlendirilmesi gerekir. Ancak bu çalışma kapsamında yapılan saha uygulamalarında sadece idare çalışanlarının görüşleri ve önerileri alınarak değerlendirme yapılmış olması nedeni ile kiracı tarafının görüşleri ihmal edilmiş olup, bu yöndeki çalışmaların başka araştırmaların konusu yapılmasına büyük ölçüde gereksinim olduğu ve vakıf taşınmazları yönetiminin mutlaka çok yönlü değerlendirilmesine ihtiyacın olduğu vurgulanmalıdır.

Tablo 1:

Taşınmazlarının Kullanım Durumlarının Bölgelere Göre Dağılımı (Anonim 2017b)

Bölge Müdürlükleri	Mazbut Bağış Aktif	Mazbut Bağış Terkin	Kütüğü Girilmemiş	VTYS'ye Tanımlanmış Taşınmaz	Vaziyet Edilmemiş Taşınmaz	Kiracılı Dosya	İşgalcılı Dosya	Tahsisli Dosya	Lojmanlı Dosya	Boş Dosya
Adana	3.896	1.416	4	3.840	56	999	32	4	10	238
Ankara	1.530	808	0	1.407	123	1.180	51	2	154	807
Antalya	3.338	4.363	64	3.155	183	977	2.092	18	29	648
Aydın	2.613	1.237	112	2.502	111	1.104	138	14	22	626
Balıkesir	2.734	574	244	2.629	105	815	16	6	15	301
Bitlis	1.326	975	0	1.293	33	697	96	4	18	860
Bursa	1.387	256	2	1.293	94	760	121	19	24	444
Diyarbakır	1.134	546	45	986	148	894	508	7	22	268
Edirne	701	143	1	701	0	700	25	5	16	307
Erzurum	1.302	331	63	1.215	87	1.029	1	4	15	338
Gaziantep	1.015	364	49	950	65	661	24	1	12	358
Hatay	3.190	492	123	3.103	87	938	138	5	23	979
İstanbul 1.	8.936	10.344	30	8.569	367	5.546	2.832	196	179	3.396
İstanbul 2.	2.408	992	4	2.313	95	1.433	811	38	125	577
İzmir	3.374	558	20	2.835	539	1.947	27	23	27	1.370
Kastamonu	676	256	0	667	9	276	0	8	4	583
Kayseri	2.495	1.772	204	2.486	9	1.185	6	11	28	515
Konya	4.186	1.052	0	4.107	79	939	2.284	9	12	400
Kütahya	7.409	1.516	1	7.260	149	1.998	842	7	14	4.162
Malatya	1.271	809	2	1.271	0	823	1	3	20	987
Samsun	6.475	2.136	6	6.432	43	1.342	2.020	8	21	378
Sivas	645	282	1	621	24	442	2	8	25	433
Şanlıurfa	1.529	295	79	1.508	21	792	387	7	18	79
Tokat	1.470	963	0	1.437	33	569	7	13	19	203
Trabzon	1156	678	74	1.132	24	459	24	5	10	504
Genel Toplam	6.6196	33.158	1.128	63.712	2.484	28.505	12.485	425	862	19.761

02.11.2011 tarihli ve 28103 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 26.09.2011 tarih ve 659 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Genel Bütçe Kapsamındaki Kamu İdareleri ve Özel Bütçeli İdarelerde Hukuk Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Kanun Hükmünde Kararname uyarınca Hukuk Müşavirliğinden görüş talep edilen konulara ilişkin verilen hukuki mütalaalar görülmektedir. En fazla hukuki görüşün Yatırım Emlak Dairesi Başkanlığınca talep edildiği ve bu taleplerin 183 adedini Restorasyon Karşılığı Sözleşmeler, 162 adedini Kat Karşılığı Sözleşmeler, 80 adedini Yap-İşlet-Devret Sözleşmeleri ve 25 adedini Uzun Süreli Kiralamalar oluşturmaktadır (Anonim, 2017a).

Bölge Müdürlükleri içinde en çok davaya konu olan dosyanın İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü'nde olduğu ve onu İstanbul 2. Bölge Müdürlüğü'nün izlediği tespit edilmiştir. En çok yargı kararının ve temyiz dosyasında bu bölgelerden kaynaklı olduğu tespit edilmiştir.

Bu durumun bahsedilen bölgelerde yer alan taşınmaz sayıları, personel başına düşen dosya sayıları, taşınmazlara düzenli ulaşım ve kontrol imkanları, kiracı profilleri ve kiracıların sosyo-ekonomik durumları gibi nedenlerden kaynaklı olduğu düşünölmektedir. Davaya konu olan ve VGM tarafından idare edilen vakıf taşınmazlarının dava durumları incelendiğinde henüz inceleme aşamasında olan en çok davanın İstanbul 1. Bölge, İstanbul 2. Bölge ve Antalya Bölge’de olduğu, devam eden derdest durumdaki en çok davanın İstanbul 1. Bölge, İstanbul 2. Bölge’de, en az davanın ise Kastamonu Bölge’de olduğu, karar ve temyiz aşamasında en çok dosyanın yine İstanbul 1. Bölge ve İstanbul 2. Bölge’de olduğu, en fazla dava sayısının İstanbul 1. Bölge ve İstanbul 2. Bölge’de, en az dava sayısının ise Sivas Bölge ve Kastamonu Bölge’de olduğu görölmektedir. Ayrıca 681 adet dava dosyasının henüz inceleme durumunda, 8.646 adet davanın derdest durumda, 8.740 adet dava dosyasının karar aşamasında, 2.510 adet dosyanın temyizde, 3.501 adet dosyanın hıfz-hitam olmak üzere toplam 24.273 adet dava dosyasının bulunduğu tespit edilmiştir (Anonim, 2017a).

Uzun süreli kiralama modelinde taşınmazın ihale edildiği kiracının kurumsallaşmış firma olması halinde sözleşmeye aykırı hareket edilme olasılığı oldukça düşük olmaktadır. Ayrıca taşınmaz geliştirmesi yapılan projeler bilimsel yöntemlere uygun olarak hazırlandığından gelir getirici özelliğini yitirmeden sözleşme süresi boyunca kiraya verenin ve kiracının kazanımları devam etmektedir. VGM daha önce bu yöntemle ihale ettiği vakıf taşınmaz kiracılarının, kira süresi bitiminde sözleşmenin adi kira mukavelesi olarak devam ettirilmesini istediği bilinmektedir. Bu düzenleme Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün “Kiraya Verilme Usul ve Esaslarında” kirasını düzenli olarak ödeyen kiracı lehine bir avantaj olarak yer almaktadır.

Yap-İşlet-Devret Modeli kurum portföyünde çok az yer almasına rağmen yıllara yayılmış sabit getiri si olan garantili bir uygulama modeli olarak görölmektedir. Kat karşılığı ihale modelinden elde edilen taşınmazların parça parça farklı yerlerde olması kurum lehine bir uygulama olarak görölmeyebilecekken, bu uygulamanın dezavantajı kontrol, bakım, onarım vb. uygulamalar için sarfedilen emek ile ge-

tiri beklentisinin her zaman orantılı olamayabileceği olarak dikkati çekmektedir. Ancak hisseli taşınmazların fazlalığı ile yerel uygulama dikkate alındığında vakıf taşınmazlarının belli bir kısmının bu modelle değerlendirilmesi zorunlu olmaktadır. Kurumun bu modelle elde ettiği taşınmazları daha fazla gelir getirici yatırım modeline dönüştürmesi, aynı bölgedeki hisseli taşınmazların veya kent içerisinde yer alan gerek tarihi çarşılarda gerekse iş hanlarındaki hisse ve bağımsız bölümlerinin arttırılması amacıyla satışa çıkarması avantaj olarak görölebilecektir. Bu uygulamanın gerek yasal düzenlemeler gerekse ikincil mevzuatın düzenlenmesi için geçecek zaman göz önünde bulundurulduğunda orta vadeli bir program olarak değerlendirilmesi uygun olacak ancak bu uygulamalardan kısa vadede bir getiri beklenmemektedir. Vakıf taşınmazlarının kısa vadeli getiri beklentileri, adi kiralama olarak ifade edilen ve Vakıflar Kanununun 20. maddesinde yer alan 1-3 yıl arası yapılan kiralamalar olup, genel olarak cari gelir ve gider hesapları için riski az öngörülebilir bir yöntem olarak bilinmektedir.

Yap-işlet-devret modeli uzun vadede taşınmazın bulunduğu bölgenin ihtiyacı olan gelir getirici bir hizmete yönelik okul, AVM, hastane vb. yatırımların yapılması, proje döneminde ve sonrasında istihdama katkı sağlanması, katma değer yaratabilmesi bakımından önemli bir uygulama modeli olarak görölmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü açısından ise bu model, taşınmazın değerlendirilmesi neticesinde proje dönemi ve sözleşme süresi boyunca elde edilen ekonomik getiri, farklı projelere aktarılan kaynak ve süre bitiminde elde bulunan ve kiralanmasına devam edilen gayrimenkuller için uygulanmaktadır.

Genel Müdürlük kapsamında Restorasyon ve Onarım Karşılığı Uzun Süreli Kiralama modeli ile 2003-2016 yılları arasında 282 adet taşınmazın değerlendirildiği, bu inşaatların tamamlanmasından sonra; 28 adet işyeri, 8 adet otel, 3 adet butik otel, 27 adet han, 29 adet hamam, 1 adet kütüphane, 3 adet bedesten, 28 adet sosyal kültürel tesis, 37 adet konut, 1 adet kaplıca, 2 adet fabrika, 4 adet medrese, 4 adet kervansaray, 1 adet kültürel sağlık tesisi, 16 adet kültür turizm tesisi, 4 adet eğitim kültür tesisi, 16 adet kültürel ticari tesis, 68 adet kurul kara-

rına göre belirlenecek tesis ve 2 adet ticaret tesis kazandırıldığı tespit edilmiştir. Yapım Karşılığı Uzun Süreli Kiralama Modeli yoluyla ise 2003-2016 yılları arasında 314 adet taşınmazın değerlendirildiği, bu inşaatlarının tamamlanmasından sonra; 68 adet iş merkezi, 22 adet işyeri, 19 adet otel, 11 adet akaryakıt istasyonu, 2 adet apart otel, 2 adet günübirlik tesis, 7 adet hastane, 6 adet sosyal kültürel tesis, 1 adet Formula 1 tesisi, 3 adet özel okul, 1 adet kreş, 1 adet dershane, 23 adet yurt, 5 adet otopark, 9 adet spor tesisi, 54 adet ticaret tesisi, 24 adet turizm tesisi, 27 adet eğitim tesisi, 6 adet sağlık tesisi, 16 adet konut, 2 adet memba suları işletmesi, 4 adet sanayi tesisi, 1 adet arıtma tesisi yapılarak tamamlandığı, ayrıca 601 adet taşınmazın kat karşılığı inşaat yaptırmak suretiyle değerlendirilerek; 3.168 adet daire, 280 adet dükkan, 46 adet büro ve 64 adet villanın Genel Müdürlük taşınmaz kaydına kazandırıldığı tespit edilmiştir (Anonim, 2017c).

Bölge Müdürlüklerine ait kiradan elde edilen gelirin giderleri karşılama durumu incelendiğinde Bitlis ve Diyarbakır Bölge Müdürlüğünün dikkat çektiği görülmektedir. Bu bölgelerde gelirlerin giderleri karşılamadığı, ancak VGM'nün amacının sadece gelir elde etmeye yönelik yatırım yapmak olmadığı özellikle Diyarbakır, Bitlis, Siirt ve Muş gibi illerde miras vakıf kültür varlıklarının ayakta kalmasını sağlamak amacıyla yapılacak yenileme ve sosyal projelerinin hiçbir maddi ölçütle değerlendirilemeyeceği vurgulanmıştır. Bu bölgelerin giderlerinin büyük bir bölümünün Selçuklu ve Osmanlı Vakıf Eserlerine harcandığı dikkati çekmektedir.

Türkiye'de yaşanan terör olayları ve ekonomik gelişmelerden olumsuz yönde etkilenen, VGM kiracılarının içerisinde bulunduğu mağduriyete Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün de kayıtsız kalmadığı görülmekte, bu kapsamda diğer kamu kurum ve kuruluşları gibi paydaşlarının sorununa kendi imkanları ve yasal sınırlar içerisinde destek olmak amacıyla bir dönem bir kısım taşınmaz kiracılarına tahakkuku ettirilen alacağından belirli oranda vazgeçme şeklinde uygulama yapıldığı ve 2018 yılı içerisinde kira bedellerinde bir artış yapılmayarak 2017 yılı kiralalarının aynen uygulanmaya devam edileceği Genel Müdürlük verilerinden tespit edilmiştir.

Vakıf Taşınmazlarının Kiralanmasında Karşılaşılan Sorunların Analizi

Tapu Kadastro kayıtları Türkiye'de 50 milyon civarında taşınmaz olduğunu ortaya koymaktadır. Bu taşınmazları arsa, arazi, imar parseli, bağımsız bölümler oluşturmakta olup, vakıf taşınmazlarının sayısının ise bu miktarın 1/10.000'i olduğu ve zemin tabanlı yaklaşık 67.000 adet vakıf taşınmazının bulunduğu bilinmektedir.

Vakfedilerek toplumun hizmetine sunulan yapıların korunması, bakım ve onarımlarının yapılarak gelecek nesillere aktarılması, bu yapıların gelir getirici şekilde değerlendirerek sürdürülebilirliğinin sağlanması VGM'nün görevidir. VGM ile mazbut vakıfların, bütçe gelirlerinin % 55-60'ı vakıf taşınmazların kiralanması ile elde edilen kira gelirlerinden oluşmaktadır. Bu nedenle taşınmazların kira bedellerinin tespitinin yapılmasını gerektiren birçok sebep bulunmakta, bu sebeplerin başında; kira değerlemesi gerektiren taşınmazların sürekli bir pazarının olmayışı, arazi ve imar parseli gibi taşınmazların homojen olmaması, gelişmekte olan ülkeler için her yıl değerlendirilmesi zorunluluğu, enflasyon oranının yüksekliği ve göç faktörü gelmektedir. Kira değerlerini ise eksik bilgi, ekonomide belirsizlikler, kiralayan ve kiracının mantıklı hareket etmemeleri, kiralayan ve kiracının az olması, pazarlığın olmaması, hükümet politikaları, yasal sınırlamalar, ekonomik siyasi sosyal ve kültürel farklılıklar ve bunların konjunktürel durumu olarak sıralamak mümkündür.

Taşınmazların kira değerlerinin tespitinde, kira değerine genellikle mahalli piyasalar yön vermekte olup, örgütlenmemiş piyasa konumundadır. Çoğu kez taşınmazın kiralanmasına yönelik arz ve talebin dengeli olmadığı piyasalar mevcuttur. Yapılı taşınmazların piyasa ve ekonomik kirasının tespit edilmesi için geçmiş kiralaları, mevcut kirası ve emsal kira değerlerinin bilinmesi gerekmektedir. Burada emsal olarak tespit edilen kira değerleri tek tek ve yüz yüze yapılan görüşmeler neticesinde belirlenen değerler olmalıdır. Konut, sağlık ve eğitim yerleşkeleri, alışveriş merkezleri, pasaj ve çarşı gibi yoğun olarak bulunan vakıf taşınmazlarının kira değerlerinin tespitinde ihtiyatlı olunması benzer olumlu veya olumsuz özellikler ve etki parametreleri kira değerine

yansıtılmalı ve rasyonel bir yaklaşım tercih edilmelidir. Emsal taşınmazların bulunduğu akslar, otobüs dolmuş durakları ve ulaşım olanakları, araç sayıları ve emsal taşınmazların üstün ve eksik yönleri göz önünde bulundurularak cari kira bedellerinin düzeltmelerinin yapılması, taşınmazların fiziki envanterlerinin muhakkak çıkartılması ve fiili durumun benzerleri ile karşılaştırılması gerektiği ve kira değerlerinin tespitinde bilimsel esaslar ve uluslararası değerlendirme standartları ve mevzuatın amir hükümleri yönünden incelenmesi gerektiği unutulmamalıdır (Aliefendioğlu, 2011: 422).

Vakıf taşınmazlarının kiralanmasında karşılaşılan sorunların katılımcı bir yaklaşımla analizine yönelik hazırlanan anket, VGM Yatırım ve Emlak Daire Başkanlığı Gayrimenkul Değerlendirme ve Kiralama Şube Müdürlüğü personeli ile Vakıflar Bölge Müdürlükleri'nin Kiralama Şube Müdürlüklerinde çalışan personele yönelik hazırlanmıştır. Anket; VGM, Ankara Bölge Müdürlüğü ile İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü'nde birçok personelle yüz yüze yapılmıştır. Ancak diğer Bölge Müdürlüklerinde çalışan personele anket mail yoluyla gönderildiğinden, gerekli katılımın sağlanması amacıyla 25 Bölge Müdürlükleri'ndeki Kiralama Müdürleri bizzat aranarak ankete destek vermesi istenmiştir. Şube Müdürlerinden personelin bilgilendirilmesi ve ankete katkı sağlanması talep edilmiştir. Bu nedenle anketin muhatabı olduğu tespit edilen 102 personele anket mail yoluyla ulaştırılmıştır. Ancak 80 personelin ankete katılımı sağlanmıştır. Genel Müdürlük ve Bölge Müdürlüklerinde kiralama konusunda çalışan ve anket ile çalışmaya katkı veren personel ile Entegre Vakıf Otomasyon Sistemi (EVOS) üzerinden üretilen bilgiler ile toplanan diğer kaynak ve verilerin, birlikte analizi ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Kiralama konusunda çalışan ve ankete katılan VGM personelin; yaş dağılımı ağırlığının 25-45 aralığında olduğu ve emeklilik yaşının 65 olduğu düşünüldüğünde eğitim alması sağlanan tecrübeli bir personel kadrosu ile uzun süre çalışmasının mümkün olabileceği görülmektedir. Ankete katılan personelin % 22,7'sinin kadın ve % 77,3'ünün erkek olduğu, katılımcıların eğitim durumlarının % 44'ünün lisans, % 22,7'sinin yüksek lisans, % 8'inin ön lisans ve %

25,3'ünün ise lise mezunu olduğu tespit edilmiştir. Personelin % 9,3'ünün meslek lisesi mezunu, % 10,7'sinin iktisat bölümü lisans mezunu, %14,7'sinin düz lise mezunu, % 17,3'ünün mühendislik fakülteleri mezunu, % 25,3'ünün işletme bölümü lisans mezunu ve % 22,7'sinin diğer eğitim kurumlarından mezun olduğu saptanmıştır. Vakıf taşınmazlarının kiralaması konusunda çalışan ve ankete katılan personel vakıf taşınmazlarının kiralanmasına konusunda % 52'sinin hiç eğitim almadığını, % 42,7'sinin kurum içi eğitime katıldığını, % 2,7'sinin özel kuruluşlardan eğitim aldığını, % 2,7'sinin Sermaye Piyasası Lisanslama, Sicil ve Eğitim Kurumu Anonim Şirketi'nin eğitimine katıldığını, % 8'inin yüksek lisans eğitimi aldığını ve % 4'ünün ise diğer eğitimlere katıldığını ifade etmişlerdir.

Kira bedellerinin tespitinde çalışan personelin % 41'i arazi çalışması ve raporlama aşamasında görev yaptıkları, % 51'i kira bedellerinin tespitine yönelik çalışma yaptığını ve % 50,7'si ise kıymet takdir komisyonunda görev aldıklarını ifade etmişlerdir. Görüşülen personelin kiralama faaliyetlerinin içinde etkin olarak görev aldıkları ortaya çıkmaktadır.

Kurumun kiralama işlemleri ile ilgili alanda görevli ekibin kapasitesi çalışanların % 38,7'sine göre yeterli, % 25'ine göre yetersiz bulunduğu ve görüşülen kişilerin % 33,3'ünün ise bu konuda görüş beyan etmedikleri (kararsız oldukları) görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun kiralama ve kira tespitine yönelik eğitim düzeyi ve deneyimlerinin yeterli olmadığı ortaya konulmuştur.

İdare personelinin kira değerlemesi yapabilmek için gerekli eğitimleri aldığı ve yeterli bulunduğu ifadesine çalışanların % 47,3'ünün katılmadığı, % 6,7'sinin bu görüşe kesinlikle katılmadığı, % 27'sinin kararsız olduğu ve % 20'sinin ise bu ifadeye katıldığı ortaya çıkmıştır. Çalışanların % 81'inin değerlendirme yapabilmek için idare çalışanlarının yeterli olmadığını beyan ettikleri görülmektedir.

“Kira değerlemesi için yetkin olduğuma inanıyorum” önermesine çalışanların % 22,7'sinin katıldığı, % 22,7'sinin katılmadığı ve % 49,3'ünün ise katılıp katılmama konusunda kararsız olduğu tespit edilmiştir. Ankete katılanların sadece % 22,7'sinin kira değer-

lemesi yapabilmek için yetkin olduğuna inandığı ve idare çalışanlarının önemli bir kısmının bu konuda kendisini yetkin bulmadığı ortaya çıkmaktadır.

Taşınmazın kira parasının tespitinde çalışanların % 58,1'inin kesin değer verilmesi fikrine katılmadığı, % 18,9'unun bu görüşe katıldığı ve % 18,9'unun ise katılıp katılmama konusunda kararsız olduğu saptanmıştır. Kiralamada kesin değer verilmesine ilişkin soruya ise katılanların oranı % 78,7, kesinlikle katılanların oranı % 1,6 ve kararsız olanların oranı ise % 8,2 olarak bulunmuştur.

"Kira bedellerinin tespitine yönelik değerlendirme yöntemlerinin neler olduğu ve kişisel takdirin bir değerlendirme yöntemi olup olmadığı sorusuna" ilişkin olarak çalışanların kişisel takdirin bir değerlendirme yöntemi olmadığı, ancak her taşınmazın kendine doğal, sosyal, teknik ve ekonomik özelliklerinin olması nedeni ile komisyonun gerektiği hallerde kişisel kanaate dayalı işlemler yapması gerektiği yönünde görüşlerin öne çıktığı saptanmıştır. Gelir yöntemi, maliyet yöntemi ve emsal kira analizi yöntemlerinin ise bilinen değerlendirme yöntemleri arasında olduğu görülmektedir. Bu değerlendirme yöntemlerini ankete katılanlardan % 54,1'i yeterli, % 16,4'ü yetersiz bulduğunu ve % 26,2'si ise kararsız olduğunu ifade etmektedir.

Kira bedellerinin tespitinde Belediye, Milli Emlak Müdürlükleri ve Tapu Müdürlükleri gibi kurumlardan taşınmaza ilişkin bilgi ve belge temininde çalışanların % 50,7'sinin zorlandığı, % 13,3'ünün görüş beyan etmediği ve % 32'sinin zorlanmadığı saptanmıştır. Benzer sebeplerle işlem dosyasında bilgi ve belgelerin eksik olması nedeniyle değerlendirme sürecinin uzadığı fikrine katılımcıların yaklaşık % 70'inin katıldığı ve yapılan yazışmaların uzamasının kira tespitinin zamanında yapılmasına engel olduğunu düşünenlerin oranının ise % 70 olduğu tespit edilmiştir.

Kiralamada çalışan ve ankete katılan VGM personelinin % 67,1'i kira bedellerine ilişkin düzenlenen kıymet takdir raporlarının Vakıf Taşınmaz Yönetim Sisteminde (VTYS) paylaşılmasının faydalı olacağına inanmakla birlikte % 5'lik kısmı gereksiz gördüğü için faydalı olmayacağı şeklinde görüş belirtmişlerdir. Aynı konu ile ilgili kararsız olduğunu beyan edenlerin oranı ise % 19,2 olarak saptanmıştır. Buna ilave ola-

rak VTYS'nin veri tabanı oluşturmak için yeterli olup olmadığı hakkındaki soruya katılımcıların yaklaşık % 50'si yeterli olduğu, yaklaşık % 10'u yetersiz olduğu ve % 39'unun ise kararsız olduğu saptanmıştır.

Kira bedellerinin tespiti için hazırlanan değerlendirme raporu işlem sıklığına ilişkin olarak idare çalışanlarının % 52'si söz konusu raporların benzerlik gösterdiğini, % 24'ü kararsız olduğu ve % 21,3'ü ise raporların benzerlik derecelerinin zayıf veya hiç olmadığını ifade etmişlerdir.

Taşınmazların kira bedellerinin tespitinde kullanılan emsal kira analizinde sıklıkla kiracı ve kiralayan ile kira sözleşmelerinin incelenmesi yerine doğrudan yerel emlak ofislerinden görüş alınması yoluna gidilmektedir. Ancak emlak ofislerinin beyan ettikleri bilgilerin çelişkili olduğu ve dolayısıyla yanlış hesaplama yapılmasına yol açtığına ilişkin soruya ankete katılanların % 12'lik kısmının kesinlikle katıldığı, % 65,3'lük kısmın katıldığı, % 8'lik kısmın kararsız olduğu ve % 14,7'lik kısmının ise bu fikre katılmadığı tespit edilmiştir. Buna göre değerlemede sıklıkla kullanılan veri kaynağının çalışanların % 77,3'üne göre tutarlı değerlendirme yapmak için uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca taşınmazın bulunduğu bölgede emsal kira ve satış fiyatı araştırması esnasında bilgi ve imza vermekten imtina edenlerin genellikle hatalı bedellerin ortaya çıkmasına neden oldukları dikkati çekmektedir. Belirtilen görüşe katılanların % 62,3'lük kısmın katılmakta, % 18'lik kısmın kararsız olduğunu belirtmekte ve % 13,1'lik kısmın ise katılmadığını ifade etmektedir.

Ankete katılan personele kira bedellerinin tespitinde uzman olmayan kişilerin çalıştığına ilişkin soruya çalışanların % 25,3'ü kesinlikle katıldığını, % 58,7'si katıldığını, % 2,7'si katılmadığını ve % 13,3'ü ise kararsız olduğunu ifade etmişlerdir. Görüşülen idare çalışanlarının sadece % 2,7'si kira bedellerinin tespitinde uzman kişilerin fiilen görev yaptığı ve kalan kısmın ise kira parasının tespitinde görev yapan kişilerin bu alanda uzman olmadıkları ortaya çıkmaktadır. İdare bünyesinde gayrimenkul geliştirme ve yönetimi uzmanlarının istihdam edilmemiş olması dikkate alındığı zamanda kurum çalışanlarının % 97,3'ünün değerlendirme alanında uzman olmadıklarını beyan etmelerinin olağan olduğu vurgulanmalıdır.

“Personel sayısının azlığı ve iş yükünün fazlalığı olduğu” önermesine çalışan ve ankete katılan VGM personelinin % 37,3’ü kesinlikle katıldığını, % 46,7’si katıldığını, % 7,7’si katılmadığını ve % 9,3’ü ise kararsız olduğunu ifade etmiş ve ankete katılan personelin % 85’i ise iş yükünün fazla olduğunu vurgulamaktadır.

“Taşınmazların kira bedellerinin tespitinde hangi değerlendirme yöntemlerini kullanıyorsunuz” sorusuna ilişkin katılımcıların % 97,3’ü emsal kira analizi ve gelir yöntemini birlikte kullandığını, % 26,7’si sadece gelir yöntemini kira bedellerinin tespitinde kullandığını ifade etmişlerdir. Sadece maliyet yöntemini kullananların oranı ise % 16,2 olarak tespit edilmiştir.

Katılımcıların kira bedellerinin tespitine ilişkin sorunların % 9,8’inin kamu kurumundan kaynaklanan sorunlar, % 15,7’sinin özel kurumlardan kaynaklanan problemler, % 13,7’sinin komisyondan kaynaklanan sorunlar, % 39,2’sinin piyasa koşullarından kaynaklanan problemler ve % 15,8’inin ise sistemden kaynaklanan sorunlar olduğunu beyan ettikleri ortaya çıkmaktadır.

İdare personeline taşınmazların kira bedellerinin tespiti için görevlendirilen komisyon üyelerinin oluşumuna ilişkin soruya ankete katılanların % 57,3’ü bölge müdürü, % 96’sı şube müdürü, % 94,7’si mühendis, % 78,7’si avukat, % 62,7’si tekniker ve % 44’ü veri hazırlama ve kontrol işletmeninin katılımı ile oluşması gerektiği şeklinde görüş beyan etmişlerdir. Burada her bir soruya ayrı ayrı cevap alınmış olduğu dikkate alındığı zaman; şube müdürü, mühendis-mimar gibi kadrolarda çalışanlardan komisyonların oluşturulması gerektiği ortaya çıkmakla birlikte esasen gayrimenkul geliştirme ve yönetimi uzmanları ve lisanslı değerlendirme uzmanlarından komisyonların kurulması gerektiği vurgulanmalıdır.

Ankete katılan idare personeli, kıymet takdir komisyonunda; değerlendirme eğitimi almış, deneyimli, mevzuata hakim, teknik kapasitesi yüksek, araştırmacı, vicdanlı, dürüst ve güvenilir kişilerin yer alması gerektiği, kiraya verilecek taşınmazların vakıf malı olduğu idrakinde olan kişilerden isteğe bağlı olarak seçilmesi gerektiği görüşünde birleştikleri ortaya çıkmaktadır. Veri toplama yöntemlerinin ise; emlak ofisleri, ticaret odaları, esnaflar, tanıdıklar ve inter-

net üzerinden yapılan araştırmada elde edilen verilerle sınırlı tutulduğu ve verilerin teyit edilmesine yeterince özen gösterilmediği saptanmıştır. Değerleme açısından yaşanan zorluklar konusunda ise; emsal taşınmazlara ulaşamama, yanlış tespitler, çeşitli sebeplerden kaynaklanan müdahaleler, konuya bir bütün olarak yeterince eğilmeme, taşınmazların fiili durumlarının kayıt durumlarına uymaması, Başbakanlık izinlerinin uzaması ve personel eksikliği gibi konuların öne çıktığı, ecrimisil konusunda yaşanan zorlukların ise kanuni indirimler, emsal bulma zorluğu ve güvenlik sorunu gibi nedenler olarak sıralandığı görülmektedir.

Değerlemede yaşanan sorunlara çözüm önerileri olarak katılımcılar adım adım uygulamalı değerlendirme raporunun oluşturulması, veri bankasının genişletilmesi, insiyatif kullanmayı en aza indirgeyen program hazırlanması, düzenli eğitimler verilmesi ve hizmet satın alınması gibi çeşitli öneriler sunmuşlardır. Bu görüşlere uygun olarak en çok yargıya intikal eden davaların kira tespit davası ve ecrimisil davaları olduğu görülmektedir.

Kira bedellerinin tespitine yönelik çalışmalarda “amirlerimden yeterli desteği alıyorum” önermesine katılımcıların % 51,4’ü katılıyorum, % 13,5’i katılmıyorum ve % 27’si kararsızım şeklinde cevap verirken, “genel müdürlükten bilgi desteği alıyorum” önermesine ise katılımcıların % 41,9’u katılıyorum, % 18,9’u katılmıyorum ve % 31,1’i kararsızım şeklinde yanıtlar vermişlerdir. Vakıf taşınmazlarının kiralaması konusunda çalışan ve ankete katılan VGM personelin “kira bedellerinin tespitinde yürürlükteki mevzuata hakimim” önermesine çalışanların % 4’ü kesinlikle katılıyorum, % 24’ü katılıyorum, % 22,7’si katılmıyorum % 49,3’ü ise kararsızım şeklinde cevap verdikleri tespit edilmiştir.

Ankete katkı sağlayan idare personelinin “hizmet içi seminer yapılmasına ihtiyaç duyuyorum” önermesine % 37,8’inin kesinlikle katıldığı ve % 55,4’ünün ise katıldığı tespit edilmiştir. Buna göre idare çalışanlarının % 93,2’si idare bünyesinde emlak müdürlüğü ve özellikle kiralama işlemlerinde görevli olan personelin ciddi ölçüde eğitime gereksinim duyduğu ve buna göre gayrimenkul geliştirme ve değerlendirme alanında eğitim programlarının uygulanmasının kurumda ka-

pasite geliştirme çalışmalarının birinci önceliği olduğu vurgulanmalıdır. Katılımcıların “hizmet alım yoluyla değerlendirme yapılması” önermesine % 8,0’inin kesinlikle katıldığı, % 57,3’ünün katıldığı, % 16’sının katılmadığı, % 1,4’ünün kesinlikle katılmadığı ve % 17,3’ünün ise kararsız olduğu saptanmıştır. Kiralama alanında çalışan idare personelinin % 65,3’ünün kurum dışında değerlendirme hizmeti alınması yoluyla değerlendirme yapılması fikrine katılmakla birlikte özellikle proje geliştirme ve değerlendirme çalışmaları için uluslararası düzeyde akredite olmuş akademik kurumlar ve değerlendirme firmalarından hizmet alımı yapılarak yatırım analizi, işletme süresi ve kira bedelinin analizinin yapılması ve üst hakkı tesisine yönelik teknik şartname ve sözleşmenin hazırlanması konularında araştırma ve danışmanlık hizmetlerinin alınması gerekli görülmektedir.

Vakıf taşınmazlarının kiralaması konusunda çalışan idare personeline yöneltilen “kira bedellerinin tespitinde hangi yöntem daha etkilidir” önermesine personelin % 81,1’inin emsal kira analiz yöntemi ve % 10,8’inin ise gelir yöntemi cevabını verdikleri tespit edilmiştir.

Vakıf taşınmazlarının kiralanmasında karşılaşılan sorunlarının analizi örnek teşkil etmesi bakımından en fazla kiralamaya konu olan ve en fazla kiracılı dosya, işgalcili dosya ve boş dosyanın bölge sorumluluğu alanında yer alan İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü özelinde de detaylı olarak incelenmiştir. Bazı vakıf taşınmazlarının işgalcili ve boş dosya olarak görülmesinin nedeni ise o taşınmazların kiraya verilmesine kısıt oluşturacak farklı hukuki ve teknik konuların bulunduğu göstermektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü taşınmaz envanterinde miras kalan 225 farklı cins ve nitelikte taşınmaz kiralamaya konu edilmekte, bu kapsamda İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü özelinde kira sözleşmesi devam eden ve ticarete konu olan 2.641 adet dosya ile ikametgah olarak kullanılan 1.392 adet dosyanın ve işgalci olarak devam eden ise 2.832 adet dosyanın bulunduğu tespit edilmiştir. İstanbul Avrupa yakası genelinde taşınmazların dağılımlarına bakıldığında personel başına düşen dosya sayısı ile taşınmazlara ulaşım, teknik, idari ve hukuki kontrollerinin yapılmasının oldukça zor olduğu ayrıca kira bedellerinin

tespitinde kullanılan emsal kira analizine ilişkin oldukça fazla emsal bulunduğu ve fazlaca işlem sıklığı yapıldığı saptanmıştır. İncelenen kiralama dosyalarında kira bedellerinin piyasa rayiç bedellere yakın olduğu da dikkati çektiğinden personelin güncel mevzuatlar doğrultusunda eğitim hizmetine ihtiyaç duyduğu vurgulanmalıdır.

Anket çalışması ve ulaşılan araştırma bulguları yönünden ankete katılan personelin değerlendirme konusunda akademik anlamda eğitim almış personelin görüş ve önerilerine önem verilmesi, tecrübelerinden yararlanılması, konuyla ilgili çalışan diğer personellerinde bu eğitimleri almaları için imkan sağlanması ve teşvik edilmesi konusunda hemfikir oldukları tespit edilmiştir. Araştırmanın bütün sonuçlarına göre idarede gayrimenkul geliştirme, proje analizi ve proje değerlemesi ve daha dar anlamdan kira analizi konusunda kapasite artırma çalışmasının yapılması, vakıf taşınmazlarının yönetim modellerinin geliştirilmesi ve bu konuda yasal düzenleme yapılması ve iyi uygulama kılavuzlarının geliştirilmesi zorunlu görülmektedir. İdarenin gayrimenkul yönetimi fonksiyonunun iyileştirilmesi bakımından istihdam rejiminin değiştirilmesi ve özellikle gayrimenkul geliştirme ve yönetimi alanında lisans ve lisansüstü düzeylerde eğitim yapmış kişilerin kariyer uzmanı olarak çalışmalarının sağlanması gerekli görülmektedir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmada mülkiyeti VGM ve mazbut vakıflara ait taşınmazların kiralanmasında yaşanan sorunlar genel olarak analiz edilmiştir. Vakıf taşınmazlarının kiralanmasında karşılaşılan sorunların analizine yönelik VGM Yatırım ve Emlak Daire Başkanlığı Gayrimenkul Değerlendirme Şube Müdürlüğü ve Kiralama Şube Müdürlüğü personeli ile Vakıflar Bölge Müdürlüklerinin Kiralama Şube Müdürlüklerinde çalışan personelle yönelik anket yapılmıştır. VGM, Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü ile İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğünde birçok personelle anket yüzyüze yapılmış ve diğer Bölge Müdürlüklerinde çalışan personelle elektronik posta yoluyla anket gönderilmiştir. Anketin muhatabı olduğu tespit edilen 102 personelle anket mail yoluyla ulaştırılmış, ancak 80 personelin ankete katılımı sağlanabilmiştir. Genel Müdürlükte ve Bölge Müdürlüklerinde kiralama konusunda

çalışan ve anket ile çalışmaya katkı veren personel ile EVOS üzerinden üretilen bilgiler ile toplanan diğer kaynak ve verilerin birlikte değerlendirilmesi yapılmış ve temel sorun alanlarına yönelik çözüm önerileri ortaya konulmuştur.

Anket çalışmasının sonuçlarına göre; kiralama müdürlüklerinde çalışan ve vakıf taşınmazlarının kira bedellerinin tespiti sürecinde görev alan personelin yaklaşık % 80'inin ön lisans ve üstü eğitime sahip olduğu, % 85,3'ünün 6 yıl ve üstü mesleki deneyim süresine sahip olduğu ve % 61,3'ünün ise kiralama çalışmalarında 6 yıl ve üstü deneyim süresine sahip oldukları tespit edilmiştir. Aynı personelin % 52'sinin kiralama bedellerinin tespiti konusunda hiç eğitim almadığı, % 42,7'sinin kurum içi eğitim aldığı, % 2,7'sinin özel kuruluşlardan eğitim aldığı ve % 2,7'sinin ise SPK'dan eğitim aldıkları saptanmıştır. Vakıf taşınmazlarının kira bedellerinin tespitinde genellikle emsal kira analiz yönteminin kullanıldığı, gelir yönteminin ve maliyet yöntemi kullanımının ise minimum düzeyde kaldığı saptanmıştır. Kiralama konusunda meri mevzuata ilişkin eğitim desteğine ihtiyaç duyduğunu belirten personelin, kiralamaya ilişkin verileri emlakçılar, ticaret odaları, esnaf ve internet siteleri yoluyla tedarik ettikleri, verilerin kullanılmasında emsal taşınmazların bulunamaması ile yanlış emsal tespitleri gibi konuların öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında kira bedellerine yönelik verilerin, kaynağında tespiti yani fiili olarak kiralama yapılmış taşınmazların bizzat mülk sahibi veya kiracılarından elde edilmesi gerektiği büyük önem kazanmaktadır.

Ankete katılan personelin kira bedellerinin tespiti sürecinde; piyasa araştırması, arazi çalışması, kıymet takdir komisyonu ve raporlama sürecinin tamamına yakınında görev aldığı, bu nedenle personel başına düşen dosya sayısının fazlalığı, arazi çalışmaları ve etkinliğin artırılmasına imkan vermediği görülmektedir. Çalışma sürecindeki görev, sorumluluk ve risk dağılımının, organizasyon yapısı içerisinde herkes tarafından paylaşılması gerektiği kanaatinde olan personelin, kira tespit komisyonunda bölge müdürü, şube müdürü, avukat, mühendis, tekniker ve veri hazırlama kontrol işletmenin bir bütün olarak yer alması gerektiği konusunda hem fikir oldukları tespit

edilmiştir. Bölge Müdürlüklerinde yaşanan ve kiralama konusunda ortaya çıkan sorunlara yeni çözümsel yaklaşımlar katmak için ortak katılımcı bir yaklaşımla tabandan tavana bir anlayışla ele alınması gerektiği, taşınmazların kira değerlerinin tespitinde, tespit komisyonunun taşınmazı mutlaka yerinde görmesi ve bölgeyi iyi irdelenmesi gerektiği anket sonuçlarından anlaşılmaktadır.

Çalışma sonuçlarına göre taşınmazların cinslerine göre, yürürlükteki kanunlar ve bilimsel yöntemler çerçevesinde ayrı ayrı kira değerlemesi yapılması gerektiği etkinlik, etkililik, uygulama kolaylığı ve şeffaflık gibi konuları da kapsayan temel bir kira tespit raporunun oluşturulması gerektiği vurgulanmalıdır. Bu sayede konuya ilişkin eleştirilerin azalması, zamandan tasarruf ve maliyetlerin minimuma indirilerek taşınmaz yönetiminde uygulama birliğinin oluşturulması sağlanabilecektir. Bu kapsamda VGM açısından köklü bir yenilik niteliğinde olduğu düşünülen EVOS'nde kiralamaya ilişkin veri bankasının genişletilmesi, inisiyatif kullanımını azaltan program hazırlanması ve düzenli eğitimler verilmesi gibi konuların öne çıkması zorunlu görülmektedir.

Vakıf taşınmazlarının kira bedellerinin, eski kirası üzerine ÜFE oranı ilave edilerek belirlendiği, eski kirası bilinmeyen taşınmazların ise emsal kira analizi yöntemi kullanılarak kira bedellerinin tespit edildiği, belirli dönemlerde ise kira bedellerinin piyasa rayiç değerine getirildiği çalışma sonuçlarında tespit edilmiştir. Taşınmazların kira bedellerinin tespitinde emsal kira analizi yöntemi yanında bilimsel yöntemlere de yer verebilecek şekilde personele gerekli eğitimlerin aldırılması veya bu eğitimleri almış nitelikli personellerin kiralama müdürlüklerinde istihdamı önemli görülmektedir. Bu çerçevede idarenin gayrimenkul geliştirme ve yönetimi uzmanlarını istihdam etmesi ve gayrimenkul yönetiminin iyileştirilmesi yoluyla kira gelirlerinin artırılacağı ve yapılan işlemlere karşı açılacak kira tespitine ilişkin davalardan da olumlu sonuç alınmasının mümkün olacağı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Farklı bölge ve illerde kiralama ihalesine çıkartılan vakıf taşınmazlarının, ihalesine katılarak kira bedellerinin rayiç bedelin çok üzerine yükseltilmesine sebep olan kişilerin bulunduğu, bu kişilerin ya ihale-

Kaynaklar

Anonim (2012). *2012/15 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, (Satış, Kira, İrtifak, Takas, Tahsis, Devir vb. Her türlü tasarrufa yönelik işlemleri için Başbakanlıktan izin alınması)*, Sayı: 28325, 16.06.2012.

Anonim (2017c). Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı.

Aydın, Davut (2006). *Türkiye’de Hayırseverlik, Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet*. İstanbul: Tüsev Yayınları.

Aliefendioğlu, Yeşim (2011). *Türkiye’de Koruma Alanlarındaki Taşınmazların Kullanımı ve Koruma Statülerinin Taşınmaz Piyasaları ve Değerlerine Etkileri: Muğla İli Örneği*. Ankara Üniversitesi, Taşınmaz Geliştirme Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.

Ballar, Suat (2008). *Yeni Vakıflar Hukuku*, İstanbul: Seçkin Yayınevi.

Berki, Şakir (1934). “Vakfın Mahiyeti”. *Vakıflar Dergisi*, 8, 134-164.

Cansel, Erol (1988). “Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı”. *Vakıflar Dergisi*, 20, 321-328.

Çiftçioğlu, İsmail (2006). “Sosyal Yardım ve Dayanışmada Vakıf Kültürünün Yeri ve Önemi: Türkiye Selçuklular Döneminde Mühtediler ve Yoksullar İçin Tahsis Edilen Vakıflara İlişkin Bazı Örnekler”. *Sivil Toplum Dergisi*, 15, s. 4-15.

Çizakça, Murat (2006). “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”. *Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması*. İstanbul: Tüsev Yayınları.

Ertem, Adnan (1990). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Vakıflarla İlgili Uygulamalar*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Ertuç, Hüseyin (2007). *İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar İle Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Hatemi, Hüseyin (1969). *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. İstanbul.

İpşirli, Mehmet (2006). “Osmanlı’da Vakıfların Tarihi Gelişimi”. *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*. S. 15: s. 67-71.

İşeri, A. (1964). “Vakıflar”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 199-280.

Kazıcı, Ziya (1996). *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul. s. 193.

Koç, Yunus (1999). “Osmanlı Beyliğinin Teşekkülü”. *Beylikten Cihan Devletine, Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VII Milli Kongresi Bildirileri Eskişehir 3-4 Aralık 1999* (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Bahadır Yediyıldız-Yücel Hacıoğlu, 2000). Türk Yurdu Yayınları. No: 65, (36-43). Ankara.

Koyunoğlu, H. Hüsnü (2002). *Sosyal Politika Açısından Vakıflar: XVII Yüzyıl İstanbul Örneği*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. İstanbul.

Köprülü, Bülent (1951). “Tarihte Vakıflar”. *Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası*, (3)4; 379-518.

Köprülü, M. Fuad (1941). “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”. *Vakıflar Dergisi*, 2, Devlet Basımevi. s. 1-32.

Köprülü, M. Fuad (1986). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Sertçelik, Metin (1995). *Kamu Kurumları İle İlgili Vakıflar, Uzmanlık Tezi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü*, Ankara.

Soysaldı, H. Mehmet (2002). “Vakıfların Günümüzdeki Yeri ve Önemi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1: 383-400.

Tuncay, Aydın (1984). *Eski Vakıf Hükümlerimiz ve Vakıflarla İlgili Bazı İnceleme ve Sorunlar*. Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları, s. 322, İstanbul.

Uluç, Yusuf (2005). “Eski Vakıflara Ait Taşınmaz Malların Kadastro ve TMK İle İlgili Hükümleri Karşısındaki Hukuksal Durumu”. *Yargıtay Dergisi*, C. 31, S. 1-2: s. 27-70.

Elektronik Kaynaklar

Anonim (2017a). <http://data.foundationcenter.org> Erişim Tarihi: 03.05.2017.

Anonim (2017b). <https://evos.vgm.gov.tr:8089/GUI/Authority/Login.aspx> Erişim Tarihi: 03.05.2017.

Türkiye’de Vakıflar Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi (1984-2016)

Muhammed Emin Durmuş*
Süleyman Kaya**

Öz

Türk ve İslam kültürünün ayrılmaz parçalarından biri olan vakıflar üzerine Türkiye’de pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların başında da lisansüstü tezler gelmektedir. Özellikle de doktora tezleri, alana katkı yapması bakımından önem arz etmektedirler. Buradan hareketle çalışmada, YÖK Ulusal Tez Merkezinin sağlamış olduğu veri tabanında yer alan ve yazarlar tarafından 1984-2016 tarihleri arasında vakıfların sosyo-ekonomik ve hukuki boyutuyla ilgili yapıldığı tespit edilen 197’si yüksek lisans 64’ü doktora olmak üzere toplam 261 lisansüstü tez, nicel analiz yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmada, vakıflar hakkında tez konusu belirleyecek öğrencilerin veya danışmanı olan akademisyenlerin literatürde hangi konularda yoğunlaşma olduğunu ve hangi konularda boşlukların olduğunu görmelerini sağlaması ve ona göre konu seçmelerini kolaylaştırması amaçlanmaktadır. Çalışmada vakıflarla ilgili yapılan tezlerin daha çok Osmanlı dönemi vakıflarıyla ve vakıfların sosyal boyutlarıyla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulguların vakıflar konusunda tez yazacak öğrenciler için bir yol haritası çizmesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lisansüstü Tezler, Vakıflar, Döküman İncelemesi, Vakfiye, Bibliyometrik Analiz.

The Bibliometric Analysis of the Postgraduate Theses on Awqaf in Turkey (1984-2016)

Abstract

Many academic studies have been conducted in Turkey on awqaf, which is one of the integral part of Turkish and Islamic cultures. Postgraduate theses are the primary sources of these studies. In particular, doctoral dissertations are important in terms of their contributions to the field. In this study, a total of 261 postgraduate theses, including 197 master’s theses and 64 doctoral theses found in the database of National Thesis Center of Council of Higher Education, were analyzed by bibliometric analysis method which is one of the quantitative analysis methods. The theses, prepared between 1984 and 2016, deal with socioeconomic and legal aspects of awqaf, as depicted by their authors. The aim of the study is to make it easier for academics and students, who are in search of topics for their thesis in the field of awqaf, to see which topics are concentrated in the literature and which ones are rare, so as to select a subject accordingly. It has been found that the theses on awqaf are mostly related to the social dimensions of awqaf of mostly Ottoman period. Findings from the study are expected to provide a road map for graduate students who will do research on waqfs.

Keywords: Postgraduate Theses, Awqaf, Document Review, Waqfiyya, Bibliometric Analysis.

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı ABD, muhammeddurmus@sakarya.edu.tr

**Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, suleymankaya@sakarya.edu.tr

1. Giriş

Üniversitelerde dört yıllık lisans eğitiminin ardından öğrencilerin ilgi alanlarına göre tercih ettikleri enstitülerde yaptıkları uzmanlaşmaya yönelik eğitime, lisansüstü eğitim adı verilmektedir. Lisansüstü eğitim, yüksek lisans ve doktora olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu eğitimler akademik eğitimin ilk basamaklarını teşkil etmektedirler. Bu sebeple lisansüstü eğitim, öğrencilerin akademik kariyerlerinin şekillenmesinde büyük bir öneme sahiptir. Bunun yanında lisansüstü eğitimlerin sonucunda ortaya çıkan tezler bilimsel bilgi niteliğine sahip oldukları için ülkeye katma değer sağlamak ve ülkenin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Lisansüstü eğitimin amacı, bireylere özgün düşünmeyi ve yaratıcı fikirler ortaya koymayı öğretmek, nihayetinde nitelikli bireyler yetişmesini sağlamak olduğu için üniversitelerin üzerinde durması gereken en önemli konulardan birisi lisansüstü tezlerdir.

Türkiye’de eğitim veren 183 üniversitede toplam 137 farklı enstitü altında yüzlerce farklı yüksek lisans ve doktora programları bulunmaktadır. Bu enstitülerde, 2015-2016 yılı eğitim ve öğretim verileri baz alındığında 417.084 yüksek lisans öğrencisi, 86.094 doktora öğrencisinin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Buna göre Türkiye’de eğitim gören yükseköğretim öğrencilerinin %6,24’ü yüksek lisans, %1,29’u ise doktora seviyesinde eğitim görmektedir (www.yok.gov.tr, Erişim Tarihi: 20.04.2017).

Türk ve İslam tarihinin ayrılmaz parçalarından biri olup sosyal hayatla iç içe geçmiş olan vakıflar da geçmişten bugüne lisansüstü tezlerin konusu olmakta, araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Ancak bu tezlerde tekrarlar düşülmemesi için literatürün iyi bir şekilde incelenmesi ve literatürdeki boşluklara yönelik tez konularının belirlenmesi gerekmektedir. Böylece çalışılan tezler özgün bir değere sahip olma konusunda iddialı olacaklardır. Bu çalışma da vakıflar hakkında tez konusu belirleyecek öğrencilerin veya danışmanı olacak akademisyenlerin literatürde hangi konularda yoğunlaşma olduğunu, hangi konularda boşlukların olduğunu görmelerini sağlaması ve ona göre konu seçmelerine yardımcı olması amacıyla hareketle yapılmıştır.

Bibliyometri kavramını ilk tanımlayan yazarlardan biri olan Pritchard’a göre bibliyometri, matematiksel ve istatistiksel methodların bilimsel iletişim ortamlarına uygulanması demektir. (Pritchard, 1969: 348). Bibliyometrik analiz yöntemiyle yapılmış çalışmalarda belgelerin ya da yayınların bir takım özellikleri çözümlenerek bilimsel iletişime ilişkin çeşitli veriler elde edilmektedir. Bilimsel çalışmaların etkinliği genellikle bibliyometrik analiz yöntemiyle ortaya konulmaktadır (Al vd. 2010: 2). Bu durum da bu analiz yönteminin önemine işaret etmektedir. Bibliyometrik analiz methodu, hem açıklayıcı hem de değerlendirici nitelikte olabilir. Belirli bir dönemde yayımlanan makale sayısının tespiti açıklayıcı niteliğine, bir makalenin kendisinden sonra yapılan çalışmaları nasıl etkilediğinin belirlenmesi ise değerlendirici niteliğine örnek olarak gösterilebilir (McBurney ve Novak, 2002: 108).

Literatürde bibliyometrik analiz ile ilgili yapılan ilk çalışma, P.L.K. Gross ve E.M. Gross tarafından Journal of the American Chemical Society adlı dergide yayınlanan makalelerin kaynakçaları üzerinden 1927 yılında yapılmıştır (Yalçın, 2010: 207). Türkiye’de ise bibliyometrik analiz methoduyla yapılan ilk çalışmanın 1970 yılında Ahmet Kemal Özinönü tarafından yazılan “Growth in Turkish Positive Basic Sciences” adlı kitap olduğu söylenebilir (Al, 2008: 9).

Türkiye’de vakıflar hakkında yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli açılardan analizinin yapılmasını amaçlayan bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılmak istenen olgu veya olguların belli bir dönemdeki yazılı belgelerdeki bilgilerden hareketle analiz edilmesi yöntemidir (Şimşek ve Yıldırım, 2016: 140–45). Yayınların farklı yönleriyle analiz edilmesine olanak sağlayan doküman incelemesi yöntemiyle yapılan araştırmalara bibliyometrik araştırmalar da denmektedir (Coşkun vd. 2014: 381). Sosyal bilimlerde sıkça kullanılan bu yöntem sayesinde bilimsel araştırmalar sistematik bir şekilde analiz edilebilmektedir. Bu yöntemin temel amacı, yazılı belgelerden veriler elde etmek, bu

verileri açıklamak, karşılaştırmak ve yorumlamaktır (Alkan, 2014: 44). Bibliyometrik analiz yöntemin en çok kullanılan iki methodu atıf analizi ve içerik analizidir. Son zamanlarda ise sosyal ağ analizi bir üçüncü method olarak yaygınlaşmakta ve çalışmalarda kullanılmaktadır (Acun, 2017: 70–71).

Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezinde yer alan, vakıfların sosyo-kültürel ve hukuki boyutlarına yönelik tezler genelde sosyal bilimler enstitüsü bünyesindeki programlarda, vakıf binaların mimari boyutları ile ilgili tezler ise genelde fen bilimleri enstitüsü bünyesindeki programlarda hazırlanmıştır. Çalışma, 1984-2016 yılları arasında vakıfların sosyo-ekonomik ve hukuki boyutu ile ilgili yapılmış ve yazarlar tarafından tespit edilebilmiş tezlerle sınırlandırılmış, vakıfların mimari boyutu ile ilgili tezler kapsam dışı bırakılmıştır. Bunun yanında 1924 yılında Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasından günümüze kadar kurulmuş olan vakıflarla ilgili yapılmış çalışmalar da araştırmaya dahil edilmemiştir. Çalışmanın bir diğer sınırlılığı ise Türkiye'de, sadece Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezinde yer alan lisansüstü tezlerin çalışmaya dahil edilmesidir. Nitekim YÖK Tez Merkezi, Türkiye'de yazılmış tezlerin en derli toplu olarak kayıt altına alan ve en fazla tezi barındıran merkezdir. Bu sebeple araştırılacak konu ile ilgili literatür taraması yapılırken büyük ölçüde bu merkezdeki tezler bakılmaktadır. Ayrıca çalışmada bibliyometrik analiz için kullandığımız verilerin hepsi başka tarama sitelerinde de yer alan tezlerde bulunmamaktadır.¹ Bu durum da sadece YÖK Ulusal Tez Merkezi'ni esas almamıza neden olmuştur.

1 www.kaynakca.info adlı web sitesinde de "vakıf, vakıflar, vakfiye, para vakıfları ve evkaf" kelimeleri ile tarama yapılmış ve konumuz ile alakalı olup YÖK Tez Merkezi'nde kaydı olmayan sadece 3 tez tespit edilmiştir. Ancak bu tezlerin çalışmada analiz edilen bütün bilgilerine ulaşamadığımız için aşağıda zikredilen tezler analize dışı bırakılmış, sadece tezlerin adları zikredilmekle yetinilmiştir:

- Sevim KAYA (1986), "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakıfları", YL Tezi.
- Adnan GÜRBÜZ (1987), "1574 (982 H.) Tarihli Defter-İ Evkaf-ı Rum'a Göre Amasya Kazası Vakıf Kayıtları", YL Tezi.
- Tahir ÖĞÜT (1999), "Urfa Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Yapılanması ve Rizvaniye Vakfı'nın Yeri (H.1152-1289/M.1739-1872)", YL Tezi.

Çalışma kapsamında Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezinde tespit edilen 261 lisansüstü tezin; türleri, ana ve alt konuları, yazıldıkları diller, tamamlandıkları yıllar, hazırlandıkları üniversiteler, enstitü ve anabilim dalları, izin durumları, tez danışmanları ve danışmanların ünvanları, yazarlarının cinsiyeti, sayfa sayısı ortalamaları, sayfa aralıkları, en çok kullanılan anahtar kelimeleri, başlık ve özetlerde en sık kullanılan kelimeleri tespit edilerek grafik ve tablolar yardımıyla analiz edilmiştir. Böylece vakıflarla ilgili yapılmış çalışmaların genel bir krokisi çizilmiştir.

Araştırmada analizi yapılan tezler YÖK Ulusal Tez Merkezinin web sitesinden ulaşılmıştır. YÖK tez tarama kataloğuna "vakıf, vakıflar, vakfiye, para vakıfları ve evkaf" kelimeleri yazılmış ve 177'si erişime açık, 84'ü erişime kapalı toplam 261 teze ulaşılmıştır. Konuyla ilgili olduğu tespit edilen 261 teze ilgili gerekli bilgiler excel tablosuna aktarılmış daha sonra da analiz edilmiştir. Erişime açık olan tezlerin içindekiler kısmına da göz atılarak en az bir ana bölümü vakıflarla ilgili olan tezler de çalışmaya dahil edilmiştir. Erişime açık olmayan tezler ise direkt olarak başlığına bakılarak çalışma kapsamına alınmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, 1984-2016 yılları arasında vakıflarla ilgili yapılan tezlerin tamamını kapsadığı, hiçbir tezin gözden kaçırılmadığı iddiasında değildir. Bundan dolayı gözden kaçmış olan veya yazarlar tarafından konuyla doğrudan alakalı görülmediği için bilerek çalışmaya dahil edilmeyen tezler bulunabilir.

2. Literatür Özeti

Nicel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz yöntemi sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılmakta ve bu yöntem ile pek çok araştırma yapılmaktadır. Aşağıdaki tabloda Türkiye'de lisansüstü tezlerle ilgili yapılmış olan bibliyografik çalışmalarla ilgili literatür özeti verilmiştir. Bu tabloda sadece çalışmamız ile büyük ölçüde benzerlik gösteren çalışmalardan bazılarına yer verilmiştir. Tabloda bibliyografik çalışma yapan yazarların adları, çalışmalarının başlıkları, alanları ve kapsamlarına dair bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1: Bibliyometrik Analiz Yöntemiyle Yapılmış Bazı Çalışmalar

Yazarlar	Çalışma Başlığı	Çalışmanın Kapsamı
Beşel ve Yardımcıoğlu (2017)	Maliye Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi	1380’i yüksek lisans, 334’ü doktora olmak üzere toplam 1714 tez.
Selçuk ve Yardımcıoğlu (2017)	İslam Ekonomisi ve Finansı Alanında Türkiye’de Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi	326’sı yüksek lisans, 75’i doktora olmak üzere 401 tez.
Beşel (2017)	Türkiye’de Maliye Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi (2003-2017)	1380’i yüksek lisans, 334’ü doktora olmak üzere toplam 1714 tez.
Güngörmüş (2016)	Türkiye’de Muhasebe Standartlarına Yönelik Yazılan Yüksek Lisans ve Doktora Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma	272’si yüksek lisans, 40’i doktora olmak üzere toplam 312 tez.
Tayfun vd. (2016)	Turizm Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz	269’u yüksek lisans, 69’u doktora olmak üzere toplam 365 tez.
Durukan vd. (2015)	Türkiye’de 2000- 2014 Yılları Arasında Okul Öncesi Eğitimi Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezlerinin İncelenmesi	326 yüksek lisans Tezi
Gül vd (2015).	Sağlık Yönetimi Lisansüstü Programlarında Yapılan Tezlerin Profili	449’u yüksek lisans, 33’ü doktora olmak üzere toplam 482 tez.
Aktan (2014)	Stratejik Planlama Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi	135’i Yüksek lisans, 15’i doktora olmak üzere toplam 150 tez
Alkan (2014)	Türkiye’de Muhasebe Alanında Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma (1984-2012)	530’u Yüksek Lisans ve 126’sı Doktora Olmak Üzere Toplam 656 Tez
Çoşkun vd. (2014)	Türkiye’de Özel Eğitim Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (2008-2013)	61’i Yüksek Lisans ve 11’i Doktora Olmak Üzere Toplam 72 Tez
Nergiz (2014)	Türkiye’de Lisansüstü Turizm Tezlerinin Bibliyometrik Profili (1990-2013)	1565’i Yüksek Lisans ve 783’ü Doktora Olmak Üzere Toplam 2348 Tez
Bıkmaz vd. (2013)	Eğitim Programları ve Öğretim Alanında Yapılan Doktora Tezlerine Ait İçerik Çözümlemesi (1974-2009)	358 doktora tezi
Küçükkoğlu ve Ozan (2013)	Sınıf Öğretmenliği Alanındaki Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İçerik Analizi	408’i Yüksek Lisans ve 55’i Doktora Olmak Üzere Toplam 463 Tez
Benligiray (2012)	Araştırmacıların Bankacılık Alanına Bilimsel Katkıları: Bankacılık Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlere İlişkin Bir Araştırma	1483’ü Yüksek Lisans ve 287’si Doktora Olmak Üzere Toplam 1770 Tez
Küçük (2002)	Osmanlı Üzerine Tezler Bibliyografya ve İstatistik	Yurtiçi ve yurtdışında yazılmış 4500’ün üzerinde lisansüstü tez.

Tablodan da anlaşılacağı üzere Türkiye’de bibliyometrik yöntemle yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu yöntem ile çeşitli alanlarda çalışma yapmak mümkündür. Zira literatür özeti olarak verdiğimiz tabloda; İslam Ekonomisi, Maliye, Eğitim, Turizm, Stratejik Planlama, Bankacılık, Muhasebe, Sağlık gibi pek çok farklı alanda bibliyometrik çalışma örnekleri yer almaktadır.

Yukarıdaki tabloda yer alan çalışmalar bizim yapmış olduğumuz çalışmaya çok benzerlik göstermektedir. Nitekim zikredilen bu çalışmalar da bibliyometrik analiz yöntemini esas almış olup sadece Türkiye’de yazılmış olan tezleri ele almaktadır. Bunun yanı sıra analiz edilen veriler de çok benzerlik göstermektedir. Listedeki çalışmalardan farklı olarak vakıflarla ilgili yapılmış çalışmaları ele alan kaynakça çalışmaları, vakıf araştırmalarının mahiyeti ve metodu üzerine yazılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Kaynakça çalışmasına örnek olarak Çınar ve Kaya (2015) tarafından kaleme alınan “Vakıflar Kaynakçası” kitabı, vakıf çalışmalarının mahiyeti ve metodu üzerine yazılmış çalışmalara ise Acun (2017) tarafından yazılan “Vakıf Araştırmalarının Sosyal Ağ Analizi: Merkezdekiler ve Kenardakiler” makalesi ve Yediyıldız (1985) tarafından yazılan “Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları” adlı yazı örnek verilebilir.

Acun (2017) tarafından yapılan çalışmada Türkiye’de vakıflar hakkında yazılmış olan çalışmalar, Sosyal Ağ Analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada *kaynakca.info* adlı veri tabanına, Vakıflar Dergisi’nde yayınlanmış çalışmaların bibliyografik bilgileri, tam metinleri ve bunlara ait atıflar girilmiştir. Böylece, Vakıflar Dergisi Yayın ve Atıf Dizini oluşturulmuştur. Çalışmanın hedefi bu dizinin, vakıflar hakkında çalışma yapacak olan araştırmacılar ve öğrenciler için bir yol haritası olmasıdır. Çalışmada sadece Bahaeddin Yediyıldız’ın farklı gruplar arasında köprü durumunda olmak manasına gelen arasındalık merkeziliği ölçütüne göre Vakıf Bulutsusu içinde yıldızlaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani Bahaeddin Yediyıldız, vakıf araştırmaları içerisinde sosyal kapital açısından en etkin kişidir. Bizin çalışmamızda da Bahaeddin Yediyıldız’ın en fazla lisansüstü tez çalıştıran ilk dört öğretim üyesinden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum da Acun tarafından yapılan çalışmadan elde edilen

sonucu destekler mahiyettedir.

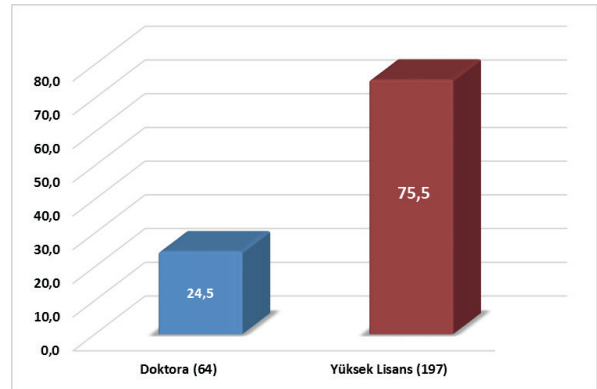
Vakıf çalışmalarının methoduyla ilgili yine Acun tarafından yazılan “Bilgisayar ve Vakıf Araştırmaları” adlı makalede, arşiv belgelerinin bilgisayar ortamına belirli bir numaralandırma ile kaydedilmesi (veri girişi) daha sonra bu verilerin etkin bir şekilde kullanılabilmesi ve ne şekilde işleneceğinin gösterebilmesi için bir program yazılması son olarak ise bu verilerin yorumlanması gerektiği vurgulanmıştır. Böylece arşiv belgelerine dayalı olarak yapılacak vakıf araştırmaları bilgisayar yardımıyla daha verimli ve etkin olacaktır (Acun, 1988: 375).

Kadı sicillerindeki belge türlerinin sosyal ağ analizi ile değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini araştıran Abacı tarafından kaleme alınan makale de vakıf çalışmalarının methodu üzerine yazılmış önemli çalışmalardan biri olarak gösterilebilir (Abacı, 2013).

3. Bulgular

3.1. Lisansüstü Tezlerin Türü

Çalışmada 197’si yüksek lisans 64’ü doktora olmak üzere toplam 261 lisansüstü tez analiz edilmiştir. Buna göre 1984-2016 yılları arasında hazırlanan lisansüstü tezlerin %75,5’i yüksek lisans, %24,5’i ise doktora çalışmasıdır. Bu durum da, vakıflar hakkında yapılmış olan yüksek lisans tezlerinin doktora seviyesinde yapılan tezlerin 3 katı olduğunu göstermektedir.

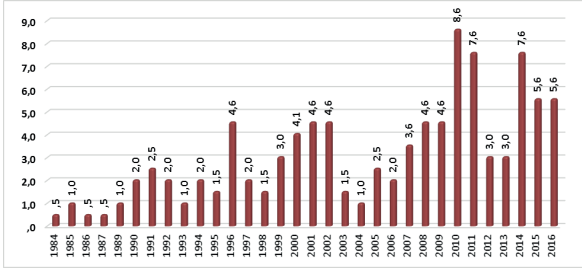
Grafik 1. Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı (%)

3.2. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

3.2.1 Yüksek Lisans Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

1984-2016 yılları arasında toplam 197 yüksek lisans tezi çalışılmıştır. Aşağıdaki grafikte de görüldüğü

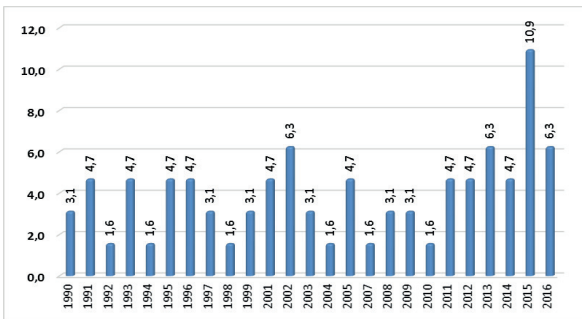
üzere yüksek lisans tezlerinin oranında 1995 yılından sonra önemli bir artış meydana gelmiştir. 1995 ve öncesi yıllarda yapılan yüksek lisans tezlerinin yıl başına düşen ortalaması %2,6 iken 2006 ve 2016 yılları arasında yapılan tezlerin ortalaması %10’dur. 1996 ile 2005 yılları arasında yapılan yüksek lisans tezlerinin ortalaması ise %5,8’dir. Bu durum son yıllarda vakıflarla ilgili yapılan çalışmaların sayısında gözle görülür bir artış olduğunu göstermektedir. Ayrıca 1988 yılında vakıflarla ilgili yüksek lisans tezi yazılmadığı dikkat çekmektedir.

Grafik 2. Yüksek Lisans Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı (%)

3.2.2 Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

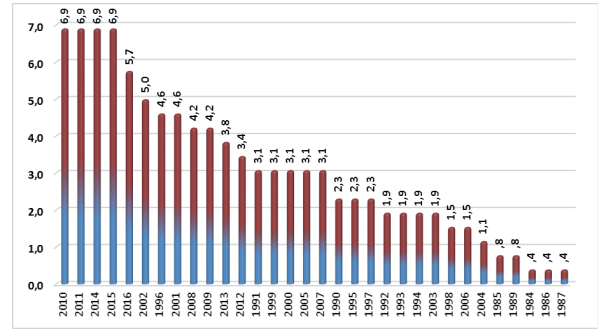
Çalışmanın zaman aralığı olan 1984-2016 yılları arasında vakıflarla ilgili 64 doktora tezi yapılmış olup en fazla doktora tezi yapılan yıllar sırasıyla 2015, 2002, 2013 ve 2016 yıllarıdır. 1984 yılından 1990 yılına kadar vakıflarla ilgili yapılmış her hangi bir tez tespit edilememiştir. Aynı şekilde 2000 ve 2006 yıllarında da yapılmış doktora tezine rastlanmamıştır. Yüksek lisans tezlerinde olduğu gibi doktora tezlerinin ortalaması da 1995 ve öncesi yıllarda %2,1 ile en düşük, 2006 ve 2016 yılları arasında ise %3 ile en yüksek orana sahiptir. 1996 ile 2005 yılları arasındaki doktora tezlerinin ortalaması ise %2,3’tür.

Grafik 3. Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı (%)

3.2.3 Lisansüstü Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Aşağıdaki grafikte YÖK Ulusal Tez Merkezinde yer alan ve vakıflarla ilgili olduğu tespit edilen 261 lisansüstü tezin yıllara göre dağılımı yer almaktadır. Buna göre en fazla lisansüstü tez çalışması yapılan yıllar sırasıyla 2010, 2011, 2014 ve 2016 yıllarıdır. En az lisansüstü tez çalışması yapılan yıllar ise sırasıyla 1984, 1986 ve 1987 yıllarıdır. 1988 yılında ise vakıflar hakkında her hangi bir tez çalışmasının yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Grafik 4. Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı (%)

3.3. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

1984-2016 yılları arasında vakıflarla ilgili en fazla yüksek lisans tezinin yapıldığı üniversite Selçuk Üniversitesi, en fazla doktora çalışmasının yapıldığı üniversite ise Ankara Üniversitesi’dir. Ancak en fazla lisansüstü tez aşağıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere Marmara Üniversitesi’nde yapılmıştır.

Çalışmanın konusu olan vakıflarla ilgili 49 farklı üniversitede toplam 197 yüksek lisans tezi, 21 farklı üniversitede ise toplam 64 doktora tezi çalışılmıştır. Vakıflarla ilgili en fazla lisansüstü tez çalışması yapan üniversiteler sırasıyla Marmara, Selçuk, İstanbul, Gazi ve Ankara üniversiteleridir. Vakıflarla ilgili tezlerin %49,9’u bu beş üniversitede yapılmıştır. Tablonun çok uzamaması için bünyesinde 4 tezdən az tez çalışması yapılan üniversiteler diğer başlığı altında kaydedilmiştir. Bu şekilde kaydedilen lisansüstü tezlerin oranı %20,6’dır.

Tablo incelendiğinde bazı üniversitelerde sadece yüksek lisans tezlerinin, bazılarında ise sadece doktora tezlerinin yapılmış olduğu görülmektedir. Örneğin İstanbul Teknik Üniversitesi ile Mersin Üniversitesinde vakıflarla ilgili sadece doktora tez çalışması

yapılmıştır. Birçok üniversitede ise sadece yüksek lisans tez çalışması yapılmasına rağmen doktora çalışması yapılmadığı tespit edilmiştir. ODTÜ ve İTÜ gibi teknik üniversitelerde de vakıflarla ilgili tezlerin yapıldığı görülmektedir. Bu üniversiteler bünyesinde yapılan tezlerde vakıfların sosyo-ekonomik yönlerinin yanında mimari boyutları da ele alınmıştır.

Tabloda bir başka dikkat çekici durum ise Ankara, Hacettepe ve Atatürk üniversitelerinde yapılan doktora tez sayılarının, yüksek lisans tez sayılarından fazla olmasıdır. Ankara Üniversitesinde yapılmış lisansüstü tezlerin 11'i doktora 9'u yüksek lisans, Hacettepe Üniversitesinde yapılmış lisansüstü tezlerin 7'si doktora 2'si yüksek lisans, Atatürk Üniversitesinde yapılmış lisansüstü tezlerin ise 3'ü doktora 2'si yüksek lisans tezidir.

Tablo 2. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite Adı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Marmara Üniversitesi	22	11,2	10	15,6	32	12,3
Selçuk Üniversitesi	25	12,7	6	9,4	31	11,9
İstanbul Üniversitesi	21	10,7	5	7,8	26	10
Gazi Üniversitesi	17	8,6	4	6,3	21	8
Ankara Üniversitesi	9	4,6	11	17,2	20	7,7
Uludağ Üniversitesi	15	7,6	1	1,6	16	6,1
Hacettepe Üniversitesi	2	1	7	10,9	9	3,4
Atatürk Üniversitesi	2	1	3	4,7	5	1,9
Necmettin Erbakan Üniversitesi	3	1,5	2	3,1	5	1,9
Sakarya Üniversitesi	4	2	1	1,6	5	1,9
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	5	2,5	-	-	5	1,9
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	4	2	-	-	4	1,5
Afyon Kocatepe Üniversitesi	3	1,5	1	1,6	4	1,5
Balıkesir Üniversitesi	3	1,5	1	1,6	4	1,5
Erciyes Üniversitesi	2	1	2	3,1	4	1,5
Fırat Üniversitesi	4	2	-	-	4	1,5
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	3	1,5	1	1,6	4	1,5
Kırıkkale Üniversitesi	4	2	-	-	4	1,5
Süleyman Demirel Üniversitesi	2	1	2	3,1	4	1,5
Diğer	47	18	7	10,9	54	20,6
Toplam	197	100	64	100	261	100

3.4 Lisansüstü Tezlerin Danışmanlara Göre Dağılımı

1986-2016 yılları arasında vakıflarla ilgili yapılan yüksek lisans tezlerinde danışmanlık yapan 153 öğretim üyesi, doktora tezlerinde danışmanlık yapan 52 öğretim üyesi, genel olarak lisansüstü tezlerde ise 187 farklı öğretim üyesi danışmanlık yapmıştır. Lisansüstü tezlerde danışmanlık yapan toplam 187 öğretim üyesi olması hasebiyle tablonun çok fazla uzamaması için 3 ve üstü sayılarda tez çalıştıran öğretim üyeleri tabloya dahil edilmiş, 3'den az tez çalıştıran öğretim üyeleri ise diğer başlığı altında zikredilmiştir.

Tabloya göre vakıflarla ilgili en fazla yüksek lisans tez çalışmasına danışmanlık yapan öğretim üyeleri %4,1 ortalama ile Yusuf Küçükdağ, %2'şer ortalama ile Ahmet Kal'a, Zeketiya Bülbül ve Ziya Kazıcı'dır. En fazla doktora tez çalışmasına danışmanlık yapan öğretim üyeleri ise %7,8 ortalama ile Ahmet Tabakoğlu, %6,3

ile Bahaeddin Yediylidiz ve %3,1 ile Özer Ergenç; genel olarak bakıldığında en fazla lisansüstü tez çalışmasına danışmanlık yapan öğretim üyeleri ise %3,4 ile Yusuf Küçükdağ ve %3,1 ile Ahmet Tabakoğlu hocalarımızdır.

Tablo 3. Lisansüstü Tezlerin Danışmanlara Göre Dağılımı

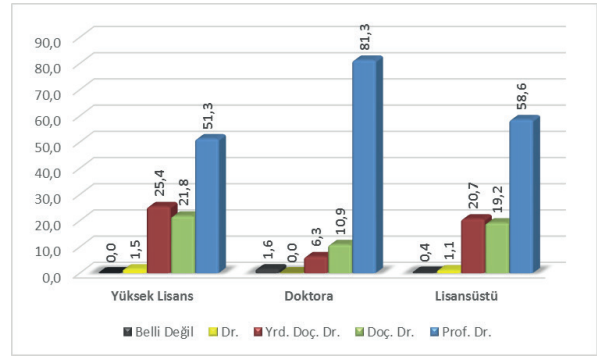
Danışman Adları	Y.Lisans		Doktora		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yusuf Küçükdağ	8	4,1%	1	1,6%	9	3,4%
Ahmet Tabakoğlu	5	1,5%	3	7,8%	8	3,1%
Ahmet Kal’a	4	2,0%	1	1,6%	5	1,9%
Bahaeddin Yediylidiz	1	0,5%	4	6,3%	5	1,9%
Ziya Kazıcı	4	2,0%	1	1,6%	5	1,9%
Hüseyin Özdeğer	3	1,5%	1	1,6%	4	1,5%
İsmet Kayaoğlu	4	2,0%	-	-	4	1,5%
Osman Çetin	3	1,5%	1	1,6%	4	1,5%
Zekeriya Bülbül	4	2,0%	-	-	4	1,5%
Ali İhsan Karataş	3	1,5%	-	-	3	1,1%
Mustafa Alkan	2	1,0%	1	1,6%	3	1,1%
Özer Ergenç	1	0,5%	2	3,1%	3	1,1%
Diğer Danışmanlar	155	79,2%	49	73,4%	204	78,2%
Toplam	197	100%	64	100%	261	100%

3.5. Lisansüstü Tezlerin Danışman Ünvanlarına Göre Dağılımı

Vakıflar hakkında yapılan lisansüstü tezlerin danışmanlığını yürüten öğretim üyelerinin %58,6’sı Prof. Dr. ünvanına, %19,2’si Doç. Dr. ünvanına, %20,7’si Yrd. Doç. Dr. ünvanına, %1,1’i Dr. ünvanına sahiptir. %0,4 oranına sahip olan ünvan ise bilinmemektedir. Grafik 5’de de görüldüğü üzere Prof. Dr. ünvanına sahip olan öğretim üyelerinin hem yüksek lisans hem

doktora hem de genel olarak lisansüstü tez danışmanlık oranı diğerlerine nazaran bir hayli fazladır. Özellikle doktora tezleri dikkate alındığında bu farkın iyice arttığı görülmektedir. Prof. Dr. ünvanına sahip olan öğretim üyelerinden sonra en fazla tez çalıştıran öğretim üyelerinin Yrd. Doç. Dr. ünvanına sahip olduğu görülmektedir.

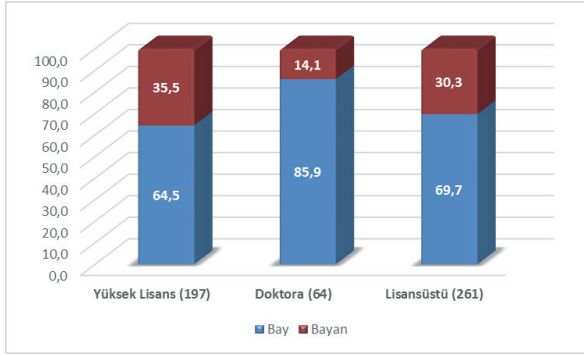
Grafikte doktor ünvanına sahip olan bir öğretim görevlisinin yüksek lisans tez danışmanlığı yaptığı, bir öğretim görevlisinin ise ünvanının belli olmadığı dikkat çekmektedir. Ünvanı belli olmayan öğretim görevlisinin danışmanlığını yaptığı tez ile ilgili YÖK veri tabanındaki kayıta danışman bölümü boş bırakıldığı için bu bilgi tespit edilememiştir.

Grafik 5. Lisansüstü Tezlerin Danışman Ünvanlarına Göre Dağılımı (%)

3.6. Lisansüstü Tezlerin Yazarlarının Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Çalışmada analiz edilen 261 lisansüstü tez çalışmasının yazarlarının cinsiyetleri aşağıdaki grafikte gösterimiştir. Lisansüstü tezlerin yazarlarının cinsiyet dağılımına bakıldığında erkeklerin kadınlardan hem yüksek lisans hem de doktora seviyesinde daha fazla sayıda tez çalışması yaptığı görülmektedir. Yüksek lisans tezlerinin yazarlarının %64,5’i erkek, %35,5’i kadın; doktora tez yazarlarının %85,9’u erkek, %14,1’i kadın; genel olarak lisansüstü tezlerin ise yazarlarının %69,7’si erkek, %30,3’ü kadındır. Bu da göstermektedir ki vakıflar konusu erkeklerin dikkatini kadınlardan daha fazla çekmektedir.

Grafik 6. Lisansüstü Tezlerin Yazarlarının Cinsiyetlerine Göre Dağılımı (%)

3.7. Lisansüstü Tezlerin Dillerine Göre Dağılımı

261 lisansüstü tezin %96,6'sı Türkçe, %3,4'ü ise İngilizce yazılmıştır. İngilizce yazılan tezlerin oranının düşük olması eğitim dili İngilizce olan bölümlerin sayısının azlığı ve öğrencilerin genellikle eğitim dili Türkçe olan bölümlerde lisansüstü çalışma yapmayı tercih etmesidir. İngilizce olarak yazılan 9 tezden 1'i doktora 8'i ise yüksek lisans tezidir. İngilizce tezlerin 4'ü İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 3'ü Boğaziçi Üniversitesi, 1'i Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve 1'i de Sabancı Üniversitesi'nde yazılmıştır. İngilizce olarak yazılan tek doktora tezi İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi'nde yazılmıştır.

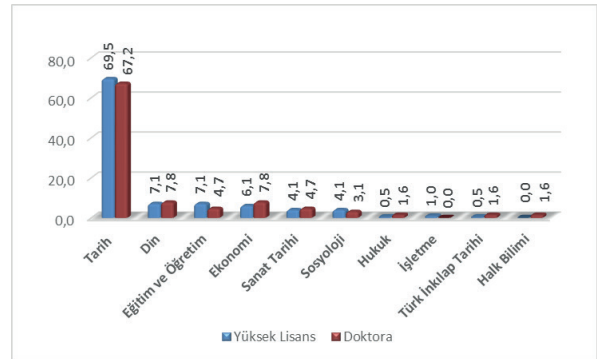
3.8. Lisansüstü Tezlerin Enstitü, Anabilim Dalı ve Konularına Göre Dağılımı

Vakıfların sosyo-ekonomik yönlerini ele aldığı tespit edilen tezlerin %90'ı Sosyal Bilimler Enstitüsü, %5'i Eğitim Bilimleri Enstitüsü, %1,9'u Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, %1,1'i Fen Bilimleri Enstitüsü bünyesinde çalışılmıştır. Geri kalan %2'lik kısım ise Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Ekonomi ve Siyaset Bilimi, Ortadoğu Araştırmaları, Türk İnkılap Tarihi Enstitütüleri altında hazırlanmıştır. Çalışma vakıfların sosyo-ekonomik ve hukuki yönleriyle ile sınırlandırıldığı için tezlerin çok büyük bir kısmının Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde olması tabii bir durumdur. Fen Bilimleri Enstitüsü bünyesinde hazırlanan bazı tezlerde de vakıfların sosyo-ekonomik boyutuna önemli ölçüde değinildiği için bu tezler çalışmaya dahil edilmiştir. Ancak büyük ölçüde vakıfların mimari yapısını ve sanatsal özelliklerini ele alan tezler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu

sebeple Fen Bilimleri Enstitüsü'nde yapılan tezlerin oranı düşük çıkmıştır.

Çalışmaya dahil edilen vakıflarla ilgili 197 yüksek lisans tezi 26 farklı anabilim dalı; 64 doktora tezi 17 farklı anabilim dalı; toplamda 261 lisansüstü tez ise 30 farklı anabilim dalı altında yapılmıştır. En fazla yüksek lisans tezi %34 ile tarih anabilim dalında, en fazla doktora tezi %48,4 ile tarih anabilim dalında, genel olarak değerlendirildiğinde ise en fazla lisansüstü tezin %37,5 ile aynı şekilde tarih anabilim dalında yapıldığı tespit edilmiştir. Anabilim dalı tespit edilemeyen lisansüstü tezlerin oranı %20,7 ile tarih anabilim dalı tezlerinden hemen sonra gelmektedir. Anabilim dalı bilinmeyen lisansüstü tezleri, %10 ile İslam Tarihi ve Sanatları, %5 ile İlköğretim, %4,2 ile İktisat, %3,8 ile Temel İslam Bilimleri anabilim dalları takip etmektedir.

Grafik 8'de YÖK tez merkezinde yer alan vakıflarla ilgili tezlerin "Tez Bilgileri Detay" bölümündeki konularına göre dağılımı yer almaktadır. Buna göre ilgili tezlerin konularına göre dağılımı yapıldığında hem yüksek lisans hem doktora seviyesinde en fazla "Tarih" konusu altında tezlerin kaydedildiği görülmektedir. Daha sonra ise lisansüstü tezler din, eğitim-öğretim ve ekonomi konuları altında kaydedilmiştir.

Grafik 8. Lisansüstü Tezlerin Konularına Göre Dağılımı (%)

Aşağıdaki tabloda ise lisansüstü tezlerin alt konularına göre dağılımına dair veriler bulunmaktadır. Tabloya göre hem yüksek lisans hem de doktora tezlerinde toplamda %25,3 oranıyla en fazla belli bir coğrafi alana ait olan vakıflar çalışılmıştır. Belli bir coğrafi alanla ilgili vakıflara dair yapılan 66 tez çalışması toplamda 46 farklı coğrafi alanı kapsamak-

tadır.² En fazla sayıda teze konu olan coğrafi alanlar sırasıyla şöyledir: Bursa 6, İstanbul 5, Ankara 3 teze, Diyarbakır, Erzurum, Hicaz, Kahramanmaraş, Kayseri, Kütahya, Manisa, Şanlıurfa, Tokat ve Yozgat 2’şer teze konu olmuştur. Adana, Adıyaman, Afyon, Akşehir, Arnavutluk, Balkanlar, Bilecik, Bitlis, Bolu, Çorum, Düzce, Edirne, Elbistan(Kahramanmaraş), Filipe, Gaziantep, Gümilcine, Isparta, Kalecik (Kırklareli), Kıbrıs, Makedonya, Mısır, Muş, Samsun, Saraybosna, Silistre, Trabzon, Uşak, Ünye (Ordu), Üsküp ve Van bölgelerindeki vakıfları ele alan 1’er tez bulunmaktadır. Sivas, Tokat ve Amasya olmak üzere üç coğrafi alanda yer alan vakıfları inceleyen de 1 tez bulunmaktadır.

Vakıflar hakkında yapılan lisansüstü tezlerin en fazla ele aldıkları bir diğer alt konu başlığının da “Kurumlar” olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Buna göre yüksek lisans tezlerinin %18,8’i, doktora tezlerinin ise %12,5’i kurumları ele almıştır. Bu tezlerde çalışılan kurumlar ve çalışılma sayıları şöyledir: 13 medrese, 7 sağlık, 6 tekke ve zaviye, 4 mektep, 2’şer kervansaray, imaret ve belediyeçilik, 1’er de mevlevihane ve sosyal güvenlik kurumları ile ilgili lisansüstü tez çalışması yapılmıştır. 7 tezde ise birden fazla kurum üzerinden eğitim sistemi ele alınmıştır. Bu verilerden hareketle vakıf kurumları hakkında yapılan tezlerde genellikle eğitim hizmetlerine yönelik olan kurumların tercih edildiği söylenebilir.

Alt konu başlığı olarak “Şehir Tarihi” adı altına kaydedilen vakıflarla ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin oranı %10,7 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Şehir tarihi açısından vakıflarla ilgili yapılan 26 tezde 19 farklı şehir ele alınmıştır. Bu tezlerde ele alınan şehirler şöyledir: Kahramanmaraş, Bor (Niğde) ve Aksaray 2’şer teze, Amasya, Ankara, Ereğli (Konya), Ermenek (Karaman), Göcî-yi Kebîr (Konya), Günyüzü (Eskişehir), Iğın (Konya), İstanbul, Karapınar (Konya), Kırılı (Karaman), Konya, Mihaliççik (Eskişehir), Seydişehir (Konya), Sivas, Şanlıurfa ve Tırhala 1’er teze konu olmuştur. 1 tezde Hüdavendigâr Sancağı içerisinde yer alan Göynük ve Yenice-i Taraklı kazaları olmak üzere iki farklı yer ele alınmıştır. 3 farklı tezde ise genel olarak şehir tarihinde vakfın konumu çalışılmıştır. Vakıfların şehir tarihi içerisindeki konumu ve etkileri üzerine yapılmış tezlerde en fazla Konya şehrinin çalışıldığı bu açıklamalardan anlaşılmaktadır.

Tabloda yer alan “Genel” başlığı altında her hangi bir alt başlığa dahil edilemeyen ve genel olarak vakıflar hakkında bilgi veren tezler kaydedilmiştir. Tabloda dikkat çeken bir başka husus da “Transkripsiyon” ve “Vakfiye” alt konu başlıklarında yer alan tezlerin hepsinin yüksek lisans tezi olmasıdır. Doktora tezlerinde transkripsiyon ve vakfiye çalışmasının tercih edilmediği görülmektedir.

Tablo 5. Lisansüstü Tezlerin Alt Konularına Göre Dağılımı

Alt Konu	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Belli Bir Coğrafi Alan Vakıfları	45	22,8	21	32,8	66	25,3
Kurumlar	37	18,8	8	12,5	45	17,2
Şehir Tarihi	21	10,7	5	7,8	26	10
Belli Bir Vakıf	20	10,2	6	9,4	26	10
Vakıf Kurucusu	14	7,1	8	12,5	22	8,4
Genel	12	6,1	6	9,4	18	6,9
Vakıf Hukuku	11	5,6	3	4,7	14	5,4
Transkripsiyon	14	7,1	-	-	14	5,4
Para Vakıfları	7	3,6	4	6,3	11	4,2
Vakfiye	10	5,1	-	-	10	3,8
Sosyal Hayat	3	1,5	2	3,1	5	1,9
Sosyo-Ekonomik Hayat	3	1,5	1	1,6	4	1,5
Toplam	197	100	64	100	261	100

2 * Bu coğrafi alanların sayısının artırılması mümkündür. Ancak biz burada sadece “Belli bir coğrafi alan vakıfları” şeklinde yaptığımız sınıflandırmadaki tezlerin çalışıldıkları coğrafi alanları verdik. Zira diğer sınıflandırmalarda bu bölgelerden başka coğrafi alanlar da bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda vakıflar hakkında yapılmış lisansüstü tezlerin dönemlerine dair dağılımlarına yer verilmiştir. Tabloda da görüldüğü üzere hem yüksek lisans hem de doktora seviyesinde yapılan tez çalışmalarında en fazla Osmanlı dönemi vakıfları çalışılmıştır. Osmanlı dönemindeki vakıfları ele alan lisansüstü tezlerin oranı %78,2'dir. Tabloda yer alan "Genel" başlığı altında her hangi bir dönem içerisine dahil edilemeyen, genellikle vakıfların hukuki boyutunu ele alan tezler yer almaktadır. Bu şekilde genel tezlerin oranı %8,4 ile ikinci sırada yer almaktadır. Birden fazla dönemi kapsayan tezlerin oranı ise %3,8 ile üçüncü sıradadır. Hz. Peygamber dönemi vakıflarıyla ilgili yapılmış 1 doktora, Eyyübiler dönemi vakıflarıyla ilgili yapılmış 1 yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

En fazla lisansüstü tezin Osmanlı döneminde yapıldığı daha önce ifade edilmişti. Bu dönemin en genel

haliyle 14-20. yüzyıl arasındaki dönemi kapsadığı göz önünde bulundurulursa tezlerin Osmanlı'nın farklı farklı yüzyıllarında yapılmış olacağı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı aşağıdaki tabloda Osmanlı dönemi vakıflarını ele alan tezlerin hangi yüzyıllarda yapıldığına dair veriler bulunmaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere Osmanlı dönemi vakıflarıyla ilgili yapılan tezlerin %18,1'i 16. yüzyılı, %9,8'i 18. yüzyılı, %9,3'ü 19. yüzyılı, %8,3'ü ise 17. yüzyılı kapsamaktadır. Diğer yüzyıllardaki vakıflarla ilgili yapılan tezlerin oranı bu yüzyıllara nazaran daha düşük orandadır. Tabloda "Genel" başlığı altında hangi yüzyılı kapsadığı hakkında malumat bulunmayan veya vakıfların hukuki boyutu gibi tarihle sınırlandırılma gereği duyulmayan tezlere yer verilmiştir. %19,6 ile en yüksek orana sahip olan başlığın "Genel" başlığı olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Lisansüstü Tezlerin Dönemlerine Göre Dağılımı

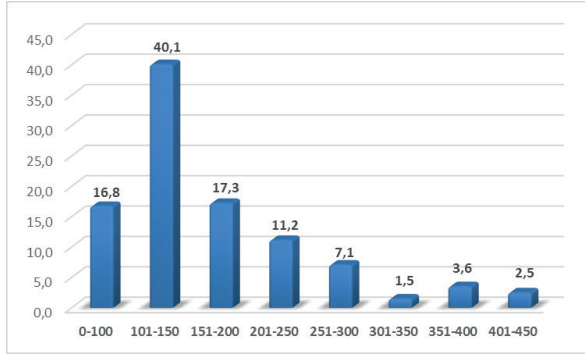
Dönem	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hz. Peygamber Dönemi	-	-	1	1,6	1	0,4
Eyyübiler Dönemi	1	0,5	-	-	1	0,4
Selçuklular Dönemi	6	3	2	3,1	8	3,1
Anadolu Selçukluları Dönemi	3	1,5	1	1,6	4	1,5
Beylikler Dönemi	5	2,5	1	1,6	6	2,3
Osmanlı Dönemi	155	78,7	49	76,6	204	78,2
Cumhuriyet Dönemi	3	1,5	2	3,1	5	1,9
Birden Fazla Dönem	5	2,5	5	7,8	10	3,8
Genel	19	9,6	3	4,7	22	8,4
Toplam	197	100	64	100	261	100

Tablo 7. Osmanlı Dönemi Vakıfları Hakkında Yapılan Tezlerin Yüzyıllara Göre Dağılımı

Yüzyıl	Sayı	%	Yüzyıl	Sayı	%
13-15	1	0,5	16-19	1	0,5
14	1	0,5	16-20	3	1,5
14-15	1	0,5	17	17	8,3
15	9	4,4	17-18	4	2,0
15-16	5	2,5	17-19	11	5,4
15-17	1	0,5	17-20	2	1,0
15-18	3	1,5	18	20	9,8
15-19	1	0,5	18-19	3	1,5
15-20	6	3	18-20	1	0,5
15-21	1	0,5	19	19	9,3
16	37	18,1	19-20	5	2,5
16-17	5	2,5	20	4	2,0
16-18	3	1,5	Genel	40	19,6

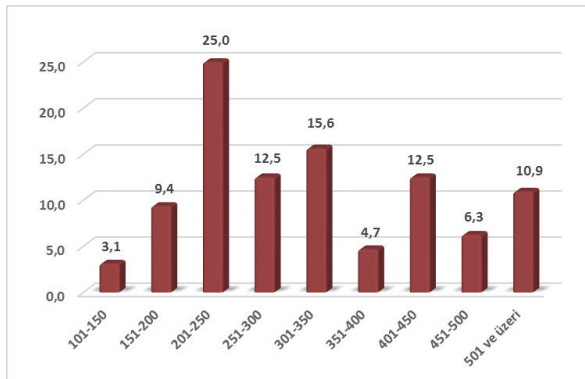
3.9. Tezlerin Sayfa Aralığı Dağılımı

Aşağıdaki grafikte yüksek lisans tezlerinin sayfa aralıklarına göre dağılımı gösterilmektedir. Anlaşıldığı üzere yüksek lisans tezlerinin %40,1’i 101 ile 150 sayfa aralığında yazılmıştır. Yüksek lisans tezlerinde sayfa aralığı olarak en düşük oranın %1,5 ile 301-350 sayfa aralığında olduğu görülmektedir. 400 sayfadan yüksek yüksek lisans tez oranı ise %2,5’tir.

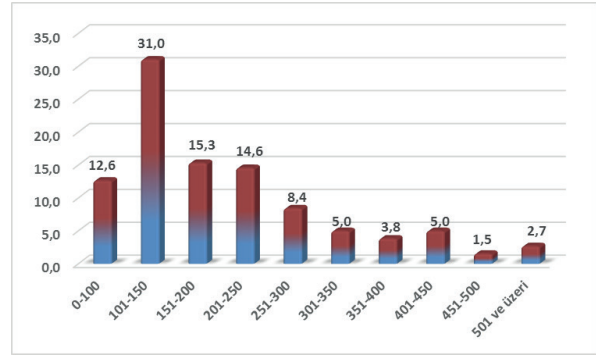
Grafik 9. Yüksek Lisans Tezlerinin Sayfa Aralığı Dağılımı (%)

Doktora tezlerinin sadece %3,1’i 101-150 sayfa aralığında yazılmıştır. Vakıflarla ilgili 101 sayfadan daha az bir doktora tezi yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber 450 sayfadan daha hacimli yüksek lisans çalışması bulunmazken doktora tezlerinin %17,2’si 450 sayfadan daha hacimlidir. Bu da doktora tezlerinin yüksek lisans tezlerine nazaran çok daha yüksek sayfalarda yazıldıklarını göstermektedir. Doktora tezlerinde en fazla orana sahip olan sayfa aralığı ise %25 ile 201-250 sayfa aralığıdır. Grafikten doktora tezlerinin genellikle 201 ile 350 sayfa aralığında yazıldığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Grafik 10. Doktora Tezlerinin Sayfa Aralığı Dağılımı (%)

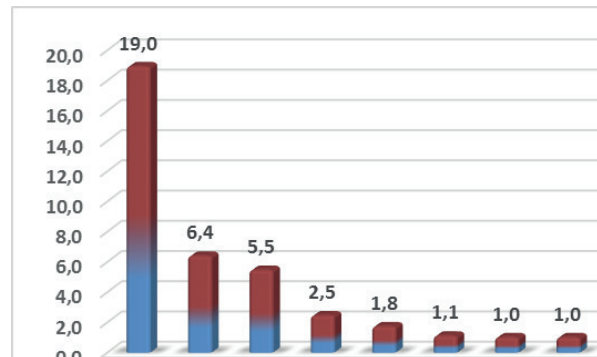
Vakıflarla ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin bütününe bakıldığında tezlerin sayfa sayısının %31 ile en fazla 101-150 aralığında, en düşük ise %1,5 ile 451-500 aralığında olduğu anlaşılmaktadır. 101 sayfadan aşağı doktora tezi yazılmadığı ancak yüksek lisans tezlerinin %12,6’sının 101 sayfadan daha az hacimli olduğu söylenebilir. Lisansüstü tezlerin sayfa sayıları genellikle 101 ile 250 aralığındadır.

Grafik 11. Lisansüstü Tezlerin Sayfa Aralığı Dağılımı (%)

3.10. Lisansüstü Tezlerin Anahtar Kelime Dağılımı ve Kelime Bulutları

Lisansüstü tezlerde en çok kullanılan anahtar kelimelerin oransal dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmektedir. Vakıflarla ilgili yapılmış lisansüstü tezlerde en çok kullanılan anahtar kelimeler sırasıyla “Vakıflar”, “Osmanlı Devleti”, “Osmanlı Dönemi” şeklindedir. Buradan hareketle vakıflarla ilgili tezlerde en fazla Osmanlı dönemi vakıflarının, vakıf türü olarak ise medreselerin diğerlerine nazaran daha yoğun bir şekilde çalışıldığı sonucuna varılabilir. Bunun yanı sıra lisansüstü tezlerde zaman aralığı olarak, 16. ve 17. yüzyıllardaki vakıflar diğer yıllara nazaran daha fazla çalışılmış olduğunu söylemek mümkündür.

Grafik 12. Lisansüstü Tezlerin Anahtar Kelime Dağılımı (%)

Lisansüstü tezlerin anahtar kelimeleriyle oluşturulan kelime bulutunda en ön plana çıkan kavramlar, Vakıflar, Osmanlı Devleti, Osmanlı Dönemi, Vakıf Hizmetleri, 16. yüzyıl, 17. yüzyıl ve 18. yüzyıl şeklindedir.

Şekil 1. Lisansüstü Tezlerin Anahtar Kelimelerine İlişkin Kelime Bulutu

Aşağıdaki şekilde vakıflarla ilgili 1984-2016 yılları arasında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerin başlıklarında en sık kullanılan kelimelere ilişkin kelime bulutu yer almaktadır. Tez başlıklarında en ön plana çıkan kelime, anahtar kelimelerde olduğu üzere “vakıflar” kelimesidir. Buradan hareketle yazarların tez başlıklarını ve anahtar kelimelerini tez konularına uygun olarak belirledikleri söylenebilir.

Şekil 2. Lisansüstü Tezlerin Başlıklarına İlişkin Kelime Bulutu

Şekil 3'te ise çalışmaya dahil edilen lisansüstü tezlerin Ulusal Tez Merkezinde yer alan özetlerinden bir kelime bulutu oluşturulmuştur. Kelime bulutunda en ön plana çıkan üç kelime sırasıyla, “Vakıf”, “Sosyal” ve “Osmanlı” kelimeleridir. Buradan hareketle vakıflarla ilgili tezlerde genellikle Osmanlı vakıflarının ve bu vakıfların sosyal yönlerinin ele alındığını söylemek mümkündür.

Şekil 3. Lisansüstü Tezlerin Özetlerine İlişkin Kelime Bulutu

3. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de vakıflar hakkında yazılmış lisansüstü tezlerin nicel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemi ile çeşitli açılardan analizi yapılmıştır. Bu bağlamda 1984-2016 yılları arasında vakıfların sosyo-ekonomik ve hukuki boyutunu ele aldığını tespit ettiğimiz 261 tez çalışmasının analizi yapılmıştır. Günümüz vakıfları ve vakıfların mimari boyutu ile ilgili tezler araştırma dışı bırakılmıştır.

Çalışmada analizi yapılan lisansüstü tezlerin %75,5’i yüksek lisans, %24,5’i ise doktora çalışmasıdır. Yüksek lisans çalışmaları doktora çalışmalarının üç katıdır. Yüksek lisans tezlerinin yazarlarının %64,5’i erkek, 35,5’i kadındır; doktora tez yazarlarının 85,9’u erkek, 14,1’i kadındır. Kadınların oranı yüksek lisans tezlerinde daha yüksekken doktora tezlerinde oran düşmektedir. Vakıflarla ilgili çalışmamıza dâhil edilen ilk tez 1984 yılında yüksek lisans olarak yazılmıştır. İlk doktora tezi ise bu tarihler arasında 1990

yılında yazılmıştır. Vakıflarla ilgili en fazla lisansüstü tez çalışması yapılan yıllar sırasıyla 2010, 2011, 2014 ve 2015 yıllarıdır. Son yıllarda vakıflar üzerine daha fazla çalışma yapıldığı görülmektedir.

Vakıflarla ilgili en fazla lisansüstü tez çalışması yapan üniversiteler sırasıyla Marmara Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi’dir. Vakıflarla ilgili tezlerin %49,9’u bu beş üniversitede yapılmıştır. En fazla lisansüstü tez çalışmasına danışmanlık yapan öğretim üyeleri ise %3,4 ile Yusuf Küçükdağ ve %3,1 ile Ahmet Tabakoğlu hocalarımızdır. Vakıflar hakkında yapılan lisansüstü tezlerin danışmanlığını yürüten öğretim üyelerinin %58,6’sı Prof. Dr. ünvanına, %19,2’si Doç. Dr. ünvanına, %20,7’si Yrd. Doç. Dr. ünvanına, %1,1’i Dr. ünvanına sahiptir, %0,4 oranına sahip olan ünvan ise bilinmemektedir. Lisansüstü tezlerin yazıldıkları yıllara bakıldığında zaman 261 lisansüstü tezin %96,6’sının Türkçe, %3,4’ünün ise İngilizce yazıldığı görülmektedir.

Çalışmada analizi yapılan 261 lisansüstü tez 30 farklı anabilim dalı altında yapılmıştır. En fazla lisansüstü tezin %37,5 ile aynı şekilde tarih anabilim dalında yapıldığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde lisansüstü tezlerin konularına göre dağılımında da tarih en başta gelmektedir.

Lisansüstü tezlerin başlıklarıyla ilgili hazırlanan kelime bulutunda; “Vakıflar”, anahtar kelimeleri ile hazırlanan kelime bulutunda; “Vakıflar”, “Osmanlı Devleti”, “Osmanlı Dönemi”, özetleri ile hazırlanan kelime bulutunda da yine “Vakıf”, “Sosyal” ve “Osmanlı” kelimeleri ön plana çıkmıştır. Buradan hareketle yazarların vakıflarla ilgili hazırladıkları tezlerin başlıkları ve anahtar kelimelerinin konuyla uyumlu olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra özet kelime bulutunda ön plan çıkan vakıf, Osmanlı ve sosyal kelimelerine bakarak vakıflarla ilgili yapılan tezlerin daha çok Osmanlı dönemi vakıflarıyla ve vakıfların sosyal boyutlarıyla ilgili olduğu şeklinde bir çıkarım yapmak mümkündür.

Lisansüstü tezlerin alt konularına göre dağılımına bulgulara bakıldığında hem yüksek lisans hem de doktora tezlerinde toplamda %25,3 oranıyla en fazla belli bir coğrafi alana ait olan vakıfların çalışıldığı, en

fazla teze konu olan coğrafi alanın Bursa olduğu, en fazla tezin 16. yüzyıl Osmanlı vakıflarını ele aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak vakıflar üzerine yazılmış makaleler hakkında da bibliyometrik analiz yöntemiyle çalışmaların yapılması bu çalışmayı daha da geliştirecek ve vakıf çalışacak araştırmacılara daha sağlıklı bir yol haritası çizmeye yardımcı olacağı söylenebilir.

Kaynaklar

Abacı, Dörtok, Zeynep (2013). "Bilgi Çağında Tarihçi Olmak": Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı ve Osmanlı Tarihi Çalışmaları". *Türk Tarih Eğitimi Dergisi* 2(2): 32–57.

Acun, Ramazan (1988). "Bilgisayar ve Vakıf Araştırmaları". *Vakıflar Dergisi* 20: 365–76.

— (2017). "Vakıf Araştırmalarının Sosyal Ağ Analizi: Merkezdekiler Ve Kenardakiler". *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi Bahaeddin Yediıldız Armağanı* 18: 358–70.

Aktan, Osman. 2014. "Stratejik Planlama Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi". *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi* 2(1): 12–31.

Al, Umut. 2008. "Türkiye'nin Bilimsel Yayın Politikası: Atf Dizinlerine Dayalı Bibliyometrik Bir Yaklaşım". Ankara Üniversitesi.

Al, Umut, Soydal, İrem, Yalçın, Haydar (2010). "Bibliyometrik Özellikleri Açısından Bilig'in Değerlendirilmesi". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 55:1-20.

Alkan, Gönül (2014). "Türkiye'de Muhasebe Alanında Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma (1984-2012)". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*: 41–52.

Benligiray, Serap (2012). "Araştırmacıların Bankacılık Alanına Bilimsel Katkıları : Bankacılık Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlere İlişkin Bir Araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 3(6): 26–46.

Beşel, Furkan, ve Fatih Yardımcıoğlu (2017). "Maliye Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi". *Maliye Dergisi* 172: 133–51.

_____ (2017). "Türkiye'de Maliye Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi (2003-2017)". *International Journal of Public Finance (IJPF)*. Vol: 2 Issue: 1: 27 – 62.

Coşkun, İbrahim, Şahin DüNDAR, ve Cansu Parlak (2014). "Türkiye'de Özel Eğitim Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (2008-2013)". *Ege Eğitim Dergisi* 15(2): 375–96.

Durukan, Haydar, Yunus Atalay, ve Seyit Nurullah Şen (2015). "Türkiye'de 2000- 2014 Yılları Arasında Okul Öncesi Eğitimi Alanında Yapılan Yüksek Lisans Tezlerinin İncelenmesi". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*: 62–77.

Gül, İsa, Aysun Yeşiltaş, ve Belma Keklik (2015). "Sağlık Yönetimi Lisansüstü Programlarında Yapılan Tezlerin Profili". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7(13): 231–34.

Güngörmüş, Ali Haydar (2016). "Türkiye'de Muhabese Standartlarına Yönelik Yazılan Yüksek Lisans Ve Doktora Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (25): 347–62.

Hazır Bıkmaz, Fatma, Erdem Aksoy, Özden Tatar, ve Canan Atak Altınyüzük (2013). "Eğitim Programları ve Öğretim Alanında Yapılan Doktora Tezlerine Ait İçerik Çözümlemesi (1974-2009)". *Eğitim ve Bilim* 38(168): 288–303.

Küçük, Serhat (2002). "Osmanlı Üzerine Tezler: Bibliyografya ve İstatistik". Hacettepe Üniversitesi, YL Tezi.

Mcburney, M. K. ve Novak, P. L. (2002). What Is Bibliometrics and Why Should You Care? Professional Communication Conference, IPCC. USA: IEEE International, 108-114.

Nergiz, Hatice Güçlü (2014). "Türkiye ' de Lisansüstü Turizm Tezlerinin Bibliyometrik Profili (1990-2013)". İçinde VII. *Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, , 212–21.

Selçuk, Mervan, ve Fatih Yardımcıoğlu (2017). "İslam Ekonomisi ve Finansı Alanında Türkiye'de Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 3(3): 63–78.

Şimşek, Hasan, ve Ali Yıldırım (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 6. baskı Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography Or Bibliometrics? *Journal Of Documentation*, 25, 348-349.

- Tayfun, Ahmet vd (2016). “Turizm Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz”. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi 1 1*: 50–69. <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: 20.04.2017.
- Yalçın, Haydar (2010). “Millî Folklor Dergisinin Bibliyometrik Profili (2007-2009)”. *Milli Folklor Dergisi 22(85)*: 205–11. [http:// kaynakca.hacettepe.edu.tr /](http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/) Erişim Tarihi: 12.12.2017.
- Yediıldız, Bahaeddin (1984) “Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları” , 2.Vakıf Haftası (Konuşmaları ve Tebliğler), s.16-18.

Gerede (Krateia) Arastalar Bölgesi'nin Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik Bağlamında İrdelenmesi

Çiğdem Belgin Dikmen*
Ferruh Toruk**

Öz

Gerede Osmanlı Döneminde özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda debbağlık, tarakçılık ve tiftik ipliği üreticiliği gibi mesleklerin yaygın olduğu, Müslüman ve Gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadığı, kapalı ekonomiye sahip bir yerleşimdir. 19. yüzyılda inşa edilmiş arastalar Gerede'nin bölgenin kalabalık ve faal ticari yerleşim alanlarından biri olduğunu göstermektedir. Günümüzde kentleşme, gelişen teknoloji, değişen yaşam biçimi ve artan göç olgusu bu zanaat kollarının sürdürülmesini olanaksız hale getirmiş, Gerede'de arastalar Cumhuriyet Döneminde işlevlerini kısmen kaybetmiştir. Bu çalışmanın amacı Gerede'de mekânsal yapı değişikliklerini irdelemek, Gerede kent merkezinde yer alan arastaların korunması ve bölge ekonomisini canlandıracak biçimde işlevlendirilmesine yönelik öneriler geliştirmektir. Çalışma kapsamında Gerede Kentsel Sit Alanı içerisinde kalan arastalar bölgesinin mekânsal özellikleri tartışılmış, korunması önerilen arastaların debbağlık, tarakçılık ve saraciye gibi zanaat kolları ile bölgede var olan turizm potansiyelinin canlandırılmasına ve bölge ekonomisine katkı sağlanmasına etkileri sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, sosyo-kültürel sürdürülebilirlik, arastalar bölgesi, Gerede, Gerede Kentsel Sit Alanı.

Examination of Gerede (Krateia) Arasta Region In the Context of Socio-Cultural Sustainability

Abstract

Gerede is a settlement in which crafts such as leather and mohair yarn production were common and where Muslim and non-Muslim population lived together in a closed economy especially during the 18th and 19th centuries Ottoman period. Arasta, a kind of bazaar and craft workshops complex constructed in the 19th century, shows Gerede was one of the crowded and active commercial and residential city. Today's urbanization, high technology, changing lifestyles and increasing migration made it impossible to sustain these crafts and as a result of that, Arasta has lost its functions partially during in the Republic period. The aim of this study is to examine spatial changes in regard with Arasta and to propose recommendations for preservation and reuse of Arasta premises which are located in the Gerede city centre so as to revive and improve the economy of the region. In this context, spatial structure of Arasta region in Gerede Urban Site was discussed, the potential effect of reviving crafts such as tanner and mohair processing, on tourism and regional economy was examined.

Keywords: Ottoman, Socio-cultural sustainability, arasta's region, urban preservation, Gerede, Gerede Urban Site.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yozgat/Türkiye; cbelgin.dikmen@gmail.com

** Öğr. Gör., Bozok Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yozgat/Türkiye; ferruhtoruk@yahoo.com

1. Giriş

İç Anadolu Bölgesi'ni Batı Karadeniz Bölgesi'ne bağlayan geçiş alanında ve İpek Yolu üzerinde bir konaklama merkezi olarak konumlanan Gerede tarihsel süreçte çeşitli uygarlıklara ev sahipliği etmiştir. 14. yüzyılın ilk yarısında Osmanlılar ve Candaroğulları arasında el değiştiren bölge 15. yüzyılda Osmanlı egemenliğine girmiştir. Osmanlı Döneminde 18. ve 19. yüzyıllarda Gerede'de Müslüman ve Gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadığı ve debbağlık, kalaycılık, tarakçılık ve tiftik ipliği üreticiliği gibi mesleklerin yaygın olduğu bilinmektedir.

Gerede kent merkezinde "Kentsel Sit Alanı" olarak belirlenen alanda 19. yüzyıla tarihlenen cami, türbe, mescit, han, arasta, hamam, saat kulesi ve çeşme gibi anıtsal yapılar bulunmaktadır¹. Bu yapılardan özellikle hanlar ve arastaların varlığı ve demografik yapıya ilişkin kaynaklar (Şahin, 2000: 115-120; Özkaya, 2000: 163-169), Gerede'nin 19.yüzyılda bölgenin kalabalık ve faal ticari yerleşimlerden biri olduğunu göstermektedir. Bu dönemde sosyal yaşam ve ticaretin hareketliliği ile buna koşut olarak ekonominin canlanmasına katkı sağlayan arastalarda debbağlık, kalaycılık, tarakçılık ve tiftik ipliği üreticiliği gibi zanaat kollarının faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Özkaya, 2000: 163-169; Kaşmer, 2000: 257-273; Erkoçoğlu, 2000: 81-103). Günümüzde göç olgusu ile nüfusun azalması, kentleşme, teknolojinin gelişmesi, yaşam biçiminin değişmesi yukarıda bahsi geçen zanaat kollarının yok olmasına, bir dönem Gerede ekonomisini canlandıran ve faal olarak kullanılan arastaların işlevlerini yitirmelerine ve süreç içerisinde kullanılmayan yapıların tahrip olmasına neden olmuştur.

Çalışma, Gerede'nin tarihsel süreç içerisinde mekânsal yapı değişikliklerini irdelemeyi, yerleşimin merkezinde Kentsel Sit Alanı olarak belirlenen alanda uygulanacak Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) ile arastaların korunmasına ve bölge ekonomisini canlandıracak biçimde işlevlendirilmesine yönelik öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında Kentsel Sit Alanı içerisinde kalan tescilli ve tescilli önerilen arasta dükkânlarının mekânsal özellikleri tartışılmış, arastalar bölgesi olarak tanımlanan alanın sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik bağlamın-

da korunması, debbağlık, tarakçılık ve saraciye gibi zanaat kolları ile bölgede var olan turizm potansiyelinin canlandırılması ve bölge ekonomisine katkı sağlanmasına yönelik öneriler sunulmuştur.

2. Sosyal ve Kültürel Sürdürülebilirlik

İnsanların fiziksel, sosyal ve psikolojik gereksinimlerini karşılamak amacıyla, doğal kaynaklar ve teknolojiyi kullanarak gerçekleştirdikleri etkinlikler doğal çevreyi yapay çevreye dönüştürmektedir. Kentleşme, nüfus artışı, endüstrileşme, yapı teknolojisinin ve yapı malzemelerinin gelişmesi yapay çevrenin oluşumuna ve yapı sektörünün gelişimine katkı sağlamaktadır. Yapı sektörünün tükettiği doğal kaynaklar ve ortaya çıkardığı atıklarla çevre sorunlarına neden olması, 1970'li yıllarda ortaya çıkan enerji krizi, çevre kirliliği, yetersiz gıda üretimi, doğal kaynakların tükenebilirliğinin ve fosil yakıt kaynaklarının çevre dostu ve yenilenebilir kaynaklar olmadığına anlaşılması başta akademik çevreler olmak üzere yerel ve küresel ölçekte çevre ve enerji kavramlarının sorgulanmasına neden olmuştur (Dikmen ve Toruk, 2013).

Toplumların gelecek yüzyıllarda var olabilmelerini amaçlayan anahtar bir kelime olarak yerel ve küresel ölçekte kabul gören sürdürülebilirlik kavramı, yapıların sosyal ve kültürel boyutlarıyla tanımlanmasını önemsemekte ve kültürel mirasın sürdürülebilirliğine vurgu yapmaktadır (Gültekin ve Dikmen, 2006: 159-167). Sürdürülebilirlik kavramı yapıların birbirleri ile etkileşim halinde, birbirlerini tamamlar ve tanımlar nitelikteki ekolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları ile tanımlanması gerektiğini savunmakta (Kohler, 1999: 309-320; Çelebi ve Gültekin, 2007: 30-36) ve yaşanabilir çevrelerin oluşturulabilmesi için fiziksel, ekonomik, ekolojik, kültürel ve sosyal sistemlerin yeniden yapılanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, ekolojik sürdürülebilirlik; kaynakların ve ekosistemin korunmasına, ekonomik sürdürülebilirlik; kaynakların uzun dönem kullanılabilirliğine ve kullanım bedellerinin düşük olabilmesine, sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik ise insan sağlığını, konforunu sağlayan ve sosyal, kültürel değerlerin korunmasına yönelik stratejileri kurgulayan ilkelere dir.

Sosyal ve kültürel sürekliliğin sağlanabilmesi ve kültürel birikiminin gelecek nesillere aktarılabilmesi, geçmişin işaret ve simgelerinin kuşaklar boyunca taşınabilmesine bağlıdır (Tekeli, 1989). Sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik kavramı günümüzde tarihi, kültürel ve geleneksel mimari özellikler taşıyan yapıların doku ve çevreyi oluşturan tüm elemanlarla bir bütün olarak korunmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını öngörmektedir. Bu amaçla korunacak yapıların mekânsal yapısı, plan şemaları, yapım sistemleri ve yapı malzemelerine ilişkin yazılı ve görsel bilgilerin belgelenmesi, korumaya yönelik politikaların belirlenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

3. Gerede (Krateia) Arastalar Bölgesi'nin Sosyal ve Kültürel Sürdürülebilirlik Bağlamında İrdelenmesi

Tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlere ait uygarlıkların ve toplumların birbirleriyle etkileşim içerisinde oldukları, alışkanlıkları ve birikimlerini nesilden nesile sürdürerek oluşturdukları kültürü yansıtan mekânlar, yapılar ve yerleşimler oluşturdukları görülmektedir. Bu bağlamda toplumların birbirleriyle etkileşimleri ve aktarımları ile oluşan (Turhan, 1994) maddi ve manevi değerler bütünü olarak tanımlanabilecek kültürün toplumun bilgi ve deneyimlerini, tarihini, yaşam biçimi ve kimliğini yansıttığı söylenebilir. Toplumsal yaşamın ve sosyal yapının biçimlendirdiği mekânlar, yapılar ve yerleşimler süreç içerisinde değişikliklerden etkilenmektedir. Bu etkileşim teknolojinin gelişmesi, yaşam biçiminin ve gereksinimlerin değişmesi ile somut kültür mirasımızı oluşturan ve günümüz konfor koşullarına uyum sağlayamayan bu yapıların özgün işlevleri ile kullanılmalarını güçleştirmektedir. Öte yandan sosyal ve toplumsal yaşamdaki değişikliklere ve artan göç olgusuna koşut olarak, kimi zaman debbağlık, tarakçılık, tiftik ipliği üreticiliği ve saraciye gibi bir zamanlar Ahiliğe bağlı zanaat kolları da yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalmakta ve bu zanaat kollarının gelecek kuşaklara aktarılarak sürdürülebilmesinde sorun yaşanmaktadır.

Kültürel mirasın, kültür değerlerimizin korunması ve bir bütün olarak gelecek nesillere aktarılması toplumsal bir görevdir. Kültürel birikimimizin yansımaları olan yapıların korunmuşluk düzeyi toplum-

ların sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik karakteri kadar, gelişmişlik düzeylerinin de göstergesi olarak görülmektedir. Günümüz konfor koşullarını ve kullanılabilirliğini sağlaması neredeyse olanaksız görülen yapılar koruma bilinci ve politikalarının yetersizliği gibi nedenlerle özgün işlevleri ile kullanılmamakta ve giderek yok olmaktadır (Dikmen, 2013: 69-72; Dikmen ve Toruk, 2015: 526-533). Bu bağlamda günümüzde yok olma tehdidi altındaki zanaatlarımızın yaşatılması, sosyal ve kültürel değerlerimiz hakkında bilgi veren birer gösterge olan mimari mirasımızın özgün veya uygun bir işlevle korunması; kaynakların, sosyal ve kültürel değerlerin, geleneksel yaşam biçiminin gelecek nesillere aktarılması ve Gerede Kentel Sit Alanı içinde 19. yüzyıl sonu-20.yüzyıl başına tarihlenen arasta dükkânlarının sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik kapsamında korunması ve gelecek nesillere özgün işlevleri ile aktarılması için stratejiler üretilmesi (Çelebi vd., 2008: 13-14) gerekmektedir. Tarihi yerleşimlerde kent merkezini oluşturan cami, türbe, mescit, han, arasta, hamam, saat kulesi ve çeşme gibi anıtsal yapılar ile sivil mimarlık örneklerinin çağdaş ve bütünsel bir planlama anlayışı ile ele alınarak korunması, koruma yaklaşımında sürekliliğin sağlanarak (Kuban, 2010) kentsel belleğin yaşatılması (www.mimdap.org/?p=34624) sağlanmalıdır. Bu amaçla Gerede'nin tarihsel gelişimi ile demografik, ekonomik, sosyal ve mekânsal yapısı irdelenmiş, arasta dükkânlarının kullanılarak korunmasına yönelik öneriler sunulmuştur.

3.1. Gerede'nin Tarihsel Gelişimi

Gerede'nin kuruluş yeri ve tarihine ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yerleşimin M.Ö. 3. yüzyılda Paphlagonia eyaletinde bir kent olduğu, Gerede Ovası'nın kuzeyinde Esentepe etekleri üzerine kurulduğu, Cressa veya Krateia olarak anıldığı tahmin edilmektedir. Bu dönemde doğu ticaret yolu üzerinde bulunan bir sınır kenti olan Gerede kronolojik sıra ile Galatlar, Bithynia Devleti, Roma İmparatorluğu, Pontus Krallığı (Aycan, 2000: 13), Bizans İmparatorluğu, Candaroğulları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Yerleşimin Roma İmparatorluğu'nun son döneminde ve Hıristiyanlığın ilk evresinde Hıristiyanlık dininin yayılması amacıyla Bithynia Bölgesi'nin pek çok kentinde olduğu gibi, bir piskoposluk

merkezi konumunda olduğu ve İstanbul Patrikhane-si'ne bağlandığı bilinmektedir. Bizans İmparatorluğu sonrasında Türk hâkimiyetine geçen Gerede, sırasıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nin uç vilayetlerinden biri olmuş, bir dönem (1354) Moğolların bir kolu İlhanlılar'ın uç beyliği olarak kalmış, 14. yüzyılın ilk yarısında ise Osmanlı Devleti ve Candaroğulları arasında el değiştirmiş ve 15. yüzyılda Osmanlı egemenliğine girmiştir (Aycan, 2000: 11-16).

17. yüzyılda Bolu ile birlikte Gerede'yi de ziyaret eden dönemin ünlü seyyahları Evliya Çelebi ve Kati Çelebi, Bolu Sancağı'na bağlı bir subaşılık olan yerleşimi mahalle, cami, tekke, hamam, han ve çok sayıda dükkân ile tanımlamakta, ayrıca bıçakçılık ile debbâğlığın yaygın meslekler olduğunu ifade etmektedir. 19. yüzyılda kente gelen İngiliz kökenli Morier, Gerede'nin çok sayıda deri fabrikalarına sahip dükkân ve pazarları ile mamur bir Türk yerleşimi olduğunu söylemektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra Gerede Bolu'ya bağlı bir ilçe konumuna gelmiştir.

3.2. Gerede'nin Demografik ve Sosyal Yapısı

Gerede ve çevresinin demografik, ekonomik ve sosyal yapısı ticari veriler, iş olanakları, göç ile yerleşimin yaşadığı yangın ve depremlerden etkilenmiştir. Yerleşimde 1830-1839 yılları arasında Müslüman ve Gayrimüslim nüfusun birlikte var olduğu, 1844-1899 yılları arasında Gayrimüslim nüfusun oldukça azaldığı ve yerleşimin neredeyse tamamına yakınının Müslümanlardan oluştuğu, 1831-1888 yılları arasında ise Müslüman nüfusa karşın Gayrimüslim nüfusun görece olarak arttığı görülmektedir. 1831 yılı nüfus sayımına göre büyük çoğunluğun köylerde, geride kalanların ise Gerede merkezde yaşadığı, nüfusun yaklaşık yarısını 12 yaşından küçük Müslüman çocukların, diğer yarısını ise 12-40 yaş arası (% 27) ve 40 yaş üzeri kişilerin (% 25.66) oluşturduğu gözlemlenmektedir (Şahin, 2000: 115-120) (Tablo 1).

Tablo 1. 1830-1839 Yılları Arasında Gerede Nüfusu (Şahin, 2000: 115-120).

Tarih	Müslüman Çocuk Nüfus	Müslüman Genç Nüfus	Müslüman Yaşlı Nüfus	Toplam Müslüman Nüfus	Toplam Gayrimüslim Nüfus	Toplam Müslüman ve Gayrimüslim Nüfus
1830	2980	1565	1801	6346	-----	6346
1831	2828	1733	1800	6361	86	6447
1832	2842	1679	1766	6287	75	6363
1833	2879	1712	1760	6351	82	6433
1834	2552	1938	1755	6245	74	6319
1835	2451	1977	1985	6413	78	6491
1836	2539	1977	1962	6478	107	6585
1837	1775	2261	1879	5915	93	8008
1838	1748	2436	1829	6013	91	6104
1839	1552	2515	1889	5956	89	6045

1892, 1896 ve 1899 tarihli Kastamonu salnamelerine göre, 1888 tarihli sayımda Mengen ve Gerede'nin nahiyelerinin nüfusa katılması nedeniyle hane ve nüfus verilerinde sağlıklı bir ayırımı yapılamayacağı (Tablo 2), ancak bu tarihlerde hane ve nüfus sayılarında büyük artışların olmadığı söylenebilir (Tablo 3). 1831 sayımına göre % 98.67 Müslüman ve % 1.33 Gayrimüslim nüfusa karşın, 1836 yılında gayrimüslim nüfusta önemli bir artışın olduğu, 1896 yılında diğer bölgelerde de olduğu gibi Gerede'de yapılan nüfus sayımında Rum ve Ermeni nüfusa rastlanmadığı görülmektedir (Şahin, 2000: 115-120; Özkaya, 2000: 163-169).

Tablo 2. 1844-1899 Yılları Arasında Gerede Hane Sayısı ve Nüfusu (Şahin, 2000: 115-120).

Yıllar	Toplam Hane	Toplam Nüfus
1844	1765	-
1870	3690	12462
1872	4323	14768
1874	4569	15088
1875	4602	15088
1876	4620	15380
1877	4620	15500
1878	4630	15530
1888	4694	38960
1892	6336	40869
1893	-	39304
1896	6467	41884
1899	6482	43021

Tablo 3. 1831-1888 Yılları Arasında Gerede'de Gayrimüslim Nüfus (Şahin, 2000: 115-120).

Yıllar	Rum	Nüfus	Ermeni	Katolik	Toplam
1831	Yerli	5	-	-	86
	Yabancı	81	-	-	
1832	-	75	-	-	75
1833	-	82	-	-	82
1834	-	74	-	-	74
1835	-	78	-	-	78
1836	-	107	-	-	107
1837	-	93	-	-	93
1838	-	91	-	-	91
1839	-	89	-	-	89
1844	-	26	-	-	26
1846	-	60	-	-	60
1888	-	124	7	23	154

1844-1896 yılları arasında Gerede'nin Demirciler, Kabiller, Orta, Seviller ve Kitirler adları ile tanınan 5 mahallesi, 24 divanı (köyden küçük yerleşimler) ve 108 köyünün bulunduğu bilinmektedir. 1844 yılında 289 olan mahallelerin toplam hane sayısının 1896'da 597'e ulaştığı ve hane sayısında en belirgin artışın Demirciler, Seviller ve Kitirler mahallelerinde olduğu söylenebilir. 1844-1896 yılları arasında Gerede'nin hane sayısı ve yapısı hakkındaki bilgiler, aynı yıllar içerisinde hazırlanan salnamelerde (Türkoğlu, 1999) ve Temettuat defterlerinde yer almaktadır. 1894 tarihli Kastamonu Salnamesi'nde cinsiyet ve inanç ayırımı yapılmaksızın; Kabiller Mahallesi'nin 451, Demirciler Mahallesi'nin 938, Kitirler Mahallesi'nin 559, Seviller Mahallesi'nin 759 ve Orta Mahallesi'nin de 756 kişiden oluşan bir nüfusa sahip olduğu, hane sayısı ve nüfus çokluğu bakımından Demirciler Mahallesi'nin ilk sırayı aldığı görülmektedir. Günümüzde Gerede merkez bu 5 mahalleye eklenmiş Dayıoğlu, Yeni Mahalle ve Bahçelievler mahalleleri ile birlikte 8 mahalleden oluşmaktadır (Şahin, 2000: 115-120) (Tablo 4).

Tablo 4. 1844-1896 Yılları Arasında Gerede'de Mahalle ve Hane Sayısı (Şahin, 2000: 115-120).

Mahalle Adı	1844 Yılında Hane Sayısı	1896 Yılında Hane Sayısı
Demirciler Mahallesi	99	156
Kabiller Mahallesi	43	75
Orta Mahallesi	108	136
Seviller Mahallesi	37	131
Kitirler Mahallesi	2	99

Gerede'de Cumhuriyet Dönemi'ne ilişkin ilk nüfus verileri 1927 yılına aittir. Yerleşimin 1927-1990 yılları arasında genel olarak kırsal (köy) bir nüfus yapısına sahip olduğu görülmektedir. Milli Mücadele yılları ve sonrasında doğurganlık oranının azalması, 1944 yılında yaşanan 7,4 şiddetindeki depremden dolayı 1950 yılında yerleşim nüfusu azalmıştır (Demirci, 2000: 273-282). 1980-1990 yılları arasında ise merkez nüfusun arttığı ve kırsal nüfus azaldığı söylenebilir (Tablo 5). 2000 yılı nüfus verilerine göre merkez ve kırsalda toplam 41.391 nüfusuyla Gerede, Bolu ilinin en fazla nüfusa sahip ve % 0.3 lük nüfus artış oranıyla bölgenin nüfusu en hızlı artan ilçesidir. Bu verilere

göre nüfusun 25.188'i ilçe merkezinde, 16.203'ü ise köylerde yaşamaktadır (Tablo 6). Nüfus dağılımında 0-5 yaş grubun % 10'luk, 65 ve üzeri yaş grubun ise % 5'lik bir orana sahip olması, yerleşimde doğurganlık oranının, ölüm oranından fazla olduğunu ve 0-5 yaş grubu çocuk ölümlerinin azalması da genel sağlık kontrollerinin iyileştirildiğini göstermektedir (www.tuik.gov.tr) (Tablo 7).

Tablo 5. 1927-1990 Yılları Arasında Gerede Merkez ve Kırsalda Nüfus (www.tuik.gov.tr).

Yıl	Toplam	Merkez	%	Kır	%
1927	48.511	4.123	%8	44.388	%92
1935	55.261	4.444	%8	51.017	%92
1940	56.161	3.960	%7	52.201	%93
1945	59.536	4.012	%7	55.527	%93
1950	51.733	4.115	%8	45.576	%89
1955	62.066	5.331	%9	56.735	%91
1960	55.631	6.398	%11	49.233	%89
1965	56.705	6.267	%11	50.438	%89
1970	60.281	7.536	%12	52.745	%88
1975	62.785	8.259	%13	54.826	%87
1980	63.137	9.885	%16	53.252	%84
1985	65.065	13.712	%21	51.353	%79
1990	41.274	18.780	%46	22.494	%54

Tablo 6. 1990-2011 Yılları Arasında Gerede Merkez ve Kırsalda Nüfus (www.tuik.gov.tr).

Yıllar	Merkez	Köyler	Toplam
1990	18.780	22.494	41.274
2000	25.188	16.203	41.391
2007	23.000	11.400	34.444
2008	22.633	11.444	34.077
2009	23.808	10.867	34.664
2010	24.142	10.537	34.679
2011	24.245	10.573	34.818

Tablo 7. 1990-2011 Yılları Arasında Gerede Merkez Nüfusta Yaş ve Cinsiyet (www.tuik.gov.tr).

Yaş	Toplam	%	Erkek	%	Kadın	%
0-5	2.421	%10	1.220	%51	1.201	%49
6-14	3.917	%16	2.014	%51	1.903	%50
15-25	6.130	%24	3.349	%55	2.781	%45
26-35	4.267	%17	2.311	%54	1.956	%46
36-45	3.578	%14	1.912	%53	1.676	%47
46-65	3.557	%14	1.813	%51	1.744	%49
66- ---	1.302	%5	585	%45	717	%55

Gerede'nin nüfus dalgalanmalarının ana nedenlerinden biri de yerleşimin köy nüfusu incelendiğinde somut bir şekilde fark edilecek göç olgusudur (Demirci, 2000: 273-282). 1935 yılında toplam nüfusun % 92'sini oluşturan kırsal nüfusun 2000 yılında ise %39'a düştüğü, göç yönünün de Bolu ve Gerede merkeze doğru olduğu görülmektedir (www.tuik.gov.tr). Gerede'de bölgede yaşayan demirci esnafından adını alan Demirciler Mahallesi'nin en yoğun hane ve nüfusa sahip bu mahallenin ekonomik gücünün de görece daha iyi olduğu görülmektedir. Gerede yerleşiminin ekonomik ve sosyal yapısı da nüfus hareketlerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

1.3. Gerede'nin Ekonomik Yapısı

Tarihsel süreçte İpek Yolu üzerinde bir konaklama merkezi olan ve İpek Yolu'nun önemini yitirmesiyle birlikte, yöre halkının kapalı ekonomiye bağlı olarak sınırlı ve kendine yeter üretim ile hayatını sürdürdüğü söylenebilir (Aycan, 2000: 11-16). Günümüzde Gerede bölgesinde geleceğe dönük gelişim stratejileri ile ülkemiz ekonomi politikasına uygun ekonomik faaliyetler geliştirilmekteyse de bölge ekonomisinin henüz istenilen düzeye ulaştığını söylemek mümkün değildir. 1844 yılı verilerine göre Gerede köylerinde gelir kaynakları açısından belirgin farklılıklar bulunmamaktadır. Gerede köylerinin gelir kaynakları çiftçilik (% 65), zanaatkârlık ve esnafılık (% 29.50), nakliyecilik (% 1.05) ve kira gelirleridir (% 0.19). Merkezde mahallelerin gelir dağılımında coğrafi konum, arazi yapısı ve nüfus yoğunluklarından kaynaklanan farklılıklar olduğu, zanaatkarlık ve esnafılık gelirlerini sırasıyla ücret, çiftçilik, kira ve nakliye gelirlerinin izlediği görülmektedir (Özkaya, 2000: 163-169) (Tablo 8).

Tablo 8. 1844 Yılı Kaynaklar İtibariyle Gerede Mahalleleri Gelirlerinin Dağılımı (Özkaya 2000: 163-169)*.

Mahalle	Zanaatkar, Esnaf Gelirleri	Ücret Gelirleri	Çiftçilik Gelirleri	Kira Gelirleri	Nakliye Gelirleri	Emekli Gelirleri
Demirciler	49.83	17.36	14.72	16.76	1.31	-
Kabiller	43.79	33.96	15.36	2.14	4.75	-
Orta	54.39	12.22	20.26	4.14	4.81	4.18
Seviller	48.64	33.70	14.72	1.35	1.59	-

19. yüzyıl Gerede merkezde faaliyet gösteren meslek grupları içerisinde en yaygın esnaf ve sanatkârlıktır ve 289 hanenin 187'si başta debbağlık, tarakçılık, çömlekçilik, kalaycılık ve nakliyecilik olmak üzere 30 farklı esnaf ve ticaret faaliyetinden birini yürütmektedir. Bu oran küçük bir yerleşim için önemli sayılacak bir ihtisaslaşma düzeyini göstermektedir. 19. yüzyıl Gerede merkezde ekonomiye katkı sağlayan meslek grupları değerlendirildiğinde, en çok katkı sağlayan meslek grubunun % 81 oranı ile debbağlık olduğu anlaşılmaktadır. 1888 tarihli Kastamonu Salnamesi'nde Gerede'de 15 debbağhanenin bulunduğu belirtilmesi, bu meslek kolunun hayli gelişmiş olduğunu göstermektedir (Şahin, 2000:115-120). Kesin tarihi bilinmemekle birlikte Gerede merkezde debbağlığın uzun zamandır var olduğu, çevreden toplanan derilerin debbağhanelerde kösele ve sahtiyan olarak işlenerek başta İstanbul olmak üzere çok sayıda yere satıldığı ve ekonomiye büyük getiri elde edildiği bilinmektedir.

Günümüzde de Gerede'de ayakkabı, kemer, çanta vb. saracıye mamulleri için ham deri tabaklayan deri fabrikaları bulunmaktadır. 2011 yılı itibariyle 400 ton/gün kapasiteli fabrikalarda yaklaşık 3.500 kişi istihdam edilmektedir. Bu bağlamda Gerede deri sanayi yaklaşık 12.000 kişinin geçimine doğrudan etki eden en önemli ekonomi alanıdır. Gerede, Türkiye'deki deri ihtiyacının % 35'ini karşılamakta ve deriler Rusya, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan ve İran'a ihraç edilmektedir. Günümüzde deri sanayisini geliştirmek üzere Gerede-Ankara yolu 2. km.de (Karaçam Mevki) kurulan Gerede Deri Sanayi Bölgesi ile yeni yatırım ve planlamaların yerleşimin ekonomisine katkı sağladığı görülmektedir (Özkaya, 2000: 163-169).

*Kitirler Mahallesi 2 hane olması nedeniyle değerlendirilmemiştir.

19. yüzyılda debbağlık dışında tarakçılık, tiftik ipliği üreticiliği ile değirmen (Asıyab) ve dükkân işletmeciliği de ekonomik getirileri açısından ilk sıralarda yer alırken, günümüzde un fabrikalarının değirmenlerin yerini alması ile değirmen işletmeciliği sonlandırılmıştır. 1874-1896 yılları arasında köylerde 25 ve merkezde 11 olmak üzere toplam 36 değirmenin varlığı hububat üretiminin ekonomiye sağladığı katkıyı göstermektedir. Farklı tarihlerdeki Kastamonu salnamelerinden 1844-1896 yılları arasında Gerede merkezinde aynı tür ürünlerin üretim ve satışının yapıldığı arasta dükkânlarının sayılarının oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır (Özkaya, 2000: 163-169).

19 yüzyılda Gerede bitkisel (% 59.46) ve hayvansal ürünlerin (% 40.54) ekonomiye katkı payının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Tarla ürünleri içerisinde buğday ve arpa önemli yer tutmaktadır. Günümüzde merkezdeki ekilebilir tarım arazilerinde üretim yapılmakla birlikte iklim şartlarının sertliği, toprağın verimsizliği, sulama olanaklarının azlığı ve tarım alanlarının sanayi alanı olarak kullanılması tarımsal faaliyetlerin azalmasına neden olmaktadır. Yerleşimde kısmen sürdürülen hayvancılık ile yakın çevrede yer alan Kuru Göl, Keçi Gölü ve Gerede Gölü'nde yetiştirilen tatlı su balıkçılığı da ekonomiye katkı sağlamaktadır.

18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa ve Rusya'dan gelen hekimlerin Gerede'de yetişen endemik bitkileri araştırdıkları, yerleşimde üretilen tiftik, yağ ve peynir gibi hayvansal ürünlerin, yerleşim merkezi ve Mengen'de yetişen sebze-meyveler ile çorap, eldiven ile kemik ve ağaçtan üretilen tarak gibi ürünlerin Gerede'de pazara çıkarıldığı bilinmektedir (Şahin, 2000: 115-120; Türkoğlu, 1999). 19. yüzyılın sonlarında ise Gerede çevresindeki ormanlardan elde edilen kereste ve ahşap ürünlerin Gerede ekonomisi için önem-

li bir gelir kaynağı olduğu gözlenmektedir (Özkaya, 2000: 163-169; Demirci, 2000: 273-282).

3.4. Gerede'de Mekânsal Yapı

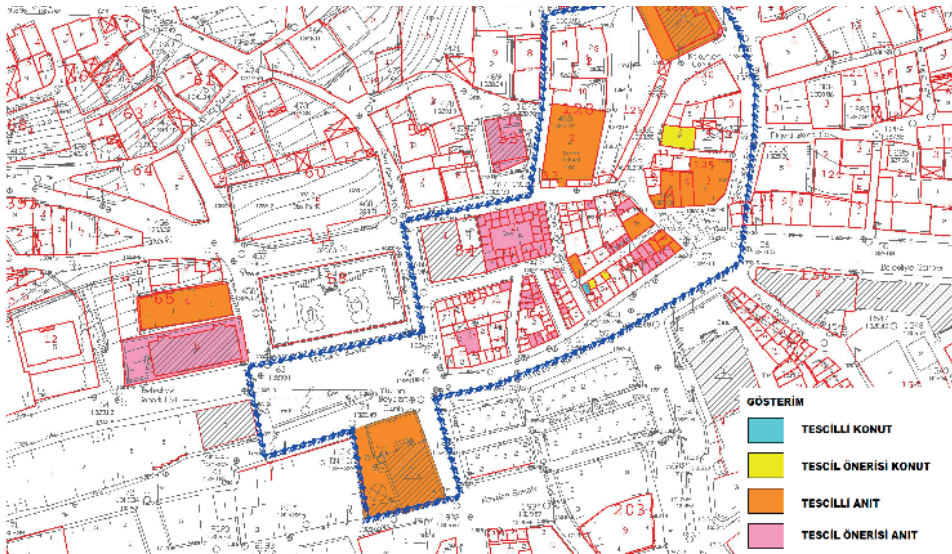
Gerede 19. yüzyıldan günümüze varlığını sürdüren Kabiller, Orta, Seviller, Kitirler ve adını bölgede yaşayan demirci esnafından alan Demirciler mahallelerine ek olarak yeni açılan Dayıoğlu Mahallesi, Yeni Mahalle ve Bahçelievler Mahallesi ile toplam 8 mahalleden oluşmaktadır. 19. yüzyıl ve sonrasında Gerede'de hane sayısı, nüfus ekonomik güç açısından en iyi durumda olan mahallenin Demirci olduğu söylenebilir (Özkaya, 2000: 163-169). Homojen bir yapıya sahip olan Gerede kent merkezinde ve Seviller, Kabiller, Demirciler, Kitirler ve Orta mahallelerinde 18. ve 19. yüzyıllara tarihlenen cami, hazire,

türbe, saat kulesi, çeşme, hamam ve han gibi anıtsal yapılar ile arasta dükkânları bulunmaktadır. Ankara 1 Numaralı KVKBK'nun 18.07.2013 tarih ve 812 sayılı kararı ile Kentsel Sit Alanı¹ olarak ilan edilmiş ve bu alan içerisinde yer alan 13 yapı ile sit sınırı dışında kalan 12 yapı (toplam 25 yapı) tescil edilmiştir. Tescillenen 25 yapıdan 4'ü günümüzde kısmen konaklama amaçlı kullanılmakla birlikte, farklı işlevlerle varlıklarını sürdüren hanlar ile Hacı İpek Hanı'na bitişik konumu nedeniyle tescillenen 3 dükkândır. Kentsel Sit Alanı için hazırlanan Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) kapsamında tescili önerilen 35 yapıdan 1'i han (Adı Bilinmeyen Han), 25'i ise arasta dükkândır (Fotoğraf 1, Çizim 1).

Çalışmaya konu olan ve arastalar bölgesi olarak ta-

Fotoğraf 1. Gerede Kentsel Sit Alanı Genel Görünüm (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

Çizim 1. Gerede Kentsel Sit Alanı İçinde Kalan Tescilli ve Tescili Önerilen Yapılar (ATN İmar A.Ş. Arşivi, 2014).

nımlanabilecek alan yerleşimin en eski mahallelerinden olan Kitirler Mahallesi sınırları içindedir (Aydinalp, 2012: 50-75). Farklı tarihlerdeki Kastamonu salnamelerinden de 1844-1896 yılları arasında Gerede merkezinde sayıları giderek artan dükkânların olduğu bilinmektedir (Erkoçoğlu, 2000: 81-103; Kaşmer, 2000: 257-273). Gerede'de geçmişte faal olan zanaat kollarının neredeyse yok olması, bu zanaatların yürütüldüğü arastaları da işlevsiz kılarak yok olma riski altında bırakmıştır.

Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Tarafından Tescillenen Yapılar: Ankara 1 Numaralı KVKBK tarafından tescillenen ve tümü Kitirler Mahallesi sınırları içerisinde kalan yapılar Vezirhan (Ada 125 Parsel 3), Deli Molla (Hüseyin Avni Aydemir) Hanı (Ada 125 Parsel 4, 5, 6), Hacı İpek Hanı (Ada 127 Parsel 10) ve Kiliseli Tüccar Hanı (Ada 128 Parsel 3) ile Ada 126 Parsel 12, 13, 14 ve 15'de yer alan ve Hacı İpek Hanı'na (Dikmen ve Toruk, 2017:11-26) bitişik konumda olan arasta dükkânlardır.

Arasta Dükkânları-Dükkân (Ada 126 Parsel 12): Kitirler Mahallesi'nde yer alan ve Hacı İpek Hanı'na kuzey yönünde bitişik olması nedeniyle Ankara 1 Numaralı KVKBK tarafından tescillenen dükkân, ada 126 parsel 12 üzerinde yer alan ve günümüzde ticarethane olarak faaliyet gösteren dükkâna da (Varol Şekerleme) bitişik konumdadır. Yerinde yapılan incelemeler ve bölge halkı ile yapılan görüşmelerden faal olarak kullanılmadığı öğrenilen mekânın, Hacı İpek Hanı'nın güney yönündeki odalarının dükkân olarak işlevlendirilmesini takiben dükkâna dönüştürüldüğünü söylemek mümkündür. Dükkânın kepenkleri kapalı olduğu için ne tür bir ticari aktiviteye sahip olduğu bilinmemektedir (Fotoğraf 2A).

Dükkân (Ada 126 Parsel 13 ve 14): Kitirler Mahallesi'nde Tüccar Han Sokak No: 22'de yer alan ve mülkiyeti Fikri Efendi Vakfı'na ait olan dükkân, Hacı İpek Hanı'nın kuzeybatı köşesinde ve hana bağımlı konumu nedeniyle Ankara 1 Numaralı KVKBK tarafından tescillenmiştir. Günümüzde bir ticarethane olarak kullanılan (Varol Şekerleme) ve yığma yapı tekniğiyle

inşa edilen 17m²'lik mekânın, dükkân olarak kullanılmaya başladığı tarih kesin olarak bilinmemektedir. Dükkânın özgün niteliklerini tamamen kaybettiği söylenebilir (Bkz. Fotoğraf 2A).

Dükkân (Ada 126 Parsel 15): Kitirler Mahallesi Atatürk Bulvarı üzerinde No 15'de yer alan ve Hacı İpek Hanı'na kuzey yönünde bağımlı olması nedeniyle Ankara 1 Numaralı KVKBK tarafından tescillenen dükkânın yapım tarihi hakkında fikir verebilecek katabe veya herhangi bir veri bulunmamaktadır. Ancak plan tipolojisi, cephe özellikleri, malzeme ve malzeme kullanım tekniği gibi mimari özelliklerinden dükkânın 20. yüzyıl başında inşa edildiğini söylemek mümkündür. Köşe parselde yer alan, kuzey ve batı yönlerinde bitişik nizamda inşa edilen ve özgün işlevi konut olan yapının zemin katı günümüzde ticari amaçlı (kuyumcu) kullanılmaktadır.

Zemin katı yaklaşık 13 m²'lik tek hacimli bir satış mekânından, üst katı ise 24 m² büyüklüğünde depo olarak kullanılan bir mekândan oluşan dükkânın zemin katı güvenlik nedeniyle kepenklidir. Dükkânın zemin katta camekân (vitrin) olarak kullanılan geniş açıklıkları renkli eloksal alüminyum malzemedendir. Üst katın güney ve doğu cephesi taş söveli, dikdörtgen formlu, demir parmaklıklı, ikili gruplanmış pencereleri ve hafif silmeli saçakları ile dükkân 20. yüzyıl ilk çeyreğinde inşa edilmiş sivil konut örneklerinin cephe anlayışını yansıtmaktadır. Dükkânın çatısı doğu ve güney yönüne eğilimlidir ve oluklu levha kaplamadır (Fotoğraf 2B). Yapının güney cephesinde üst katta yer alan dört pencereden ikisi bu dükkân, diğer ikisi ise bu dükkâna batı yönünde komşu bir başka dükkân tarafından kullanılmaktadır.

Ada 126 parsel 15'de yer alan tescilli dükkân ile dükkâna batı yönünde bitişik konumda ve tescili önerilen iki dükkânın (ada 126 parsel 16 ve 17 Erol Erdoğan ve Reyhan Gümüşçülük) aslında aynı yapıya ait parçalar olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde farklı kişilerin mülkiyetindeki bu parseller tescilli ve tescil önerisi olmaları nedeniyle ayrı ayrı değerlendirilmiştir. İkili gruplanmış tekrar eden pencerelerden (Reyhan Gü-

müşçülük tarafından kullanılan dükkânın üst katında bu pencereler reklam panosu ile kapatılmıştır), cephe renginden, çatı biçimi ve malzemesinden ve yapının güney ve doğu cephelerinde motif çıkma olarak ta-

nımlanabilecek çerçevelerden söz konusu dükkânların tek bir yapı olduğu, süreç içerisinde mülkiyetlerinin farklılaştığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 2C, 2D).

Fotoğraf 2.A. Dükkân (Ada 126 Parsel 12, 13, 14) B. Dükkân (Ada 126 Parsel 15) Doğu Cehesi C. Dükkân (Ada 126 Parsel 15) Güney Cehesi D. Dükkân (Ada 126 Parsel 15, 16, 17) Güney Cehesi (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

Yapı yüzeyinde gerçekleştirilen sıva tamiratları, çerçeveleri yer yer kapatılmış olmakla birlikte, kalan izlerden her iki pencere için ayrı bir çerçeve oluşturulduğu görülmektedir. Bir kısmı giyotin, bir kısmı ise tek kanatlı olan üst kat pencerelerinin özgün pencere tipolojisine ilişkin bir veriye rastlanmamıştır. Özgün halinde konut olarak kullanılan yapının üst katı günümüzde depodur.

Tescili Önerilen Arasta Dükkânları: Çalışmanın bu bölümünde Gerede Kentsel Sit Alanı için hazırlanan KAİP kapsamında tarihi kimliklerini henüz kaybetmemiş olmaları nedeniyle, ilk kez tarafımızdan tescilli önerilen genellikle 19. yüzyıl sonu-20.yüzyıl başına tarihlenen dükkânlar irdelenmiştir. Tescili önerilen arasta dükkânları tescilli hanlara bitişik veya yakın konumda olan iki katlı dükkânlar ile Kabiller ve Kitirler mahallelerine sınır oluşturan Gerede Deresi'nin güneybatısında konumlanan geleneksel çarşıda yer alan tek katlı, ahşap strüktürlü dükkânlardır. 19. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi olmalarına ve günümüzde özgün işlevleri dışında kullanılmalarına karşın, oldukça bakımsız görünen ve tarafımızdan korunmaya değer görülen bu dükkânlar; günümüzde giderek azalan geleneksel üretimin etkisiyle çevre köylere hizmet sunan küçük çaplı ticaretin yapıldığı çarşıya dönüşmüştür. Ada 126 parsel 9-11, 16-20, ada 127 parsel 4 ve 8, ada 54 parsel 2, ada 55 parsel 2, 11-12, 15 ve ada 56 parsel 1, 3-5, 9-10, 12,13, 18-20 ve ada 57 parsel 10 içerisinde kalan çok sayıda arasta dükkânının yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak plan tipolojisi, cephe özellikleri, malzeme ve malzeme kullanım tekniği gibi mimari özellikleri dikkate alınarak dükkânların 19. yüzyıl sonu-20.yüzyıl başında inşa edilmiş olabileceklerini söylemek mümkündür. Tescili önerilen bu dükkânların bir kısmı günümüzde yok olma tehlikesi altında olan mesleklere (ayakkabıcılık, saraciye vb.) hizmet verirken, bir kısmı da kullanım dışı kalmıştır.

Dükkân (Ada 126 Parsel 9): Kitirler Mahallesi, Hacı İpek Sokak No: 16'da yer alan, mülkiyeti Ali Bakan'a ait olan dükkân (Bakan Saatçi), Hacı İpek Hanı'nın kuzeybatı köşesindedir. Doğu yönünde ada 126 parsel 10 ve 11'de bulunan ve tescilli önerilen bir dükkâna; güney yönünde ise bir başka dükkâna (ada 126 parsel Mustafa Kuyumcusu) komşu olan tek katlı dükkânın toplam kullanım alanı 12 m²'dir. Dükkânın çatısı kuzey yönünde sundurma ve oluklu levha kaplama-

dır. Batı ve kuzey yönlerinde cephe veren dükkâna, batı yönünde Turan Sokak üzerinden erişilmektedir. Dükkânın batı cephesi üst katında (kalkan duvarı üzerinde) dikdörtgen formda, giyotin, altı kafesli tek bir pencere bulunmaktadır. Özgün yapısı ve yapım tarihi bilinmeyen dükkân, Hacı İpek Hanı'ndan daha sonra yapıldığına göre 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Özgün bir yapı sergilememekle birlikte tescilli Hacı İpek Hanı'na bağımlı olmasından dolayı dükkânın tescilli önerilmiştir. (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Dükkân (Ada 126 Parsel 9) A. Kuzey Cephesi B. Batı Cephesi (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

Dükkân (Ada 126 Parsel 10 ve 11): Kitirler Mahallesi, Hacı İpek Sokak No: 20'de yer alan, batı yönünde parsel 9'a ve doğu yönünde ise parsel 12'de bulunan tescilli dükkâna (Bkz. Fotoğraf 2A) bitişik dükkânın mülkiyeti İbrahim İpek'e aittir. Hacı İpek Hanı'nın zemin katının devamı niteliğinde ve hanın günümüzde kahvehane olarak kullanılan bölümünün karşısında olan dükkânın inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Malzeme ve malzeme kullanım tekniği ve handan sonra yapıldığı dikkate alınarak dükkânın 20. yüzyıl başlarına tarihlenebileceği söylenebilir. Kullanım alanı 27 m² olan dükkân günümüzde terzihane ve tuhafiyeci işlevleriyle faaliyet göstermektedir (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Dükkân (Ada 126 Parsel 10 ve 11) Kuzey Cephesi (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

Dükkân (Ada 126 Parsel 16): Kitipler Mahallesi, Atatürk Bulvarı No: 45'de yer alan ve Fatma Cevahiroğlu mülkiyetindeki dükkân kuyumcu (Erol Erdoğan Kuyumcusu) olarak kullanılmaktadır. Dükkân doğu yönünde parsel 15'de yer alan tescilli dükkân (Assos Pirlanta), batı yönünde ise parsel 17'de yer alan, tarafımızdan tescili önerilen ve günümüzde kuyumcu olarak kullanılan dükkâna (Reyhan Gümüşçülük) bitişik konumdadır. Özgün halinde konut altı ticaret fonksiyonuna sahip olan dükkânın üst katı günümüzde konut olarak kullanılmamaktadır. Dükkân kullanımındaki 12 m²'lik tek hacimden oluşan zemin katın geniş açıklıklı camekânı (vitrin) renkli eloksal alüminyum malzemedendir. Üst kat güney cephesi taş söveli, dikdörtgen formlu, demir parmaklıklı, ikili gruplanmış pencereleri ve hafif silmeli saçakları ile 20. yüzyıl ilk çeyreğinde inşa edilmiş sivil konut örneklerinin cephe anlayışını yansıtmaktadır.

Dükkân ile bu dükkâna doğu ve batı yönünde bitişik olan iki dükkânın (tescilli ada 126 parsel 15 ve tescilli önerilen ada 126 parsel 17) aslında aynı yapıya ait parçalar olduğu görülmektedir. Bu dükkânların ikili gruplanmış tekrar eden pencereleri (Reyhan Gümüşçülük üst katında pencereler reklam panosu ile kapatılmıştır), cephe rengi, çatı biçimi ve malzemesinden aynı yapıya ait oldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu yapının devamı olarak görülen komşu dükkânların cephe yüzeyinde yer alan ve motif çıkma olarak tanımlanabilecek çerçeveler, bu dükkân cephesinde okunamayacak kadar bozulmuştur.

Dükkân cephesinde pencere çevresinde sıvaların yoğun şekilde dökülmesi pencere üzerinde tuğla diziminin açığa çıkmasına neden olmuştur. Bundan başka cephe yüzeyinde yer alan kablolar, alarm sistem kutuları yapı cephesinin niteliğini ve estetiğini olumsuz etkilemektedir. Dükkânın güney yönünde eğimli çatısı oluklu levha kaplamadır. Yapım tarihi hakkında fikir verebilecek kitabe veya herhangi bir veri bulunmayan dükkânın plan tipolojisi, cephe özellikleri, malzeme ve malzeme kullanım tekniği gibi mimari özellikleri nedeniyle 20. yüzyıl başında inşa edildiği düşünülmektedir (Fotoğraf 5A).

Dükkân (Ada 126 Parsel 17): Kitipler Mahallesi, Atatürk Bulvarı No:45'de yer alan ve mülkiyeti Melika Cevahiroğlu'na ait olan dükkân, günümüzde kuyumcu olarak (Reyhan Gümüşçülük) kullanılmaktadır. Dükkân batı yönünde ada 126 parsel 18 ve 19'da faaliyet gösteren bir başka kuyumcuya (Mustafa Saraç Kuyumcusu) komşudur. Dükkânın doğu yönünde bitişik olduğu tescili önerilen dükkân (ada 126 parsel 16) ve yine bu dükkânın doğusunda kalan, tescilli (ada 126 parsel 15) diğer bir dükkân ile aynı yapıya ait parçalar olduğu görülmektedir. Dükkân zemin ve üst katı 11m² büyüklüğünde tek hacimden oluşmaktadır. Plan tipolojisi, cephe özellikleri, malzeme ve malzeme kullanım tekniği gibi mimari özelliklerinden dükkânın 20. yüzyıl başında inşa edildiği söylenebilir. Yapı özgün halinde (Erol Erdoğan Kuyumcusu ve Assos Pirlanta gibi) konut altı ticaret işlevine sahiptir. Dükkânın geniş olan alt kat açıklıkları alüminyumdur, üst kat pencereleri reklam panosu ile kapatıldığı için okunamamıştır (Fotoğraf 5B).

Fotoğraf 5.A. Dükkân (Ada 126 Parsel 16) **B.** Dükkân (Ada 126 Parsel 17) (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

Dükkân (Ada 126 Parsel 18 ve 19): Kitipler Mahallesi, Atatürk Bulvarı üzerinde bulunan ve günümüzde kuyumcu olarak kullanılan (Mustafa Saraç) dükkân, doğu yönünde parsel 17'de (Reyhan Gümüşçülük) ve batı yönünde ise parsel 20'deki kuyumcu dükkânı (Kuyumcu Mustafa) ile bitişik konumdadır. Özgün halinde komşu olduğu dükkânlar gibi konut altı ticaret işlevindeki dükkânın zemin ve üst katı tek hacimlidir ve yaklaşık 20 m² kullanım alanına sahiptir. Dükkânın zemin katında geniş açıklıklı renkli eloksal alüminyum vitrin ve ahşap, dönel bir merdiven ile ulaşılan üst katta ise dikdörtgen formda, eloksal alüminyum, iki kanatlı ve üzeri parmaklıklı tek bir pen-

cere yer almaktadır. 20. yüzyıl başında inşa edilmiş olduğu düşünülen yapının güney yönünde sundurma çatısı Marsilya kiremit kaplıdır (Fotoğraf 6A).

Dükkân (Ada 126 Parsel 20): Kitirler Mahallesi, Atatürk Bulvarı üzerinde bulunan ve günümüzde kuyumcu olarak kullanılan dükkân (Kuyumcu Mustafa), kuzey yönünde ada 126 parsel 9'de Bakan Saatçi'ye ve güney yönünde ada 126 18 ve 19 parsellerde yer alan kuyumcu dükkânına bitişik konumdadır. Özgün halinde konut altı ticaret işlevine sahip olan dükkânın inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, malzeme ve malzeme kullanım tekniğine bakılarak 20. yüzyıl başlarında yapılmış olabileceği söylenebilir. Zemin ve üst katı 18'er m² kullanıma sahip tek hacimden oluşan dükkânın zemin katında geniş açıklıklı alüminyum malzemeden yapılmış bir vitrin bulunmaktadır. Ahşap dönel bir merdiven ile ulaşılan üst katta güney yönünde kareye yakın formda, çift kanatlı, renkli eloksal alüminyum malzemeden, üzeri demir parmaklıklı bir pencere ve batı yönünde ikili gruplanmış dikdörtgen formda, ahşap, giyotin ve altı kafesli pencereler yer almaktadır (Bkz. Fotoğraf 3B). Yapının iki cepesindeki pencerelerin ölçü, biçim, malzeme açısından farklılığı, bu pencerelerin farklı zamanlarda yapıldığını düşündürmektedir. Dükkânın çatısı beşik formda ve oluklu levha kaplıdır (Fotoğraf 6B).

Fotoğraf 6.A. Dükkân (Ada 126 Parsel 18 ve 19) B. Dükkân (Ada 126 Parsel 20) (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

Dükkân (Ada 127 Parsel 4 ve 8): Kitirler Mahallesi'nde yer alan dükkân, güney yönünde Hacı İpek Han'a bitişik ve Dayıoğlu Deresi üzerindeki tek gözlü kemerin üzerinde konumlanmaktadır. Durmuş İpek mülkiyetindeki dükkân kuzeybatı yönünde Dayıoğlu Deresi'ne, güneydoğu yönünde yola cephe vermek-

tedir. Dükkânın ve üzerinde konumlandığı köprü kemerinin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Dere yatağının zaman içerisinde dolması nedeniyle algılanamayan kemer ayaklarının mimari özelliklerini tahmin etmek güçtür. Ancak malzeme, malzeme kullanım tekniği ve birlikte formundan kemerin 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında yapıldığı düşünülmektedir. Yiğma yapı tekniğiyle inşa edilen, 22 m² kullanım alanına sahip olan ve günümüzde kullanılmayan dükkânın da malzeme ve malzeme kullanım tekniği dikkate alınarak 20. yüzyıl başında inşa edilmiş olabileceği söylenebilir. Dükkânın özgün yapısına yönelik özellikler görülmemekle birlikte, bitişik konumda olduğu han ve üzerinde yer aldığı kemer nedeniyle tescili önerilmiştir (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7. Dükkân (Ada 127 Parsel 4 ve 8) (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

Dükkân (Ada 54 Parsel 2): Kitirler Mahallesi, Çıkrıkçılar Sokak No: 52'de yer alan, mülkiyeti İsmail Erdoğanlı'ya ait olan ve özgün halinde ayakkabı tamir ve satış yeri olarak kullanılan dükkân, günümüzde de aynı işlevi sürdürmektedir. Kullanım alanı 44 m² olan dükkânın özgün yapısının, ada 55 ve 56'da tescilli önerilen diğer arasta dükkânlarına kıyasla oldukça korunduğu görülmektedir. Yiğma yapı tekniğiyle inşa edilmiş dükkânın çatısı diğer dükkânlarda olduğu gibi sundurma, oluklu kiremit ve levha kaplıdır. Batı yönünde parsel 1'deki dükkâna bitişik konumda olan dükkânın diğer cepheleri üç farklı sokağa açılmaktadır (Fotoğraf 8A).

Dükkân (Ada 55 Parsel 2): Kitirler Mahallesi Çanakçı Sokak No: 24'de yer alan dükkânın Metin Çakır-

lı mülkiyetindedir. Batı yönünde 1 no'lu parsele ve güney yönünde ayakkabı tamirhanesi olarak faaliyet gösteren 3 no'lu parsele bitişik konumdaki dükkânın kullanım alanı 10 m²'dir. Köşe parselde bulunan ve yığma yapı tekniğiyle inşa edilen dükkânın kuzey ve doğu yönleri sokağa cephe vermektedir. Günümüzde kullanılmayan dükkân K. Osmanoğlu Sokak cephesinde yol kotundan yukarıdadır ve komşu olduğu diğer dükkânlardan daha yüksektir. Saçakları ahşap ile kaplanan dükkânın çatısı kırma ve oluklu levha kaplıdır. Dükkânın her iki sokak yönünde dikdörtgen formda ve geniş açıklıklarının üzeri ahşap dikmeler ve bağdadi örgüdür (Fotoğraf 8B).

Fotoğraf 8.A. Arasta Dükkânı (Ada 54 Parsel 2) B. Arasta Dükkânı (Ada 55 Parsel 2) Doğu ve Kuzey Cephesi (Kullanılmıyor) (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014)

Dükkân (Ada 55 Parsel 11 ve 12): Kitirler Mahallesi, Eskiciler Sokak No: 62'de yer alan, mülkiyeti Seyyit Ali Bayraktar'a ait dükkân kendisine bitişik konumdaki dükkân gibi günümüzde ayakkabı tamirhanesi olarak kullanılmaktadır. Her iki dükkânın kullanım alanı da 12 m²'dir. Yığma yapı tekniğiyle inşa edilmiş dükkânların çatısı sundurma ve oluklu levhadır. Sıralı arasta dükkânları şeklinde planlanmış iki dükkânın girişi de batı yönündedir (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 9. Arasta Dükkânı (Ada 55 Parsel 11 ve 12) (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

Dükkân (Ada 55 Parsel 15): Kitirler Mahallesi, Eskiciler Sokak No:10'da yer alan ve mülkiyeti Eşref Salihoğlu'na ait dükkân, batı yönünde yol boyunca sıralanmış diğer arasta dükkânlarına bitişik konumdadır. Günümüzde ayakkabı tamirhanesi olarak kullanılan ve 6 m² kullanım alanı bulunan dükkân yığma yapı tekniğiyle inşa edilmiştir (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10. Arasta Dükkânı, (Ada 55 Parsel 15) (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

Dükkân Ada 56 Parsel 1): Kitirler Mahallesi Tiftikçi Sokak No: 20'de yer alan ve İsmail Zeftci mülkiyetindeki dükkân, günümüzde ayakkabı tamirhanesi

olarak kullanılmaktadır. Doğu ve güney yönlerinde tescilli önerilmeyen parsel 2 ve parsel 21'deki dükkânlara bitişik konumdaki dükkânın kullanım alanı 12 m²'dir. Ada 56'nın kuzeybatı köşe parselinde bulunan dükkân, kuzey ve batı yönünde sokağa cephe vermektedir. Yiğma yapı tekniğiyle inşa edilmiş ve özgünlüğünü büyük ölçüde kaybeden dükkânın çatısı oluklu kiremit kaplıdır (Fotoğraf 11A).

Dükkân (Ada 56 Parsel 3): Kitirler Mahallesi Eskiciler Sokak No: 11'de yer alan, mülkiyeti Mehmet ve Salih Karagözoğlu'na ait dükkân, kuzey ve güney yönlerinde, tescilli önerilmeyen parsel 2 ile mes tamirhanesi olarak kullanılan parsel 4'deki dükkânlara bitişik konumdadır. Günümüzde kullanılmayan dükkân batı yönünde tescilli önerilen kolonyalı imalat ve satışı ile faaliyet gösteren parsel 20'deki dükkân ile ona bitişik tescilli önerilmeyen parsel 21'deki dükkâna da komşudur. Doğu cephesinden girilen dükkânın özgün işlevi bilinmemekle birlikte, ayakkabıya yönelik bir kullanımı olduğu düşünülmektedir. 11 m² kullanım alanına sahip, yiğma yapı tekniğiyle inşa edilmiş ve özgünlüğünü büyük ölçüde kaybeden dükkânın çatısı sundurma ve oluklu kiremit kaplamadır (Fotoğraf 11B).

Dükkân (Ada 56 Parsel 4): Kitirler Mahallesi, Eskiciler Sokak No: 7'deki, mülkiyeti Mehmet Uğur'a ait, doğu yönünde sokağa cephe veren dükkân, batı yönünde tescilli önerilen ve kullanılmayan parsel 19'daki dükkâna, güney yönünde tescilli önerilen ve mes tamirhanesi olarak kullanılan parsel 5'teki dükkâna ve kuzey yönünde ise günümüzde kullanılmayan parsel 3'te bulunan bir başka dükkâna bitişik konumdadır. 19. yüzyıl sonunda, yiğma yapı tekniğiyle inşa edilen ve sıralı arasta dükkânları içerisinde yer alan dükkânın kullanım alanı 6 m²'dir. Pencere ve kapı açıklıkları da dahil olmak üzere özgünlüğünü koruyamamış olan dükkânın çatısı sundurma ve oluklu kiremit kaplamadır (Fotoğraf 11C).

Dükkân (Ada 56 Parsel 5): Kitirler Mahallesi Eskiciler Sokak No: 7'deki, mülkiyetinin kime ait olduğu tespit edilemeyen dükkânda, parsel 4'te olduğu gibi mes tamir ve ticareti yapılmaktadır. Dükkân güney yönünde tescilli önerilen mes tamirhanesi olarak kullanılan bir dükkâna, batı yönünde tescilli önerilen ve günümüzde kullanılmayan bir başka dükkâna (parsel 18) ve güney

yönünde kent silüetine ve özellikle arasta bölgesinde dükkân gabarilerine aykırılık teşkil eden bir apartmana (Parsel 6) bitişik konumdadır. Kullanım alanı 8 m² olan ve yiğma yapı tekniğiyle inşa edilen dükkânın girişi doğu cephesindedir. Dükkânın sundurma olan çatısı oluklu kiremit kaplamadır. Dükkân pencere ve kapı açıklıkları da dahil olmak üzere özgünlüğünü koruyamamıştır (Bkz. Fotoğraf 11C).

Fotoğraf 11.A. Arasta Dükkânı (Ada 56 Parsel 1) **B.** Arasta Dükkânı (Ada 56 Parsel 3) **C.** Arasta Dükkânı (Ada 56 Parsel 4) (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

Dükkân (Ada 56 Parsel 9): Kitirler Mahallesi, Atatürk Bulvarı No: 21'de yer alan, batı yönünde tescil önerisi verilen 10 nolu ve kuzey yönünde 8 no'lu parsellere bitişik konumdaki dükkânda günümüzde hırdavat malzemeleri satılmaktadır. Köşe parselde bulunan ve güney ve doğu yönlerinde sokağa cephe veren dükkân yığma yapı tekniğiyle inşa edilmiştir. Toplam 12 m² kullanım alanındaki dükkânın saçakları ahşap, kırma olan çatısı oluklu levha kaplamadır (Fotoğraf 12A).

Dükkân (Ada 56 Parsel 10): Kitirler Mahallesi, Atatürk Bulvarı No: 19'da yer alan, doğu yönünde tescilli önerilen ve parsel 9'da bulunan hırdavat dükkânı ile batı yönünde ise 11 no'lu parsel ile bitişik konumda olan dükkân, kuyumcu olarak faaliyet göstermektedir. Kullanım alanı 14 m² olan ve yığma yapı tekniğiyle inşa edilmiş dükkân parsel 9'daki dükkân gibi güney yönünde Atatürk Bulvarı'ndan cephe almaktadır. Dükkânın saçakları ahşap, kırma olan çatısı ise oluklu levha kaplamadır (Fotoğraf 12B).

Dükkân (Ada 56 Parsel 12): Kitirler Mahallesi, Atatürk Bulvarı No: 17'de yer alan, mülkiyeti Muharrem

Başaran'a ait dükkân günümüzde kırtasiye amaçlı kullanılmaktadır. Kuzey cephesi bir iç avluya bakan dükkân, batı yönünde tescil önerisi verilen parsel 13'deki hac işlemlerinin yürütüldüğü büroya, doğu yönünde ise 11 no'lu parsel ile bitişik konumdadır. Dükkâna güney yönünde cephe aldığı Atatürk Bulvarı'ndan ulaşılmaktadır. Kullanım alanı 10 m² olan ve yığma yapı tekniğiyle inşa edilen dükkânın geniş açıklıklı vitrini demir doğramadır (Fotoğraf 12C).

Dükkân (Ada 56 Parsel 13): Kitirler Mahallesi, Hacı Emin Efendi Caddesi No: 15'de yer alan, mülkiyeti Tahir ve Fehmi Gayret'e ait dükkân, günümüzde hac işlemlerinin yürütüldüğü büro olarak kullanılmaktadır. Doğu yönünde tescilli önerilen parsel 12'deki kırtasiye dükkânına, batı yönünde ise 14 ve 15 no'lu parsellere bitişik konumdaki dükkân, güney yönünde Atatürk Bulvarı'ndan cephe almaktadır. 12 m² kullanım alanına sahip dükkân yığma yapı tekniğiyle inşa edilmiştir. Bulunduğu ada içerisinde diğer parsellerdeki dükkânlar gibi sıralı arasta dükkânı olarak inşa edilmiş dükkânın geniş açıklıklı cephesi renkli, eloksal alüminyum malzemedenir (Fotoğraf 12D).

Fotoğraf 12.A. Arasta Dükkânı (Ada 56 Parsel 9) Güney ve Doğu Cepheleri B. Arasta Dükkânı (Ada 56 Parsel 10) C. Arasta Dükkânı (Ada 56 Parsel 12) D. Arasta Dükkânı (Ada 56 Parsel 13) (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

Dükkân (Ada 56 Parsel 18): Kitirler Mahallesi, Tiftikçi Sokak No: 12’de yer alan, mülkiyeti İsmail ve Mustafa Özsoy’a ait günümüzde kullanılmayan dükkân; kuzey ve doğu yönlerinde tescilli önerilen ve mes tamir ve ticareti yapılan 5 nolu ve kullanılmayan 19 nolu parsellerdeki dükkânlara bitişik konumdadır. Batı yönünde sokağa cephe veren dükkân, güney yönünde iç avluya açılmaktadır. Zemin ve üst katları 13’er m² kullanım alanına sahip dükkân günümüzde faal değildir. Yığma yapı tekniğiyle inşa edilmiş sıralı arasta şemasındaki dükkânın zemin katında vitrin açıklıklıları geniştir. Üst katta ise yakın tarihte yapıldığı anlaşılan kareye yakın formda, ahşap, kanatlı bir pencere görülmektedir. Dükkân çatısı sundurma ve oluklu levha kaplamadır (Fotoğraf 13A).

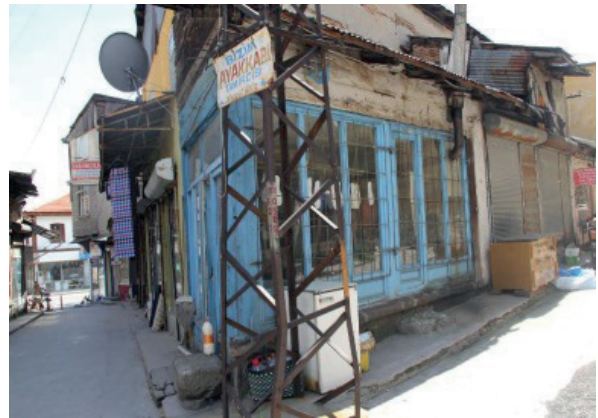
Dükkân (Ada 56 Parsel 19): Kitirler Mahallesi, Tiftikçi Sokak No: 14’deki dükkânın mülkiyeti Zehra Emir, Saniye İpek ve Hatice Başer’e aittir. Dükkân güney, kuzey ve doğu yönlerinde tescilleri önerilen parsel 18’deki kullanılmayan, parsel 20’deki kolonya imalat ve satışı ile faaliyet gösteren ve parsel 4’deki mes tamir ve ticareti yapılan dükkânlara bitişik konumdadır. Günümüzde kullanılmayan dükkân batı yönünden cephe almaktadır. 9 m² kullanım alanına sahip dükkân yığma yapı tekniğiyle inşa edilmiştir. Dükkânın sundurma çatısı oluklu kiremit kaplamadır (Fotoğraf 13B).

Dükkân (Ada 56 Parsel 20): Kitirler Mahallesi, Tiftikçi Sokak No:16’da bulunan dükkân, güney ve doğu yönlerinde tescilli önerilen ve günümüzde kullanılmayan parsel 3 ve 19’daki, kuzey yönünde tescilli önerilmeyen parsel 21’deki dükkânlara bitişik konumdadır. Günümüzde kolonya imalat ve satışına yönelik faaliyet gösteren dükkânın kullanım alanı 10 m²’dir. Yığma yapı tekniğiyle inşa edilmiş dükkânın sundurma çatısı oluklu kiremit kaplıdır. (Fotoğraf 13C).

Fotoğraf 13.A. Arasta Dükkânı (Ada 56 Parsel 18) B. Arasta Dükkânı (Ada 56 Parsel 19) C. Arasta Dükkânı (Ada 56 Parsel 20) (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

Dükkân (Ada 57 Parsel 10): Kitirler Mahallesi, Tiftikçi Sokak No: 11’deki, mülkiyeti Reşide Nergiz’e ait olan dükkân, batı yönünde kendi kullanım alanına yakın büyüklükte ve ayakkabı tamirhanesi olarak kullanılan bir başka dükkâna bitişik konumdadır. Ayakkabı tamirhanesi olan özgün işlevini günümüzde de sürdüren ve yığma yapı tekniğiyle inşa edilmiş dükkânın kullanım alanı 12 m²’dir. Köşe parselde yer alan, kuzey ve doğu cephelerin giriş sağlanan dükkân sokak kotundan yukarıda tesis edilmiştir. Dükkânın sundurma çatısı oluklu levha kaplamadır (Fotoğraf 14).

Fotoğraf 14. Arasta Dükkânı (Ayakkabı Tamirhanesi) (Ada 57 Parsel 10) (Dikmen ve Toruk Arşivi, 2014).

4. Sonuçlar

Gerede’nin Türk-İslam Dönemi fiziki dokusunun tarihsel süreci hakkında yeterli sayıda yazılı ve görsel belge olmadığı ya da var ise bu tip belgelere henüz ulaşılamamış olması nedeniyle ilk yerleşimin hangi dönemde başladığı kesin değildir. Antik dönemde

Krateia adı ile bilinen ve tarihi İpek Yolu üzerinde bir konaklama merkezi konumundaki Gerede ilçe merkezinin, İpek Yolu'nun önemini yitirmesiyle birlikte ticari ve ekonomik olarak önemini kaybettiği söylenebilir. Gerede'nin 18. ve 19. yüzyıllarda ekonomiyeye önemli ölçüde katkı sağlayan debbağlık, tarakçılık ve tiftik ipliği üreticiliği gibi zanaat kollarının etkisiyle bölgenin kalabalık ve faal ticari yerleşim alanlarından biri olduğu bilinmektedir. Osmanlı Dönemi'nde 19. yüzyıl sonu-20. Yüzyıl başına tarihlenen arasta dükkânları günümüzde Kentsel Sit Alanı olarak ilan edilen Gerede kent merkezinde varlığını sürdürmektedir.

Gerede Cumhuriyet Dönemi'nde konumu ve ulaşım olanaklarının da etkisiyle sınırlı ve kendine yeter üretim ile hayatını sürdürmüş, deprem kuşağında yer alan ve iş olanakları giderek azalan yerleşim zaman içinde göç vermiştir. Kentleşme ve artan göç olgusunun da etkisiyle yerleşimin nüfusu azalmış, geçmişte canlılığı bilinen zanaat kollarının sürdürülememesi ticari hayatın önemini kaybetmesine neden olmuştur. Bu durum debbağlık, tarakçılık ve tiftik ipliği üreticiliği gibi zanaat kollarının yaşatıldığı, üretim ve satışının yapıldığı arasta dükkânlarının varlıklarını sürdürmeleri olanaksızlaştırmış ve süreç içerisinde dükkânlar ya özgün işlevleri dışında kullanılmış veya kullanım dışı kalmıştır.

Gerede tarihsel süreç içerisindeki önemi, sahip olduğu somut kültürel mirası, geçmişte faal olan zanaat kolları ve güçlü ekonomisine karşın günümüzde ana yollardan uzak konumu, ulaşım olanakları, ekonomik kaynaklarının sınırlılığı ve azalan nüfusu ile bölgede maalesef çekim merkezi olma özelliğini yitirmiştir. Gerede ekonomisinin canlandırılmasına, yerleşimin bir cazibe merkezi olmasına ve ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik stratejiler geliştirilmekteyse de, bölge ekonomisinin henüz istenilen düzeye ulaştığını söylemek mümkün değildir.

Gerede merkezde Kentsel Sit Alanı¹ içerisinde iki cami, birer türbe ve hamam, dört han, dört konut altı dükkân ve bir konut tescil edilmiştir. Ayrıca hazırlanan KAİP kapsamında tescile değer görülen yirmibeş dükkân, bir hazire, iki çeşme, üç konut ile birer han, su kemeri, eğitim yapısı (Gerede Kültür ve

Sanat Merkezi) ve sağlık yapısının da (Sağlık Ocağı) tescili önerilmiştir. Yerleşimde Ankara 1 Numaralı KVKBK tarafından tescillenen ve somut kültür mirası olarak değerlendirilmesi ve korunması gereken anıtsal yapıların da, bu çalışmaya konu olan arasta dükkânlarında olduğu gibi çoğunlukla işlevleri dışında kullanıldığı, özgün yapılarının yeterince korunmadığı ve oldukça bakımsız durumda olduğu söylenebilir. Çalışma tescilli ve tescili önerilen arasta dükkânlarında faaliyet gösteren ve kaybolmaya yüz tutmuş zanaat kollarının canlandırılmasına ve ivedilikle aslına uygun restore edilerek korunmasına vurgu yapmaktadır.

Kültürel birikimimizin yansıması yapıların korunmuşluk düzeyi toplumların sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik karakteri kadar, gelişmişlik düzeylerinin de göstergesi olarak görülmektedir. Kentleşme, nüfus artışı, toplumsal ve sosyal yapının ve buna koşut olarak yaşam biçiminin değişmesi kültürel mirasımızı oluşturan, geçmişimize tanıklık eden yapıların ve bu yapılarla oluşmuş fiziksel çevrenin biçimini değiştirebilmektedir. Kentlerin fiziksel yapısının değişmesine neden olan bu süreç, kültür varlıklarımız arasında önemli bir yer tutan yapıların işlevlerinin ve özgün karakterlerinin korumasını ve kullanılmasını da güçleştirmekte, bunun doğal sonucu olarak bu yapılar varlığını sürdürememektedir.

Yerleşimde mikro ölçekte arasta dükkânlarının, makro ölçekte kentsel dokunun niteliğini ve estetiğini bozacak uygulamaların, dükkânların görüntüsünü olumsuz etkilediği, görüntü kirliliği oluşturan eklentilerin yapıların tüm detayları ile algılanmasını engellediği düşünülmektedir. Bu uygulamalar yapı yüzeylerinde yer alan çeşitli tabela, TV çanakları ve kablolar, ısınma gereksinimi nedeniyle yapılan ocak ve soba bacaları gibi eklentiler ve vandalizm ile verilen zararlar olarak gruplanabilir. Araştırmalar ve yerinde yapılan incelemelerden 19. yüzyılın sonu-20. yüzyılın başına tarihlenen genellikle 6 ile 12 m² kullanım alanına sahip arasta dükkânlarının birçoğunda, 19. yüzyıl sonunda önemli geçim kaynaklarından ve zanaat kollarından debbağlık, ayakkabıcılık ve ayakkabı tamirciliği gibi meslek kollarının halen sürdürülmeye çalışıldığı görülmektedir.

Sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik kapsamında Gerede Kentsel Sit Alanı içerisinde tescilli ve tescilli önerilen arasta dükkânlarının ve geçmişte bu dükkânların özgün işlevi olan zanaat kollarının sürdürülebilmesi esastır. Bu nedenle öncelikle yerel halkın koruma bilincinin artırılması, arasta dükkânlarının tek yapı ve doku ölçeğinde bütüncül bir koruma anlayışı ile korunmasını ve kaybolan zanaatların gelecek kuşaklara aktararak yaşatılması sağlayacak politikaların oluşturulması gerekmektedir.

Gerede’de arasta dükkânlarında olduğu gibi kültürel mirasımızı oluşturan, geçmişimize tanıklık eden yapıların da özgün işlevleri ile korunması ve yaşatılması olanağı sağlanmalıdır. Gerede KAİP yerleşimin tarihi önemi dikkate alınarak, sahip olunan mimari değerler ile uyumlu yapılaşma koşullarının getirilmesine; parsel büyüklüğü, kat adedi, gabarisi ile yerleşime aykırılık teşkil eden yapılaşmanın korunacak yapılar ve Gerede silueti dikkate alınarak yeniden düzenlen-

mesine çalışılmalıdır. Göç veren, iş olanakları sınırlı Gerede’nin ekonomik ve sosyal yaşamının canlandırılması için tescilli, tescilli önerilen günümüzde küçük çaplı da olsa çevre yerleşimlere ticaret yapan arasta dükkânlarının yeniden kullanılmasına olanak verecek politikaların oluşturulması ve iş olanaklarının yaratılarak nüfusun artırılması gerekmektedir.

Tarihi mirasımızın yaşatılması ve kültür sürekliliğinin sağlanması için bu alanlarda gerçekleştirilecek koruma amaçlı imar planı, restorasyon ve belgeleme gibi çalışmalarda halkın yerel yönetimler tarafından bilinçlendirilmesi, yapılacak işin neden ve sonuçları hakkında bilgi verilmesi ve koruma bilincinin ülkelelerin gelişmişlikleri ile ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Geçmişte faal olan zanaatların ve ticaretin yaşatılmasına ve tescilli, tescilli önerilen yapıların ivedilikle aslına uygun restore edilerek korunması ve gelecek nesillere aktarılmasına yönelik çalışmalar yürütülmelidir.

Kaynaklar

ATN İmar A.Ş. Arşivi (2014).

Aycan, İrfan (2000). "Geçmişten Günümüze Tarih Boyunca Gerede", *Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu: 1999*. Gerede Belediye Başkanlığı. Gerede Kültür ve Dayanışma Vakfı. Gerede. s. 11-16.

Aydinalp, Halil (2012). *Gerede'de Dini Hayat Din Kurumu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Gerede Belediyesi Kültür Yayınları No: 9. İstanbul.

Çelebi, Gülser ve Gültekin Arzuhan Burcu (2007). "Sürdürülebilir Mimarlığın Kapsamı, Kavramsal Bir Çerçeveden Bakış". *Mimarlar Dergisi*. Konya Mimarlar Odası Yayını. Konya. Sayı:2, s. 30-36.

Çelebi, Gülser vd. (2008). *Yapı Çevre İlişkileri*. TM-MOB Sürekli Mesleki Gelişim Merkezi. Çizgi Basım Yayın Ltd. Şti. İstanbul.

Demirci, Abdullah (2000). "Köyden Kente Göç ve Gerede Örneği", *Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu: 1999*. Gerede Belediye Başkanlığı. Gerede Kültür ve Dayanışma Vakfı. Gerede. s. 273-282.

Dikmen, Çiğdem Belgin (2013). "Sustainability of Cultural Heritage: Two mansions Protected Through Adaptive Reuse in Yozgat", *Gazi University Journal of Science Part B: Art, Humanities, Design And Planning GUJ Sci Part:B*. 2(1):69-85.

Dikmen, Çiğdem Belgin ve Toruk Ferruh (2013). "Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilerek Kullanımı: Üç Farklı Ölçekte Müze Deneyimi", *8. Türk Kültürü Kongresi*. Eskişehir.

Dikmen, Çiğdem Belgin ve Toruk Ferruh Arşivi. (2014).

Dikmen, Çiğdem Belgin ve Toruk Ferruh (2015). "In the Context of Socio-Cultural Sustainability Evaluation of Gerede (Krateia) Inns Region". *International Sustainable Building Symposium*. Ankara. s. 526-533.

Dikmen, Çiğdem Belgin ve Toruk Ferruh (2017). "In the Context of Socio-Cultural Sustainability Evaluation of Gerede (Krateia) Inns Region". *Tubav Bilim Dergisi*, Ankara.Cilt 10. Sayı 2. s. 11-26.

Dikmen, Çiğdem Belgin ve Toruk Ferruh (2015). "Gerede Yukarı Hamam Restorasyonuna İlişkin Değerlendirmeler". *5. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu*. Erzurum. Cilt II, s. 431-444.

Erkoçoğlu, Fatih (2000). "Gerede'de Osmanlı'dan Kalma Vakıflar ve Tarihi Eserler", *Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu: 1999*. Gerede Belediye Başkanlığı. Gerede Kültür ve Dayanışma Vakfı. Gerede. s. 81-103.

Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi (1999) (Hazırlayan: Zekeriya Kurşun, Seyit Kahraman ve Yücel Dağlı). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul. II. Kitap. s. 91.

Gültekin, Arzuhan Burcu ve Dikmen Çiğdem Belgin (2006). "Mimari Tasarım Sürecinde Ekolojik Tasarım Ölçütlerinin İrdelenmesi". *VI. Ulusal Ekoloji ve Çevre Kongresi Biyologlar Derneği Yayını*, İzmir. s. 159-167.

Türkoğlu, Ömer (1999). Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde (H. 1312/M. 1894) Çankırı Sancağı. Çankırı Valiliği Yayınları. Çankırı.

Kaşmer, Ramazan (2000). "Gerede'de Dericilik ve Tarihi Seyri". *Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu: 1999*. Gerede Belediye Başkanlığı. Gerede Kültür ve Dayanışma Vakfı. Gerede. s.257-273.

Kohler, Niklaus (1999). "The Relevance of the Green Building Challenge: An Observer's Perspective". *Building Research & Information*. Canada. Volume 27. Issue 4/5. p. 309-320.

Kuban, Doğan (2010). *"Türkiye'de Kentsel Koruma, Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri"*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Özkaya, Yücel (2000). "XIX. Yüzyıl Ortalarında Gerede'nin İdari ve Sosyal Durumu". *Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu: 1999*. Gerede Belediye Başkanlığı. Gerede Kültür ve Dayanışma Vakfı. Gerede. s. 163-169.

Şahin, Kamil (2000). "Gerde'nin Demografik Yapısı Üzerine Bazı Gözlemler". *Geçmişten Günümüze Gerde Sempozyumu: 1999*. Gerde Belediye Başkanlığı. Gerde Kültür ve Dayanışma Vakfı. Gerde. s. 115-120.

Tekeli, İlhan (1989). "Kentsel Korumada Değişik Yaklaşımlar Üzerine Düşünceler". *Türkiye II. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu*. Ankara.

Turhan, Mümtaz (1994). *Kültür Değişimleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. İstanbul.

Elektronik Kaynaklar

URL 1. <http://www.mimdap.org/?p=34624> Tapan, Mete. Kentsel Bellek Üzerine, (12.02.2012)

URL 2. <http://tuik.gov.tr> (08.12.2012)

Deniz Müzesi'nde Sergilenen Tarihi Kadırğa

Nalan Dönmez Yakarçelik*

Öz

Günümüze dek batmamış halde ulaşabilen dünyanın en eski teknesi 'Tarihi Kadırğa' Deniz Müzesi koleksiyonundadır. Teknenin dünya gemicilik tarihi içinde büyük bir önemi vardır. Önemine rağmen kitleler tarafından yeterince tanınmamaktadır. Deniz tarihi araştırmalarının fazla olmaması elbette bir mazeret değildir. Bu tekne için trilyonluk bütçeler hazırlanarak özel yapılar inşa edilmiştir. Kurumlar tarafından kıymetinin bilindiği ancak halk nezdinde, popüler eserler klasmanında yer almadığı görülmektedir. Tekne üzerine yazılmış bilgiler yıllar içinde derlenmiştir. Kaynaklar ışığında tanımlanması ve tarihlendirilmesine çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Deniz Müzesi, kürekli gemiler, Tarihi Kadırğa, Yalı Köşkü, Tersane-i Amire.

The Historical Galley Exhibition In The Naval Museum

Abstract

The oldest boat in the world that has never been sunk is known as "Historical Galley" and exhibited in the Naval Museum of Turkey. This boat has a great importance in the history of world navigation. Despite its importance, it is not well known by the masses. Of course, there is no excuse for not having a lot of navigation history researches. By spending large budgets, a special environment has been prepared for this boat. The historical importance of the Galley is widely known by related institutions but it is not so popular with the public. This study discusses and evaluates the documented information and literature about the boat that has been gathered throughout the years.

Keywords: Naval Museum, ships with a paddle, Historical Galley, Yalı Kiosk, Imperial Dockyard.

* Deniz Müzesi, Sanat Tarihiçi - Müzeolog, nundonmez@yahoo.com.tr

Resim 1. Tarihi Kadirğa (Db. 221)

Giriş

1897 yılında Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın gayretleriyle Taşkızak Tersanesi'nde Mayın Müfrezeye Komutanlığı'na ait binada "Müze ve Kütüphane İdaresi" ismi ile kurulan Deniz Müzesi, Türk müzeciliğindeki yerini almıştır. Geniş bir yelpazeye yayılan koleksiyonu içinde, en göze çarpan eseri, 1913'te "Kadirğa" adıyla envantere giren teknedir. Kuruluşundan bu yana beş kez yer değiştiren müze koleksiyonu İstanbul/ Beşiktaş, Sinan Paşa Mahallesi'nde Hayreddin İskele Sokak ile Ceza-yir Sokak arasında kalan 363 ada, 64 parseldeki yapılara yerleşmiştir. Koleksiyonun bir kısmı; 1960'ta tescilli eski Maliye binasına, tarihi tekneler; 1970'te belediyenin temizlik işleri deposu olarak kullandığı binaya taşınmıştır. Yıllar içinde sürekli genişleyen koleksiyonu modern ve konforlu alanlarda ziyaretçiyle buluşturmak, müzeolojik standartları yükseltmek üzere farklı bir yapıya ihtiyaç duyulmuştur. Ulusal düzeyde açılan mimari proje yarışması sonucu Deniz Müzesi yenilenmiş, 2013'te aynı yerde modernize edilen bir başka yapıda tüm tekne koleksiyonu ziyarete sunulmuştur.

Resim 2. Deniz Müzesi, Beşiktaş

Bu yazıda koleksiyonun en gözde parçası olan teknenin niteliği, bezemeleri, tarihi, korunduğu, saklandığı yerler, restorasyonları irdelenecek ve tanımlamalar netleştirilmeye çalışılacaktır. Tüm görüntüler Deniz Müzesi koleksiyonu, arşivi ve kütüphanesinden alınmış, tüm eski Türkçe belgeler yazar tarafından çevrilmiştir.

Tanımlama, Tekne Tipi ve Tarihleme

Arşiv belgeleri ve farklı kaynaklar tarandığında kimi zaman "kadirğa", kimi zaman "kayık" tanımları görülmüştür. Aslı bir gezinti kayığı olduğu halde, müzenin etiket ve bilgi panolarında "Tarihi Kadirğa" olarak tanımlanmıştır. 1898'de tutulmaya başlanan "Deniz Müzesi Asar-ı Atika Demirbaş Defteri"nde (Db. 4604, 87. sayfa, 17.sıra); "Avcı Sultan Mehmet Rabi' hazretlerine mahsus kadirğa, Yalı Köşkü'nden alınmıştır", 1960'larda açılan 1 numaralı "Müze Eser Demirbaş Defteri"nde (Db. 2595/1, 63-64. sayfa, Db.221); "Kadirğa, Yalı Köşkü'nden alınmıştır, Avcı Sultan Mehmet'e mahsus" olarak kayıtlıdır.

Bahriye Müzesi Müdürü Ali Sami Boyar'ın 1917'de hazırladığı Bahriye Müzesi Kataloğu'nda envantere "827- Tarihi Kadirğa: Sultan Mehmet Han Rabi' hazretlerinin rükubuna mahsus (tafsilatı sahife-i mahsusasında mündericdir)" olarak kaydedilmiştir. 1960'lı yıllardaki envanterlemede demirbaş numarası 221 olarak değiştirilmiştir. Tekne; tipi, kürek sayısı ve arşiv belgelerine göre kayık- kadirğa arasında gidip gelmektedir.

Teknenin, baştaki mahmuzdan kıçtaki köşkün sonuna kadar uzunluğu; 39.64 m, kanatlar arası genişliği; 5.72 m, derinliği; 0.94 m, baştaki mahmuzun uzunluğu 5.45 m olup ağırlığı yaklaşık olarak 57.4 ton'dur. Yapımında en az dokuz farklı tür ağaç kullanılmıştır. Bunlar; Türk meşesi, sedir, karaağaç, kayın, çınar, dişbudak, şimşir, karaçam ve cevizdir (Pulak, 2006: 18). Ağaç tiplerine bakıldığında teknenin İstanbul civarında üretildiği bellidir. Bunlar İznik'ten Edirne'ye uzanan, İstanbul çevresinde bulunan ağaçlardır.

Kadırgalar uzun ve ensiz olup, su seviyesine yakın, alçak bordalı üretilir, böylece seri hareket edebilirler. Dayanıklılığı artırmak için yüksek ve karpuz kılı yapılırlar. Bahsi geçen tekne de armuz kaplama ve karpuz kılıdır.

Yongalarının pek çok derde deva olduğu (Boyar, 1333: 4) inancıyla olsa gerek günümüze hiçbir küreği ve direği kalmamıştır. 2013'teki yerleştirme sırasında "bir fikir vermesi için" yeniden üretilen iki kürek üzerine konulmuştur. Küpeşte üzerindeki iskarmoz sayısına göre kürek adedi; iskele ve sancakta 24'er çifttir. Teknenin de aynı sayıda oturak yerine sahip olması gerekir. Ancak iskele ve sancakta 23'er sıra oturak görülmektedir. Son bir sıranın 1885'te toprağa gömüldüğü sırada söküldüğü ya da E. Arcak'ın (2002) belirttiği gibi 17. yüzyıl tadilatında yenilenmediği düşünülmektedir. 48 küreğin kaç kişi tarafından çekildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Farklı kaynaklara göre iki, üç ya da dört kişi tarafından çekilir. Genel kabul üç kişi tarafından çekilip, toplam 144 kürekçisi olduğu yönündedir. Son araştırmalara göre ise her küreği ikişer kişi tarafından çekilmekte olup, toplam 96 kürekçisi olabilir (Pulak, 2006: 1-16).

Topkapı Sarayı Müzesi Şehname-i Nadiri eserindeki Hotin Seferi minyatüründe Sultan II. Osman'ın (1618-1622) bindiği kayıkla neredeyse aynıdır. Mahmuz üzerinde iki adet altın varaklı basilisk heykelciği, 26 çift kürek, tonozlu köşk, köşk üzerinde fenerler, kırmızı başlıklı hamlacı/ bostancılar görülmekte, sultansa köşkte tek başına oturmaktadır. Bahse konu tekneyle, Şehname-i Nadiri'dekinin kürek sayısı farklıdır.

Bir kadırgada üçgen biçiminde cankurtaran, orta ve borda adında üç, dörtgen biçiminde trinkete denilen

bir olmak üzere toplam dört yelken kullanılırdı (Bostan 2008b: 198). Tarihi Kadırga'nın vasatında direk yeri olarak düşünülen bir boşluk bulunmaktadır. Bu boşluk yelken takılıp, makara ve palanga sistemini taşıyabilecek bir gemi direğini destekleyecek nitelikte değildir. Günümüze gelen bir direk de yoktur. 1885'teki büyük restorasyon sonrası, toza karşı üzerinin kalın yelken beziyle kapatılması istendiğine göre o zaman da direğinin yerinde olmadığı düşünülmektedir. Üretimi sırasında direkli olması muhtemeldir.

Baş kısmındaki alınlığın merkezinde kırmızı zeminli, şualı güneş içinde ay yıldız kabartmaları, etrafında ise mavi zemin üzerine varaklı haşhaş ve çiçekli dal kıvrımları bulunmaktadır. Mahmuz üzerinde bordür halinde, üçü kabartma halde, dört sıra birbirinden farklı bitkisel bezeme vardır. Mahmuzun altında varaklı, kabartma Basilisk bulunur. Kanat altında, su kesimi üstünde lacivert zemine altın varaklı palmet dizisi boydan boya tüm tekneyi çevreler. Restorasyonlarda eski halinden örnekler bırakıldığından üstteki palmetli bordürün altından iki farklı tezyinat daha görülmektedir. Yeşile boyalı kanat desteği dikmelerin üstünde kalan iskele-sancak panelinde yine varaklı kaba palmet dizisi işlenmiştir. Kıç tarafın köşk altında lacivert zeminli palmet bordürü üzerine denk gelen kısımdaki (iskele-sancak) üçgen panolarda ve zemine paralel çıkmalarda mavi zeminli bezemeler vardır. Altın varaklı Rumi, palmet ve haşhaşlı yaprak dalları kabartma olarak kompoze edilmiştir. Bunun etrafını kırmızı zeminli bitkisel kabartma bordür çevreler. Bu kısımlar en az müdahale görmüş alanlardır.

Dümen yelpazesinin su kesimi üstünde yine altın varaklı, alt kısmından volütlenen, sekiz yapraklı, büyük naturalist bir karanfil ve göbeğinde sekiz yapraklı rozet kabartması görülmektedir. Yelpazenin üst kısmının tüm yüzeyi, diğer kabartmalarla aynı kompozisyonda iç içe geçmiş yaprak kıvrımlıdır. Alınlık, köşk altı ve dümen yelpazesindeki kabartmalar kalem işi süslemelerin aksine, zaman içinde fazla değişmiştir. Tekneden bağımsız olarak yapılarak kıç kasara üzerine konulmuş bir köşkü bulunmaktadır.

1917 yılında Bahriye Müzesi Müdürlüğüne getirilen Ali Sami Boyar aynı yıl hazırladığı katalogla, Almanca-Türkçe broşürde şu bilgileri aktarır:

“Sultan Mehmed Rabi’ Hazretlerinin rükubuna mahsus olup hazreti padişah Boğaziçi, Adalar ve Eyüp taraflarına vaki olan meşhur tefric-i şahanelerini iş bu kadirğa ile icra ederlerdi. Zamanın en meşhur sanayi-i mimari-i bahriyesi asarından olup, evvel zamanlar bu zanaatte pek müterakki bulunan Venedik ve İspanyol menşe’lerinin dahi takdirat-ı bidaye-i perverilerine mazhar olmuş ve Türk zanaatkarlarını garbe tanıtmaya vesile olmuştur. Kadırğanın imalindeki celb-i dikkat olan zerafet, evvel devirde vücuda getirilen asar-ı mimarinin tesirlerinden hariç bir terki-i zanaatkariyi ihtiva etmesindedir. Türk ve Arap tarz-ı mimarisi mezc edilerek dil-nişin bir zade-i zanaat vücuda getirilmiş ve mimari-i atıkanın kesretle istimal ettiği ince ve uzaktan görülmez bir takım oymalar yerine büyük parçalarla tezyin olunarak bunların bir araya cem’ ve terkiindeki mimari nazar-ı itinaya alınmak suretiyle pek güzel muvafık olunmuştur. Teknenin kış tarafını teşkil eden köşk ile bahçelik ve teferruatının manzara-i hariciyesi ayrı ayrı parçaların zerafetini değil, bir kitle olarak latif bir terki-i mimarinin bütün özelliğini irae eder. Köşkün dahili bağa zemin üzerine fildişi ve sedef oymalarla müzeyyen olup iş bu bağa oymalara şeffaf bir renk vermek için zeminine altın varak vaz’ edilmiş, araları gümüş kakmalar üzerine mevzu ahcar-ı kıymetdar ile tezyin edilmiştir. Teknenin telvinatında istimal edilen boya, hususuyla lacivert renkler yalnız Osmanlı zanaatkarlarının ihtira’-gerdesi olan bir boya olup üzerinden asırlar geçtiği halde daima taravet-i şeffaflığını muhafaza etmekte bulunması kıymet ve makbuliyetinin yegane sebebidir. Maatteessüf elyevm iş bu boyanın usul-ü imalini bilen kimse kalmamıştır. Her kürekte 3 kişi olmak üzere 144 kişi kürek çeker. Köşkün dahilindeki nakışlar arasında piriç levhalar üzerine hudud-u mahkuka ile dua ve medayih-i padişahiye mutazammın levhalar imal edilmiştir”(1333).

1861 tarihli Ceride-i Havadis Gazetesine göre;

“Sarayburnu Kayıkhanesinde zannolunduğuna göre IV. Sultan Mehmed zamanından kalma

gayet cesim bir saltanat kayığı olup her nasılsa haşmetli Fransa İmparatoru hazretleri bunun vasfını işiterek resminin yapılması için bir ressam tayin eylemişti. İstanbul’a gelen ressam üç ay kadar çalışarak istenilen resmi yapmış ve geçen Salı günü resimle Paris’e gitmiştir. Fransız ressamın yaptığı resmi biz de gördük ve kayığın büyüklüğünü tahkik ettirdik. Şöyle ki boyu 69,5 ve eni 5,5 arşın olup, boyunun dörtte biri kadar da kılıç balığının burnu gibi sivri bir mahmuzu vardır. İki tarafında kürekçilerin oturmasına mahsus birer buçuk arşın çıkmalar vardır. Kayıkta görülen iskarmozların adedine nazaran 24 çift kürek olup, kürekleri de 16 arşın¹ boyundadır. Birini üç kişi çektiğinden 144 kayıkçı idare eder demektir. Kayıkçıların durduğu yerde üç basamak olup kürekçilerin şimdiki Pazar kayıklarında olduğu gibi ayak üzeri kalkıp oturarak kürek çektikleri anlaşılır. Padişahın oturduğu köşke gelince, hala üzerinde mevcut olan bazı eserlere göre firuze ve Necef ve emsali kıymetli taşlarla müzeyyen olduğu anlaşılır. Kayığın zemini beyaz olup üzerine yıldızla envai resimler işlenmiş, iskarmozların aralarına mücessem birer aslan sureti konmuştur. Başta dahi yarı balık yarı canavar olmak üzere bir acayip hayvan şekli mevcuttur. Suret-i inşaiyesi gayetle musanna olduğunda resmini yapan Fransız ressam, şimdiki gemi mühendislerinin bile ancak bu kadar yapabileceklerini söylemiştir” (Koçu, 1971: 49).

17. yüzyıl alimi Katip Çelebi’nin yazdığı “Tuhfetü’l-Kibar Fi Esfari’l-Bihar” adlı eserin “Fasl-ı Hamis” bölümünde donanma gemileri ve halkı şöyle anlatılır: “Çekdirilerin 10 oturaktan 17’ye varıncaya fırkate, 18-19 oturağa pergende, 19’dan 24’e varıncaya kalyata, 25 oturaklı olursa kadirğa derler, her küreğini dörder adem çeker, 26 oturaktan 36 oturağa varıncaya başarda derler, karpuz kıçlı olurlar, her küreği beşer altışar, yedişer adem çeker” (Bostan 2008a’dan: 144). Düşman takibi yaptığından baş tarafında topu olur (Uzunçarşılı 1984: 460). Buna göre Tarihi Kadirğa’nın kürekle yürüyen, yelkeni yardımcı olarak kullanan

1 Burada tekne ölçüsü: 47.2x3.7 m, kürek uzunluğu: 10.88 m, 1861’de Le Bas’ın çizdiği plana göre 9.46 m

çektiri sınıfından bir kalyata (galliotte/ kalita) olduğu anlaşılır. Ancak güverte üzerinde top yerleri ve savaşçıların oturma yerleri bulunmadığından savaş gemisi değil, gezinti maksatlı bir tekne olarak üretildiği ya da sonradan değiştirildiği düşünülür.

Nicolaes Witsen 1670 yıllarında yayınladığı gravüründe, bu teknenin Sultan IV. Mehmet'in (Avci) annesi Valide Turhan Sultan'a ait olduğunu belirtir. Sultan IV. Mehmet'in saltanatında İstanbul'da bulunan Thevenot (1687), padişahın deniz tenezzühünü tasvir etmektedir. Seyyahın kalyon olarak bahsettiği tekne şöyledir:

"Padişah denize çıktığı vakit yanında az adam bulunur. Kalyon veya kayığı, Galata'nın karşısında sahilde bulunan saraydan getirilir ve padişah az bir maiyetle bu kayığa binerek Üsküdar'a veya Boğaziçi'ne gezmeye çıkar. Padişahın kalyonu yaldızlı ve çok muhteşem bir şeydir ve birçok yalancı taşlarla süslüdür. İçinde 24 oturak, yani her bir yanında 24 kürek vardır ki, her biri yalnız don ve gömlek giymiş olan iki bostancı çeker. Bostancılar şeker kellesi gibi sivri, kırmızı renkte serpuş giyerler. Bostancıbaşı, padişahın kürekçilerini en çok sevdiği kişiler arasından çeker"(Kömürçüyan, 1988'den).

Tarihi Kadırga bu tanıma büyük ölçüde uyar, ancak teknik olarak bu boyutta bir tekneyi kalyon olarak tanımlamak mümkün değildir. 1698'de 167 parçalık Osmanlı Donanması'nda; biri Tunus'a ait olmak üzere 34 kalyon bulunuyordu. 18. yüzyılda Mora Seferi hazırlıklarında uzunlukları 41.7- 40.5 ve 39.8 m olan üç yeni kalyon inşa ettirilmişti (Bostan, 2009a: 15). Bu ölçüler Tarihi Kadırga'nın uzunluğuna çok yakındır. Ancak kalyonlar; küreksiz, yüksek bordalı, yelkenli arma donanımına ve çok sayıda topa sahip savaş gemileri olup, deniz tenezzühü için fazla büyük taşıtlardır. 18. yüzyılda küçük kalyonlar yapılmaması kararı alınmış ve bir standart oluşturulmaya çalışılmıştır. 50 zira (38 m) uzunluğundaki kalyonun, yüksekliği 6.5 m, genişliğiyse 13.5 m oluyordu (Bostan, 2009a: 19). En/boy oranı göz önüne alındığında kalyonlar kadırgaya göre daha yüksek ve geniştir.

18. yüzyıl boyunca Osmanlı denizciliği kalyonların gelişmesi istikametinde bir seyir takip etti ve yüzyılın or-

tarından itibaren sahneden çekildi. Sadece kaptan-ı deryaların bindiği başlarda, 18. yüzyılın sonuna kadar, aynı zamanda bir tören gemisi olarak varlığını korudu (Bostan, 2009a: 15). 18. yüzyılda kalyon uzunlukları müze koleksiyonundaki tekneden bile kısa olabiliyordu. Bu minvalde Tarihi Kadırga'nın özel törenlerde padişah tarafından kullanıldığı düşünülebilir.

1910 tarihli Tersane'ye nakille ilgili belgede de Sultan IV. Mehmet ismi zikredilmektedir (DTA, Mh. 2310-21). Asar-ı Atika Müzesi Müdürü Halil Ethem, Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin (1329: 288) Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası'nda, eseri tarif ettiğini ve "kayık" olarak tanımladığını bildirir ancak kendisi Şehbal'deki (1329: 48) makalesinde "Sultan IV. Mehmet'in saltanat kadırgası" olarak tanımlamıştır.

Ethem'in Şehbal'de (1329: 47) yazdığı minvalde, bazılarına göre tekne "Venedik Dükası tarafından hediye olarak gönderilmiş". Muhtemelen mahmuz altındaki, Osmanlı sanatına uygun olmayan kabartma ve kış kasara üzerindeki basilisk heykelciklerinden² yola çıkarak, bunun Venedikliler tarafından yapıldığı söylenmekteyse de kullanılan ağaçlara göre İstanbul'da yapıldığı açıktır. Teknenin baş ve kış tarafındaki basilisklerin, Bizans İmparatorluğu'nda kullanılmış olması dolayısıyla, Sultan II. Mehmet tarafından, Bizans'tan savaş ganimeti olarak ele geçirildiği ve bulunduğu izlenimi doğur. Ancak teknenin yapım tekniği bu iddiayı çürütmektedir (Pulak, 2006).

Resim 3. Basilisk Kabartması

² Avrupa mitolojisinde, ejder/yılan/horoz başlı, kanatlı, kuyruklu, pul/ tüy kaplı, bakışlarıyla öldüren ve kuru iklimde yaşayan efsanevi yaratık. Yunanca'da küçük kral anlamına gelir. a- 128x35 cm, b- 113x54 cm

Resim 4. *Basilisk Heykelciği*

Deniz Tarihi Arşivi'nin farklı belgelerinde teknenin Sultan II., III. ve IV. Mehmet'in rükublarına ait oldukları zikredilmiştir. Bu belgelerden, 1885-1910 arası tarihlenen dört adedinde "Fatih Sultan Mehmet Han Hazretleri" ibaresi geçmekte, nitelemde "kayık", "saltanat-ı hümayun kayığı" ve "kadırğa" kavramları kullanılmaktadır. Tersane-i Amire'de uygun bir yere nakledilmesi ya da yeni bir bina inşasıyla muhafazaya alınması bildirilen belgede yine Fatih Sultan Mehmet'in adı zikredilmekle birlikte "asar-ı atikadan kadırğa" tanımı yapılmaktadır (DTA, Mkt. 194-200, MB 475-26, Mkt. 468/ 92).

Tekneden daha sonra yapılan köşkün tonozundaki sedefli levhada "Sultan Mehmet" ismi geçmekte ancak bunun hangi Mehmet olduğu net olarak anlaşılamamaktadır. Tonozun eteğindeki sedef oyma Sü-lüs levhanın ilk satırı "*Hazret-i Sultan Mehmet Han-ı Gazinin müdam*" diye başlar. "Gazi" ibaresine göre Sultan II. ya da III. Mehmet'ten bahsedildiği düşünülmektedir.

Kimi kaynaklarda bu levhada adı geçen Mehmet'in; Sultan II. Mehmet (1451- 1481) olduğu belirtilmiştir. Hazine-i Hassa-i Şahane Nezaret-i Celilesi'ne gönderilen (DTA, Mkt. 468/92) 17 Teşrin-i Sani 1301 [29 Kasım 1885 M.] tarihli "*Cennet mekan Fatih Sultan Mehmet Han hazretlerinin rükubuna mahsus olup...*" yazısına göre Fatih devrine ait bir kayıktır.

Bahriyeli ressam Hüseyin Hüsnü Tengüz'ün hatıratında bildirdiğine göre; "*Anadolu Kavağırında iri yarı Uzun Ömer'in Hayri adındaki alamanacının önce babası ve babası öldükten sonra da kendisi, bu kadirgada hamlacıymış. Bu hamlacının bildirdiğine*

göre 'Fatih'in gemisi' olarak adlandırılmaktaydı. Fatih'e ait olduğu için zaman zaman icap ettikçe, eski şekli bozulmadan tamir edilmiş ve şans eseri asıl şeklini kaybetmeden muhafaza edilmiştir"(Kılıçkaya, 2005'den). Bahriyeli Hüseyin Hüsnü Tengüz'ün ürettiği belgesel nitelikli resimleri konusundaki hassasiyetine binaen, hatıratındaki bu pasajın dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir. Resmi yazılar ve bilim insanlarının kavramları bir yana, teknenin halk arasında da Fatih Sultan Mehmet'e ait olduğu bilinmektedir.

Teksas A&M Üniversitesi'nden Doç.Dr. Cemal Pulak vasıtasıyla Institute of Particle Physics, (İsviçre) ETH Laboratuvarlarında Dr. Georges Bonani tarafından Karbon-14 analizi yapılmıştır. 21 Haziran 2015'te tekneden alınan altı parça örneğe göre en erken 1460, en geç 1801'e tarihlenmektedir. Geniş tarih aralığı, geçirdiği restorasyonlardan kaynaklanmış olmalıdır. Köşkü ise 1493-1807 arası tarihleri vermektedir. Ayrıca köşkün dışında renkli taşların yerleştirildiği gümüş yuvalardan birinde Kanuni Sultan Süleyman'ın ayar damgasına rastlanmıştır (Orgun, 1944: 204). Buna göre teknenin yapımı Sultan I. Süleyman (1520- 1566) devri yada öncesidir. Bu durum hem Karbon testini desteklemekte, hem de teknenin köşkündeki gümüşlerin saraydan verilmiş olduğunu göstermektedir.

Tersane-i Amire'de en fazla gemi 1530 yılında inşa edilmiştir. 24 kadırğa yeniden yapılmış, sekiz kadırğa da tamir edilmiştir. 1527-1531 arasında 44 kadırğa yapılmış, 32'si onarılmış, hiç başlarda yapılmamıştır. 1585'te yapılan ve onarılan başlarda sayısı 23, kadırğa ise 37'dir (Bostan, 2009c: 127-128). Bu bilgilere göre kadırğa 16. yüzyılın tipik teknesidir. Teknenin ilk üretim amacının, Marmara ve nehirlerdeki ince donanmada kullanılmak üzere olduğunu düşündürür. Bir kadirğanın devlete maliyeti 1662'de 1.210.756 akçe, 1685'te 972.000 akçe civarındadır. 17. yüzyılın sonlarında kadırğa inşasının adeta durduğu ve kadirgaların yerini kalyonlara terk ettiği görülmektedir. Ancak derya beylerinin bir müddet daha kadirgalarına bindiği ve bu geleneğin bir süre daha sürdüğü bilinmektedir (Bostan, 2009b: 278).

1912'de Donanma Cemiyeti'nden Bahriye'ye yazılan

yazıda "Sultan Mehmet Han-ı Salis" ibaresi geçmektedir.³ Sultan III. Mehmet'e (1595-1603) atfa yalnızca bu belgede rastlanmıştır.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan, 17. yüzyılın Gaznevi Mahmut albümündeki Aynalıkavak önündeki "Geşt-i Sultani" minyatüründe görülen köşklü tekne ile bahse konu tekne birbirine çok benzemektedir. Minyatürde görülen köşk üzerindeki üç fener, mahmuz ve baş taraftaki kanatlı kuş benzeri gemi baş figürü, altın varaklıdır.

Resim 5. Tersane Bahçesi ve Aynalıkavak Kasrı, Güzin Duran Kopyası (Db.No.1996)

18. yüzyıl yazarı İnciciyan "Bizans Sayfiyeleri"nde padişahın deniz gezintisini şöyle tarif eder:

"Osmanlı padişahlarının harem halkıyla beraber sayfiyeye gitmesine 'göç', bir günlük gezintiye gitmelerine 'binış', hiçbir merasim yapılmadan yalnız birkaç kişiyle birlikte alelade kayıklarla yapılan gezintiye 'tebdil binışı' denir. Padişaha mahsus kayıklar, su kesiminden yukarı kısmı yaldızlı nakışlar ve gümüş tezyinatla süslenmiş olmak üzere iki nevidir. Bunlardan biri sandal tesmiye edilir ki burnu kancabaş şeklinde olduğu için halk dilinde kancabaş denir. Bu kayık bostancılar tarafından muhafaza edilir ve kürekçileri de bostancı sınıfına mensuptur. İkinci kayığın adı filukadır ki baş tarafında bulunan bir kırlangıç başı şeklinden dolayı umumiyetle kırlangıç tesmiye edilir. Bu kayık Tersane'de muhafaza edilir, kürekçiler de Tersane efradındandır. Padişah deniz gezintisine çıktığı vakit, giderken sandala, dönerken filukaya biner... Gerek sandal, gerek filukaların kıç tarafında padişahın oturmasına mahsus kubbeli mahfe vardır ki ekseriya erguvani çuha ile örtülüdür.

3 DTA, Mülga Bahriye 703-1

Örtünün üzerinde de gece seyranlarında yakılmak üzere üç adet yaldızlı fener vardır... Bostancıbaşı yalılara, kayıklara ve diğer şeylere dair padişahın suallerine cevap vermek üzere kıçta ve padişahın gerisinde oturur" (Kömürçiyân, 1988'den).

Gece gezintileri için teknelerin üzerinde bir fener ya da fanusun olması gerekmektedir. DTA'de bulunan 9 Eylül 1329 [22 Eylül 1913 M.] tarihli belgede "Barbaros devri kadırgalara mahsus olup Barbaros Hayrettin Paşa'nın türbesinde iken Evkaf Nezâreti tarafından alınan, bir çift fanusun Bahriye Müzesi'ne geri aldırılmasından" (DTA, MB, 744/212-214) bahsedilmektedir. Bu büyük iskele-sancak fenerleri (Db. 1058 ve 1166) Deniz Müzesi koleksiyonundadır. Koleksiyona "fener benzeri" ismiyle girmiş olduklarından, kadırgalarda kullanılan fenerlerin tipinde, 1913 civarında -tekne koleksiyona girdikten sonra- yapıtırlıp, müzeye alındığı anlaşılmıştır. Koleksiyonda Tarihi Kadırğa'ya ait orijinal fener yoktur.

Sarayın hamlacıbaşılarından Hasköylü Osman Ağa, 1913 yılından önce Müze Müdürü Halil Ethem'in (1329: 48) ziyaretinde bu kadırganın; "Avcı Sultan Mehmed Han zamanından kalma harikulade bir şey olduğunu, hatta bazı havas-ı ruhaniyeye dahi malik olup sıtmaya karşı ağacından verildiğini ve kadimden beri üzerinde geceleri kandil yakıldığını, elhasıl daha birçok garaibden madud ahvalini" nakleder.

KÖŞK

Resim 6. Tarihi Kadırğa'nın Köşkü

Kıç kasara üstündeki köşk, etrafı kafesli korkuluklarla çevrili ve iskele-sancakta dörder ayağa oturan bir tonozlu kemerle örtülüdür. Önden arkaya doğru gövdeyle uyumlu olarak daralmaktadır. Tekneye göre, sonraki dönemlerde yapılmış olan köşk Osmanlı

sedef ve bağa işçiliğinin şaheserlerindedir. Palmet formulu vazodan çıkan karanfil, lale dalları ve geometrik biçimlerle düzenlenmiş bağa, fildişi ve sedef oymalarla süslüdür.

Türklerin Avrupa'ya tanıttığı lale, zamanla gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda, gerekse çeşitli batı ülkelerinde çok sevilmiş, ekonomik ve sosyal hayatı etkilemiştir (Demiriz, 1980: 285, Gürsu, 1988: 164). Lale Osmanlı sanatında kullanılan ilk çiçektir. Arap harfleriyle yazılışında kullanılan harflerin yer değiştirmesi ile "Allah" kelimesine dönüşebilmektedir (Görünür, Ögel 2006: 65). Bu yüzden köşk içinde bolca kullanılmış lale anlamlı bir formdur. Karanfil motifi başta lale olmak üzere sümbül ve gül motifleri ile beraber Türk bezemelerinde çok kullanılan bir çiçektir. Karanfil 16. yüzyıl sonlarında bilhassa 17. yüzyılın ilk yarısında kumaş desenlerinde çok sevilerek kullanılmıştır (Gürsu, 1988: 164).

En basit şekliyle laleye benzeyen palmet, farklı formlara olanak vermesiyle bezemede oldukça yaygın kullanım alanı bulmuştur. Değişik biçimlerde karşımıza çıkan bu motif klasik anlamda, uçları aşağıya kıvrık, karın kısmı şişkin iki yan yaprak ve bu yaprakların orta kısmında yer alan küçük bir tepe yaprağından oluşmaktadır. Palmetin bezemede en çok rastlanan bu formlara sahip şekli dışında, yelpaze gibi dilimlenip, tam açılmış olanı ile en alt yaprağı aşağıya doğru uzamış serbest şekilli palmet motiflerinin de süslemede kullanıldığı görülür (Akpınarlı vd. 2012-1: 188).

Bağaların altına şeffaflığı vermek için altın varaklar yerleştirilmiştir. Tonozlu kemerin dış yüzeyinde, geometrik sedefli bağalar arasındaki gümüş yuvalara iri, renkli taşlar applike edilmiştir. İç tarafında sedef oyma, Sülüs hattı ile yazılmış iki beyit bulunmaktadır:

*"Hazret-i Sultan Mehmet Han-ı Gazi'nin müdam
Bahr-ü berrde yari Hızır, hafızı Allah ola"
"Yapdura daim saadetle nice ala kayak
Ömr-ı Nuh ile cihan mülkünde Şehinşah ola"*

Bu beyitlerin iki yanındaki lale ve karanfil panoları, klasik devrin doruğundaki mükemmelliği göstermektedir.

Resim 7. Köşkteki Beyit

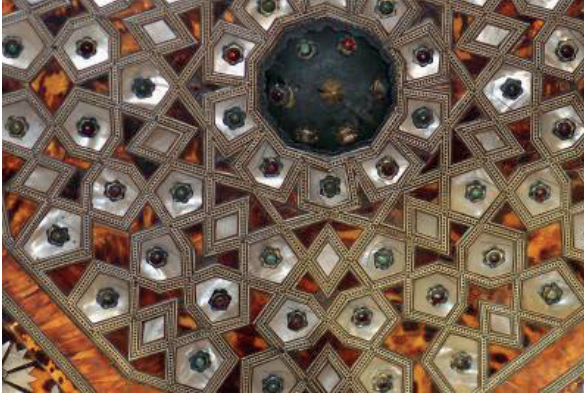
Tonoz örtünün eteğindeki altıgen kartuşlarda, uzun zaman önce yerlerinden sökülüp kaybolmuş hat levhalar bulunmaktaydı. Köşkün içini çepeçevre dolanan bu levhalar üzerinde dokuz beyitli bir kaside yazılıydı. Elde mevcut bulunan pirinç levhada kaside denin bir beyiti tespit edilebilmiştir:

*"Devam-ı ömr ile Rüstelik itsün kahraman asa
Yürütsün berr-ü bahre hüsnün ol sultan-ı bi-hemta"*

Resim 8. Pirinç Levhadaki Beyit

Tavanın merkezinde, içerden görülen küçük bir kubbe, bunun önünde daha küçük bir kubbe, arkasındaysa tekne tavanı vardır. Baş ve arka kemer üzerinde çıkmalı çiçek goncasi süslemeleri bulunmaktadır. Fildişi ve abanozla hareketlendirilmiş, Bursa kemerli düz panoların arasında kavisli, oyma kafes korkulukları vardır.

Resim 9. Köşkün Kubbe Tavanı

Köşkün iç süslemeleri; karanfil, lale ve hatayiler Sultan I. Ahmet'in (1603- 1617) Topkapı Sarayı'nda bulunan arife tahtı ile benzerlik göstermektedir. Klasik Osmanlı dönemin özelliklerini yansıtan çiçekler, son derece itinayla tasarlanmıştır. Çiçeklerin arası ve geometrik alanların göbeği gümüş kabaralar içinde turkuaz, yeşim, firuze gibi yarı değerli taşlarla hareketlendirilmiştir.

Köşk, tekneye sabit olmadığından ilk imalat sırasında değil sonradan eklendiği ya da yenilediği açıktır. Zeminde kullanılan minder, yastık ve halılardan günümüze hiçbir gelmemiştir. Köşkün etrafında bulunan ince korkuluklar ve ön kısmının kafesli korkuluğu üzerindeki dört adet Necef küre, tekne Yalı Köşkü'nde bulunduğu sırada yerlerinde mevcuttur. Necef küreler; 1948'de Tersane'den Dolmabahçe Sarayı Kayıkhanesi'ne taşındığında, ince korkuluklar; 1966'da Beşiktaş'a taşınırken yerlerinden çıkartılmışlardır.

Restorasyonlar

Tarihi Kadırğa üzerine yapılan bir araştırmaya göre (Arcak, 2002) muhtemelen 17. yüzyıl ortalarında ve daha önce bir sağlamaştırma tadilatı geçirmiştir. 1861'de Fransa İmparatoru tarafından Le Bas adlı subaya yaptırılan planlar (Paris 1908) incelendiğinde teknenin onarımdan geçtiği anlaşılmaktadır. 1885 yılında Sultan II. Abdülhamit, teknenin Sultan II. Mehmet'e ait olduğunu belirterek, aslına hanel gelmemek üzere onarılmasını emretmiştir. Hazine-i Hazreti Şahane'den ve Mabeyn Başkitabeti'nden gönderilen 1303 [1885 M.] tarihli yazılarda;

"Cennetmekan Fatih Sultan Mehmet Han Hazretlerinin rükubuna mahsus olup Yalıköşkü Kayıkhanesi'nde bulunan, vasatından toprağa gömülmüş ve tamire muhtaç olan kayığın, aslına hanel getirmemek üzere tamir ve tesviyesi, topraktan çıkarılması, kızak üzerine konularak, toz topraktan korunması için yelken bezinden örtü yapılması, hemen memurlar tayin olunması, marangozluk işleriyle boyamalarının aslına uygun yapılmak üzere tamirata başlanması" bildirilmiştir (DTA, Mkt. 468/ 92; 194/200).

1885'te başlatılan tamirin tam olarak ne zaman bittiği belirsizdir. 1910'da Yalı Köşkü'ndeki kadırganın Tersane'ye nakli için kızak imali ve işçilik ücretinin 22.218 kuruş (DTA, Mh. 2310-21) olduğu görülmektedir. 1913'te Tersane'ye nakledilip, 1914'te bakımsızlığı, sedeflerin dökülmesi ve taşınma sırasında su alması için kalafatlandığından zarafetine hanel gelmesi münasebetiyle (DTA, I. D. 57/3B) onarımı talep edilmiştir. 1916'da onarımın Cihet-i Nizamiye'nin İmalat-ı Askeriye kısmında Yüzbaşı Vasıf Efendi'ye yaptırılması hususunda yazılar bulunmaktadır (DTA, I. D. 57/20).

1921 ve 1922'de Bahriye Nezareti'ne gönderilen yazıda (DTA, BN 231-6329) Tersane'deki müze ve kayıkhanenin tamirinin bir an evvel yapılması, ileride daha büyük masraf çıkaracağı, hırsızlığa karşı da açık olduğu bildirilmiş ancak sonraki yazılardan kayıkhanenin tamir edilmediği anlaşılmıştır. 1923'te İstanbul Bahriye Kumandanlığı'na, müzenin rutubetinden dolayı;

"Kadırganın sancaktan dokuzuncu oturağının çürüyerek vasatından kırıldığı ve on ikinci oturağın da aynı tesirden çürümeye başladığı ve bordadaki kıymet-dar boyanın kabardığı, armuz kalafatı dışarıya fırladığı cihetle akıntının kesilmesi ve rutubetin azalması için de üç bölmeden ibaret Kayıkhanesi çatısı üzerinde ikisi vasatane, diğer ikisi de tarafeyn kısımları üzerinde olmak üzere dört adet menfezin süratle açtırılması hususu" yazıyla bildirilmiştir (DTA, I. D. 57/46).

1923'te dökülmüş olan üç kiloluk sedefin yerlerinin bulunarak takıldığı ancak 1/3'ünün tamamlandığı, diğer yerlerin sedefsiz kaldığı, yine müze müdürü tarafından Bahriye Erkan-ı Harp Dairesi'ne bildirilmiştir (DTA, I. D. 57/53).

1926'da köşkün dökülen sedeflerinin yerine takılması için Fabrikalar Müdürlüğü'nde çalışan Kasımpaşalı Mümtaz Şükrü Efendi'nin görevlendirilmesi talep edilmiş ancak iki ay sonra görevden alınarak, yerine başka birisi talep edilmiştir (DTA, I. D. 57/76). Sedeflerin tamiri için 1914'ten 1926'ya kadar sürekli yazışmalar yapılmış ancak bir türlü tamirat gerçekleştirilmemiştir. Müzenin her yazıda 'çok kıymetdar' ifadesini sürekli tekrarlamasına rağmen, savaş koşulları ve yeni cumhuriyetin yoksunluklarından olsa gerek, talepler bir türlü karşılanamamıştır.

1944'te Topkapı Sarayı'nın sorumluluğunda yeniden tamire başlanmıştır. Dökülmüş olan tüm bağa ve sedefler Sabri Ölçer, Naci Kumbaracı ve Zarif Orgun tarafından onarılmış, eksik kalıplar Mihriban Sözer tarafından tamamlanmıştır (Orgun, 1944: 208).

1957'de Prof. Ata Nutku (1957) tarafından hazırlanan "Ancient Turkish Craft I. Sultan's Galley" adlı kitapçıkta teknenin gövde planları ve detay konstrüksiyonları çizilmiştir. Bu çizimlere göre iskele-sancak kıçtaki kalem işi çiçek buketleri ile kanat altındaki lacivert zeminli altın varak palmet dizisi, 1957-1970 arasında yenilenmiştir. Restorasyonun bilirkişiler tarafından ve genel ilkelere uyularak yapıldığı, eski halinden bırakılan örneklerden anlaşılmaktadır. Alt katmanlarda eski kalem işleri net olarak görülmektedir. Mahmuzun ucundaki lale formu topuz ve kıç kasarada köşkü çevreleyen parmaklıklar da yerine konmamıştır. Bu parmaklıkların, kadirğanın orijinaline ait olmadığı düşünülerek yerleştirilmediği değerlendirilmektedir. Restorasyonda yenilenen korkuluk parçalarının orijinaleri ile restorasyonda kullanılmak üzere alınan renkli taş kakmalı gümüş rozetler ve cam parçalar müzede saklanmaktadır.

1999- 2002 arasında Dolmabahçe Sarayı sedefkarları tarafından köşk örtüsünün üst kısmındaki sedef ve bağalarla, köpekdişi süslemeler restore edilmiştir. Isı ve nem dalgalanmalarından zaman içinde açılan armozlar macunlanarak bordası boyanmıştır. Organik eserlerin geniş dalga boyundaki ışınımlardan çabuk etkilendiği bilinmektedir. Teknenin 2013'te taşındığı yeni mekanın bağıl nem değerleri ve ısı stabilite edilirken, Ultra Viyole ve Infra Red ışınımları da kontrol altındadır. Kadirğanın hemen önündeki 12-

13 metre yüksekliğindeki camlardan sızan, ışınımlar, %99,9 oranında UV, %97 oranında IR engelleyici filtreyle (3M Sun Control Window Film Prestige) kaplanmıştır.

Saklandığı ve Sergilendiği Yerler

1913'te Bahriye Müzesi koleksiyonuna girinceye kadar bilinen en eski mekanı Yalı Köşkü Kayıkhanesi'dir. Sarayburnu'ndaki 16. yüzyıl yapısı Yalı Köşkü, İstanbul-Edirne demiryolu güzergâhında kaldığı için 1869'tan önceki bir tarihte (Ertürk 2013: 196) köşkün yakınında bulunan kayıkhanesi ise 1912'de Gülhane Parkı'nın yapımı sırasında yıkılmıştır.

Resim 10. Yalı Köşkü Kayıkhanesi'nde Tarihi Kadırğa (Ethem 1329: 48)

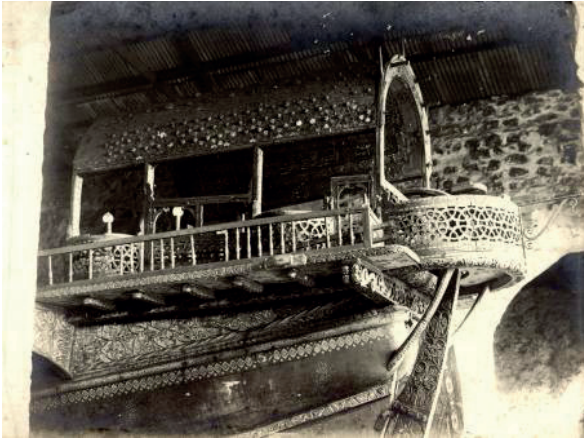
Eremya Kömürciyan Yalı Köşkü'nden şöyle bahseder; "Deniz kıyısındaki mermer kubbeli büyük gah, Yalı Köşkü tesmiye edilir. Burada muhafız bostancılar oturur. Daha ilerde Bostancıbaşı'nın kayıkhanesi ve meremmetcibaşıyla adamlarının oturdukları odalar vardır" (Kömürciyan 1988: 11). Aynı yapı hakkında Grelot; "Köşke çok yakın bir yerde küçük kadirğalar, büyük kayıklar ve diğer hafif gemiler için beş altı kayıkhanesi vardır. Bu gemiler padişahla maiyetini istenildiği vakit Boğaz'da gezdirmek için her an hazır bir vaziyette dururlar. Bu küçük kadirğalar ve kayıklar kamilen yaldızlıdır ve Arap üslubu nakışlarla müzeyyendir" (Kömürciyan, 1988'den) der.

1729'da J. Tinney tarafından yapılan "The Serraglio Point of Constantinople, Sarayburnu" gravüründe

“The Grand Signors Barge-houses” (Büyük efendinin barça/barka evi) olarak tanımladığı beş-altı gözden oluşan kayıkhaneye Sepetçiler Kasrı'nın sağındadır. 1784'te J. Velasquez ve J. Barcelon tarafından yapılan “Sarayburnu” ile 1782-1822 tarihli Fauvel- L.J. Masquetier'in “Galata'dan Sarayburnu” gravüründe dört tekne gözü net biçimde gözükmetedir (Sevim, 1996'dan: resim 200, 208 ve 212).

Tarihi Kadırğa ile Kayıkhaneye Ocağı kitabesi (Db. 167) aynı tarihlerde müze koleksiyonuna alınmıştır. Ocağın mermer kitabesi, Sultan III. Selim devrinde, validesi Mihrişah Sultan'ın, Yalı Köşkü'nde bulunan Kayıkhaneye Ocağı'nı tamir ettirmesi üzerine, 1796'da Şair Şakir tarafından yazılmıştır.

1910'da teknenin Tersane'ye nakledilerek Sütlüce'de korunması (DTA, MB 475-26), 1913'te Valide Kızağı'na nakledilmesi emredilmiştir (DTA, Fab. 108-50). 1913'te Kayıkhaneye Ocağı'nın kapatılmasıyla çalışanların çoğu emekliye sevk edilmiş, kalanlar başka yerlere dağıtılmış ve bir bekçi kadirğanın başında bırakılmış, üzerinde kandil yakılması geleneği de devam ettirilmiştir (Ethem 1329: 48). Nakil sırasında, Saray Kayıkhanesi'nden Kasımpaşa'daki Tersane Kayıkhanesi'ne bir römorkörün arkasına bağlanarak yüzdürülen üç yüz yaşındaki gemi, bir damlacık dahi su almamıştır (Koçu, 1971: 29). Kadırğayla birlikte yedi saltanat kayığı da Kasımpaşa'ya taşınmıştır.

Resim 11. Tersane-i Amire'de Tarihi Kadırğa

30 Mayıs 1927'de Marmara Üssü Bahri tarafından hazırlanan projede (DTA, BV, 276- 5823) Bahriye Müzesi için ahşap bir kayıkhaneye planlanmış ancak yapılmamıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında bazı eserler Anadolu'ya

nakledilmişse de, kadırğa bu süreçte hep Tersane'de kalmıştır. 1946'da müzenin tekrar İstanbul'da kurulmasına karar verilmiş, önce bugünkü Kuzey Deniz Saha Komutanlığı/ Kasımpaşa'da depolanmış, 1948'de de Dolmabahçe Bezm-i Alem Valide Sultan Camisi'ne taşınmıştır (Dönmez vd. 1998: 5). Diğer bazı kayıklarla birlikte yalnızca kadırğanın köşkü Dolmabahçe Sarayı Kayıkhanesi'ne getirilerek 6 Ocak 1953'te törenle açılmıştır. Kadırğa ancak 1957 yılında, bir duba üzerinde Dolmabahçe Sarayı Matbah-ı Amire'ye (bugünkü Milli Saraylar Depo Müzesi) getirilmiştir.

1960'ta Dolmabahçe Camisi'nin Milli Birlik Komitesi irtibat bürosu olarak kullanılması gündeme geldiğinde, Beşiktaş'ta Maliye Binası olarak kullanılan bugünkü yerine taşınmıştır. İlginç bir biçimde; 1960'larda yersiz yurtsuzluktan sergilenemeyen tekneyi satın almaya Amerikalılar talip olmuş (Sevgin, 1966: 48) ancak tahmin edileceği üzere bu taleplere yüz verilmemiştir.

Beşiktaş'ta bugünkü mahalde (363 ada) tescilli Ana Müze Teşhir binasıyla aynı adada, sahil tarafında kalan yapı, önce Nuri Demirağ'ın “Nu.D. 38” uçağının üretimini yaptığı atölye daha sonra da belediyenin temizlik işleri ambarı olarak kullanılmaktaydı. Asma katlı, kagir bina DzKK tarafından devralınarak Tarihi Kayıklar Galerisi'ne dönüştürülmüştür (Noyan, 1976: 75). 7 Temmuz 1970'ten 2008 yılı başına kadar Tarihi Kadırğa ve üzerindeki köşk burada sergilenmiştir.

Resim 12. Tarihi Kayıklar Galerisi, Beşiktaş, 1970-2008

Zaman içinde ihtiyaç duyulan yeni sergileme alanları üzerine, 2005'te yapılan ulusal yarışmada birinci

olan mimari projenin uygulanmasına başlanmıştır. Tarihi Kayıklar Galerisi'nin arkasında bulunan idari bina 2008 de yıkılmış, buraya geçici olarak yapılan çelik depoya tüm kayıklar ve Tarihi Kadırğa yerleştirilmiştir. Güvenlik, yangın ve iklimlendirme sistemleri kurulmuş, üzerleri tamamen kapatılmıştır. Ardından boşalan Tarihi Kayıklar Galerisi yıkılarak 2009'da yenisinin temeli atılmıştır. Zeminin 35 m altına inilerek çelik kazıklar çakılmış, fore kazık deprem temelli, tamamen çelik konstrüksüyondan inşaat yapılmıştır. Yeni müze binası tamamlandığında cam cepheleri kapatılmadan, günler süren hazırlık sonrası İstanbul Tersanesi tarafından palangalarla yaklaşık 60 m kadar kaydırılarak yeni evine yerleştirilmiştir. Saatler süren bu taşınma ve kaydırmalar dokümanter filmle kayda alınmıştır.

Resim 13. Deniz Müzesi, Beşiktaş, 2014

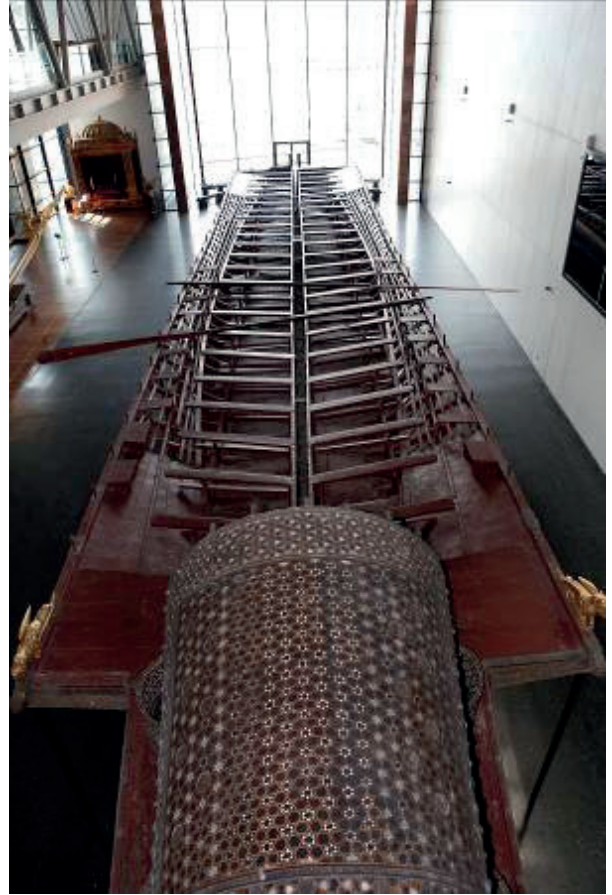

Resim 14. Tarihi Kadırğa Yeni Sergi Alanında

Sonuç

Eski görüntü ve belgelerin çoğu Deniz Müzesi ile Deniz Tarih Arşivi'nden derlenmiş olup, DTA'da "saltanat-ı hümayun kayığı", "asar-ı atikadan bulunan

kadırğa", "kadim-i kıymetdar kadirğa" olarak tanımlanan Tarihi Kadırğa'ya BOA belgelerinde rastlanmıştır. BOA'da "Hassa kayıkları", "filuka" ve "sandal" (BOA, C.DH. 175- 8740, C.SM.173-08680, C.SM.35-01783) ibareleriyle tanımlanan teknelerin "Tarihi Kadırğa" olup olamayacağı anlaşılamamaktadır. Yalnızca DTA belgelerindeki tanımlarda Yalı Köşkü'nden Bahriye Müzesi koleksiyonuna alınan tekne açıkça belirtilmiştir.

Resim 15. Tarihi Kadırğa Yeni Sergi Alanında

Alçak bordalı, kürek ve yelkenle hareket eden bir kadirğanın yaklaşık 300 savaşçısı olmalıdır ancak bu teknede ne savaşçılar için oturma yeri, ne top yeri, ne de direk yeri bulunur. Yalnızca baştaki mahmuzun bulunduğu kısımda küçük bir-iki top koymaya uygun yer mevcuttur. İskele- sancakta dışarı doğru açılan kanatların üzerine oturmak mümkün değildir, buradaki iskarmozlara kürekler bağlanmaktadır. Her bir küreği iki ya da üç kişi çekebilir. Gövdenin açık denizler için uygun olmaması dolayısıyla da belgelerdeki

“kadirga” tanımının teknik ayrıntılar gözetilmeden kullanıldığı düşünülmektedir.

16. yüzyılın kadirgalarının küçük ölçekli olmalarını hesaba katarsak tekne tipinin kadirgaya daha yakın kalyata/kalita olmakla birlikte kullanım amacı, boyutu ve kürek sayısına göre kadirga ya da kalyata olarak nitelenemeyeceği açıktır. Kürekli çektiri, sultanın yakın sulardaki gezilerinde kullandığı saltanat kayığı olmalıdır. Deniz Müzesi koleksiyonunda onbeş adet saltanat kayığı mevcut olup, kürek sayıları onüç çifteden beş çifteye kadar değişmektedir. Bezemeleri, yapım tekniği, küreklerin bağlantısı ve kasara kısımları form olarak “Tarihi Kadirga”dan çok farklıdır. Ancak son 100 yılda birbirinden bağımsız çoğu kaynaktan, Bahriye belgelerinde ve Deniz Müzesi envanter kayıtlarında “Tarihi Kadirga” ismi benimsenmiştir. İleride bir karışıklığa fırsat vermemek için “Tarihi Kadirga” bir sıfat değil, özel isim olarak kullanılmaya devam edilmelidir. Yapım tarihi; karbon testi, bezemeler ve literatür göz önüne alındığında Sultan II. Mehmet (1444-1446/ 1451-1481) devri civarına, 15. yüzyıl ortalarına tarihlenmelidir.

Köşkün tekneye sabit olmaması daha sonra yapılmış olabileceğini ya da değiştirildiğini göstermektedir. Köşkün içindeki “Sultan Mehmet’ ibaresi, II. ya da III. Mehmet devrini, 15- 16. yüzyılı gösterir. Köşkü klasik devrin tüm inceliklerine sahip olup tonozdaki gümüş yuvalardan çıkan Sultan I. Süleyman (1520-1566)’ın ayar damgası da bu tarihi netleştirir, ancak bunlar onarım sırasında da takılmış olabilir. 15. yüzyıl sonu, 16. yüzyıl başlarına tarihlenmelidir. Kanatlı çektiri sonradan eklenen köşkle, saltanat gezilerinde kullanılacak bir forma dönüştürülmüş olmalıdır.

Böylesine değerli bir eser günümüzde hak ettiği özenle korunmaya alınmıştır. Yeni sergileme düzeninde ait olduğu yerde; denizdeymiş hissi verilmek üzere, önünde bir havuzla birlikte planlanarak içinde bulunduğu bina inşa edilmiştir. 2005 yılında başlanan inşa süreci sekiz yıl sürmüştür. Müzede eserin ömrünü uzatabilmek için, en uygun klimatolojik değer, bağıl nem ve aydınlatma seviyelerinin ne olması gerektiği konusunda projeler uygulanmıştır. Teknolojik gelişmeler takip edilerek, iklim ve aydınlık değerlerinin hem ziyaretçi konforunu bozmayacak

derecede, hem de Tarihi Kadirga’nın ömrünü uzatacak şekilde sürekliliğinin sağlanması için müzeolog, restoratör ve konservatörler tarafından sürekli denetlenmektedir.

Dünyada cazibe merkezi olmayı başarmış, her yıl binlerce ziyaretçiyi çekebilen ve dünyanın en iyi müzeleri arasına girmiş onlarca gemi-müze bulunmaktadır. Amsterdam Müze Gemisi, Hollanda Majestelerinin Gemisi Buffel, İsveç Vasa Deniz Müzesi, Danimarka Müze Gemisi Jylland Fırkateyni, Boston USS Constitution Müzesi, İngiltere HMS Victory ve Büyük Britanya Müze Gemisi, Yunanistan Averof Kruvazörü, Çay Gemisi Cutty Sark Müzesi ve Japonya Yamato Muharebe Gemisi bunlardan birkaçıdır. Kimi maket, kimisi yeniden yapılmış, kimisi batıktan çıkma olan gemilerden binlerce ziyaretçi çekmeyi başarmış müzelerin yanında, daha orijinal, görkemli ve hiç batmamış olan Tarihi Kadirga tek başına ayrı bir müze olarak tasarlanmayı hak ediyor.

Deniz Müzesi ülkenin tek, dünyanın sayılı tekne koleksiyonuna sahiptir. Toplam 35 parçalık koleksiyonunun en göz alıcı parçası için ilk kez büyük bütçelerle bir yapı inşa edilmiş, korunmaya alınmıştır. Neredeyse 500 yıldır kutsal bir varlıkmişçasına özenle korunan Tarihi Kadirga, 600 yıllık Osmanlı kültürünün küçücük bir örneği olarak bize kalan paha biçilmez bir mirastır. Tek başına ve daha özel bir sergilemeyi hak etse de Deniz Müzesi’nin diğer koleksiyonları arasında, değeriyle sivrildiğini düşünerek teselli buluruz.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

- Deniz Tarih Arşivi, Mektubi Bölümü 468/92
Deniz Tarih Arşivi, Daireler Bölümü, I. Daire 57/20
Deniz Tarih Arşivi, Daireler Bölümü, I. Daire 57/46
Deniz Tarih Arşivi, Daireler Bölümü, I. Daire 57/76
Deniz Tarih Arşivi, Daireler Bölümü, I. Daire 57/34A
Deniz Tarih Arşivi, Daireler Bölümü, I. Daire 57/53
Deniz Tarih Arşivi, Daireler Bölümü, I. Daire 57/3B
Deniz Tarih Arşivi, Bahriye Vekaleti, 276-5823
Deniz Tarih Arşivi, Bahriye Nezareti 231-6329
Deniz Tarih Arşivi, Mülga Bahriye 703-1
Deniz Tarih Arşivi, Muhasebe 2310-21
Deniz Tarih Arşivi, Mülga Bahriye 475-26
Deniz Tarih Arşivi, Mektubi Bl. 194-200
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C.DH. 175- 8740,
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C.SM.173-08680,
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C.SM.35-01783

2. Diğer Kaynaklar

- Akpınarlı, Feriha, Balkanal, Zeynep (2012-1). "16.-18. yüzyıllarda İstanbul'da Üretilen Kumaşlarda Bitkisel Bezemelerin İncelenmesi". Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi.
Balkan Özel Sayısı 1: 179-209.
Arcak, Erkut (2002). "Kadırğa". 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı (2). Ankara: 85-98.
Beydiz, M. Gürbüz (2014). Osmanlı Gemi Tasvirleri. İstanbul: Kabalcı Yay.
Bostan, İdris (2008a). Katip Çelebi, Tuhfet'ül-Kibar Fi Esfari'l-Bihar. Ankara.
Bostan, İdris (2008b). Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği. İstanbul: Kitap Yay. Bostan, İdris (2009a). "Kalyonun Yükselişi ve Akdeniz'de Osmanlı Donanması". Türk Denizcilik Tarihi (2). Edit. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar, İstanbul: 15-25.
Bostan, İdris (2009b). "17. Yüzyılda Gemi Teknolojisinde Değişim: Kürekten Yelkene Geçiş". Türk Denizcilik Tarihi (1). Edit. İdris Bostan, Salih Baran, İstanbul: 269-279.
Bostan, İdris (2009c). "İmparatorluk Donanmasına Doğru: Tersanei Amire'nin Kuruluşu ve

- Denizlerde Açılım". Türk Denizcilik Tarihi (1). Edit. İdris Bostan, Salih Baran, İstanbul: 121-130.
Boyar, Ali Sami (1333). Bahriye Müzesi Kataloğu. İstanbul: Bahriye Matbaası.
Demiriz, Yıldız (1980). "Türk Sanatında Bahar Açmış Meyve Ağacı Motifi", I. Milli Türkoloji Kongresi Tebliğler: 387-400.
Deniz Müzesi Ana Envanter Defteri I (Db.2595) : 63-64.
Dönmez, Nalan ve Muhlis Ergin (1998). Deniz Müzesi Tarihi Kayıklar Galerisi. İstanbul: Deniz Basımevi.
Ertürk, Volkan (Summer 2013). "Yenisaray'ın Deryaya Açılan Kapısı: Yalı Köşkü". Turkish Studies (Vol. 8/7): s. 185-199.
Ethem, Halil (1 Mayıs 1329). "Asarı Atika". Şehbal: 46-49.
Görünür, Lale ve Semra Ögel (2006). "Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanılışları", İTÜ Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, İstanbul: 59-68.
Gürsu, Nevber (1988). Türk Dokumacılık Sanatı Çağlar Boyu Desenler. İstanbul: Redhouse Yayınevi.
İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2004). Geçmişten Günümüze Beyoğlu I. İstanbul.
İşipek, A.Rıza (2009). İstanbul Deniz Müzesi. Edit. Mehmet Yüksel. İstanbul: Deniz Basımevi
Kılıçbay, M. Ali (2000). Ahşabın Öyküsü. Ankara: İmge Kitabevi.
Kılıçkaya, Müge (2005). Hüsnü Tengüz; Sanat Hayatım. İstanbul: DZKK Yayınevi.
Koçu, Reşat Ekrem (1971). "Saray Kayıkları". Türkiyemiz Dergisi (3): 25-50.
Kömürcüyan, Eremya Çelebi (1988). İstanbul Tarihi; 17. Asırda İstanbul. İstanbul. Eren Yayınları.
Noyan, Bahri (1976). "Deniz Müzesi Tarihçesi". Hayat Tarih Mecmuası (1/4): 70-75.
Nutku, Ata (1957). Ancient Turkish Craft I. Sultan's Galley (Kadırğa)". İTÜ Gemi Enstitüsü Bülteni (5). İstanbul.
Orgun, Zarf (1944). "IV. Mehmet'in Saltanat

Kayığ". Arkitekt Dergisi (9-10): 200-206.
Öndeş, Osman (2016). Tersane-i Amire Denizcilik Müzesi. İstanbul: GİSBİR Yayınları.
Paris, Admiral E.(1908). Souvenirs de Marine Conserves. (Vol.6-312). Paris.
Pulak, Cemal (2006).“Dünyanın Yaşayan En Eski Gemisi Kadirga”, Deniz Harp Tarihi Semineri. 19-21 Nisan, Gölcük/ Kocaeli.Pp.1:5-27.
Sevgin, Erdoğan (Eylül 1966). “Röportaj”. Hayat Tarih Mecmuası (8): 45-48.
Sevim, Mustafa (1996). Gravürlerle Türkiye İstanbul 1. Kültür Bak. Yay. 1851. Ankara: TTK.
Şeref, Abdurrahman (1329). “Topkapı Sarayı Müştemilatı Hariciyesi”. Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası.
Thevenot, Jean (1687). Travels into the Levant. London.
Uzunçarşılı, İsmail H. (1984). Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı. Ankara: TTK.
Ünlü, Rasim (2005). İnce Donanma. İstanbul: Deniz Basımevi.
Yakarçelik, Nalan Dönmez (Mart 2004). “Deniz Müzesi Sergi Alanlarının Çağdaş Müzecilik Anlayışına Uygun Olarak Yeniden Düzenlenmesi”, Deniz Kuvvetleri Dergisi (589).
Yakarçelik, Nalan Dönmez (Mayıs 2014). “Deniz Müzesi’ndeki Büyük Yerleştime: Tarihi

Kadirga”, Genç Sanat Dergisi (227).
Yüksel, Heval Z. (Kasım 2013-Şubat 2014). “Ertuğ Uçar”la Söyleşi; İstanbul Deniz Müzesi”, Seramik Mimarlık Sanat ve Tasarım Dergisi (44): 15-30.
(1970). “Deniz Müzesi Tarihi Kayıklar Galerisinin Açılış Töreninden İzlenimler”. Deniz Kuvvetleri Dergisi (471): 37-38.
<http://docplayer.net/39365631-Chapter-four-the-kadirga-galley-in-istanbul-the-turkish-sultan-s-caique-a-dendrohistorical-study-nili-liphshitz-introduction.html> (20.11.2017)
<https://www.hetscheepvaartmuseum.nl> (10.11.2017)
<https://www.vasamuseet.se/en> (10.11.2017)
<https://www.maritiemmuseum.nl/en> (18.11.2017)
<http://www.fregatten-jylland.dk/> (18.11.2017)
<https://ussconstitutionmuseum.org/> (18.11.2017)
<https://www.nmrn.org.uk/our-museums/hms-victory> (18.11.2017)
<http://www.ssgreatbritain.org/> (18.11.2017)
<http://averof.mil.gr/> (18.11.2017)
<http://www.rmg.co.uk/cutty-sark> (18.11.2017)
<https://www.yamato-museum.com/en/> (18.11.2017)
<https://denizmuzesi.dzkk.tsk.tr/tr> (17.11.2017)

Ekler

Ek.1: DTA, Mektubi Bl. 468/ 92

Hazine-i Hassa-i Şahane Nezaret-i Celilesi'ne Cennetmekan Fatih Sultan Mehmet Han hazretlerinin rükublarına mahsus olup Yalıköşkü kayıkhanesi derununda bulunan ve vasatından zedelenecek toprağa gömülmüş ve muhtacı tamir bulunmuş olan ve heybet-i asliyesine halel getirilmemek üzere tamir ve tesviyesi ve heybet-i kadimesine .. etmeksizin topraktan rafi' ve ihracıyla hüsnü suretle kızak üzerine vaz'ı ile toz topraktan muhafazası için kalın yelken bezinden örtü yapılması muktezası irade-i seniye den bulunan kayığın bermucip irade-i seniye tamiri hususunda lazım gelenlere tenbihi hakkında 21 Safer 303/ 17 Teşrin-i Sani 301 [29 Kasım 1885 M.] tarihli ve 90 rakamlı varid olan tezkereye cevaptır.

..nezaretpenahiden malum-u aczi olarak keyfiyet Şurayı Bahriye'ye led-el havale zikr olunan kayığın tamiri ve teferruat-ı sairesinin icrası hakkında şeref-sadur ve müteallik buyrulan irade-i seniye-i cenab-ı padişahi nezaret-i aciziye tebliğ olunduğundan hemen memurlar tayin edilerek tamiratna bizzat mübaşeret olunduğu ifade kılınmış olmasıyla emr-ü ferman hazreti menlühü emrindir.

Ek.2: DTA, Mektubi Bl. 194-200

Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti Celilesinden mevarid tezkeredir.

Ceddimiz Hazreti hilafetpenahi cennet mekan Fatih Sultan Mehmet Han hazretlerinin rükublarına mahsus olup Yalıköşkü kayıkhanesinde elyevm mahfuz ve mevcut saltanat-ı hümayun kayığı vasatından zedelenecek bir miktar toprağa gömülmüş ve dahilen ve haricen muhtacı tamir bulunmuş olmasıyla dahil ve haricinde görülen ..da ve me.. marangozkari oymalarla boyalarının heyeti asliyesine halel getirilmeyecek surette Tersane-i Amire'ce tamir ve tesviyesi ve heybet-i kadimesine.. etmeksizin topraktan rafi' ve ihraç ile hüsn-ü suretle kızak üzerine alınması ve kalın yelken bezinden örtü imaliyle, örtülmesi hususuna Hazine-i Hassa Nezaret-i Celilesinden vaki olan arz ve istidanın üzerine irade-i seniye cenab-ı hilafetpenahi şeref müteallik buyrularak keyfiyet, nezaret-i müşarileyhaya dahi bildirilmiş olmakla hazret-i menlühü emrindir 18 Safer 303/ 14 Teşrin-i Sani 301 [26 Kasım 1885 M.]

Ek.3: DTA, Mülga Bahriye 475-26

Kumandanlık Dairesinin Mahsul Müzekkeresi

Sarayburnu'nda kain kayıkhanede mahfuz cennetmekan Fatih Sultan Mehmet Han hazretlerinin rükubuna mahsus asar-ı atikadan bulunan kadirğanın tamiri hitam bulunduğundan, Tersane dahilinde münasip bir mevkiye nakliyle, Sütlüce'de torpido mevzi-i enkazından bir baraka inşasıyla taht-ı muhafazaya alınmasına dair. 24 Temmuz 326 [6 Ağustos 1910 M.]

Ek.4: DTA, Muhasebe 2310-21

Havuzlar Memurluğunun Yalıköşkü kayıkhanesinde mevcut bulunan Sultan Mehmet Han-ı Rabi' hazretlerinin rükubuna mahsus kadirğanın Tersane'ye nakli mesarifi hakkında tezkeresi üzerine derkenar.

İşbu tezkere mezkur kadirğanın kızak ve saire imaliyle Tersane'ye nakli mesarifiyle amele ücreti olarak merbut keşif varakası ..nca 22.218 gurus talep edilmekte olduğu anlaşılmalı olmakla mezkur-u meblağın bütçenin 4. faslının 9. maddesinden tesviyesi arz olunur efendim. Mustafa 18 Teşrin-i Sani 326 [1 Aralık 1910 M.]

Ek.5: DTA, Mülga Bahriye 703-1

Donanma Cemiyeti'nden Bahriye'ye Sepetçiler Köşkü itsalindeki kadirğanın Müze-i Hümayuna ait olduğu.

Donanma-i Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin işbu tezkeresinde Yalıköşkü civarında Sepetçiler Köşkü'ne muttasıl kayıkhanede bulunan Sultan Mehmet Han-ı Salis hazretlerinin rükubuna mahsus kadim ve kıymetdar kadirğanın Müze-i Hümayun'a nakli irade-i seniye-i hazreti hilafetpenahi iktizası alisinden bulunduğu bildiriliyorsa da kadirğanın ciheti Bahriye'ye aidiyeti şekil ve asarıyla müsbet bulunmasına binaen mezkur kadirğanın Bahriye Müzesi'nde emr-ü muhafazası esbabının istikmal babında emr-ü ferman hazreti menlühü emrindir. 7 Mayıs 328 [20 Mayıs 1912 M.] Bahriye Müze ve Kütüphane memuru Birinci Sınıf Yüzbaşı İsmail Hakkı.

Mademki mezkur kadirğanın Müze-i Hümayun'a nakli hakkında irade-i seniye-i padişahi şerefsudur etmiştir, o halde Bahriye Müzesi'nin talebi is'af edilemez. 12 Mayıs 328 [25 Mayıs 1912 M.]

Ek.6: Arş.Bel.6. DTA, Bahriye Nezareti 231-6329

Üçüncü Daire Riyasetine

Müze ve kayıkhanenin bazı aksamının tamiri hususunda 5 Şubat 337/ 27 Eylül 337/ 30 Ağustos 227/ 27 Teşrin-i Sani 337 [Şubat- Kasım 1921 M. arası] tarihlerindeki muhtıralar üzerine hiçbir tamirat yapılmadığından bu defaki fırtınada merbut raporda zikredilen hasarat vukua geldiği gibi bir an evvel tamirat-ı mukteziye ifa edilmediği takdirde daha büyük hasarata badi olacağı gibi sirkat tehlikesine dahi maruz kaldığı cihetle ehemmiyet görülen tamiratın süratle ifası hususunda muhtıra tevdi kılındı. 7 Kanun-ı Sani 338 [7 Ocak 1922 M.]

Birinci Daire Sekinci Şube Müdüriyetine

Bu gece sabaha karşı gittikçe şiddetini artıran fırtına müzehanenin üst kat merdiven başındaki pencereyi açarak üç cam kırılmış ve içerdeki büyük cam çerçevenin bir kısım ... sıvaları dökmüş, binanın üzerindeki çinkoların bir kısmının çivilerinin kopması hasebiyle binayı kamilen sarsmakta ve ekser ma-

hallerinden akmaktadır. Bu gibi küçük tamiratın bir an evvel icrası için müteaddid defa rapor edilmişse de şimdiye kadar hiçbir tarafa bir çivi çakılmamıştır. Fırtınanın şiddetinden kayıkhanede tarihi kadirganın bulunmuş olduğu vasat kısmının nihayetindeki tahta perde yerinden oynayarak altından bir kişinin geçebileceği kadar bir delik açılmış, duvarın altında bulunan kadim sefain kış levhalarından birinin kırılması na sebebiyet vermiştir. Bina üzerindeki saclardan üç dört tanesini rüzgar koparmış ve kayıkhanenin nihayetinde sağ ve vasat kısmı üzerinden uç mahal açılmış ve saclar da bulunamamıştır. Mahal-i mezkurun arkasında İngiliz erzak depoları vardır. Esasen her taraftan akmaktadır. Bu gibi tamiratın bir gün evvel yapılmaması, ileride pek büyük mesarif açacağı gibi kıymetdar ve tarihi muayyen eşyanın tahrip ve zayii ni icap ettirir. Meselenin ehemmiyeti nazar-ı dikkate alınarak binanın bir an evvel keşif ve tamir ettirilmesi suret-i mahsusada istirham ederim efendim.

12 Kanun-ı Evvel 337 [12 Aralık 1921 M.] Müzehane Memuru Kıdemli Yüzbaşı Mahmud Cemaleddin.

Çoruh Barajları Suları Altında Kalan Tarihi Üç Caminin Taşıma Ve Rekonstrüksüyon Uygulamaları Hakkında Bir Değerlendirme

Seyfi Başkan*

Öz

Bu makalede, Artvin’de yapılan Baraj ve HES projelerinin teknik olarak ne kadar uzun süreçlerde planlandığı ancak bu projelerin gerçekleşeceği alanlardaki kültürel ve tarihi mirasın korunması ve kurtarılmasının bu planlarda yer almayışının olumsuz sonuçları ya da iyi yapılan bazı uygulamaların ise nasıl tesadüflerle gerçekleştiğinin örnekleri anlatılacaktır. Bu makalede, Tanımları yapılmayan, koruma planlaması içeriği olmayan, sadece birkaç cümleden oluşan Koruma Yüksek Kurulu ilke kararı ile hareket eden koruma kurullarının da bu konuda nasıl yetersiz kaldığı, kaybedilen ‘tarih’ in örnekleriyle dile getirilecektir. Her satırda ülke gelişme planlarında eksik kalan koruma uygulama konusunun önemi vurgulanacaktır.

Artvin Çoruh Havzasında gerçekleştirilen Baraj ve HES projelerinin on yıllar süren planlamasında, Koruma planlaması fasıllarının olmayışının sonuçları ne yazık ki dramatik olmuştur. Anadolu’daki en eski Türk kültür yaratmaları ve alanları sulara terk edilmiştir. Örneğin, mevcut yerinden başka bir yere taşınarak çok başarılı bir koruma uygulama örneği verilen Hasankeyf Zeynel Mirza türbesi kadar şanslı olmayan üstelik ondan 250-300 yıl önce yapılmış olan Anadolu’nun ilk fatihlerinin iki türbesini kurtarmak mümkün olmamıştır.

Ancak, gerçekleşmesi 24-25 yıl süren Deriner baraj projesi planlarının hiçbir yerinde olmayan kültür varlıklarının kurtarılması konusunda, ilgili kurumlardaki bir avuç insanın kişisel gayretleri ile bazı yapıları kurtarmak mümkün olmuştur. Bu makalede, Artvin il merkezine oldukça yakın üç köydeki tarihi üç caminin sulara terkedilmeden, sökülerek belirlenen yeni yerlerinde varlıklarını sürdürme süreçleri anlatılmaktadır.

Bu makaleden çıkartılan sonuç şudur; tarihi çevre ve maddi kültür varlıklarını da kapsayan doğal çevrede planlanan baraj, HES vb. projelerin ve bunların kullanımının ekosistem ve biyoçeşitliliğe nasıl bir tesiri olduğu, sosyo-ekonomik ve çevresel etkileri ile bu etkilerdeki değişimin nasıl sonuçlar doğurabileceğinin planlaması yapılırken tüm taşınır taşınmaz kültür varlıkları ve tarihi çevre de hesaba katılmalıdır. Yoksa kaybedilen sadece ‘tarih’ olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Artvin, Çoruh Nehri Barajları, Zeytinlik Köyü, Oruçlu Köyü, İnanlı Köyü, Geleneksel Artvin Köy Camileri, Bağdadi Kubbeli Camiler.

* Bu makale, Gazi Üniversitesi’nce, Bilimsel Araştırma Projeleri (05/2005-26) kapsamında desteklenen “Artvin / Çoruh Barajları Su toplama ve Etkilenme Alanlarında Kalan Tarihi ve Kültürel Mirasın Tespiti/ Determination Of Historical and Cultural Heritage That Have Remained under Water Catchment Areas of Artvin Çoruh Dams” başlıklı, Bilimsel Araştırma Projesi (2005-2008) ve bölgede 2017 yılına kadar devam ettirilen çalışma sonuçları ile hazırlanmıştır.

** Yard. Doç. Dr. Seyfi BAŞKAN. Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi. ANKARA. seyfib@gazi.edu.tr.

An Evaluation Of The Relocation And Reconstruction Applications Of Three Historical Mosques Submerged Under The Water Of Çoruh Dams

Abstract

This article discusses, by giving dramatic examples, how the Dam and HEPP projects constructed in Artvin have been planned through a long process and not taking the negative consequences of the lack of conservation and rescue efforts on the cultural and historical heritage in the areas where these projects are conducted and how some well-applied practices were realized by coincidence. It is emphasized that conservation committees, which do not have any guidelines or any conservation plans and acting with the decision of Supreme Board of Conservation composed of only few sentences, are insufficient or ineffective to protect 'historical monuments' being lost. The importance of the conservation practices missing in the development plans of the country is emphasized throughout the text.

Unfortunately, the consequences of the lack of conservation plan in the chapters or clauses have been dramatic in the planning of the Dam and HEPP projects realized in Artvin Çoruh Basin for decades. The oldest Turkish cultural formations and structures in Anatolia were submerged under the water. For instance, the two tombs of Anatolia's first Conquerors built 250-300 years before Hasankeyf Zeynel Mirza's tomb, were not rescued. They were not as fortunate as Mirza's tomb which had been saved by removing from its original location by a very successful rescue operation.

However, it has been possible to rescue some of the structures by the personal efforts of a handful of people from the relevant institutions in Deriner Dam Project, realised in about 25 years, which included no planning for the rescue of cultural assets. This article discusses the process of dismantling three historical mosques in the nearby villages of Artvin that are not submerged under the water and sustained their existence in their new places as determined.

The conclusion of this article is as follows; all movable and immovable cultural assets and the historical and natural environment should be taken into consideration during the planning stage of projects such as Dam, HEPP and etc. While planning, it should also be considered how these projects and their use will affect the ecosystem and biodiversity, their socio-economic and environmental impacts and the consequences of the changes. Otherwise the loss will not only be limited to the 'history'.

Keywords: Artvin, Çoruh River Dams, Zeytinlik Village, Oruçlu Village, İnanlı Village, Traditional Artvin Village Mosques, Abbasid Domed Mosques.

1. Giriş

Ülkemizin sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlamayı amaçlayan doğal ve tarihi çevrelerde gerçekleştirilmesi planlanan tüm projelerin; planlama kademelerinde, yerel ve ulusal ölçekte korumacılık vizyonu veya politikalar çerçevesinde beklentileri karşılayacak, doğacak sorunları çözümlenecek bir “stratejik planlama” anlayışının öngörülmesi gerekmektedir. Bu şekilde oluşturulmuş “koruma odaklı” strateji, genel anlamda bir yerleşme sınırları içerisinde veya dışında, sosyo ekonomik beklentilerle planlanan kurumsal düzenlemelerin belirlenmesinde, kamu yatırımlarının sosyal, ekonomik ve çevresel faydalarının en üst düzeye çıkarılmasında, paydaşlar arasında konsensüs oluşturacaktır. Bu tür bir düzenleme ve planlama ekonomik teşvik ve katılımcılık önlemlerinin gerçekleştirilmesine katkı sağlayarak, yatırım maliyetlerinin düşürülmesi, uygulama ve izleme fonksiyonlarının etkinleştirilmesi amacıyla farklı kurumların rollerinin ve sorumluluklarının değerlendirilmesi

dirilmesi ve geliştirilmesi için bir fırsat oluşturacağı gibi, doğal ve tarihi çevre ile taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının da sürdürülebilirliğini sağlayacaktır. Böylelikle de, toprağı, bitki örtüsünü, su ve diğer doğal kaynakları ve varlıkları geçmişten bugüne kadar kullanan eski nesillerin maddi manevi miraslarının kamu adına korunması, geliştirilmesi, yararlanılması ve gelecek kuşaklara aktarılması ile ülkemizin sürdürülebilir kültürel ve ekonomik kalkınması bir arada sağlanabilecektir.

Ülkemizde bulunan 26 ana havzadan biri olan Çoruh Havzası, Bayburt ilindeki Mescit dağlarından başlayıp Gürcistan’ın Batum ilinden Karadeniz’e dökülen Çoruh Nehri ve onu besleyen çok sayıda yan koldan oluşur. Toplam uzunluğu 431 km olup, 410 km’si ülkemiz sınırları içerisinde, 21 km’lik kısmı ise Gürcistan’da kalan, yıllık ortalama 6,3 Milyar m³ akış hacmine sahip olan Çoruh Nehri, enerji üretebilecek toplam kapasitesi 1,420 m ile ülkemizin en hızlı akan nehridir (Toker, 2010:23).

Harita 1. Aşağı ve Orta Çoruh Havzası Artvin Baraj ve HES’leri [10]

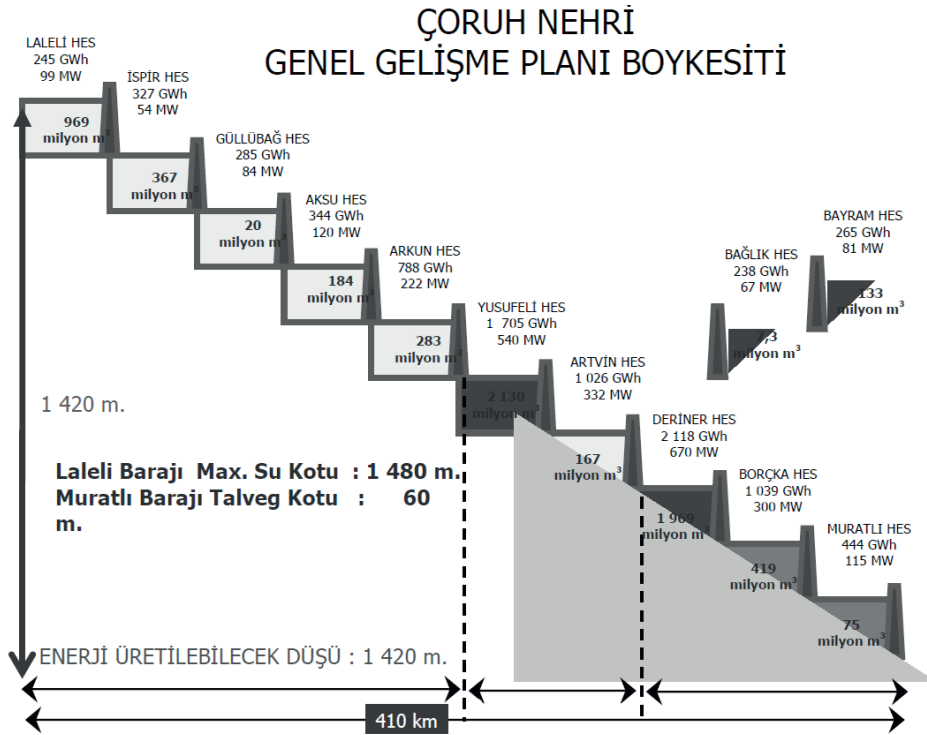
Çoruh Nehri'nin bu büyük enerjisini elektrik enerjisine dönüştürme düşüncesinin geçmişi Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar gider. Bu konudaki ilk çalışmalar Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nin 1938 yılında akım ölçümleriyle başlamış, 1954 yılında etüt çalışmalarıyla devam etmiştir.

Çoruh Nehri ve kollarının enerji olanaklarını değerlendirmeye yönelik çalışmalar, takip eden dönemlerde de sürmüş sonuçta; DSİ ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nin (EİE) Çoruh Nehri ve kollarının ürettiği enerji olanaklarını değerlendirdikleri tespit raporu 1969 yılında tamamlamışlardır. Takiben olası baraj yerlerindeki temel (zemin) araştırmalarına başlanmış ve elde edilen sonuçlarla 1982 yılında Master Planı, 1986 yılında da barajların fizibilite (planlama-yapılabilirlik) raporları hazırlanmıştır. Kesin proje hizmet araştırmaları da 1992 yılında tamamlanmıştır (Toker,2010:27). Bu çalışmalar sonucunda Çoruh Nehri ve yan kollarında toplam kurulu güçleri 3133 MW olan ve yıllık ortalama enerji katkısı da 10,55 milyar kWh olan 15 adet baraj ve 22 adet regülatör olmak üzere toplam 37 adet hidroelektrik santral projesi planlanmıştır (Toker, 2010:27,30).

Bu 37 adet tesisten Muratlı, Borçka ve Deriner barajlarından oluşan Aşağı Çoruh Havzası Projeleri ve Orta Çoruh Havzası Projelerinden Artvin Barajı işletmeye alınmış, Orta Çoruh Havzası Projelerinden Yusufeli Barajının yapımı ise sürmektedir. Yukarı Çoruh Havzası (Laleli, İspir, Güllübag, Aksu ve Arkun) projeleri ile inşası devam eden Yusufeli Barajının akış yukarısındaki/memba Laleli, İspir, Güllübag, Aksu ve Arkun Barajları ile Berta çayı kolu üzerindeki Bayram ve Bağlık Baraj projeleri çalışmaları da ilgili kurumlarca sürdürülmektedir (Başkan, 2005).

2. Kaybedilen Tarihi Kültürel Miras

Ülkemizin en önemli sorunlarından biri olan enerji üretimini yerli ve temiz kaynaklara bağlı olarak artırmak amacıyla, ülke genelinde olduğu gibi Doğu Karadeniz'de veya Artvin'de yapılan Baraj ve HES projelerinin bedeli ne yazık ki çok ağır olmaktadır. Geniş kapsamlı baraj projelerinin Çoruh Vadisi için ekolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere çok sayıda olumsuz etkisi yaşanmış veya yaşanacaktır. Vadilerin tabanında yetişen endemik ve/veya tehlike altındaki bitki ve hayvan türlerinin yok olmasıyla sonuçlanan

Şekil 1.Çoruh Nehri Genel Gelişme Planı Boykesiti [15]

Resim 1. Deriner Barajı, 2013 [10]

ya da sonuçlanacak ekolojik kaybın boyutları raporlarla tespit edilemeyecek ölçüde olacaktır. Örneğin Çoruh vadileri tabanlarındaki Akdeniz flora ve faunasına sahip tarım alanlarının kaybı sadece ekonomik ve sosyal olmayacak, kuşaklardır bu topraklarda yaşamış ve üretmiş insanların bu topraklardaki tüm geçmişlerinin de yok olmasına yol açacaktır. Anadolu'daki en eski yerleşim alanlarından olan bölgenin tarihle bağınyı koparacaktır.

Tamamlanan ve işletmeye açılan Muratlı, Borçka ve Deriner Barajlarının oluşturduğu Aşağı Çoruh Havzası Projelerinin oluşturduğu baraj suları altında kalan tarihi kültürel mirasın, tarihi çevrenin geri getirilebilmesi artık mümkün değildir. Buralardaki mekânsal, doğal ve bunlara bağlı olarak yaşamsal tarihi izler, anılar yok olmuştur.

Deriner barajı ve hidro elektrik santrali; Artvin il merkezinin hemen yakınında, Çoruh nehri üzerindeki, en büyük ve en fazla üretim kapasitesine sahip tesistir. Artvin'in merkez köylerinden Sümbüllü'de 1988 yılında, temeli atılarak 2005 yılında tamamlanması planlanan, Deriner Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HES) 24 yıl sonra 2012 yılı aralık ayında hizmete girerek, Ekim 2013 tarihinde elektrik üretmeye başlamıştır¹.

Deriner barajı ve hidro elektrik santrali; Artvin şehir merkezi'nin 5 km akış yukarisından başlayarak, 395

m. maksimum su seviyesi ile Yusufeli istikametine doğru devam eden ana kol yanı sıra, Şavşat ve Ardanuç yönlerine doğru vadileri de doldurarak bölgenin en büyük baraj gölünü oluşturmuştur. Çoruh projesindeki barajlar, akış aşağısından, akış yukarisına doğru (mansaptan menbaya) sıralandığında 3. sıradadır. Deriner Barajı, Çoruh Havzası üzerinde 1,97 milyar m3 depolama hacmi ve 26,4 km2 olan rezervuar alanı ile en büyük 2. rezervuara sahiptir. Baraj bu özelliği ile aynı zamanda akış aşağısında bulunan barajların rezervuar düzenlemesini de yapmaktadır (Sucu-Dinç,2008:35). Baraj suları, Yusufeli yönünde Demirkent Köyü altında başlayan Artvin Baraj gölü sınırına, Şavşat yönünde Ortaköy yakınında yapılacak Bağlık baraj gölü sınırına, Ardanuç yönünde ise Ferhatlı Köyü sınırlarına kadar yükselmiştir. Deriner Barajı ve HES Projesinden; Artvin Merkez ilçeye bağlı; Zeytinlik, Köseler, Oruçlu, Okumuşlar, Ballüzüm, Çimenli, Aşağımaden, Kalburlu, Dikmenli, Bağcılar, Sakalar, Dokuzoğul, Salkımlı, Derinköy, Hamamlı, Seyitler ve şehitlik, Ardanuç ilçesinden; Avcılar, Soğanlı, Ferhatlı, Naldöken, Gümüşhane ve Gökçeköy. Yusufeli İlçesinden; Narlık, İnanlı, Yarbaşı, Sarıbudak, Cevizlik Zeytincik ve Çağlayan Köyleri olmak üzere 30 köy etkilenmiştir (Toker, 2010:23). bunların arasında özellikle, Zeytinlik ve Oruçlu köyleri en dikkat çekici yerleşmeler olup, köy alanlarının tamamı sular altında kaldığı için yerleri değiştirilmiştir (Orhan-Gök,2016:133).

1 <http://www.enerjiatlası.com/hidroelektrik/deriner-barajı.html>

Resim 2. Zeytinlik Köyü, 2008 [10]

Artvin merkez ilçeye bağlı Zeytinlik köyündeki 12. Yüzyıla ait olduğunu düşündüğümüz iki türbe, çok sayıdaki sivil mimari örnek ile Artvin-Şavşat-Ardanuç yol ayrımında Güneydoğu-Kuzeybatı yönünde yaklaşık, 65 m uzunluğunda, 5 m genişliğinde ve 7.50 m yüksekliğinde 3 kemerli taştan yapılmış Berta Köprüsü², Şavşat-Ardanuç yolu üzerindeki tek açıklıklı Soğanlı taş kemer Köprüsü, Artvin merkeze bağlı Hamamlı Köyü'nün alt tarafında, 3.50 m. ölçülerinde dairesel tek açıklıklı kemerli düz tabliyeli 19. Yüzyılın sonlarına ait Taş Köprü³, aynı döneme ait Ardanuç ilçesine bağlı Avcılar Köyü'nün kuzeyinde susuz dere yatağında 11.50 m. uzunluğunda 9 m. genişliğinde ve 2.50 m. genişliğinde yuvarlak kesitli düz yollu taş köprü⁴, Ardanuç deresi üzerinde Avcılar Köyüne yol veren 15 m. uzunluğunda 2.50 m. genişliğinde tek açıklıklı taş kemer köprü⁵ Çoruh vadilerinin doğal ve tarihi çevresi ile birlikte Deriner baraj suları altında kalmıştır.

Artvin merkez ilçeye bağlı, Zeytinlik köyündeki H.1272/M.1857 tarihli Zeytinlik camii ile yine Artvin merkez ilçeye bağlı H.1325/M. 1907 tarihli Oruçlu Köyü Camii, Oruçlu Köyündeki Cevat-Ali Rıza Demiröz Evi (Gümrük Binası) yapıları, köy yerleşimleri

2 (10/05/2002-4431)

3 (26.07.2002-4504)

4 (26.07.2002-4504)

5 (26.07.2002-4504)

Deriner baraj rezervuar alanında kaldığı için, hazırlanan projeleri ile sökülerek belirlenen yeni yerleşkelerinde yeniden kurularak, inşa edilmişlerdir (Başkan 2013). Aynı şekilde Deriner rezervuar alanında kalan Yusufeli İlçesine bağlı İnanlı köyünün 19. Yüzyıl sonlarında yapıldığı düşünülen camii de benzer şekilde yeni köy yerleşkesinde uygulaması yapılmak üzere sökülmesi yapılmak üzere Vakıflar bölge müdürlüğünce koruma altına alınmıştır.

3. Zeytinlik Köyü Camii

2012 yılında Deriner barajı rezervuarını dolduran suların altında kalan, Artvin Merkez İlçe'ye bağlı Zeytinlik köyü, tarihe tanıklık etmiş, tarihi olayların yaşandığı, Kuzey doğu Anadolu coğrafyasında en eski Türk mimarlık eserlerinin bulunduğu kadim bir yerleşme alanıdır ya da alanıydı!. Zeytinlik köyü, Artvin il merkezinin güneyinde Genya Dağı'nın eteklerinde, 300-400 m. rakımda 650 dönüm üzerinde kurulmuş Çoruh yalısı köylerden biriydi. Uzun süre bucak merkezliği de yapan Zeytinlik köyü, Çayağzı, Aşağı mahalle, Orta mahalle ve Yukarı mahalle olmak üzere dört mahalleden meydana gelmişti. Köyde hane sayısı 1993 yılında 119 iken, kamulaştırmadan önce 2007 yılında nüfus 208 e düşmüştü. Kamulaştırma çalışmaları 2009 yılında başlayan köy, 2013 yılında tamamen suların altında kalmıştır (Orhan-Gök,2016:133).

Resim 3. Zeytinlik Köyü, 2012 [M.Kalaycıoğlu]

Çalışmalarına 2005 yılında başladığımız bir araştırma projesi (Başkan 2005) kapsamında, 2006 yılı yazında Zeytinlik köyünde yaptığımız ilk gözlem ve tespitlerimizle; Zeytinlik Köyü Camii, Köyün Orta Mahalle'sinde 957 nolu parselde, 41.11570 enlem ve 041.85890 boylam derecelerinde, 334 metre rakımda, kitabesine göre Hicri 1272 (M.1857) tarihinde, hakkında söylentilerden başka bilgi olmayan Saliha Hanım tarafından yaptırılmıştır.

Cami, kuzey-güney doğrultusunda, kareye yakın dik-dörtgen planlı bir kuruluş gösterir. Büyük kısmı Zeytinlik türbelerinin kaplama taşlarından oluşan kesme taş malzemeyle iki katlı olarak yapılmıştır. Bulunduğu arazinin eğimli olması nedeniyle kuzey yönde toprak zemine oturtulmuştur. Diğer yönlerde ise moloz taşlardan örülmüş su basman üzerinde yükselmiştir. Yapının kuzeydoğu köşesinde, yapım tekniği ve malzemesinden yakın zamanda eklendiği anlaşılan moloz taş kaide üzerinde tek şerefeli minare yapılmıştır.

Kuzey cephe; gerek camiye girişi sağlayan Zeytinli türbelerinden devşirme şipolyen portali, gerekse ahşap dikmeler üzerine oturan çatının bu yönde oluşturduğu son cemaat yeri ve kuzey doğu köşede yer alan minaresi ile diğer cephelerden oldukça farklıdır. Son cemaat yerinin zemininin vaktiyle sıkıştırılmış

toprak gibi doğal malzeme ile yapıldığı anlaşılmakla birlikte sonradan betonla kaplanmıştır. Son cemaat yerine batı yönünde sonradan bir oda eklenmiştir.

Doğu, batı ve güney cephelerde cephe düzeni, birbirini tekrar eder. Zemin katta ve üst katta ikişer pencere açıklığı olan kuzey cephe hariç diğer cephelerde zemin katlarda ikişer, üst katlarda ise üçer pencere açıklığı bulunmaktadır. Kuzeydeki pencere pervazları ahşap olup, pencereler üstte ve altta ahşap kayıtlarla sınırlanmıştır.

Caminin kırma çatısı, alaturka kiremit ile örtülmüştür. 1 m'ye yaklaşan geniş saçaklar cephelerin çevresel etkilerden korumasını sağlamıştır. Eğrisel dönmüş saçak köşeleri ve ahşap çatı taşıyıcıları dıştan görülebilecek şekilde inşa edilmişlerdir.

Cami yaklaşık 13mx12m'lik bir alana oturmaktadır. Harime girildiğinde ilk karşılayan bölüm, üst katta harimin kuzey cephesini kaplayan mahfilin altındaki kısımdır. Bu alanda taban döşemesi harimin diğer yerlerinden 7-10 cm daha yüksektir. Batı köşesinden merdivenle çıkılan mahfil, harimi üst katta doğu ve batı yönlerinde çevreler. Mahfil katı ve buraya çıkılan merdiven yapının ilk yapıldığı döneme ait olup özgündür.

Resim 4. Zeytinlik Köyü Camii [10]

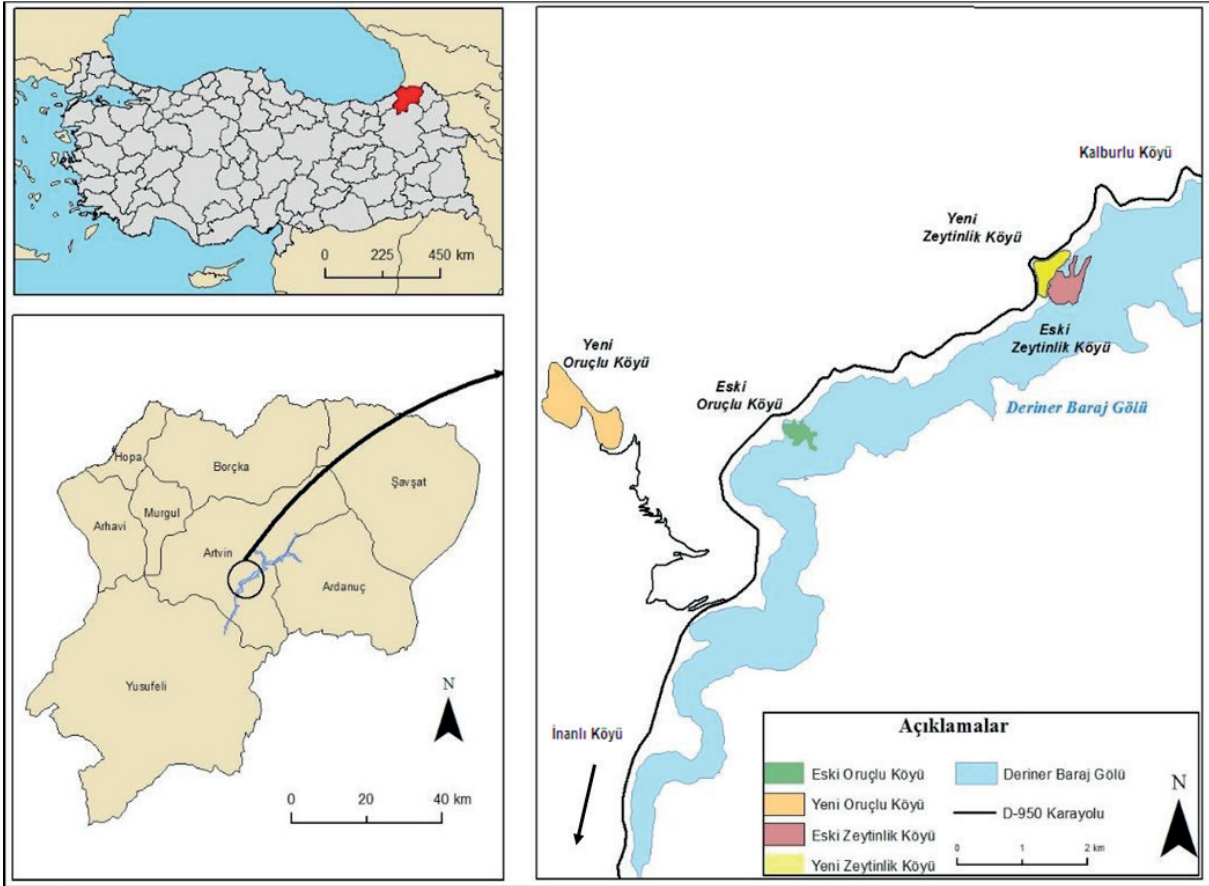
Resim 5. Zeytinli türbelerinden devşirilen Zeytinlik Köyü Camii portali [10]

Harimde kuzey yönde dikdörtgen formlu iki pencere vardır. Tüm pencere boşlukları taş duvar kalınlığı içinde dışardan içeriye doğru genişlemektedir.

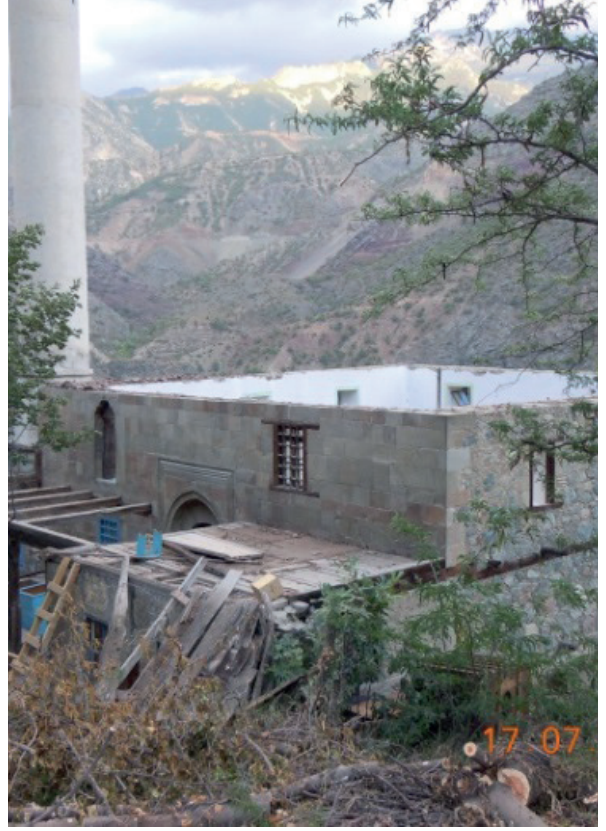
Güney yönde ise orta ekseninde sade profilli bir silme ile çevrelenmiş yarım daire kesitli mihrap yer alır. Bu cephede mihrap nişinin üstünde bir pencere boşluğu olduğu ve bunun da daha sonra kapatıldığı, dış cephede yer alan izlerden anlaşılmaktadır. Mihrap nişinin yanında sade çizgilere sahip ahşap minber bulunur. Caminin kırma çatı altındaki iç ahşap örtüsü mahfil katının üstlerine denk gelen kısımlarda düz tavanken, orta alanda kademelerle oluşturulmuş bir tavan göbeği harimi taçlandırır.

3.1. Koruma-Uygulama Süreci

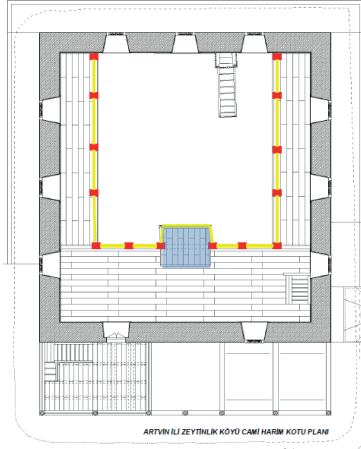
Zeytinlik Köyü Camii, genel anlamda bakıldığında rölöve analiz ve söküm projelerinin hazırlandığı ve ardından sökümünün gerçekleştirildiği 2012 yılı yaz aylarına büyük ölçüde özgünlüğünü koruyarak ulaşmıştır. Yapının cephe düzenindeki en büyük değişiklik kuzey cephede son cemaat yerindeki sonradan yapılmış olan odanın silüete etkisidir. Önceden mahfil katına bu odanın bulunduğu yerden bir çıkış olduğu varsayılsa da kuzey cephenin özgün düzeni bu varsayım dışında fazla değişmemiştir.

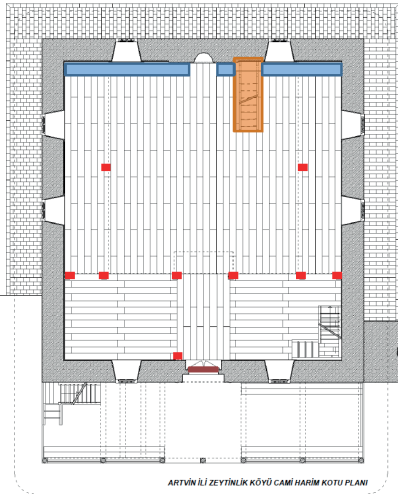
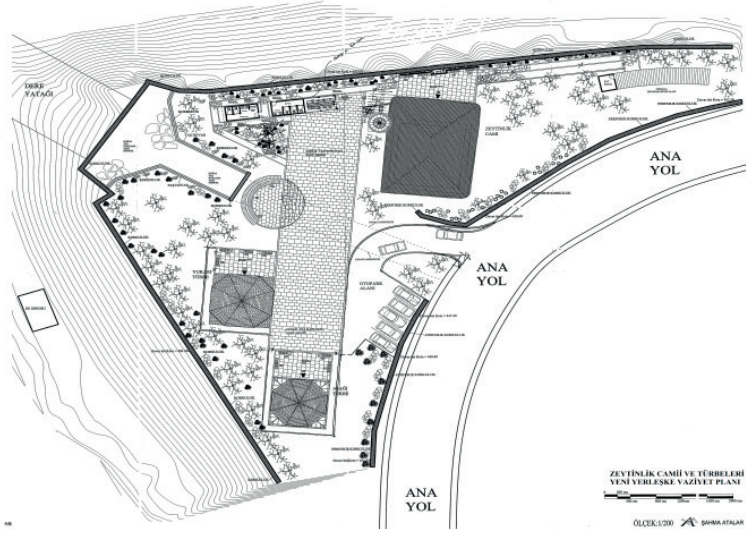
Resim 6. Zeytinlik ve Oruçlu köylerinin kamulaştırma öncesi yerleşim alanları

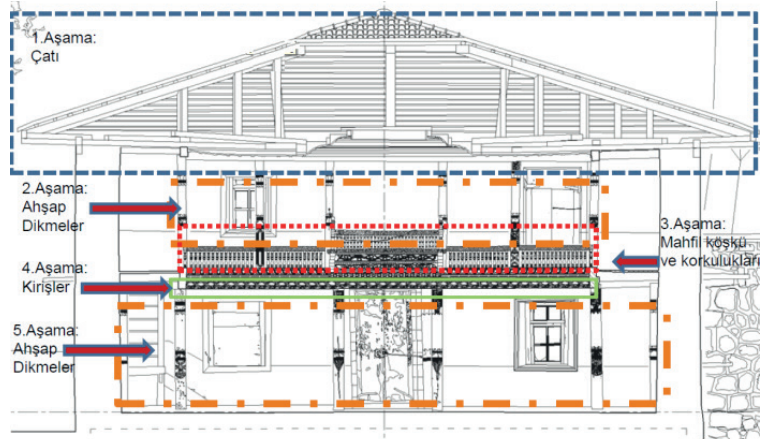
Resim 7. Zeytinlik camiinin 2012 yılındaki sökülüşü, yeni yerleşkesi, sökülme projeleri ve yeniden yapımı (2013) [M.Kalaycıoğlu,2,3,10]

- AHSAP DİKMELER
■ AHSAP KORKULUK VE KÜPESTE
■ AHSAP MAHFİL KÖŞKÜ
- YENİ YERLESKEYE TAŞINAN AHSAP ELEMANLAR

- AHSAP DİKMELER
■ AHSAP KAPLI
■ AHSAP MİNBERİ
- YENİ YERLESKEYE TAŞINAN

Resim 9. Zeytinlik camiinin 2012 yılındaki sökölüşü, yeni yerleşkesi, söküm projeleri ve yeniden yapımı (2013) [M.Kalaycıoğlu,2,3,10]

Cephelerde moloz taş örgüsüne yapılan derz müdahaleleri özellikle de kuzey cephede kesme taş derzlerine yapılan niteliksiz alçı müdahaleler belirgindir. Ahşap hatılarda da kısmi fiziksel bozulmalar görülür. Sonuçta; Dış cephe duvarlarındaki çatlaklar, yüzeylerdeki kısmi aşınmalar, bazı niteliksiz müdahaleler ve zamanla yeni gereksinimleri karşılamak için yapılan eklentiler ve sonradan yapılan minare dışında yapı, ahşap işçiliği, özgün gabari ve cephe düzeniyle rekonstrüksiyonu için sökülüşüne kadar nitelikli bir şekilde ulaşmıştır.

Venedik Tüzüğü'nün⁶ 4. maddesi, Tarihi kültürel mirasın sürdürülebilir korumacılık açısından önceliğini, "Kültür varlığının korunmasındaki temel tutum korumanın kalıcı olması, sürekliliğinin sağlanmasıdır." şeklinde belirler. Aynı tüzüğün 7. maddesinde de, "Bir anıt tanıklık ettiği tarihin ve içinde bulunduğu ortamın ayrılmaz bir parçasıdır. Anıtın tümünün ya da bir parçasının başka yere taşınmasına kültür varlığının korunması bunu gerektirdiği ya da çok önemli ulusal veya uluslararası çıkarların bulunduğu durumlar dışında izin verilmemelidir." denilmiştir.

Bu uluslararası ilke kararı yanı sıra, ülkemizdeki baraj alanları içinde kalan taşınmaz kültür varlıklarının ve arkeolojik sit alanlarının koruma ve kullanma koşulları ile ilgili mevcut koruma mevzuatı yetersiz kalınca, ortaya çıkan problemlerin çözümü için yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve bu konudaki mevzuat yenilenmiştir⁷.

Yukarıda anlatıldığı üzere, Çoruh havzası barajlarının planlaması, fizibilite (planlama-yapılabilirlik) raporları 1986 yılında tamamlanmasına rağmen 2012 yılı aralık ayında hizmete açılan, 2013 yılında da elektrik

üretmeye başlayan Deriner barajı ve HES rezervuar suları altında kalacağı bilinen Zeytinlik ve Oruçlu camilerinin 2011, İnanlı caminin ise 2013 yılında taşınmalarına ilişkin Koruma kurulu kararları alınmıştır.

Bu kararlar geçte olsa Vakıflar bölge müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Koruma kurulu müdürlüğü ve Artvin DSİ 26. Bölge müdürlüğü çalışanlarının zamana karşı gayretleri ile iki caminin projelendirilerek sökümleri ve rekonstrüksiyonları gerçekleştirilmiştir⁸. Bu nokta da baraj yüklenicisi şirketin de katkılarının önemli olduğu belirtilmelidir. Muratlı ve Borçka barajlarının yapımında da benzer gecikmeler yaşandığı için Deriner barajında yaşanan talihsizlikler nedeni ile bir çok tarihi yapının kurtarılması mümkün olmamıştır. Bayındırlık etkinlikleri (yol, baraj yapımı vb.), jeolojik yapı, ya da doğal afetler bir anıtın, ya da tarihi yerleşmenin bulunduğu yerde korunmasını zorlaştırabilir, hatta olanaksız kılabilir. Bu yüzden anıt veya yerleşmenin ya da anıtın belirlenen kısımlarının önceden belirlenen uygun bir konuma taşınarak orada yaşamını sürdürmesi gerekebilir. Bu yüzden taşıma işlemi, anıtın boyutlarına, malzemesine ve yapım tekniğine göre çeşitli tekniklerle gerçekleştirilir. Yani eserin taşınacak tüm elemanları numaralandırılarak sökülür ve başka bir yerde yeniden kurulur. Ancak bu işlemlerin söz konusu projelerin içinde önemli bir fasıl olarak planlanması gerekir.

8 Artvin ili, Deriner Barajı ve HES Projesi için "Baraj Alanlarından Etkilenen Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması"na ilişkin Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 22/04/2010 tarihli ve 765 sayılı İlke Kararı kapsamında; 06/07/2010 tarihli ve 143253 sayılı Onay ile beş ayrı üniversiteden uzmanların katılımlıyla bir ilim Komisyonu oluşturulmuştur. Söz konusu Bilim Komisyonunca hazırlanan bilimsel raporlar doğrultusunda Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunca alınan 25/02/2011 tarihli ve 3263 sayılı kararda; "...tescilli Oruç Köyü Şükrü Ağa Konağı (Gümrük Binası), Oruçlu Köyü Camii, Zeytinlik Köyü Camii, Zeytinlik Köyü Aşağı Türbe, Zeytinlik Köyü Yukarı Türbe, Berta ve Avcılar Köprüsünün yukarıda söz edilen rapor içeriğine uygun olarak tespit edilen alan/alanlara özgün yapı ve süsleme malzemelerinin bilimsel usullere uygun olarak hazırlanacak rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin kuruluna sunulmasına ve ilgili kurumlardan gerekli izinlerin alınmasından sonra uygulamaların yapılabileceğine" karar verilmiştir. Bilim komisyonu makalenin konu edildiği baraj alanlarındaki anıtların korunmasına ilişkin değişik tarihlerde incelemelerde bulunarak yaptıkları toplantı sonucunda 2012 yılı Aralık ayında hazırladığı raporu ilgili kurula sunmuştur. Koruma kurulu onaylarından sonra alınan kararlar doğrultusunda bilim komisyonu, uygulamaya dönük teknik şartnamelerin hazırlanması ve bu doğrultuda hazırlanan projelerin incelenip değerlendirilmesi süreçlerine katkı sağlamıştır.

6 "Tarihi Anıtların ve Yerleşmenin Korunması Onarımı için Uluslararası Tüzük" II. Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi 25-31.05.1964, Venedik. Venedik Tüzüğü tarihî yapıların korunması ve restorasyon hakkında uluslararası bir çerçeveye belirleyen 1964 tarihli bir antlaşmadır.

7 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun Baraj alanlarına ilişkin 20/3/2009 tarih ve 749 sayılı İlke Kararının Danıştay 6. Dairesinin 26/10/2009 tarih ve E: 2009/7251 sayılı, 9/11/2009 tarih ve E: 2009/7215 sayılı ve 7/12/2009 tarih ve E: 2009/7466 sayılı kararları ile iptal edilmesi nedeniyle, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununun 28 inci maddesi uyarınca konunun değerlendirilmesi sonucu oluşturulan 22/4/2010 tarih ve 765 sayılı İlke Kararının uygulamadaki yetersizliği nedeniyle; Ülkemizdeki su kaynaklarının doğru ve yerinde kullanılması için yapımı zorunlu görülen baraj alanları içinde kalan taşınmaz kültür varlıklarının ve arkeolojik sit alanlarının koruma ve kullanma koşulları ile ilgili, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 10/4/2012 Tarih 36 Sayılı, İlke Kararı alınmıştır.

Resim 10. Rekonstrüksiyon sonrası 'yeni' Zeytinlik Camii harim kısmı, 2013.[10]

Deriner Barajı ve HES projesi rezervuarı içinde kalan Zeytinlik Köyü Camii bu anlayış doğrultusunda hazırlanan rölöve, restitüsyon ve rekonstrüksiyon projeleri ışığında yeni yerleşke bölgesinde tekrar inşa edilebilmesi şansını yakalamış bir yapıdır. Koruma kurulunca yapının taşınması ve yeni yerinde özgün yapım tekniği de olan yığma sistemi ile onaylanan projeler doğrultusunda yeniden inşa edilmesi karar altına alınmıştır. Bu çerçevede, yapının dış cephe duvarlarının numaralandırılarak sökülen eski kesme taşlarla örülmesi; pencere açıklıklarının ahşap lento ve sövelerinin ömrünü tüketmiş olanlarının yenilenerek kullanılması uygun görülmüştür. Yapının kaba yonu taş örgüsüyle oluşturulmuş temel üzerinde konumlandırılması, özgün yapıda görülen ahşap hatların rekonstrüksiyonda da aynen tekrar edilmesi kararlaştırılmıştır. Yeniden yapım projesi, özgün pencere açıklık boyutlarına ve temel seviyesine uygun çizimleri de kapsamaktadır. Temel ve dış duvarların bir kısmı yeni malzemelerle inşa edilecek olan camide ahşap taşıyıcı elemanların, ahşap çatı taşıyıcı elemanlarının, ahşap tavan kaplamalarının, ahşap süsleme elemanlarının, ahşap harim giriş kapısının, ahşap minberin, ahşap mahfil köşkünün, ahşap mahfil korkuluk ve küpeştelerinin mevcut yerinden yeni yerleşkeye taşınarak kullanılması ise projenin asıl amacı olduğundan rekonstrüksiyonda bu hususlara titizlikle uyulmaya çalışılmıştır.

Zeytinlik köylüleri, kendilerine önerilen, köylerine ait mezra yerleşim alanının, oldukça yüksekte olması, alt yapı yetersizliği ve ulaşım sorunları gibi nedenlerden dolayı yeni yerleşim yeri olarak tercih etmemişlerdir. Yeni yerleşim alanı olarak eski köy yerleşim alanının üzerinde ortalama 410-500 m. yükselti basamağında yeni Artvin-Erzurum karayolu seviyesindeki 32 dönümlük bir alanı seçmişlerdir. Bu bakımdan caminin yeniden yapım projesinin gerçekleştirildiği yer de, bu alanın hemen yanında Zeytinlik türbelerinin rekonstrüksiyonlarının da yapıldığı bir yerleşke içindedir. Yeni köy yerleşkesinin imar izninin çıkmasına rağmen köyün yeni yerleşim sorunu hâlâ çözülememiştir (Orhan-Gök, 2016:140).

Zeytinlik köyü için tespit edilen yeni yerleşke alanı, proje müellifi tarafından Koruma Kurulu'nun kararı doğrultusunda bir açık hava müzesi gibi planlanmıştır. Zeytinlik türbeleri ile beraber ortak bir alanı paylaşan cami yapısı, hemen aşağısındaki köyün kullanımına da açık olacaktır. Zeytinlik köyü camisi, projeleri tamamlanıp koruma kurulu onayından sonra 2012 temmuz ayında bir yandan sökümü yapılırken bir yandan da yeni yerinde temeli atılarak eski yapıdan getirilen malzemelerin de kullanılmasıyla rekonstrüksiyonu 2013 yılında tamamlanarak ibadete açılmıştır.

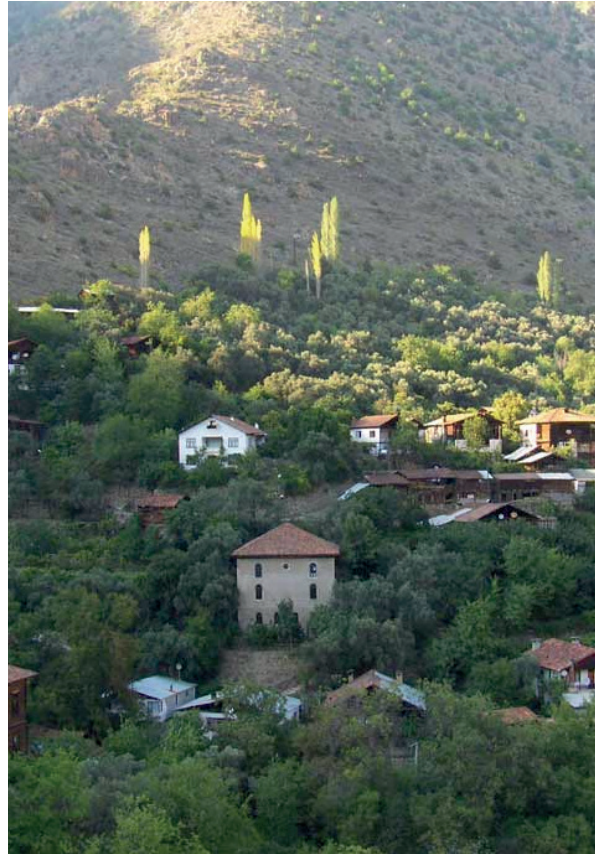
Resim 11.Oruçlu Köyü, 2005. [<http://www.oruclukoyu.comgoster.aspx?id=989>]

4. Oruçlu Köyü Camii

Deriner Barajı ve HES tesisi rezervuar alanı suları altında kalan, Artvin ili merkez ilçeye bağlı Oruçlu Köyü, 41.1033 enleminde ve 41.8208 boylamında, 503 metre rakımda Çoruh Nehrine paralel devam eden eski Artvin-Erzurum karayolu (D 950) kenarında Zeytinlik köyüne 5 km mesafede, bir başka Çoruh yalı köyüydü. Artvin il merkezinin güneyinde, Genya Dağ'ının eteklerinde Çoruh nehri vadi tabanına yakın 250-350 m rakımda, yaklaşık 400 dönümlük bir alan üzerinde kurulmuştu. 2008 yılında kamulaştırma başladığında köyde hane sayısı 70-80 nüfus da 138 kişi civarında idi. Köyün 1355 adet parselden oluşan İmamgil, Lazoğulları ve Şolazeler adlı üç mahallesinde 465.7 dekarlık bir alan kamulaştırılmıştır (Orhan-Gök, 2016:138).

2006 yılı Ağustos ayında yaptığımız ilk saha çalışmasında köyde; toplam 1 cami, 1 dükkan, 1 saraphane, 1 Eski gümrük binası, 1 kooperatif binası, 1 muhtarlık, 1 yağhane ve 78 ev tespit edilmiştir (Karabulut 2007:112).

2005-2018 yılları arasında yürüttüğümüz çalışma kapsamında ilk tespitleri yaptığımız 2006 yılı ağus-

Resim 12. Oruçlu camii, Eylül 2008. [<http://www.oruclukoyu.comgoster.aspx?id=989>]

tos ayındaki mevcut duruma göre (Başkan,2005); 41.10197 enlem ve 041.82267 boylam dereceleri arasındaki 1732 nolu parselde 331 metre rakımda, H. 1325 /M. 1907 tarihinde Ali Hamza oğlu İsmail Çoruh tarafından yaptırılmıştır (Türkiye’de vakıf Abideler,1983:751).

Yaklaşık 5- 6 metrelik bir kot farkının bulunduğu eğimli bir arazide inşa edilmiş olan Oruçlu Köyü Camii’ne Kuzey yönündeki üst kottan girilir. Yüksek kot seviyesi nedeni ile yapının güney yönünde bir bodrum kat oluşmuştur. Çeşitli yüksekliklerde farklı kotlara bölünmüş olan yapının çevresi ağaçlıktır. Caminin Doğu cephesinde taş ve beton merdivenlerle Güney cepheye ulaşım sağlanmıştır.

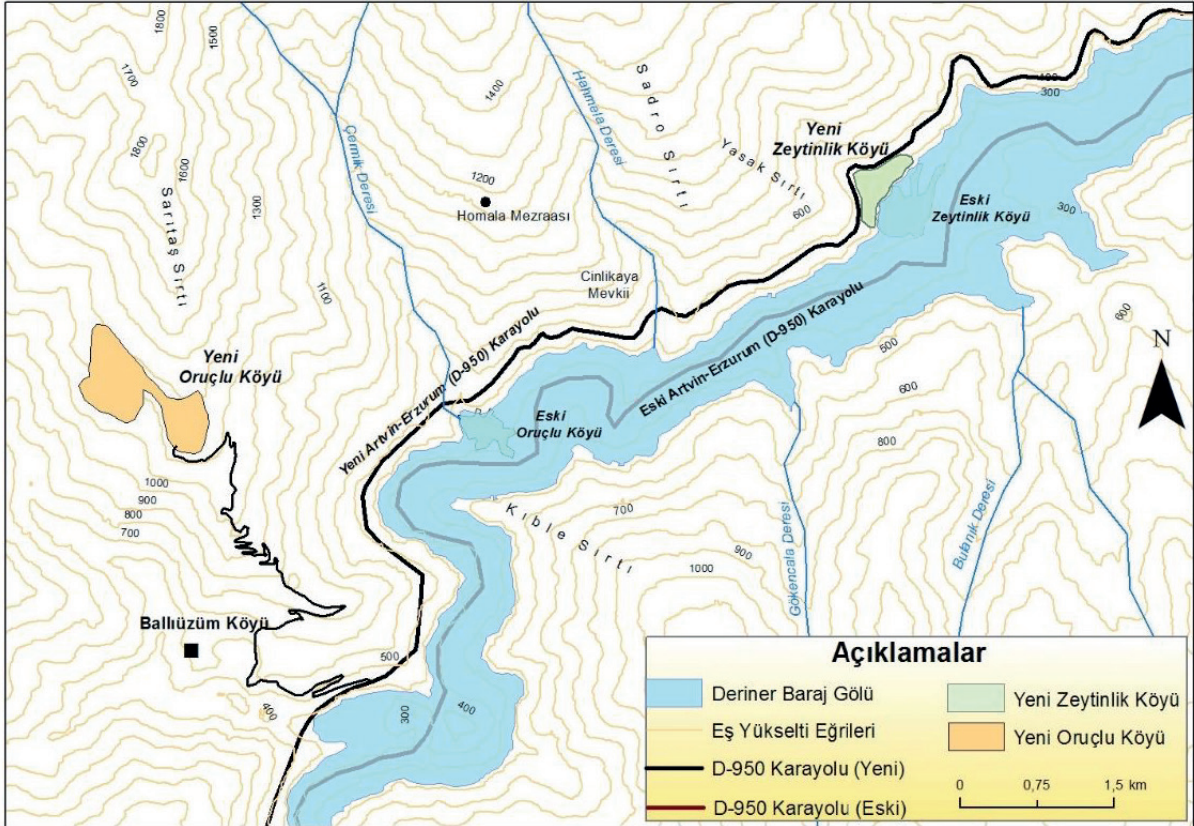
Oruçlu Köyü Cami 13.50m. x 12.25m. ölçülerinde kareye yakın bir plan üzerine inşa edilmiştir. Son cemaat yeri olmayan yapının harim kısmına, Kuzey cephede orta eksende etrafını 2.75 metre yüksekliğindeki üç değişik silmenin kuşattığı iki kanatlı ahşap bir kapıdan girilir (Atalar-Topuz,2013:26).

Harime girildiğinde, giriş cephesinin üzerinde, harimin kuzeybatı köşesindeki ahşap bir merdivenle çıkılan iki metreden biraz daha geniş mahfil katı vardır. Karşı güney cephede orta eksende silmelerin çevirdiği yarım daire planlı bir niş şeklinde mihrap, mihrabın güneybatısında 1951 yılında yapılmış 3.50 metre uzunluğunda ahşap minber yer alır (Aytekin,1999:129). Minberin hemen yanında da sade işçilikli vaaz kürsüsü vardır.

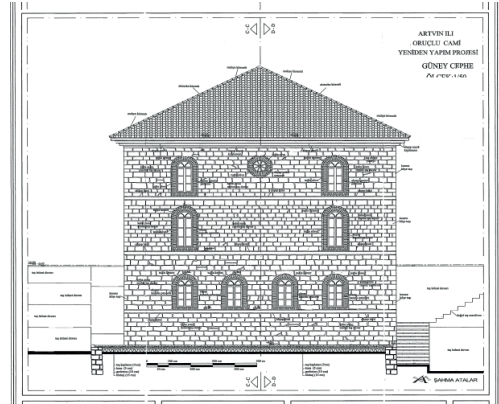
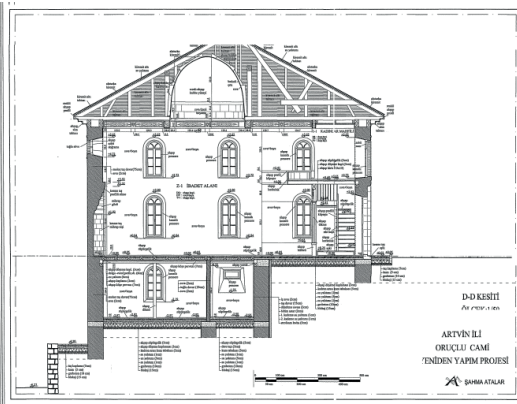
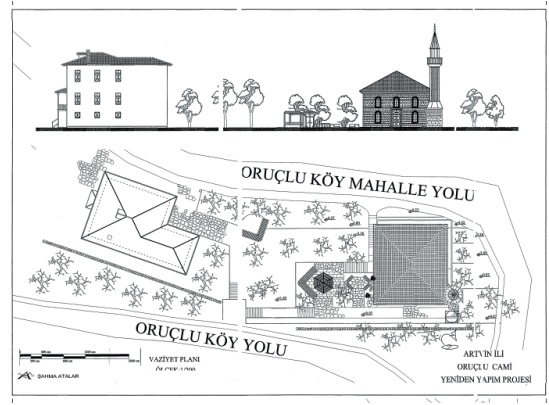
Giriş kotu ile yüksek tavanlı harimin kotu aynı olmakla beraber alçak tavanlı bölümde doğu ve batı yönünde birer basamakla döşemede yükselme mevcuttur. Bu alçak tavanlı kısımda doğu yönünde muhdes ahşap bir bölücü kullanılarak oda oluşturulmuştur.

Kuzey cephedeki kadınlar mahfili 6 adet ahşap dikme ile taşınmaktadır. Ahşap dikmeler sekizgen kesitli olup ahşap kaide ve sütun başlıkları bulunmaktadır⁹.

9 TKTVKK uzmanlarının 09.06.2011 Gün ve 2011-472 Sayılı Raporu.

13. Zeytinlik ve Oruçlu köylerinin yeni yerleşim alanları [14]

14.Oruçlu camininin 2012 yılındaki sökülüşü, söküm projeleri ve yeniden yapımı (2013) [M.Kalaycıoğlu,4,10]

Giriş kapısı karşısındaki aralık hariç olmak üzere diğer dikmeler arası aralıklar ahşap bölücü parapetlerle kapatılmıştır. Doğu ve batı yönündeki ahşap dikmeler pencere boşluklarına denk gelmiş ve kesitlerinin yarısı kesilerek yerleştirilmiştir.

Eğimli bir arazide inşa edilen caminin zemin altı bodrum katı doğu cephede iki, batı cephede bir, güney cephede ise mihrap ve tek sıra halinde yarım daire kemerli dikdörtgen biçimli iki pencere açıklığı vardır. Harim katı seviyesinde ise güney cephede altta iki üstte ortalarında sekiz kenarlı bir silmenin çevirdiği dairesel bir pencerenin olduğu yine iki pencere açıklığı vardır. Doğu, batı cepheleri de benzer şekilde ancak altta üstte üçer pencere olacak şekilde düzenlenmiştir (Atalar-Topuz,2013:27).

Caminin güney duvarında yer alan mihrap sade bir yapıya sahiptir. Mihrabın sağ yanında yer alan ahşap minber ve caminin doğu duvarındaki vaaz kürsüsü de oldukça basit bir yapıya sahiptir.

Yapı kırma çatılı olup, kırma çatı makasları arasına yerleştirilmiş bağdadi kubbe karakteristik bir yapı elemanı olarak dikkati çeker. Bu kubbe içerde harime egemen olmakla birlikte dışarıdan görülmez. Doğu batı yönünde uzanan yekpare taşıyıcı ahşap kirişlerin üzerine geçme yöntemle sabitlenmiş diğer ara taşıyıcılar çatı arasından görülebilmektedir. İki adet yekpare taşıyıcı ve bu ana taşıyıcılara sabitlenmiş ara taşıyıcılar sayesinde ortada oluşan boşlukta ahşap kubbe oluşturulmuş ve ibadet alanına ek bir taşıyıcı eklenmeden ahşap kubbe taşınmıştır (Atalar-Topuz,2013:29,30).

Bağdadi kubbeleri Artvin camileri, Doğu Karadeniz camileri içinde özel bir yapı grubunu oluşturur. Bu tip yapılar konstrüksiyon çözümleri yanısıra malzemenin özelliklerinden gelen kalem işi süslemeleriyle de özellik taşırlar. Ahşap karkas sisteme 1-2 cm aralıklı yatay olarak çakılmış çita ya da lataların üzerine, sıva vurulmasıyla oluşturulan, duvarlarda ve örtü sisteminde kullanılan bir yapım tekniği olarak Bağdadi, Anadolu yapı gelenekleri içinde en yoğun olarak Doğu Karadeniz'de kullanılır. Bağdadi seyrek olmakla birlikte büyük programlı yapılarda tromp ya da pandantif gibi kubbe geçiş elemanlarının yapımında da kullanılmıştır.

Caminin bulunduğu arazinin eğiminin etkisi ile güney yönde kısmi bir bodrum katı bulunmaktadır. Doğu yönünden taş merdivenlerle aşağı kota ulaşılarak bodrum kata giriş sağlanmaktadır.

4.1. Koruma Uygulama Süreci

2012 yılı sonbaharında Deriner Barajı ve Hidrolik Santrali Rezervuar alanı suları altında kalan Artvin Merkez İlçe'ye bağlı Oruçlu Köyü'nde bulunan Oruçlu Caminin sökülerek belirlenen yeni yerleşim yerinde yeniden kurulması, inşa edilmesine ilişkin süreçte ilk karar Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca 1996 yılında alınmıştır.¹⁰ Bu karar, "Oruçlu Köyü Camii'nin, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin çıkarıldıktan sonra orijinal yapı elemanlarını kullanarak rölövesine uygun şekilde yörede saptanacak uygun bir alanda "açık hava müzesi şeklinde yeniden inşa edilmesi" şeklindedir. Yapı, altı yıl geçtikten sonra Koruma Kurulu tarafından 2002 yılında tescil edilerek koruma altına alınmıştır.¹¹ Aradan uzunca bir zaman geçtikten sonra caminin rölöve, restitüsyon ve rekonstrüksiyon projeleri hazırlanmış, ancak tescilli yapıların taşınacakları yer belirlenmediğinden Koruma Kurulunca sadece rölöve onaylanmıştır.¹² Ertesi ay tamamlanan işlemlerden sonra restorasyon ve restitüsyon projelerinin düzeltilerek onaylanması ve caminin Üç Dut Mahallesi 12 ve 13 pafta, 110 ve 109 parsellere taşınması kararı verilmiştir.¹³ En son olarak da caminin rekonstrüksiyon projesi (yeniden yapım) onaylanmıştır.¹⁴

Oruçlu köylüleri, yeni yerleşim yeri olarak, eski yerlerinden yaklaşık 10 km uzaklıktaki yüzölçümü 1000 dönüm civarlarında olan mezra alanlarını tercih etmişlerdir. Burası, eski Oruçlu köyünün bulunduğu alanın kuzeybatısındaki dağın (Sarıtaş sırtı) batıya bakan zirveye yakın eteklerindedir. Üçdut, Üçpınar ve Gölbaşı mahallelerinden oluşan yeni Oruçlu köyü, 1150-1250 m yüksekliğindedir (Orhan-Gök,2016:139).

10 TKTVKK'nun 08.03.1996 gün ve 2410 sayılı kararı

11 TKTVKK'nun 10.05.2002 gün ve 4431 sayılı kararı

12 TKTVKK'nun 28.06.2011 gün ve 3494 sayılı kararı

13 TKTVKK'nun 29.07.2011 gün ve 3573 sayılı kararı

14 TKTVKK'nun 29.08.2012 gün ve 715 sayılı kararı

Oruçlu Köyü Camiinin yeniden yapımı, yaklaşık 1250 metre rakımda yer alan ve Oruçlu Köyü sakinlerince yayla olarak kullandıkları kısmen batıya eğimli Üç Dut Mahallesi'nde 12 ve 13 nolu kadastral paftalara giren 110 ve 109 nolu parseller üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Oruçlu Köyü Camiinin düzeltilerek onaylanan restitüsyon projesinde minare sonradan ilave edilmiş, daha sonra sunulan rekonstrüksiyon projesinde ise yeri değiştirilmiştir. Onaylı projede kat arası hatıllar tuğla iken düzeltmede ahşap istenmiş uygulanan projede ahşap yapılmıştır. Cami 2014 yılında ibadete açılmıştır.

5. İnanlı Köyü camii

2011 yılında yapımına başlanan ve 2016 yılı ocak ayında hizmete giren Artvin Barajı ve HES tesisi¹⁵ rezervuar alanı suları altında kalan, Artvin ili Yusufeli ilçesine bağlı İnanlı köyü de Zeytinlik ve Oruçlu köyleri gibi Çoruh boyu sıralı yalı köylerden birisiydi. İlk gittiğimiz 2006 yılı Ağustos ayında yaptığımız inceleme; 45 par-

selde 41 ev, 4 samanlık, 24 ahır-merek, 1 cami, 1 şadırvan ve 1 köy odası vardı. Özgün bir yapı geleneğine sahip İnanlı köyünde 2 si dört katlı, 25 i üç katlı, 9 u iki katlı, 1 i de tek katlı olmak üzere bölgenin sivil mimarlığının özelliklerini taşıyan 20-25 ailenin yaşadığı 40 civarında ev tespit edilmiştir¹⁶ (Karabulut,2007:126). 2006 yılı Ağustos ayı itibarıyla; eski doku bütünlüğü taşımayan, tescilsiz yapılar içinde düz bir alanda inşa edilen İnanlı Camii, o günlerin ırmak kotu seviyesindeki yolla Artvin'e 58 kilometre mesafede, 493 metre rakımda, 40°53'6.72"K ve 41°42'47.52"D¹⁷, enlem ve boylam derecelerindedir.

Kitabesi olmayan İnanlı Camii, köyde yaşayanların ifadesine göre dedeleri tarafından yüzyıl önce yapılmıştır. Bu bakımdan, Artvin-Yusufeli, Artvin-Şavşat, Artvin-Ardanuç ve Artvin Borçka vadilerindeki Çoruh nehri ve kollarının yalı köylerindeki benzer camilerin de 19. Yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarında yapılmış olduğu varsayımından hareketle sözlü kaynakların tarihlendirmesinin doğru olabileceği söylenebilir (Ataman-Tomar,2014:8,9)¹⁸.

15. İnanlı Camii. [Google Earth, Temmuz 2014]

15 Çoruh Nehri üzerinde planlanan 10 baraj ve HES projelerinden biri olan, Artvin Barajı ve HES tesisi, akarsu yatağından 135 metre yüksekliğe sahip beton ağırlık tipinde, yıllık ortalama 332 MW (2x166 Megavat) kurulu gücü ile 1 milyar 26 bin kilowatt saat enerji üreterek yaklaşık 350 bin kişinin enerji ihtiyacını karşılayacak olan Orta Çoruh Havzası barajlarından birisidir. Yusufeli ilçesine bağlı Narlık Köyü ile Zeytinlik Köyü sınırları arasında inşa edilen Artvin Barajı ve HES tesisi, Demirkent, Esenyaka, Tarakçılar, Havuzlu ve Sebzeciler Köyü'nün bir kısmı ile İnanlı Köyünün tamamını rezervuar suları ile kaplamıştır.

16 Yapıya ilişkin ilk resmi tespit, Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü uzmanlarının 18-20. 04.2001 tarihli tespit ve tescil için saha araştırması sonrası yazdıkları 08.05.2001 gün ve 83 sayılı rapordur.

17 Enlem ve boylam dereceleri için bakınız Google Earth

18 Yapıya ilişkin ilgili kurum raporlarında da caminin inşaat tarihinin 19. Yüzyılın sonları şeklinde değerlendirilmiştir. Bkz.Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü Arşivinde Yapı Klasöründe bulunan; Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü uzmanla-

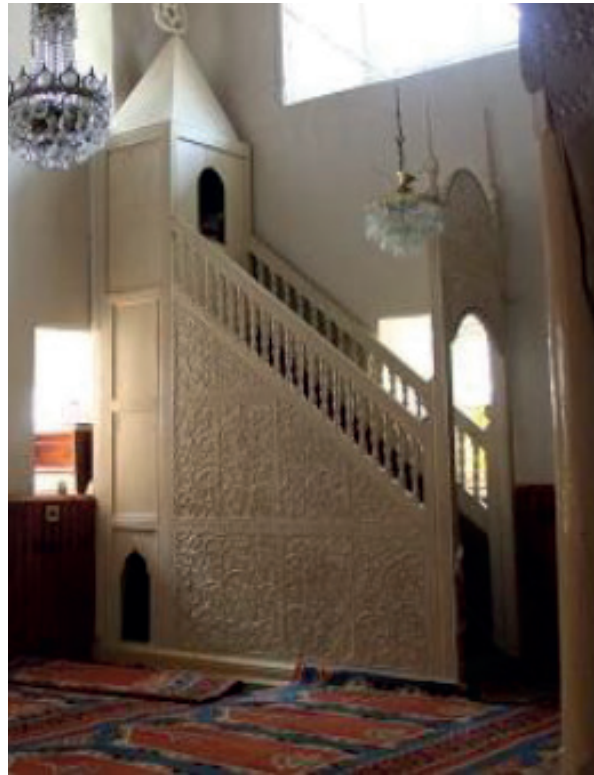

Resim 16. İnanlı Camii, 2014. [5]

İnceleme tarihindeki mevcut duruma göre; doğusunda bir mezarlık bulunan İnanlı camii'nin zemin katı, 7.34x7.25 metre ölçülerinde kareye yakın bir harim ve bu mekânın kuzeyinde zemin katı sonradan kapatılan 2.53 m. derinliğinde son cemaat yeri şeklinde kurgulanmıştır (Ataman-Tomar,2014:24). Cami, köy içinde ve civar yerleşmelerdeki geleneksel sivil mimarlık örneklerinde de görüldüğü gibi yerel yapı ustaları tarafından benzer yapım tekniği ve malzemelerle inşa edilmiştir. Yapı, ahşap hatıllı moloz taş duvarlarla örülmüş, harim ve mahfil katı ile mihrap hariç ahşap malzemenin yoğun kullanıldığı, iç mekân düzeninde minber, mahfil köşkü, korkuluklar, döşeme ve tavan gibi tüm elemanların tamamıyla ahşap olduğu, yerel yapıcılık sanatının anonim fakat özgün bir örneğidir.

Son cemaat yerinin sağ tarafı oda şeklinde kapatılmış, sol yan açık bırakılmıştır. Dört ahşap ayağın taşıdığı mahfil katı hizasındaki üst kat son cemaat yeri

rınca hazırlanan rapor, 19.07.2013; Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü uzmanlarının hazırladığı 05.12.2013 gün ve 5052 sayılı raporu.

Resim 17. İnanlı Camii harimi [5,6]

de, ahşap kirişlerle dışa taşacak şekilde büyütülmüş, çatı örtüsü hariç üç yönden dışa açık olarak yapılmıştır. Son cemaat bölümü, ince yonu taş kemerli bir söve içerisine yerleştirilmiş çift kanatlı ahşap milli kapı ile harime açılmaktadır. Yapının beden duvarlarında ahşap hatıllar kullanılarak statik ve hareketlilik artırılmıştır¹⁹. Yapının özgün pencereleri, dikdörtgen

formda, ahşap söveli ve ahşap doğramalıdır. Üst kat pencereleri; sekizgen formda, ahşap ajur korkuluklarla, alt kat pencereleri ise ahşap lokma demir parmaklıklarla kapatılmıştır (Ataman-Tomar,2014:33).

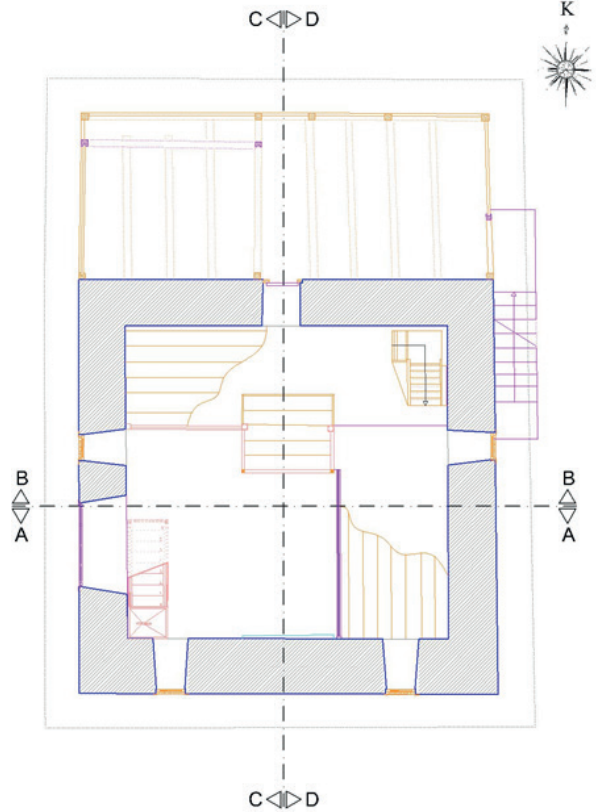
Harim girişinin hemen üzerinde minber ve mihrap duvarına paralel uzanan mahfil katı, orta ekseninde simetrik olarak şekillenen geleneksel şemaya aykırıdır. Bu kısım sonraki dönemlerde doğu cephe boyunca

18.İnanlı Camii Rölöve Analiz Kat Planları. a. Harim, b. Mahfil [6]

	Bozulma nedeniyle tekrardan kullanılmayacak olan ahşap malzemeler
	Tekrardan kullanılmak üzere -temizlik sonrası- numaralandırılarak söktümü yapılacak olan ahşap malzemeler (korkuluklar, minber, harim giriş kapısı)
	Taşınabilir nitelikte olmaması nedeniyle tekrardan kullanılmayacak olan taş malzemeler
	Tekrardan kullanılmak üzere numaralandırılarak söktümü yapılacak olan taş malzemeler
	Sıva söktümü sonrası ortaya çıkacak duruma göre yenilenecek ya da numaralandırılarak söktümü yapılacak olan imalatlar (mihrap)
	Bozulma nedeniyle tekrardan kullanılmayacak olan toprak malzemeler (kiremit)
	Muhtes ek olması nedeniyle söktümü yapılarak kullanılmayacak olan ahşap, beton, tuğla malzemeler

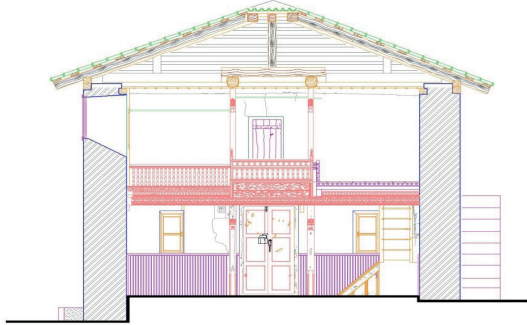
İnanlı Camii Rölöve Analiz Renk Lejantı [5]

19 Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü Arşivinde bulunan; Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü uzmanlarınca hazırlanan rapor, 19.07.2013; Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü uzmanlarının hazırladığı 05.12.2013 gün ve 5052 sayılı raporu.

uzatılarak L biçiminde bir şekil kazandırılmıştır. Hariminin kuzey doğu köşesinde buraya çıkışı sağlayan son derece basit işçilikli ahşap bir merdiven vardır. Özgün mahfil korkuluğu doğu cepheadekine oranla daha özenli bir ahşap işçiliğine sahiptir.

Harimde bulunan, çerçevesi yüzeyden taşıntılı, duvardan içe girinti yapan yarım daire kesitli ve üçgen kavsaralı şekilde güney duvarını ortlayan mihrap ve caminin güneybatı köşesine yerleştirilen ahşap minber fazla nitelikli değildir. Vaaz kürsüsü olmayan İnanlı Cami'nin harim ve mahfil katı farklı genişlikte 3 cm. kalınlığında ahşapla döşenmiştir. Yapı hakkında 1995 yılında yapılan bir değerlendirmede düz olarak sözü edilen tavan, sonradan diyagonal yerleştirilmiş çitalarla değiştirilmiştir (Ataman-Tomar,2014:35). Alaturka kiremitle kaplı dört omuzlu kırma çatı geniş ahşap saçakla sonlandırılmıştır. Minaresi bulunmayan caminin sonradan eklenen son cemaat yerinin alt katı sonradan tekrar kapatılmıştır.

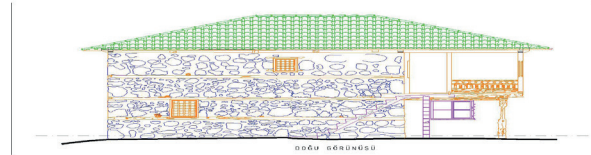
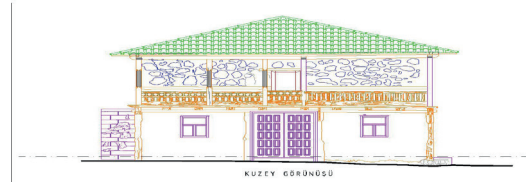
19. İnanlı Cami Rölöve Analiz Kesitleri B-B D-D [5,6]

5.1. Koruma Uygulama Süreci

Önce anlatılan iki cami gibi Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetine ait, İnanlı köyü 108 ada 1 numaralı parselde yer alan İnanlı camii, 2001 Yılında Artvin İli, Çoruh Vadisi'nde gerçekleştirilen bir "yüze araştırmasının" (Aytekin, 2002:1-16) ardından, proje yürütücüsünün tescillenmesi için başvurduğu bir grup yapı ile birlikte 2002 yılında Trabzon Koruma kurulu tarafından tescil edilerek koruma altına alınmıştır.²⁰

Artvin Barajı ve HES rezervuar alanında kalacağı bilinen caminin, bugünkü durumuna ilişkin işlemler 2009 yılında başlamıştır. Artvin Barajı ve HES yük-

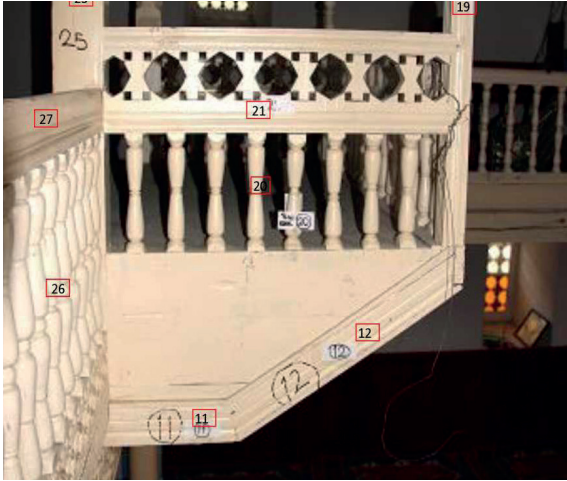
20 Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun (güncel,TKVKBK) 26.07.2002 gün ve 4498 sayılı kararı. Artvin Barajı ve HES'i de kapsayan Artvin ili, Çoruh vadisi yol koridor etüdüne konu olan alanlara ilişkin Kültür Varlıkları ve Koruma Genel Müdürlüğü'nün 09/12/1997 gün ve 05587 sayılı yazısı ile 05/05/2000 gün ve 02070 sayılı yazısına istinaden 2863 sayılı yasa ve ilgili mevzuat kapsamında 2001 yılı nisan ayı içerisinde Trabzon Koruma Kurulu Müdürlüğü uzmanlarınca yerinde inceleme yapılmıştır. (Bkz. Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü arşivi 08.05.2001 gün ve 83 sayılı rapor.

20. İnanlı Cami Rölöve Analiz Cepheleri a. Kuzey b. Doğu [5,6]

lenicisi şirketin talebiyle başlayan kurumlar arası yazışmalar sonrası rezervuar alanında 2015 yılı temmuz ayında su tutma işlemine başlanacak olması sebebiyle, Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce caminin Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nda değerlendirilmesi talep edilmiş; Koruma Kurulu da, farklı kurum görüşleri ve uzman raporları ile 2863 sayılı kanun, ilgili mevzuat ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 10.04.2012 gün ve 36 sayılı ilke kararının 3. maddesi doğrultusunda caminin, taşınacağı alana ilişkin vaziyet planı ile projelendirildikten (rölöve, restitüsyon ve restorasyon) sonra uygun bir alana taşınması kararını almıştır²¹. Aynı kararda, o güne kadar koruma grubu belirlenmemiş olan yapının koruma grubu da 1 olarak belirlenerek yapının sunulan rölöve, ve restitüsyon projeleri onaylanmıştır.

Ancak geçen zamanla birlikte caminin İnanlı köyünün yeni yerleşim yeri olan Dahar mevkiinde taşınacağı ada ve parsel bilgisinin netleştirilememesi, yanı sıra yapının taşınacağı parselin Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü-

21. İnanlı Camii Mahfil köşkü ve minberin söküm için numaralandırılması [6]

21 Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun (TKVKBK) 13.12.2013 gün ve 1579 sayılı kararı; . Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 10/4/2012 gün ve 36 sayılı, Baraj Alanlarından Etkilenen Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararı 3. Maddesi: "Yapımına başlanmış veya yapımı tamamlanmış ancak faaliyete geçmemiş, inşaatla başladığı aşamada alanında korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları ile arkeolojik sit alanları bulunan baraj inşaatlarında, korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarının ve arkeolojik sit alanlarının korunmasına ilişkin konuların ilgili koruma bölge kurulunca değerlendirilmesine" şeklindedir.

nün mülkiyetine devrinin yapılmaması nedeniyle, hazırlanan restorasyon projesi Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından değerlendirilmemiş, bu süreçte sadece Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün sunduğu rölöve analiz projesi onaylanmıştır²².

Sürecin uzaması nedeniyle, baraj projesini gerçekleştiren şirketin ilgili kurumlara 2015 yılı temmuz ayında baraj için su tutulacağını bildirmesi üzerine 2015 yılı başlarında İnanlı Camiinin hazırlanan rölöve analiz projesi/raporu (Ataman, 2015) doğrultusunda sökülmü gerçekleştirilmiştir. Artvin Valiliği'nce alınan bir kararla da caminin taşınacağı alan kesinleştirildikten ve bu alana ilişkin vaziyet planları ile birlikte restorasyon projesinin koruma kurulunca onaylanmasına ve ardından caminin yapım işlemlerine başlanmasına kadar rölöve analiz projesinde belirtilen taşınabilir nitelikte elemanların, Yusufeli Sebzeciler köyünde yüklenici şirket mülkiyetindeki 110 ada 2 numaralı parseldeki binada muhafaza edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak daha sonra, sökülen malzeme ve yapı elemanları Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün Artvin'de bulunan bir deposuna kaldırılmıştır. İnanlı Camii, mülkiyet gerekçeleri tamamlandıktan sonra alınacak restorasyon projesi onayından sonra, muhafaza altına alınan korunacak bölümleri ve yapı elemanları ile mimari gereklilik ya da zamana bağlı malzeme bozulmaları giderilerek tanımlanan yeni yerinde yeniden inşa edilecektir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Çoruh havzası projesi tamamlanıp tüm barajlar yapıldığında, Artvin ilinin 1/5'nin, yani Akdeniz iklimi hüküm süren flora ve faunasıyla binlerce çeşit endemik bitki türünü barındıran, Çoruh vadileri, bağlıklar, doğal vahşi hayvan barınak ve göç yolları, Yusufeli ilçesi ve bir çok köyü, ata mezarları, geleneksel Anadolu Türk evleri, camiler, köprüler ve bu coğrafyadaki en eski iki Türk mimarlık eseri ve nesillerce insan emeği sular altında kalmış olacaktır. Bu durum telafisi mümkün olmayan büyük bir kayıptır.

Devam eden Yusufeli ve bütün havza boyunca yapılacak diğer barajlar nedeniyle sular altında kalacak olan tarihi ve kültürel değerlerin sürdürülebilirliği önceliği, bugünün kuşaklarına ekonomik kazancın çok ötesine

22 TKVKBK'nun 24.09.2014 gün ve 2004 sayılı kararı

geçen sosyal, siyasal, kültürel ve acil bir sorumluluk yüklemektedir. Çünkü, ekonomik bir değer olarak Çoruh barajları ile tarihi çevre ve maddi kültür varlıklarının korunmasına ilişkin ortaya çıkan paradoksun bugünkü tercih ve çözümü gelecek kuşaklara yarını olmayan bir gelecek sunarak bu topraklardaki bin yıllık tarihsel hafızayı silerek yok edecektir (Başkan,2013).

Bu incelemede konu edilen üç veya başka yerlerdeki tekil örneklerle yetinmeyen, doğal ve tarihi çevrelerde gerçekleştirilmesi planlanan tüm projelerin planlama kademelerinde yerel ve ulusal ölçekte korumacılık vizyonu veya politikaları çerçevesinde beklentileri karşılayacak, doğacak sorunları çözümlenecek rasyonel bir “stratejik planlama” anlayışının öngörülmesi gerekmektedir. Bu şekilde oluşturul-

muş “koruma odaklı” strateji, genel anlamda bir yerleşme sınırları içerisinde veya dışında, sosyo-ekonomik beklentilerle planlanan kurumsal düzenlemelerin belirlemede, kamu yatırımlarının sosyal, ekonomik ve çevresel faydalarının en üst düzeye çıkarılmasında, paydaşlar arasında işbirliği zemini oluşturacaktır. Bu tür bir düzenleme ve planlama, ekonomik teşvik ve katılımcılık önlemlerinin gerçekleştirilmesine katkı sağlayarak, yatırım maliyetlerinin düşürülmesi, uygulama ve izleme fonksiyonlarının etkinleştirilmesi amacıyla farklı kurumların rollerinin ve sorumluluklarının değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için bir fırsat oluşturacağı gibi, doğal ve tarihi çevre ile taşınır ve taşınmaz tarihi kültür varlıklarının da sürdürülebilirliğini sağlayacaktır.

Kaynaklar

Anonim (1983). Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler Cilt I– Adana, Adıyaman, Afyon, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Artvin- (İlaveli II. Baskı) Ankara.

Atalar, Şahma – Ayşegül Topuz (2012). Artvin İli Zeytinlik Köyü Zeytinlik Cami Sanat Tarihi-Rölöve Raporu. Şahma Atalar Ltd Şti. Dsi 26. Bölge Müdürlüğü Artvin.

Atalar, Şahma vd. (2012). Artvin İli Zeytinlik Cami Yeniden Yapım-Konservasyon Raporu. Şahma Atalar Ltd Şti. Dsi 26. Bölge Müdürlüğü Artvin 2012.

Atalar, Şahma vd. (2013). Artvin İli Oruçlu Köyü Oruçlu Camii Yeniden Yapım Projesi. Artvin İli Oruçlu Köyü Oruçlu Cami Sanat Tarihi-Rölöve Raporu. Şahma Atalar Ltd Şti. Dsi 26. Bölge Müdürlüğü Artvin.

Ataman, Mukaddes – Erdal Tomar (2014). Artvin İli Yusufeli İlçesi İnanlı Camii Teknik Rapor ve Fotoğraf Albümü. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Trabzon Bölge Müdürlüğü. Trabzon.

Ataman, Mukaddes (2015). Artvin İli Yusufeli İlçesi İnanlı Köyü Camii Rölöve Söküm Raporu. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Trabzon Bölge Müdürlüğü. Trabzon.

Aytekin, Osman (1999). Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin’deki Mimari Eserler. Kültür Bakanlığı Yayınları 2257 Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Osmanlı Eserleri Dizisi, Ankara.

Aytekin, Osman (2002). “Artvin İli Çoruh Vadisi’ndeki Tarihi Yollar Ve Kültür Varlıkları Yüze Araştırması, 2001” T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt 27-31 Mayıs 2002 Ankara. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 2951/1 Yayın No: 91 s.,1-16.

Aytekin, Osman., “Artvin-Erzurum İlleri Çoruh Vadisindeki Tarihî Yollar Ve Kültür Varlıkları Yüze Araştırması, 2007”. 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı. T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. 1. Cilt, (s.427-436), s.,429.

Başkan, Seyfi (2005). Artvin / Çoruh Barajları Su toplama ve Etkilenme Alanlarında Kalan Tarihi ve Kültürel Mirasın Tespiti/ Determination Of Historical and Cultural Heritage That Have Remained under Water Catchment Areas of Artvin Çoruh Dams. Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri, 05/2005-26.

Başkan, Seyfi (2009). Tek açıklıklı Doğu Karadeniz Kemmer Köprüleri / Single span Eastern Black Sea Humback Bridges. Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri 05/2009-42.

Başkan, Seyfi (2013). “Artvin Deriner Barajı Suları Altında Kalan Bazı Tescilli Tarihi Yapıların Koruma Ve Sürdürülebilirlik Uygulamaları”. Türk Dünyası Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu 4-8 Kasım 2013 Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Kongre Merkezi (Ed.B. Sayılır) –Bildiriler-. Eskişehir. s. 719-736.

Karabulut, İknur (2007). Çoruh Vadisi Kırsal-Köy Yerleşim Örnekleri Ve Sanat Yapıları. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Orhan, Fatih –Yaşar Gök (2016). “Baraj Yapımı Nedeniyle Yeri Değiştirilen Yerleşmelere İki Örnek: Oruçlu Ve Zeytinlik Köyleri (Artvin) / Construction Of The Dam Due To The Replaced Settlement Place Example: Fastng And Olive Villages (Artvin)”. Doğu Coğrafya Dergisi /Eastern Geographical Review. Atatürk Üniversitesi, Ocak 2016 Yılı: 21 Sayı 35 s.,131-148.

Sucu, Sezai – Talha Dinç (2008). “Çoruh Havzası Projeleri” TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi (20-22 Mart 2008) Bildiriler Kitabı. 1. Cilt. Ankara. s. 35.

Toker, Erdal (2010). Borçka ve Deriner Barajlarının Çoruh Havzasında Neden Olduğu Arazi Kullanım Değişiminin ve Arazi Tahribatının İrdelenmesi. Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Orman Mühendisliği Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Artvin.

Kitâbiyât

Öz

Kitâbiyât bölümünde üç tanıtım yazısına yer verilmektedir. Vakıflar genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan *Abdullah-ı Sayrafi Hat İlmî Kitabı* adlı çalışmayı Rıdvan Enes Akçatepe okuyucuya tanıtmaktadır. Bezmialem Vakıf Üniversitesi yayını olan *Bezmiâlem Valide Sultan* adlı kitap hakkında dergimiz tarafından yazarı Prof. Dr. Arzu Terzi ile yapılan bir mülakat yer almaktadır. Son olarak 25 Mayıs 2018 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "Vakıf Kuran Kadınlar Sempozyumu" hakkında Fahameddin Başar okuyucuyu bilgilendirmektedir.

Book Review

Abstract

There are three presentations in this section. Rıdvan Enes Akçatepe introduces the study called *Abdullah-ı Sayrafi Hat İlmî Kitabı* published by the General Directorate of Foundations. There is an interview with Prof. Dr. Arzu Terzi about her recent book titled by *Bezmiâlem Valide Sultan* by The Bezmialem Foundation University publication. Finally, Fahameddin Başar gives information about the "Female Founders Symposium" held on 25 May 2018 in Istanbul.

Abdullah-ı Sayrafi Hat İlmî Kitabı, (Yayına Hazırlayan ve Farsça Aslından Çeviren Mehmet Kanar), Ankara: VGM Yayınları. ISBN: 978-975-19-6850-0

Rıdvan Enes Akçatepe*

Yazının kullanımı, İslâm medeniyetini karakterize eden en önemli âmillerden biridir. İslâm yazısı, binaları ve tüm iletişim araçlarını tezyin etmek bakımından, yedinci yüzyıldan günümüze kadar ulaşan ve tüm İslâm coğrafyasında görülen bir kavrama karşılık gelir. İslâm'da *kaligrafi*, yani güzel yazı yazma sanatı veya terminolojik olarak *hüs-n-i hatt*, estetik ifade biçiminde yegâne kabul gören görsel sanat olarak karşımıza çıkar. Bunda muhtemelen en büyük etken, İslâm akidesinin resim ve heykel gibi tasvir öğelerine karşı sergilediği duruştur.

İslâmiyet'in doğuşu ve yayılması, dinin temel kaynağı olan *Kur'an-ı Kerîm*'in Hz. Osman döneminde toplanıp, Hz. Ömer zamanında çoğaltılması ile ivme kazanmıştır. Böylece coğrafyalarda hızla artan İslâm nüfuzuyla birlikte, ilkel halde bulunan Arap yazısı milli karakterinden sıyrılarak, Müslümanların kendi öğretilerini yaymaları için bir araç haline gelmiştir. Başlarda eldeki ilahi kaynağı muhafaza etme ve çoğaltma kaygısıyla kullanılan yazı, süratle kurumlaşan siyasi teşekkülün ihtiyaçları doğrultusunda şekil değiştirerek, gündelik işlerin ötesinde bireysel ve toplumsal zevkleri ifade etme biçimine dönüşmüştür. İslâm'ın, yayıldığı topraklarda bulunan medeniyetlerle sentezlenmesi ile çok farklı formlarda teşekkül etmeye başlayan hüs-n-i hat, batıda İspanya, doğuda Orta Asya'nın içlerine kadar her türlü iletişim aracında kendini gösterir. Bu yayılma, Emevilerin fetih başarısı ve bunun üzerine yerleşen Abbasi hükümlerinde bilim ve kültür-sanatın yüksek noktalara ulaşması esasına dayanmaktadır.

Meşhur hat üstadı Abdullah-ı Sayrafi'nin (ö. H. 745 sonrası) Hat İlmî Kitabı, orijinal adıyla Talim-i Usûl-ı Hatt yahut Risâle der-Kavâ'id-i Hatt-ı Sülûs eserinin günümüzde bilinen üç nüshası; H. 877 tarihli Manisa nüshası; H. 1016 tarihli Osman bin Kurt Ali el-Bosnevî tarafından istinsah edilen nüsha; İran'ın Meşhed şehrinde, Kütüphâne-i Rızâvî'de bulunan nüsha şeklinde mevcuttur. Kitap, Vakıflar Genel Müdürü Dr. Adnan Ertem'in "Takdim"i, eseri tercüme eden,

Farsça metnini dizen ve çevrim yazısını hazırlayan Prof. Dr. Mehmet Kanar'ın "Sunuş"u ve devamında "Hat İlmî Kitabı", "Farsça Metin", "Farsça Metnin Çevrim Yazısı" ve "Tıpkı Basım" bölümlerinden oluşmaktadır.

Eserin ana gövdesini oluşturan ve orijinal metnin çevirisini teşkil eden "Hat İlmî Kitabı" kısmı da kendi içinde başlıklardan müteşekkildir. Bu başlıklar "Maksada Gelince", "Mukaddime (Birinci Fasıl, İkinci Fasıl, Üçüncü Fasıl, Birinci Bâb, İkinci Bâb)", "Mürekkabât (Birinci Bâb, Fasıl, İkinci Bâb, Fasıl)" ve "Hâtîme" şeklinde sıralanmaktadır.

"Maksada Gelince" başlığı altında eserin Abdullah Sayrafi tarafından meydana getirilişinin ardındaki sebepler açıklanmaktadır. Ardından üç fasıldan müteşekkil "Mukaddime"nin birinci faslında hat ilminin gerekliliği ve güzelliğinden bahsedilir. İkinci fasılda yazı için gerekli mürekkebin yapımı, üçüncü fasılda ise yazmada kullanılacak kalemin yapısı ile ilgili esaslara yer verilmektedir. Devamında yer alan "Birinci Bâb"da hat yazısı ve türleri "İkinci Bâb"da ise usul ve yöntemler ile harflerin vaziyetleri hakkında anlatımlar bulunmaktadır.

Diğer bir ana başlık olan "Mürekkabât"ta ve alt başlıklarında (Birinci Bâb, Fasıl, İkinci Bâb, Fasıl), yazının varlığını ortaya koyan *terkib* hakkında malumat verilir. Harflerin ve kelimelerin ne şekilde bir araya gelmesi gerektiği, uyum ve biçim zorunluluk/olasılıkları ortaya konmaktadır.

"Hâtîme", önceki kısımlarda ifade edilen teorik bilgilerin, yazım aşamasında ne şekilde kullanılacağı, kalem tutuşu ve yazım uygulama esaslarının belirtildiği sonuç bölümüdür.

Abdullah-ı Sayrafi, Risâle der-Kavâ'id-i Hatt-ı Sülûs'ün, yazıyla iştilal etmeye yeni başlayan kişiler için bir rehber niteliğinde olacağını, ileri seviye yazıcılar için ise bir dayanak noktası oluşturacağından bahseder. Şüphesiz dönemin şartları içerisinde bu yeterli bir girişimdir.

* Vakıf Uzmani, Vakıflar Genel Müdürlüğü; r.e.akcatepe@gmail.com

Yazıyla uğraşan bireylerin kendi işleri ve zümreleri ile ilgili eserler yazmaları gayet tabiidir. Bunun dışında, verilen bilgiler üstad-talebe arasında şifahi olarak teselsül eden genel kavramları ihtiva etmektedir. Zaten uygulama temelli bir mevzunun yalnızca teorik olarak zihinlerde yer bulması ve alıcılara aktarılması mümkün değildir.

İlerleyen dönemde özellikle Osmanlı literatüründe; Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (ö. 1600) *Menâkıb-ı Hünerverân'*; Şükrullah Halîfe'nin talebesi Mustafa b. Nefes'in (ö. 1602) oğlu olan Nefeszâde Seyyid İbrahim Efendi'nin (ö. 1650) yazdığı ve IV. Murad'a ithaf ettiği *Gülzâr-ı Savâb*; Hâfız Osman'ın üstadı olan Suyolcuzâde Mustafa Eyyubî Efendi'nin (ö. 1685-1686) torunu Mehmed Necib Efendi (ö. 1755) tarafından yazılan *Devhatü'l Küttâb*; Müstakimzâde Süleymân Sâdeddîn Efendi (ö. 1787) tarafından kaleme alınan *Tuhfe-i Hattâtîn* gibi hacimli eserler, hat sanatı kaynakları bakımından zaman içerisinde yazının gelişimi paralelinde çeşitlilik arz etmiştir.

Dilbilim yazınına önemli eserler kazandıran Kanar'ın, *Talim-i Usûl-ı Hat* kitabında titiz bir çalışma gerçekleştirdiği görülmektedir. Eserin çevirisi sade ve açık bir dille yapılmış, orijinal metinde çizgisel ve fasılasız devam eden yazıya müdahale edilerek gerekli görülen yerlerde bölümlendirme ve paragraflandırma yapılmıştır.

Dijital ortamda Farsça metin yeniden dizilmiş, çeviride gerçekleştirilen lüzumlu müdahaleler yine burada ve devamındaki "Farsça Metnin Çevrim Yazısı" bölümünde de uygulanmıştır. Kanar tarafından tertip edilen bu kısımlar oldukça intizamlı olmasının yanında, akıcı bir okunuşa sahiptir ve göz yormayan bir üslupla hazırlanmıştır.

Eserin tıpkı basımında ise Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde sergilenen ve aslen Vakıflar Genel Müdürlüğü İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi envanterinde kayıtlı bulunan H. 1016 tarihli yazma esas alınmıştır. Çözünürlük ve baskı kalitesinin tatmin edici düzeyde olması, yazıların açık ve okunurluğunu kolaylaştırmaktadır.

Hat sanatı ile ilgili çalışmalara katkısı olabilecek bu eser ve yazarı Abdullah Sayrafı hakkında daha detaylı bilgi verilmemesi ise bir eksiklik olarak görülebilir. Aynı şekilde eserin yazıldığı devirdeki hat sanatının genel ahvalini ortaya koyan bir bilgilendirme yapılması da okuyucunun meseleyi kavramasında etkili olacaktır.

Umumiyetle amacına hasıl olan *Hat İlmi Kitabı*, ilgili alandaki araştırmacı ve okurlara sade, düzenli ve uygun dille yazılmış kaliteli ve detaylı bir çeviri çalışması sunmaktadır.

Arzu Terzi İle *Bezmiâlem Valide Sultan* Kitabı Üzerine Bir Mülakat

Arzu Terzi, *Bezmiâlem Valide Sultan*

Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, 383 s.

ISBN: 978-605-08-2725-5

Vakıflar Dergisi (VD): “Dünya meclisi” anlamına gelen ve Osmanlı tarihinin en tanınmış valide sultanlarından biri olan *Bezmiâlem Valide Sultan* kimdir kısaca bahsedebilir misiniz?

A. Terzi: Bezmiâlem Valide Sultan XIX. asrın başlarından 1839’a kadar hükümdarlık yapan ve önemli reformların padişahı Sultan II. Mahmud’un eşidir. Osmanlı Tarihinde Tanzimat padişahı olarak bilinen Sultan Abdülmecid’in ise annesidir. Oğlu Sultan Abdülmecid’in cülûsuyla valide sultanlık makamına yükselir ve 1853 yılındaki vefatına kadar örnek bir valide sultan hayatı yaşar. Valide Sultan kurmuş olduğu vakıflarıyla, “en çok vakıf yapan valide sultan” vasfını kazanır. Ayrıca Bezmiâlem Valide Sultan, 1876’dan Cumhuriyet’e kadar Osmanlı Devletinde padişahlık yapan Sultan II. Abdülhamid, Sultan V. Murad, Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin’in babaanneleri olma özelliğini de taşır.

VD: *Osmanlı Harem’i üzerine arşiv vesikalarını kaynak olarak çalışmak aslında pek kolay bir iş değil. Hem sabır hem de yılmadan çalışma gerektiren bu eseri ortaya koyma fikrinin çıkış noktası ne oldu?*

A. Terzi: Bezmiâlem Valide Sultan gibi son dönem Osmanlı tarihinin önemli valide sultanının hareme girişinden vefatına kadar acaba hususi hayatı nasıldı? sorusundan yola çıkarak araştırmalarımı başladım. Bezmiâlem Sultan’ın yaşadığı döneme ait resmî belgeler ve kaynaklar üzerinde yaptığım uzun çalışmalar neticesinde ise valide sultanın hayat hikâyesini oluşturan bu eser ortaya çıktı.

VD: *Bezmiâlem Valide Sultan’ın devlet yönetimindeki ve haremdeki rolü hakkında bu eserde hangi önemli tespitlere ulaşılmıştır?*

A. Terzi: Valide Sultanlığında padişah oğlu Sultan Abdülmecid’in yönetime ait aldığı kararlarda oğlunun destekleyicisidir. Bezmiâlem Valide Sultan

özellikle Padişahın memleket içindeki seyahatleri sırasında saray ve devlet işleriyle ilgilenmiş, gerektiğinde devlet ve hükümet erkânıyla sürekli olarak görüşmelerde bulunmuş, valilere ziyafet vermiştir. Padişah İstanbul’da bulunduğu zaman da validenin paşalarla resmî yazışmalarını sürdürdüğü görülür. Mesela 1851’de Londra Sergisi’ne katılan Osmanlı Devleti bu sergiye konmak üzere memleketin değişik bölgelerinden gelen tarım ve sanayi ürünlerini önce İstanbul’da Ticarethane’de sergilemiştir. Osmanlı Devletinin sanayi ve tarımının geliştirilmesi açısından böylesine önemli bir sergiye Bezmiâlem Valide Sultan’ın katılımı, onun yönetimdeki bilinçli ve destekleyici rolünü açık bir şekilde ortaya koyan güzel bir örnektir. Bütün bunları yaparken de yetkilerinin sınırlarını bilen ve bunu aşmadan geri planda durabilen bir valide sultan olma özelliğini de gösterir. Halkının gözünde ise tam bir devlet anadır. Asırlar boyunca padişahlarına şikâyet ve isteklerini yazdıkları dilekçelerle bildiren halkın Bezmiâlem Valide Sultan’a da bir padişah gibi arzuhallerini sunmaları onun halkının gözündeki yerini en iyi gösteren bir örnektir.

Diğer taraftan Bezmiâlem Valide Sultan’ın en önemli vazifelerinden biri haremın idaresidir. Harem’deki hânedan üyeleri padişah eşleri, ikballeri, gözdeleri, şehzâde ve sultanlar tamamen valide sultanın kontrolü altındaydı. Her seviyedeki bütün harem çalışanlarının yetiştirilmeleri, kademelerinin yükseltilmesi, harem yönetiminde görev almaları veya vazifelerinden uzaklaştırılmaları, haremde çerağ edilerek saray dışına çıkarılmalarında en yetkili kişi Bezmiâlem Valide Sultan’dı. Padişahın İstanbul dışına yaptığı Rumeli, Adalar ve Bursa gezilerinde bizzat oğluna yazdığı hususî mektuplarında daima padişahın halası, kızkardeşleri, kardeşi veliahd Abdülaziz, oğlu Murad Efendi ve sarayda ve İstanbul’da oturan bütün kadınefendileri, hazinedarbaşı ve hazine-

darları hakkında sürekli olarak padişaha bilgi vermiştir. Mektuplar incelendiğinde haremın yegâne sorumlusunun valide olduğu anlaşılmaktadır

VD: *Bezmiâlem Valide Sultan'ın devletin başındaki bir validenin, aynı zamanda halkının da anası olduğunu gösteren, tarihe mâl olan pek çok hayır ve hizmetleri olduğunu görüyoruz. Bu hizmetleri ve Valide Sultan'ın manevî dünyası hakkında hangi önemli detaylara ulaşıldı?*

A. Terzi: Bezmiâlem Valide Sultan, İslam dinine bağlı ve manevî yönü güçlü bir müminedir. Validenin yaşam tarzı inançlarıyla bir bütünlük arz eder. Sahip olduğu gelirlerini ihtiyaç sahiplerine harcayan, halkının kullanımı için hastahaneler, ibadethaneler, okullar ve çeşmeler yaptırıp bunların ayakta kalması için gelir getiren vakıflar kurmuş bir valide sultan. Bunların içinde en önemlisi özellikle Osmanlıda Batı tarzı hastahane mimarisine uygun olarak yapılan ilk hastane olan ve günümüzde Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi olarak Bezmiâlem Valide Sultanın vakıf ruhunu yaşatan Bezmiâlem Gureba Hastahanesi'dir. Mekke'de de bir Gurebâ-yı Müslim Hastanesi yapımını başlatmıştır. Bezmiâlem Sultan, valide sultanlık makamına gelmesiyle her yıl düzenli olarak umre ve hac ziyaretlerini vekâleten yaptırmıştır. Her yıl seccadesindeki gümüş işlemeye kadar kullandığı bütün kıymetli eşyalarının tek tek zekâtını hesaplatırdı. Valide Sultan, Mekke ve Medine ahalisine surre dışında ihsanlarda da bulunmuştur. Valide sultanın vakıf olarak inşa ettirdiği camiler validenin manevî yönünü en iyi yansıtan iki mühim eserdir. Bunlardan biri valide sultanın kimsesiz ve yoksul hastaların tedavi görmesi için yaptırdığı Vakıf Gureba Hastahanesi'nin yerleşkesi içine, hastane çalışanlarının ve yatan hastaların dinî vecibelerini yerine getirmeleri için inşa ettirdiği camidir. Bezmiâlem Valide Sultan'a ait vakfiyenin camiye ayrılan kısmından anlaşıldığı üzere, burada görevli imamına, ölüm halindeki hastalara kelime-i şahadet getirtmeleri ve ölenlerin cenazelerinin İslâmî usullere uygun biçimde kaldırılmalarını sağlamak vazifesini vermesi, Bezmiâlem Sultan'ın vakıf kurarken en ince dinî ayrıntıyı dü-

şündüğünü gözler önüne serer. Valide sultanın bina ettirdiği bir diğer cami ise hayattayken inşasına başlanan vefatından sonra oğlu Sultan Abdülmecid tarafından tamamlanan Dolmabahçe Câmii'dir. Kurban bayramları Bezmiâlem Valide Sultan için Allah yolunda yaptığı ihsanlara önemli bir vesiledir. Valide sultan adına her sene kurban bayramından önce İstanbul'da bulunan tekkelere, türbelere, medrese çalışanları ve öğrencilerine, karakollara, ihtiyaç sahiplerine, saraylı hanımlara ve kendi hizmetinde çalışanlara kurbanlık koç dağıtılırdı. Bezmiâlem Valide Sultan'ın özellikle Mekke ve Medine'de yaptığı hayırlar onun manevî dünyasının bir yansıması gibidir. Ravza-i mutahharaya Kur'an-ı Kerim ve dua kitapları göndermiş ve bunları okuyanlara verilecek ücretler vakfiyelerinde belirtilmiştir. Bezmiâlem Valide Sultan Medine-i Münevver'de Hz. Hamza Türbesi yolunda bir sebil inşa ettirerek buraya maaşlı bir sâki tayin ettirmiştir. Yine Medine'de Bâb-ı Şâmî dışında yıkılmış eski küçük sebil yerine, yeniden büyük bir sebil inşa ettirmiştir. Bu sebilde görev almak üzere sebilciler tayin ettirmiş ve maaşları vakıflarından tahsis edilmiştir. Bu sebiller sayesinde hacıların su ihtiyaçları karşılanmış ve bu hayır validenin manevî dünyası için bir huzur vesilesi olmuştur. Bezmiâlem Valide Sultan yaşadığı müddetçe pek çok türbeye ve tarikat dergâhına da yardım ve ihsanlarda bulunmuştur. Eyüp Sultan Türbesi, Beşiktaş Yahya Efendi Dergâhı, Nurettin Cerrahi Tekkesi bunlardan birkaçıdır.

VD: *Eserde ilme ve eğitime gönül veren bir valide sultan görülmektedir. Buna göre Bezmiâlem Valide Sultan'ın eğitim alanındaki hizmetleri ve öğrencilere desteği nasıldı?*

A. Terzi: Bezmiâlem Valide Sultan ilimle uğraşanlara ve ilim tahsil edenlere yaptığı ihsanlarla, kurduğu vakıf kütüphanesi ve eğitim kurumlarıyla dinî yönünü ilimle taçlandıran bir valide olma özelliğini gösterir. Kurduğu eğitim kurumlarından biri İstanbul'da Çemberlitaş'da Sultan II. Mahmud Türbesi'nin arkasında yaptırdığı rüşdiye mektebidir. Bu mektep oğlu Sultan Abdülmecid'in isteğiyle Osmanlı'da batı tarzı memur ye-

tiştiren Darülmaarif Mektebi haline getirilmiştir. Hemen bitişiğine ise buraya öğrenci yetiştirmek üzere Yeşil Mektep adıyla yine validenin vakıflarıyla desteklenen bir sıbyan mektebi kurulmuştur. Valide Sultanın Edirnekapı Molla Aşki Mahallesi'nde Bezmiâlem Sıbyan Mektebi'ni de inşa ettirdiği bilinmektedir. Bezmiâlem Valide Sultan, İstanbul'daki medreselerde okuyan talebelere malî destekte bulunur, bir çeşit burs verirdi. Burada özellikle vurgulanması gereken medrese talebelerine dağıttığı meblağın, sahip olduğu kişisel eşyalarının zekât parası olmasıdır. Yani valide sultan malının zekâtını ilimle uğraşan medrese talebelerine dağıtarak ilme verdiği değeri bir kez daha göstermektedir. Bu husus validenin ilmî ve dinî yönünü birleştirerek kullandığının da bir göstergesidir. Nitekim Valide sultan adına her sene Şaban ayı girer girmez İstanbul'da bulunan toplam 155 medresede öğrenim gören 2.254 öğrenciye zekâtının parası eşit olarak dağıtılmaktaydı. Bir kişinin kütüphanesinde yer alan kitapların türleri, onun entelektüel hayatı hakkında bilgi yansıtan önemli bir delildir. Nitekim Bezmiâlem Valide Sultan'ın dinî ve ilmî dünyasının yansıması kurmuş olduğu kütüphanede karşılığını bulur. Validenin dinî, tarihî, astronomi, astroloji, tıp, dilbilim, lugat ve farklı alanlardaki mecmualardan oluşan 439 ciltlik bir vakıf kütüphane meydana getirmiştir. Kütüphanesinde yer alan eserlerin büyük çoğunluğu el yazmasıdır, sanatsal değerleri yüksektir.

VD: *Kitapta en dikkat çeken noktalardan birinin de Valide Sultan'a hizmet edenlere ve onun hususi mutfağına ayrılmış olduğunu görüyoruz. Bezmiâlem Valide Sultan'ın mutfağında pişen yemeklerin çeşitleri, kullanılan malzemelerin ve sofrta takımlarının özellikleri nelerdi?*

A. Terzi: Valide sultanın Padişah'tan sonra Osmanlı haremının en itibarlı üyesi olması sebebiyle geniş bir hizmetkâr kadrosu bulunmaktadır. Gelirlerini vakıf kurmada ve halka yardım etmede harcayan validenin bu gelirlerinin idaresini kethüdası ve sarrafı bir arada yürütmüştür. Yakın hizmetinde bulunan kadın görevlilerle sayıları yetmiş bulan cariyelerinin isimlerine kadar pek çok detaylı bilgi

kitabımızda yer almaktadır. Valide sultanın yaz-kış ve özellikle ramazan aylarında mutfağına giren yiyecekler çalışmanın ilgi çekici yönlerinden biridir. Özellikle bunların pişirilmesi ve sunumunda kullanılan kaplar da çok çeşitlidir. Mesela kapaklı çorba tasları, pilav tencereleri, kapaklı pilav lengerleri, bakır tabaklar, hoşap maşrapaları, yoğurt tasları, börek tepsileri, kuş etlerini pişirmeye mahsus kuşhaneler, helvahane denilen kuşhanenin büyüğü helva ve saire pişirmeğe mahsus tencere veya kazanların sayılarının toplamı iki yüze ulaşmaktadır. Özellikle Muharrem ayı geldiğinde validenin başta devlet adamlarının konakları olmak üzere bütün İstanbul'a dağıttığı aşure ile kahve ikramları mutfağının ayrı bir özelliğini yansıtır.

VD: *Valide Sultan'ın oğlu Abdülmecid'e yazdığı özel mektuplardan yola çıkılarak önemli tespitlerde bulunmuşsunuz. Padişah-Valide Sultan özelinde anne-oğlu arasında nasıl bir ilişki vardı?*

A. Terzi: Bezmiâlem Sultan ile oğlu Abdülmecid arasında kuvvetli bir bağ vardı. Bezmiâlem Valide Sultan'ın birbiri ardısıra üç erkek evladını kaybetmiştir. Yani üç defa evlat acısı çekmiş bir anadır. Sultan Abdülmecid onun dördüncü oğludur. Oğluna aşırı düşkün bir annedir. Nitekim kurmuş olduğu vakıflarda, oğlunun ömrünün ve saltanatının hayırla ve sağlıklı devam etmesi ve uzun olması duasıyla Kur'an-ı Kerim ve salâvât-ı şerîflerin daima okunmasını şart koşmuştur. Anne-oğul arasındaki ilişkinin yakınlığı Bezmiâlem Sultan'ın tedavi için Yalova Kaplıcaları'na gitmesi ve Sultan Abdülmecid'in İstanbul dışına yaptığı gezileri gibi anne oğlunun birbirinden ayrı kaldığı dönemlerde validenin oğluna yazdığı mektuplardan daha iyi anlaşılır. Bezmiâlem Valide Sultan'ın oğluna yazdığı mektuplarda kullandığı mesela "Şevketlû Mehâbetlû Nûrum ve Nûru âlem-yân Canımdan ve Ciğerimden Kıymetlim Gözüm Efendim" gibi hitap şekilleri bir annenin, padişah oğluna verdiği kıymeti göstermesi bakımından önem arz eder. Mektuplarında bir yandan İstanbul dışında olan oğluna devletin ve harem durumunu hakkında bilgiler veren, diğer yandan oğluna sevdiği yiyecekleri yaptırtıp gönderen ve sağlığı hakkında tenbihlerde bulunan

tam bir anne görünümündedir. Sultan Abdülmecid de annesine çok düşkündür. Bezmiâlem Valide Sultan'ın Yalova Kaplıcaları'ndaki yirmi beş günlük tedavisi süresince iki kez onu görmeye gitmiş üçüncüsünde ise gidip bizzat annesini alarak İstanbul'a gelmesine eşlik etmiştir.

VD: *Eserde özellikle kadınları destekleyici bir Valide Sultan görüyoruz. Öldüğünde, törende bulunan kadınlar "Validemizi, anamızı kaybettik" diye ağlıyorlarmış. Kadınların duyduğu bu sevgiyi ve Valide'nin ebedi istirahatgâhına yolculuğuyla ilgi neler söyleyebilirsiniz?*

A. Terzi: Osmanlı Devletinde on dört yıl valide sultanlık makamında bulunan örnek yaşantısıyla farklı bir valide sultan kimliği sergileyen Bezmiâlem Valide Sultan 2 Mayıs 1853'de pazarı pazartesiye bağlayan gece yarısından sonra saat birde Beşiktaş Sarayı'nda vefat eder. Cenaze namazı Topkapı Sarayı'nda bütün devlet adamları-

nın katılımıyla yapıldıktan sonra geniş bir alayla Çemberlitaş'ta Sultan II. Mahmud'un yani eşinin türbesine defnedilir. Alayın geçtiği her iki tarafta yoğun bir kalabalık oluşturan halkın üzüntü ile ağlayarak dualarla tören alayını seyrettiğini, bu kalabalığın çoğunluğunu ise kadınların oluşturduğunu dönemin görgü tanıkları dile getirir. Validenin ölümüyle kadınlar büyük bir müdafî, fakirler ise şefkatli bir dost kaybetmişlerdi. O çok sevdiği talebeler ise cenaze alayı türbeye yaklaştığında hep bir ağızdan kaybettikleri valideleri için ilahiler okumaktaydılar. Bezmiâlem Valide Sultan'ın cenaze merasiminde oğlu Sultan Abdülmecid'in emriyle bütün saray görevlilerinden öğrencilere, ihtiyaç sahibi halka kadar yapılan ve oldukça önemli miktarlara varan ihsanlar, O'nun hayatı boyunca yaptığı ihsanların sanki son noktası gibidir. Diğer yandan ilelebet halkına hizmet vermek üzere kurduğu vakıflarla ise ölümsüzleşmiştir.

Vakıf Kuran Kadınlar Sempozyumu, 11 Mayıs 2018, İstanbul

Fahameddin Başar*

T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından “Vakıf Kuran Kadınlar” temasıyla 7-13 Mayıs tarihlerinde kutlanan 2018 Yılı Vakıf Haftası kapsamında düzenlenen Vakıf Kuran Kadınlar Sempozyumu, 11 Mayıs 2018 tarihinde Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Dekanlık Konferans Salonu’nda gerçekleşti. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi ve Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi’nin birlikte düzenlemiş olduğu bu sempozyumda sunulan bildirilerde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kadınların kurmuş olduğu vakıflar ve hizmetleri ele alındı.

Vakıflar Genel Müdürü Dr. Adnan Ertem, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı İsmail Gerçek, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Ahmet Akça, Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) Başkan Yardımcısı Sümeyye Erdoğan Bayraktar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Musa Duman, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Rümeyza Kazancıoğlu ve ilgililerin katılımıyla başlayan sempozyum açılış konuşmalarının ardından üç oturum halinde devam etti.

Sempozyumun açılış konuşmalarında ilk sözü alan Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Rümeyza Kazancıoğlu, vakıfların yüzyıllardır süregelen yardımlaşmanın göstergesi olduğunu söyleyerek, “Vakıflar ecdadın bize miras bıraktığı ve ebediyete kadar yaşayacak eserlerdir. Bize emanet edilen vakıfları yaşatmak bizlerin birincil görevidir” dedi. Savaşlar, yıkımlar, felaketler, doğal afetler ve adaletsizliğin artmasının vakıf kültürünün önemini daha da artırdığını belirten Kazancıoğlu, vakıfların oluşturulmasında kadınların rolü hakkında örnekler verdi.

Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Ahmet Akça, sempozyumun açılış konuşmasında; vakıfların insana duyulan saygı ve sevginin müessesleşmiş hali olduğunu kaydederek, Bezmiâlem Valide Sultan ve vakfiyelerinden söz etti.

Vakıflar Genel Müdürü Dr. Adnan Ertem, sempozyum açılış konuşmasında, vakfın hayatın her alanına önemli izler bırakan bir değer olduğunu dile getirerek, “Vakıflar, ecdadın medeniyet tasavvurudur. Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak bugün de bu şuuru yaşatmak için işlenen hayırların devamı için çalışmalarımızı sürdürüyoruz. Vakıfların medeniyetimizin gelişmesinde ve toplumun huzur ve refaha kavuşmasında toplumsal dayanışmanın en üst seviyeye çıkmasında önemli bir rolü vardır. Medeniyetimizi aydınlatan bu yüksek şuur yalnızca toplumun bir kesimi tarafından yaşatılmamıştır. Hanedan mensuplarından sıradan vatandaşlara kadar herkes bu iyilik kervanında yerini almıştır” diye konuştu. Dr. Ertem, vakıf konusunda kadınların çok önemli bir yere sahip olduğuna vurgu yaparak, Anadolu’da kadınlar tarafından kurulan vakıf eserlerinden örnekler verdi.

Sempozyum açılışına katılan Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) Başkan Yardımcısı Sümeyye Erdoğan Bayraktar da yaptığı konuşmada; vakıf hizmetinde bulunan biri olarak böyle bir sempozyumun yapılmış olmasının önemini dile getirdikten sonra, vakıf kültürünün İslâm toplumunda kadının yeri hakkında önemli bir mesaj verdiğini belirtti. Bayraktar, “Medeniyetimizde kadınların inşa ettirdikleri vakıf eserleri, yönettikleri bir mali güce sahip olduklarının göstergesidir. Vakıf eserleriyle sadece ihtiyaç sahiplerinin muhtaçlıkları giderilmemiş, şehir kültürünü şekillendirmiş ve sosyal hayatın can damarı merkezler kurmuşlardır. Toplumsal hayatta düzenleyici ve iyileştirici roller üstlenmişlerdir.” ifadelerini kullandı.

Protokol konuşmalarından sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Arzu Terzi “Hak’tan Aldığını Halkına Dağıtan Örnek Vakıf İnsan: Bezmiâlem Valide Sultan” başlıklı açılış bildirisini sundu. Prof. Terzi, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi’ne ismini vermiş olan ve 1808-1839 yılları arasında hükümdarlık yapan önemli reformların padişahı Sultan II. Mahmud’un eşi olan Bezmiâlem Valide Sultan’ın hayatını ve vakıf hizmetlerini bel-

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

geleriyle sundu. Prof. Terzi, Osmanlı tarihinde en çok vakıf kuran valide sultan olma vasfını da taşıyan Bezmâlem Valide Sultan'ın, gelirlerini hayır işlerine harcayan, kurduğu vakıflarıyla Hak'tan aldığını halka dağıtabilen, manevi dünyaya sahip bir idareci olma özelliğini taşıdığını belirtti.

Prof. Dr. Arzu Terzi'nin açılış bildirisinden sonra kendisine, 4 yıl boyunca çalışıp hazırlamış olduğu ve Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi tarafından neşredilmiş olan *Bezmiâlem Valide Sultan* adlı prestij kitap takdim edildi. Böylece adı geçen eserin tanıtımı da yapılmış oldu. Sempozyum, Açılış Bildirisinin ardından Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış olan Vakıf Kuran Kadınlar ve Eserleri Sergisi'nin açılışı ile devam etti.

Vakıf Kuran Kadınlar Sempozyumu'nun öğleden sonra gerçekleşen oturumlarının ilkinde Selçuklu döneminde kadınların kurmuş olduğu vakıflar hakkında bildiriler sunuldu. Başkanlığını Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Fahammedin Başar'ın yaptığı bu ilk oturumun birinci konuşmacısı Hacettepe Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Aynur Durukan, mazereti dolayısıyla sempozyuma katılamamış; ancak "Anadolu Selçuklularında Vakıf Yaptırmış Kadınlar" başlıklı tebliğinin tam metnini, yayınlanmak üzere göndermiştir. Prof. Durukan, bu tebliğ metninde Türkiye Selçukluları döneminde 28 kadın kurucunun 83 vakıf eseri yaptırdığını tespit etmiş, saray çevresinden ve dışından kadınların kurmuş olduğu vakıf eserlerinin sanat değerleri üzerinde durmuştur.

Oturumun ikinci konuşmacısı Araştırmacı-Yazar Necdet Sakaoğlu, "Melike ve Darüşşifası" başlıklı tebliğini sundu. Sakaoğlu, tebliğinde UNESCO Kültür Komitesinin 1985'teki ilk listesine İstanbul ve Kapadokya ile Türkiye'den seçilen üç varlıktan biri olan 1228 tarihli Divriği'deki Ahmed Şah Ulu Camii ile Melike Turan Melek Darüşşifası hakkında bilgi verdi.

Benzer bir bildiri Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim elemanlarından Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Demir'e aitti. Dr. Demir, "Selçuklu Dönemi Vakıflarında Kadınların Yeri: Divriği Ulu Câmi ve Darüşşifası Örneği" başlıklı bildirisinde, Sivas-Divriği'de 1228-1243 yılları arasında inşa edilen Ulu Ca-

mii ve Darüşşifası hakkında bilgi vererek söz konusu eserin inşa edildiği dönemden başlayıp vakıf müessesesi vasıtasıyla yüzyıllar boyunca ayakta kalabilme başarısını nasıl elde ettiğini açıkladı. Ayrıca bu tebliğde, dönemin önde gelen yöneticilerinden Süleyman Şah oğlu Ahmed Şah ve annesi Fatma Hatun'la eşi Melike Turan Sultan tarafından Divriği'de bina ve ihya edilen bu şaheserin Anadolu mimarisindeki yeri üzerinde duruldu.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Tescil Müdürü olan Mevlüt Çam ise, "Huant/Huvan (Hunat) Hatın Vakıfları" başlıklı tebliğinde Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubad'ın eşi, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in validesi Mahperi nâm-ı diğer Huvand Hatun hakkında bilgi verdi. Tebliğde, Mahperi (Huvand) Hatun'un Kayseri'de yaptırmış olduğu külliyesi arşiv belgelerindeki bilgilere göre ele alındı ve ayrıca bu hayırsever kadının Niğde, Ürgüp, Sivas ve Tokat'taki eserlerinden de bahsedildi. Bu oturumun son konuşmacısı olan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Hüseyin Çınar ise "Ankara'da Hayırsever Bir Sultan: Melike Hatun" başlıklı tebliği sundu. Prof. Çınar, ölüm tarihi 1390'lı yılların ortası olduğu tahmin edilen, hakkında bilinenlerin az olmasından dolayı, Ankara'nın tarihine gizemli bir öykü bırakan Melike Hatun'un hayratı ve onlar için tahsis edilen vakıf köy ve mezarlarla, diğer vakıf akararı hakkında, Osmanlı dönemi Ankara'sının vakıf tahrir defterleri, şer'îye sicilleri ile vakıf kayıtlarından yola çıkarak bir değerlendirme yaptı.

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Zekeriyya Kurşun'un başkanlık ettiği, sempozyumun bildirilerinin sunulduğu ikinci oturumdaki tebliğler, Osmanlı döneminde vakıf kurmuş olan kadınlara aitti. Oturumun ilk tebliği, yine aynı üniversitenin Hukuk Fakültesi öğretim elemanı Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Sabri Kala tarafından sunuldu. Dr. Kala, Osmanlı dönemi Hanım Sultan vakıfları üzerinde durarak Hanım Sultanlar tarafından kurulan vakıfların şehre ve toplumsal hayata katkılarını, bu vakıfların hayır müesseselerinden seçme eserlerin görselleriyle birlikte sundu. Bu oturumun ikinci konuşmacısı olan Osmanlı Arşivi uzmanı Sinan Çuluk, "Padişah Anaları, Kadınları ve Kızlarının El Yazıları" başlıklı tebliğinde birçoğu vakıf da kurmuş olan ha-

rem mensuplarının mektuplarında, belgelerinde rastlanan bazı özelliklere, el yazılarının aidiyetlerinin belirlenmesine, satırlara yansıyan hissiyata yönelik tespitlerini sundu.

Bu oturumun üçüncü konuşmacısı Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Saadet Maydaer, “Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar ve Mal Varlıklarının Kaynakları” konulu tebliği sundu. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi’nden İdris Akarçeşme ise “Mihrişah Valide Sultan ve Vakıf” başlıklı tebliğinde vakfiyeler ışığında Mihrişah Valide Sultan’ın kurduğu vakıf müesseseleri, yürüttüğü hayır hizmetleri, vakfın yönetimi, vakıf çalışanları ve vakfedilen akarlar hakkında bilgi verdi.

İkinci oturumun son konuşmacısı olan Bartın Üniversitesi’nden Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin Güneş, “Kudüs ve Şam’da Hayırseverler” başlıklı tebliğinde Şam merkez sancağında hem Müslüman ve hem de gayrimüslim kadınların hayırseverlik yolunda ne gibi faaliyetlerde bulduklarını tespit etmiş, bunların kurulmasında eğitim-öğretim, kimsesizlere yardım, kendi çocuklarını himaye, şehrin silüetini güzelleştirme, dini duygularını tatmin gibi psikolojik nedenler, hanedanın meşruiyetini temin etmek vb. konuların hangilerinin etkili olduğu üzerinde durmuştur.

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Abdülkadir Özcan başkanlığında gerçekleşen sempozyumun üçüncü ve son oturumunda ilk tebliğ, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Nuran Yıldırım’a aitti. Prof. Yıldırım, “Bezmiâlem Vakıf Gureba Hastanesi’nden İlk Sağlık Üniversitesine” başlıklı tebliğinde Bezmiâlem Vakıf Hastanesi’nin gelişimi, tıp ve hastahaneçilik tarihimizdeki yeri ile sağlık üniversitesine dönüşümünü ele aldı.

Oturumun ikinci tebliği Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Nurdan Şafak’a ait olup “17. Yüzyılda Bir Valide Sultan: Hatice Turhan Sultan ve Vakıfları” konusunda idi. Dr. Nurdan Şafak, yedi yaşındaki oğlu IV. Meh-

med’in 1648’de tahta çıkması ile valide sultan olan Hatice Turhan’ın vakıfları ve hizmetlerini anlattı.

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi’nden Dr. Öğr. Üyesi Fatma Kaytaç ise Nurbanu Valide Sultan’ın hayatı ve şahsiyetini konu alan tebliğinde, vakfiye, belge ve dönemin kronikleri gibi ana kaynaklardan yararlanarak Nurbanu Sultan’ın hayatı ve şahsiyetini ortaya koydu.

Sempozyumun son tebliği, Vakıflar Genel Müdürlüğü uzmanlarından Ramazan Pantık tarafından sunuldu. Pantık, Atik Valide Külliyesi vakıf muhasebe defterlerini esas alarak yaptığı sunumunda, vakfiye ve vakıf muhasebe defterlerinden elde edilen veriler ışığında vakfın yönetim ve denetim organizasyonunu, dönemin mali ve iktisadi özelliklerini, devlet aygıtları ile vakıflar arasındaki ilişkileri, devletin vakıflar vasıtasıyla yürüttüğü politikaları, vakıf sitelerin kurulduğu bölge ve periferisi ile olan entegrasyonunu, kamu finansmanı olarak vakıfların kullanımı ile sosyal ve ekonomik hayatta vakıfların icra ettiği fonksiyonları ele aldı.

Vakıf Kuran Kadınlar temasıyla 2018 Yılı Vakıf Haftası etkinlikleri kapsamında İstanbul’da bir kadın vâkife-nin adını taşıyan üniversitede, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Konferans Salonu’nda Açılış Bildirisi ve üç oturum halinde toplam 15 bildirinin sunulduğu bu sempozyum, son oturumun başkanı Prof. Dr. Abdülkadir Özcan’ın genel değerlendirmesi ile son buldu. Böylece, bu sempozyum ile Selçuklu ve Osmanlı döneminde kadınlar tarafından kurulmuş olan vakıfların bir kısmı, özellikle vakfiyeleri ışığında araştırılıp kamuoyu ile paylaşılmış oldu.

Oturumlarda sunulan tebliğlerin metinleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi işbirliği ile kısa zamanda bir kitap halinde yayınlanacaktır. Böylesine önemli ve büyük anlam ifade eden Vakıf Kuran Kadınlar konu başlıklı sempozyumun ve beraberinde açılan serginin düzenlenmesine emeği geçen ve katkı sağlayan herkese şükranlarımı sunuyorum.

Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Haziran sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, Vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, Vakıf yolu ile teşekkül etmiş kültür varlıklarını, Vakıfların tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; Vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, Vakıf ve Vakıf Kültürünün tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve Vakıf Kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiri-ler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir, Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta (e-mail) adres(ler) i belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

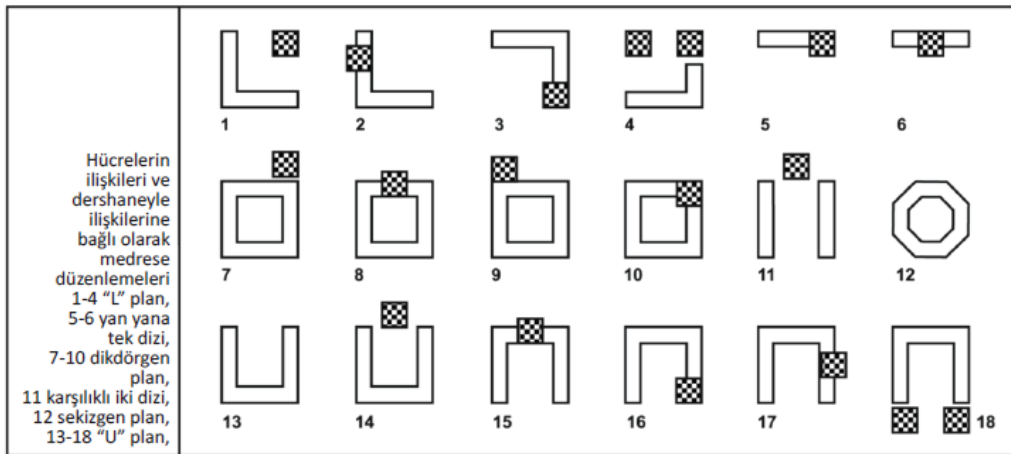
4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE		f	%
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \text{ sd}=4 \text{ p} < .01$$

Şekil 1. Yapı yerlerini gösteren çizimler.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları

şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. (Köprülü, 1944), (Köprülü, 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ...,”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926).....” (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

İnalcık, Halil (1992). “Bursa”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6: s. 445-449.

Ortaylı, İlber (2002). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”. *Türkler*, Cilt X, Yeni Türkiye Yay. s. 216-220.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıtıcı hiçbir bilgi olmamak üzere) üç nüsha olarak, yazılabilir diskiyle birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

The Foundations Journal

Publication Principles

The Foundations Journal is published bi-annually in June and December. At the end of each year, the annual index of the journal is prepared and published in the issue of June. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Foundations Journal reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Foundations Journal, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Foundations Journal are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published.

In order for the manuscript to be published in the Foundations Journal, it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Foundations Journal are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Foundations Journal is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Language

The writing language of the Foundations Journal is Turkey Turkish. However, the articles which are written in English and other Turkish dialects might be included in each issue provided that they do not exceed the one third of the journal. If necessary, the articles in Turkish dialects might be published after they are translated to the Turkey Turkish by the decisions of the Editorial Board.

Writing Rules

Care must be taken to present articles as follows:

1. Title: There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.

Name(s) and address(es) of author(s): The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be written in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication and e-mail address(es) of author(s) must be specified.

Abstract: At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.

Main text: It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.

Section Headings: In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.

Tables and Figures: Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.

Table 1:

Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated

Photographs: The right of designing visuals in the articles to be published in the Foundations Journal belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.

Quotation and Citations: Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text.

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

"Tanpınar (1976:131), on this issue..."

For the works with not specified date, only the author's name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

"Köprülü (1926)" (from Çelik 1998).

Personnel communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author's last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavaid-i Lisan-ı Türki 1893*. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul, MEB Yay.

İnalçık, Halil (1992). "Bursa". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6: s. 445-449.

Ortaylı, İlber (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi". *Türkler*, Cilt X, Yeni Türkiye Yay. s. 216-220.

Submission of Manuscripts

Three copies of manuscript; one being an original and two photocopies (photocopies not including any informative knowledge on the author) prepared according to the rules mentioned above in addition to its re-writable CD is submitted to General Directorates of Foundations' address. The manuscripts that are sent back to their authors for revision or for improvements based on the referee reports are re submitted to the Journal by fixing the required revisions along with the original printed manuscript and its CD at most in a month. The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.